

GYULAFEJÉRVÁRI FÜZETEK.

SZERKESZTI S KIADJA
VESZELY KAROLY.

II.

Ára 1 frt. osztr. ért.

KOLOZSVÁRTT,
a rom. kath. lyceum betűivel, 1862.

A „székely“ és „lófő“ név eredetéről.

I.

Valamint általában a székely nemzet eredetére, szintűgy annak elnevezésére nézve is nagyon megoszlottak a vélemények, melyek közt tárgyunkat illetőleg az egyébiránt meszszehaladott történetirodalom jelenleg is azon habozó helyzetben áll, melyben azt nemzetünk büszkesége, Benkő József még a múlt században hagyta volt, midőn a székely névre nézve néhány pro- et contra véleményt fölhozva, tekintélyes véleményét eképen fejezte ki: „Certum est, lingvâ Hungarica, quae etiam Siculorum est, Sedem Szék, Locum vero Hely vocari, quae si componantur, ferme Székely sonant. Pari certitudine nititur, territoria quoque, sive circulos pagorum Saxonum, nec non Territoria et Judicia Siculorum Sedes, Hungarorum vero in Transsilvania Judicia Sedrias vocata fuisse, ante erectionem continuarum Tabularum. Sed an Hungari Comitatuses et Saxones nostri, a Siculis nostris, Sedium nominationem mutuati fuerint; et an Hunni Transsilvani de Sedibus aut Judiciis Székelyii nominati? affirmare, at neque negare amsim. Me tamen ad amplectendam Timonis sententiam esse proniorem, non dissimulo; itaquidem, ut simul aperiarn, vocabuli Székely, custodem Timoni notantis, primitivum sive radicem Szék, quod sedem et scamnum proprie denotat, mihi videri, certe et esse.“¹⁾ Ez ingadozó tannak napjainkig történt variatiói fölött szemlét tartani, s a halmazból a legvalószínűbb és a történeti igazsággal legbarátosabb állítást clőtérbe emelni, lesz jelen értekezésem célja. Meddő és kevésbbé hálados tárgy ugyan, de én annak kifejtését a „Gyulafehérvári füzetek“ I. darabjában elsőbben közlött munkálatom kiegészítésül kívánnám tekintetni; mi-

¹⁾ Transsilvania. Auctore Josepho Benkő. Vindobonae. 1778. Tom. I. pag. 396—397.

kor is, ha hatásos költői phrasisok pillanatnyi sikerére nem számíthatok is, elég siker lesz az, ha az illetékes bíráló közönség előtt e kérdést a megoldáshoz egy nyomatkal is közelebb vihetém.

Azon két pont, melyekben a tekintélyesb vélemények számai csomósulnak, s melyek azért kérdésünk sarkpontjait képezik, Benkő fönnebb kifejezett dilemmájában fekszik; azonban mielőtt azoknak tüzetes vizsgálásába bocsátkoznánk: tárgyunk irodalomtörténeti szempontjából sem lesz fölösleges, az amazoktól elágazó véleményeket is sorakoztatnunk és ha röviden is, de kellően méltányolnunk.

I. Első osztályba tartoznak azon írók és véleményeik, kik és melyek Bonfini iskolájából kerültek ki. Bonfini ugyanis ezt tanítja: „Scythuli quoque populi, e Scythis ingenuis oriundi etc.“¹⁾; mit a névre nézve ugyan Bonfini máshelyütt ekép magyaráz meg: „Unni Pannoniis fuere penitus exacti; nam qui captivi e cede superfuerant, quum prope germanos, quibus erant infeusi, commodè habitare non possent, in posteriorem Daciae oram, quam Transsilvaniam dicimus, secessere; seque Siculos, mutata *f.* in *c.* litteram, appellarunt, quoniam Unnorum nomen omnibus tunc finitimis gentibus nimis infensum esse intelligebant.“²⁾ Külalakra nézve Werbőczy is ezt vallja; irván: „Sunt praeterea Transsilvanis in partibus Scythuli, nobiles Privilegiati, a Scythico populo, in primo eorum ingressu in Pannoniam propagati, quos nos corrupto quodam vocabulo, Siculos appellamus.“³⁾ Ezek szerint a Székely elnevezés a Scitha szóból származnék; legalaposabbnak és helyesebbnek tartja ezt —l—s jegyü recensens is a „Gyulafehérvári füzetek“ ismertetésében.⁴⁾ — De hogy az egyébiránt tekintélyes Werbőczyre itt és így nem támaszkodhatunk, világos magának Werbőczynek bővebben átnézett szavaiból: „corrupto quodam vocabulo.“ Ő csak azt bizonyítja, hogy a székely nép a scythia nemzettől származik; de nem egyszersmind azt, hogy a

¹⁾ Antonii Bonfinii, *Historia Pannonica*. Ed. 1690. Dec. 1. l. 1. p. 19.

²⁾ *Hist. Pannon. id. kiad.* 77. l.

³⁾ *Tripartiti Pars III. tit. 4.*

⁴⁾ *Idők tanuja.* 1862. III. évfolyam, 1. sz. 2. l.

név is; mert ha Bonfininak etymonját követi, nem mondja vala, corrupto quodam vocabulo, hanem: corrupto ex hoc v. hinc (t. i. scythico populo). — A székely név Bonfiniéhoz hasonló eredeztetésének különféle változásait lehet olvasni egy ily című kéziratban: „Zetha, Zitha, Sitha, Scitha vagyis a Székely nemzet eredete. Irta H.(omorod) Sz. Péteri Cseke József. 1817.“¹⁾ Ha már c véleményt, mely szerint a Scythából a Scythulus és ebből Bonfini nyelvészége szerint a *t*-nek *c*-re történt átváltoztatásával a sculus elnevezés származott, magunkévá tesszük; semmit sem nyertünk; mert ha a Sculus szót a Scythulus-ból kifacsarhatók is, itt nem a diák Siculus, hanem a magyar Székely szóról van kérdés. Ha ugyanis a fölhozott szófejtés nem a latin íróké, hanem a nemzeté is lett volna egyszersmind, következne, hogy székelyeink kezdetben diákul beszéltek, s így mint a nagy Scythia nemzet kis maradványa igen természetesen vévük föl a Scythulus = kis Scythia elnevezést, melyből későbbben a Sculus és ebből miután anyanyelvöket elvesztvén, elmagyarosodtak, a székely név származott volna.

Ehhez hasonló és a kevésbbé tájékozott olvasót zavarba ejtő anomalia azon latin írók eljárása, kik a nemzetet igen helyesen ömágával neveztetik el; de nem székely-, hanem sculus-nak. Így Oláh Miklós: „Qui (Hunni) ut facilius persvaderent, se non esse Hunnorum reliquias, mutato agnomine Hunnico, se Siculos denominarunt.“²⁾ Pistorius: „Siculi ad tria millia in Pannonia substiterunt, ubi occupata Transsilvania, mutavere nomen, et Siculos se fecerunt.“³⁾ Sigler: „In ultima Daciae, quae Transsilvania vocatur, ora, remanserunt quaedam Hunnorum reliquiae, se Siculos, pro Scythulis nominantes.“⁴⁾ S így mások. — Minden észlelő látja, hogy ezen gondatlan elneveztetések előbb siciliait, vagy egyebet, mint székelyt fejeznek ki. Ide tartozó írónk ugyanis nem lévén

¹⁾ Fancsali Danielnek a Batthyáni-féle könyvtárban letéteményezett becses írásmaradványai közt.

²⁾ Atila. Bonfin. edit. 1690. In append. p. 658.

³⁾ In genes. Reg. Hung.

⁴⁾ Chron. l. l. c. 1. edit. p. Matth. Bél.

elég ügyesek e szó eredeztetésében: amellett, hogy legkövetkezetlenebbül a scythulus-hoz folyamodának, kifeledék a kis zárjegyzéket, melyben a nemzetnek anyanyelveni neve lett volna megnevezendő és származtatandó a kevésbbé lényeges diák Sículus helyett; mi, ha a Scythulus-ból eredhetett is (mi nem valószínű), a nemzet neve nem, hanem ennek latinizálása volt. Idejárul, hogy az ok sem méltó figyelemre, melyet évkönyveink egy részének nyomán Oláh M. ezen elnevezés körülményeül fölhoz: „Ridiculum enim est illud — mint Pray észreveszi — eam Hunnorum partem, quum in Transsilvaniam delata esset, metu hostium, ne pro Hunnis agnoscerentur, Sículos se appellasse; quasi vero mutato nomini tantum momenti inesset, ut Gepidis, qui Daciam tunc habebant, quive paullum ante cum iis prelio confluerant, quidvis aliud, quam Hunni, quos sermo, vivendi norma et amictus ab aliis discreverat, viderentur.“ ¹⁾ — De továbbá, hogy a székely nevezet sem a scytha sem a scythulus nevekből nem származott, értetik azon évkönyvek, melyek a nemzet nevét annak anyanyelvén kívánták kifejezni. „Hős (Sículos) non Hunnos sive Hungaros, sed ... Sículos, ipsorum autem vocabulo Zekel (Mrs. Zekul) se denominasse perhibentur“ — ugymond a Thuróci neve alatt ismeretes chronica ²⁾ „Qui se ibi non Hunos — mond Kézai — sed Zakulos vocarunt.“ ³⁾ De nyelvészi alakra nézve is, a szógyártás páratlan példája volna az, mely szerint a scytha vagy scythulus szóból a magyar székely nevezet válnék; mint a mely két név csupán az egy s betűre nézve azonos; ha pedig valaki azt a hanghasonlóbb sículus-ból akarná származtatni: következne az azon fonák eredmény, mit fönnebb is kiemelttem, melynélfogva székely apáink előbb a latin nyelvet használták volna anyanyelvül; azon székely apáink, kik azon nemzet valának, melynek Attila, midőn Európát ostromozá, „megtiltotta a diák nyelvvel való élést, és tulajdon nyelvét terjesztette minden felé.“ ⁴⁾ Alaptalanul beszél tehát egy

¹⁾ Annales vet. Hunnorum. I. p. 179.

²⁾ Chronica Hung. P. I. c. XXIV. Schwendtnernél I. k. 126. l.

³⁾ De originib. et gestis Hungarorum. In lucem emittit J. Podhraczky, Budae, 1833. p. 33.

⁴⁾ Alcyonius de exilio, libr. II.

székely a székely név eredetéről értekezvén, midőn nagy hangon állítja, hogy „ott lehet és ott is kell ezen név eredetét keresni, a honnan kijött a nemzet — Scythiában; senki sem kételkedhetvén már ma abban is, hogy onnan ne jött volna ki.“¹⁾ A scytha nevezet ugyan is a régi írónál oly széles nemzet-családot jelel, hogy Europa bármelyik nemzete csaknem oly joggal visszamehet a scytha eredet végett Scythiába, mint éppen említett székely atyáinkfia, ki bizonyára tudta azt is, hogy a székelyek a nagy scytha nemzetből származnak ugyan közvetve, de egyszersmind a scytha-család egyik kiváló fajából, a Hunoktól közvetlenül. Miért megy tehát éppen a hun közelebbi nevezet mellett vissza, a nagy Scythiába?

II. Második osztályba sorozom azon írókat, kiknek nevének eredetétől töprengéseiket nem annyira cáfolás végett, mint kedélyesítő curiosumok gyanánt hozom föl.

Ilyen palermói Ranzan Péter elnevezése; ki — mint a nemzet eredetéről való értekezésében tüzetesen fölhoztam²⁾ — a székelyeket egy Attila alatt harcolt (?) sici-liai legiotól származtván, következetesen nevezte őket siciluloknak, mik az előtt is voltak; melyből idővel könnyen származott volna a mostani magyaros elnevezés. — Azonban mint egyebütt láttuk, a tanitmány főrésze alaptalan föltevés levén, az egyébiránt következetes következménynek sincs alapja.

Más e nembeli írók keleti szónyomozáshoz folyamodnak, s a székely elnevezést majd sakak zsidó gyök-től, melyből sak vagy sek = tectorium s egyszersmind requietorium jelentéssel³⁾; (mi a székre nézve bír ugyan némi analogiával; de az el vagy ely részt hozzáteremteni nyelvészégi tehetségünket túlhaladja); majd szoken-től, mely udvari felügyelőt jelent, majd Herodot után σκυρρα-⁴⁾tól, mely méderedetű magyarokat (?) tenne, származtatják. Azonban minden mérsékelt gondolkozásu látja, hogy az elsorolt alapoktól gyanított leszármazási lehetőséget, még a valószínűség hitével sem követhetjük. Már azon körül-

¹⁾ Mulattató, Brassóban 1838. 109. l.

²⁾ Gyulafehérvári füzetek I. f. 58—59. ll.

³⁾ Otrokócsi Foris Fr. Origines Hungaricac. Pars I. c. 1. p. 34.

⁴⁾ Tud. gyűjt. 1827. I. k. 32. l.

mény, hogy eme föltevések, most zsidó, most méd, most görög alaptól neveztetik el az azoktól mindig különbözött és különösen nyelv tekintetében legkevésbé amalgamizált nemzetet, kizár minden figyelmet, melyet eme vélemények ne talán igényelnének. Ha valamely nép saját nyelvét ennek szegénysége és fejletlensége miatt idegennel bélelte is: nehez föltennünk, hogy önmagát még is idegen nyelven nevezte legyen el.

Más írók, nevezetesen, a „Dacia Siculica“ szerzője Jugaria tartomány Sickel nevű hegyétől ¹⁾; Huszti András Tschik tartománytól (jobbán széktől), mely közönségesen régebben Tsik-, most Csik-nak szokott iratni, véli székely elnevezésünket származottnak; ²⁾ Hornius pedig a Noe bárkájába menekülteket skekeliusoknak nevezi, s ezekkel véli székelyeinket kapcsolatba hozhatni. — Ezeket azonban Benkő után ³⁾ csupán megemlíteni, s az elsőnek cáfolat helyett, hogy a régi Jugaria, némelyek szerint az ázsiai magyarok Hungaria-ja egy hegyét velünk annyira megkedveltette, mikép épen attól neveznök el magunkat; a másiknak a jóakarátért s komolyabb szempontért, hogy nevünket magunkhoz közelebb keresi, s végre a harmadiknak a merész elhatározásért, melynél fogva nevünket is Noc hajlékából akarja egyenesen lehozni, illő elismerésünket fejezni ki, — elég lesz. Legfőlebb az emitt említett genealogiák közül a Huszti érdemelhetne némi figyelmet; ha a Csik név is a siker valamely reményével kecsegtethetne; azonban, míg e szónál is azt kérjük: mikép egészül a Csik székely-lyé: kérhetnök egyszersmind, honnan eredett maga a Csik elnevezés? Losteiner Leonhard, szentferencz rendi szerzetes az erdélyi kolostorokról írt kéziratának első szakaszában ⁴⁾ a Csik névről ezt jegyzi meg: „Csik, Tsik, Czik v. Cik nomen habet — ut quidam volunt, a copia piscium lampertorum, Hungaris Csik dictorum, quos nimirum in inculto solo Scythuli seu Siculi, residuae Aladari (sic?) ⁵⁾

¹⁾ Cimzett mű pag. 3.

²⁾ Jurisprudentiae Hungarico Transsilvanicae, tit. XI §. 110.

³⁾ Idézett műve 397. lapján.

⁴⁾ Lásd említett író hátrahagyott történelmi műveinek becslelését az „Alföld“ 1862-ki 35. számának tárcájában.

⁵⁾ A székelyek eredetéről értekezésemben sub rosa ezt je-

filii Attilae copiae, dum in locum circa annum 475 venerunt, invenerunt, et Gentis vocabulo C s i k dixerunt.“ „At nos — feleli erre Benkő József — veritati magis consentaneum censemus sic nuncupatam a penetrali Regionis situ, qui licet excelsi Carpathi propaginibus Amphitheatri instar undique cinctus, totus tamen planus extenditur; notum vero est Sik nobis idem valere ac latinis planities, planus, aequus; adeoque ex Sik dictione robustiore factum fuerit levis Tsik, ut sic Tsik regionem planam valeat.“ ¹⁾

Az elsorolt curiosumok sorába kell letennünk a különben komoly Engel Keresztély- és némely öt követőnek Székely magyarító véleményét, mely azon történelmi fictio kiegészítéseül akart szolgálni, melylyel magát a nem-

---

gyeztem vala meg: „vannak kik „Aladar“ név alatt a gepida „Ardarich“-ot vélik lappangani, és nem minden alap nélkül“ (Gyulafehérvári füz. 42. l.) A füzetek —l —s jegyü ismertetője e „föltevést egészen alaptalannak“ állítja, s szerinte azonosságuk csak annyiban áll, a mennyiben a hunok ellen mindkettő harcolt. (Id. Tan. 1862. 1. sz.)

A véleménykülönbség, mely értekező s ismertető közt fölmerült, kevésbé lényeges dolog körül fordul meg, s tüzetes vitatkozás tárgya alig is lehet; mindazonáltal előbbi egyszerű véleményem támogatásaul álljon még egy megjegyzés itt. Huszti András, ki „Ó- és Új Dacia“ című művét nem tanulmány és combinatio nélkül írta össze, címzett műve 97. lapján ezeket mondja: „Jegyezzük meg ezt az emlékezetre méltó dolgot is; hogy az Aladár nem volt Attilának édes és valóságos fia, a mint némely magyar historicusok annak tartották, hanem nemzetségre nézve Gothus, méltóságára nézve pedig a gepidák királya és fejedelme volt. (Mi tudjuk, hogy ez időben a gepidák királya Ardarich, ki mint hű vazall Attilánál kiváló kegyben részesült). Hogy pedig ötet — folytatja Huszti — Attila ottan-ottan fijának szólította, annak csak e volt oka, mert a napkeleti népek között eleitől fogva szokásban volt ez, hogy midőn valamely kisebb fejedelmek és királyocskák más nagy hatalmu és szélesen kiterjedett birodalmu királyoknak protectiojuk alá ajánlották magokat, és azoknak hűségre meghódoltanak: tehát nagy tisztességnak és szeretet jelének tartották, ha a legfelsőbb királyoktól az alábbvaló királyocskák fiaknak . . . neveztettenek.“ Huszti ez állítását példákkal is megerősíti idézett műve 98. lapján.

¹⁾ Transilvania spec. 356. Benkő Károlynál: „Csik, Gyergyó és Kászon multja és jelene“ című művében, 11.—12. ll.

zetet Engel credetzetó, ¹⁾ mely eredeztetés után folytatja: „Sie (t. i. die Szekler) heissen magyarisch *székelyek*, welches nach meiner Meinung von *szökni* = entfliehen, *székelyek* = Flüchtlinge, Entflozene, herkommen kann. — Es ist — így világosítja ezt ** alatt föl — das nicht der einzige Beispiel, wo die alte Form *ö* (geschrieben *eu*) in *é* übergegangen. Auch ist die Formation mit *ely* nicht ohne Beispiel. So z. E. *seregély* von *sereg*. — Die alten Magyaren — folytatja a fönnebbi szöveget — sehr freygiebig mit Spitznahmen und Strafen wider die, die aus dem Felde wichen, mochten es übel nehmen, dass diese Zurückgelassenen sich nicht tapferer gewährt, sondern die Flucht ergriffen hatten; als daher die Magyaren bei der Eroberung Siebenbürgens diese ihre Landsleute in den Gebirgen gegen die Moldau strafen, erkannten sie ihnen wahrscheinlich jenen Spitznahmen zu, und verdammten sie bey allen ungrischen Kriegszügen den Vortrab auszumachen. Auch tragen sie in den ungrischen Annalen die Beynahmen: die schelmischen, spitzbübischen Szekler (*nequissimi et vilissimi*) eine geraume Zeit hindurch, während sie jetzt zu den tapfersten Kriegern gehören.“ ²⁾ — Már miután tudjuk azt, hogy Engel- és társainak tana, mely szerint a székelyeket az Etelközben szétvert magyar tartalék sereg egyik csapatjából származtatják, csupán pusztá föltevés, mely mellett egy szó egyenes történelmi adat sem tanuskodik: természetesen Engelnek cmez állítólagos történelmi alapra fektetett gunyos elnevezése is kártyavárképen hull össze; s azért az idézett vélemény megcáfolására máshol elszámolt történelmi érveink mellett szót emelni merőben fölöslegesnek tartanám, ha nem volnának Engel beszédében oly adiaphorumok, melyekre néhány észrevételt csupa kedvtelésből is tehetünk. Engel azon érve, hogy a magyarok cme megszökött részt épen az Etelközben történt megszökésért kárhoztatták (?) az első csatarendbeni harczra, Biboros Konstantin egy a chazarokra vonatkozó helyén (De adm. Imp. c. XXXIX.) alapszik, s fonák retrograd következtetés — mint látszik — a Névtelen azon helyéből, hol ez azt állítja, miszerént a székelyek Mén-Marót ellen Öcsüb sere-

¹⁾ L. a „Gyulafehérvári füz.“ I. 61—62 ll.

²⁾ Engel, Geschichte des ungr. Reichs. I. Th. 61—62. ss.

gének élén harczoltak ¹⁾ — De lehet-e és szabad-e föltennünk, hogy az gunyból történt? Maga a Névtelen azt mondja, hogy „Siculi, qui primo erant populi Atylac regis, audita fama Usubuu, obviam pacifici venerunt, et su a sponte filios (pugnatores) suos cum diversis muneribus in obsides dederunt“ etc. ²⁾ E szavakban pedig sokkal szebb viszony van a magyarok és székelyek közt kifejezve, hogysem azok emezekből gunyt üzni, vagy ezek hatalmas szövetségét valamely kárhozatos szerep-osztás által látták volna jónak kockáztatni. De eltekintve ettől is, vajjon melyik a nemzet, mely — kivéve talán egy elfajult görög szakadékot, melyet sybarita néven ismerünk, vagy egy kodomannusi elpuhult perzsát — guny- és gyalázatnak tartotta volna valaha az első csatarendeket képezni? Az ellenkezőt épen a magyar és hőskorában tette volna, ki mindig példaadva vezeté csatáit s az idegenebb faj hátánál a tartalékot képezte? ³⁾

S ha ez alkalommal a székelyt a magyar seregének élére állítá, vajjon nem inkább bizalom- és kitüntetésből tevő-e azt? Én úgy hiszem, hogy e körülmény, még a legkedvezőbb eredményt is tekintve, a székely névre nézve nem guny és gyalázat, hanem dicsőség volt. S ha szabad nekem is retrograd következtetnem, épen Öcsőb ezen székelyek iránti eljárása föltételezi azt, hogy a székely a magyar testvér előtt, még a Mén-Marótot megelőzőtt időben, nem mint szökely-nek bélyegezendő, hanem mint valóban vitéz nemzet volt ismeretes. Aztán maga Engel is kénytelen bevallani minden szökely-féle elneveztetés dacára a példás székely vitézséget: miért ne lehettek volna e szerint az állítólagos esetben is vitézek? Továbbá Engelnek ezen elnevezésre vonatkozó és a bécsi képes krónikából kapott érveit, a „vilissimi és nequissimi“-féle minőnyöket, — melyeket némelyek a pozonyvármegyei és vágmelléki székelyekről vonatkozóknak tartanak, kiknek azonban véleményét én nem osztom — lesz máskor időm és alkalmam tüzetesebben mérlegelni: jelenleg tárgyunkat illetőleg még csak ezt jegyzem meg, mikép, hogy Engel névszármaztatása szerint a szök igegyökből a finom szökely (talán

¹⁾ Anonymi, Hist. Ducum Hung. c. L. Schwandtnernél I. k. 52. l.

²⁾ Idézett hely.

³⁾ Hunyadiak kora, irta gr. Teleki József. I. k. 291. l.

inkább megjárna mások szerint a szökevény? hanem ebből aztán nehezebb kitekerni a székelyt) és ebből a székely név származott legyen, arra a magyar nyelv-irodalomnak csaknem mai műveltségi színvonala, mint szintén a mai szóalkotási viszketeg s képesség kívántatott volna meg. — Végül ki képes elhinni, hogy a székely nemzet ama nevet, mint gunynevet elfogadta volna? A székely maga adta önmagának azon nevet, melyet, míg sok egyéb nemzetiség saját nevét a szégyennek némi nemével vallja meg, ő nemes önérzettel mond magáénak.

Lányi Károly, miután történelme összeállításában Engelt tartotta szem előtt, őt követte a tárgyalás alatti név-származtatásában is, azon különsséggel, hogy ő az Entflohen-t s Flüchtling-et nem székely, hanem szökevény magyaroknak nevezi, kik — ugymond — a bolgárok és besenyőktől Erdély völgyeibe s havasai közé kergettettek. Ezen szökevények Erdélyben maradtak, s megszáporodván, elődei voltak, mint véljük, a székely nemzetségnek.“¹⁾ — A fönnebb a székely ellenében mondott megjegyzésekben e fattyuhajtás ellen is feleltem. Egyébiránt e közelebbi véleményeket Kerékgyártó Árpád is tüzetesen meg igyekezett cáfolni.²⁾

III. Figyelemre méltóbb, hatalmasb vélemény, sőt már határozott állítás, azon általam harmadik osztályba sorozott tekintélyes és számos írók tana, mely a székely névnek határőr jelentést ad, melynek főérvét a székely nemzet tisztjében keresik, onnan indulván ki, hogy az a magyar birodalomnak keleti őrbástyája volt.

Lássuk egyenkint ez állítás érveit és tekintélyeit. Nem nagy barátunk Schlözer így szól: „Die Ost-Seckler heissen noch immer Seckler oder Gränzewächter, ihr Amts-oder Dinst-Nahme ist ein Nation-Nahme geworden.“³⁾ Büsching szintén német földíró: „Der Nahme Székely bedeutet einen Hüter, und mit demselbigen sollen diejenigen Pazinaciten oder Petschemgen belegt worden seyn, welche als Hüter oder Bewohner der Gränzen den bergichten Strich an dem Flusse Marosch und bey der Quelle der Aluta bewohnet haben.“⁴⁾ Timon Samu: „Joannes Horty-

¹⁾ Magyar nemz. története. Pozsony. 1846. 8. 1.

²⁾ Magyar nemz. műv. története. I. füz. 17—18. II.

³⁾ Kritische Sammlungen.

⁴⁾ Auszug aus meiner Erdbeschreibung Hamburg. 1776.

lius putat Siculos appellatos ex composito vocabulo Hungarico Székhely, in qua opinione quosdam crudiores quoque Siculos esse cognovi. Verba enim disjuncta székhely, valent locum Sedis vel Judici, ac proinde significantur iis habitatores Sedis. At hoc etymon non satis est apertum, ac planum, quando etiam Saxones territoria sua, Hungari judicia imo et terrena quaedam Sedes nuncupant, neque tamen idcirco aliqui ipsorum Siculi sunt. Rectius fortasse senserit, qui székhely antiquum vocabulum esse dixerit, quod custodem significet. Usque hodie namque in quibusdam satrapiis Ungariae, veluti in Regenci, custodes montium ac silvarum Sekelii vocantur.“¹⁾ Későbbben ugyan Timon: „Gratum mihi accidit—ugymond b. Apor Péterhez irt levelében — cum intellexi, sententiam meam de etymo vocabuli hujus, székhely, quod nimirum custodem significet, testimonio quoque Michaelis Bay, in quadam parte Scythiae ante complures annos nuncii, firmari.“²⁾ Horváth István ezen érvek és egy 1566-ki oklevél nyomán, melyben a Zekel szó említett jelentésében többször előfordul, a székhely névnek szintén határőr jelentést ad, s állítását szönyomozásilag is meg igyekszik alapítani. Szerinte „a szó lényegének egy részét a székhely, mely átvitt értelemben törvényhatóságot is tesz. Innen van, hogy a székhelyek vármegye helyett ma is székekben laknak. Az el rag a régi magyar nyelvben mint ige: el-ek, el-sz, el formákban annyit tett, mint inchoo, incipio. Ettől maradt fön az elő participium, mint állatos név (substantivum) s annyit tett, mint initium. Innen székel szóról szóra sem több sem kevesebb, mint sedis initium, más szóval: confinium. De valamint az ör szó specula-t és speculator-t, úgy a székel szó is atyáinknál confiniumat és confinariust is kifejezett.“³⁾ Fölhozza ezek után Kézainak azon helyét, hol ez állítja a székhelyekről, hogy... „Pannonia conquesta, partem in ea sunt adepti, non tamen in plano Pannoniae, sed cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt.“ Fölhozza továbbá a IV. Béla alatti pozsony-

¹⁾ Imago novae Hungariae. Viennae 1762. c. 10.

²⁾ Additament. ad Im. Epist. I. ad Aporium.

³⁾ Tudományos Gyűjtemény, 1834. I. k. 116. s köv. ll.

vármegyei és vaagmelléki határőrző népeket, kiket az oklevelek székelcnek neveznek; fölhoz még szentirási szikelag, szikella neveket; sőt még görög írókkal is támogatja okoskodását; melyből kihozza, hogy a székel név határőrt (marchiót) jelent; minélfogva hasztalan igyekezett a székel névből akár szökevény, akár székhely jelentést kicsikarni.“¹⁾ Ideveszem még Horváth István magasröptű tanítványának, Vida Károlynak tanát, ki a mestert így egészíti ki: „Némelyek Ziklag, mások Zikeleg-et olvasnak az eredetiből. A mint a német mindig fölcseréli magyarban a *b*-t *p*-vel, *d*-t *l*-vel, *k*-t *g*-vel: úgy tehetett a zsidó is; s a mint az éles *é*-t némely tájainkan ma is *i*-nek mondja kí a nép, az *sz*-t pedig régebben egyszerűen *z*-vel irták; az *ly*-t pedig, most is, kivált neveekben, mint Mihál Mihály helyett, *l*-nek ejtik ki: úgy a székel yek-et is könnyen irhatták a zsidók Zikeleg-nek. A név ugyanazosságát erősíti azon körülmény, hogy e város a független magyar vidéknek épen határán volt a népe Dávid alatt szolgálatot tett; s hogy a ma is fön lévő határőr székel y hely- és családnevekben aránylag legtöbb kanaánföldi maradvány található.“²⁾ — Ha mindezekhez hozzáveszem a magyarhoni irodalom Moguljának, a nagytekintélyű Fejér Györgynek e minden kétséget elodázni akaró észrevételét: „Nostra Sicilia = (Székelység) tantundem est, ac Marchionatus: Siculi (Székelyek) = circatores: lippis et tonsoribus jam notum,“³⁾ s végre ha mindezek záradékaul Kővári e jóváhagyó szemlézvényét jegyzem ide: „ugy látszik közönségesen abban egyeznek meg, hogy régen a székel y őrt, határőrt jelentett:“⁴⁾ nem csoda ha e tan közmeggyőződéssé kezdi magát kinőni; nem csoda, ha tekintélyes pártot számol e színleg alaposnak látszó, de a komolyabb vizsgáló előtt valóban gyöngö vívmány a könnyebben hívők közt. Én azért megkísértem e tannal szemben is észrevételeimet megtenni, s a közben néhány kérdést intézni e tan barátjaihoz.

¹⁾ Idézett hely.

²⁾ Elmélgedések a magyar nemzet viszontagságainak története fölött, írta Vida Károly. Pesten 1852. 122. l.

³⁾ Dissertationes Historico-criticae. Budae, 1837. pag. 69.

⁴⁾ Erdély történelme I. k. 28. l.

Schlötzer azt mondja, hogy hivatali nevök lőn nemzeti névvé. Ha úgy: minek neveztetének, mielőtt a határőri tiszttel bizatának a magyaroktól meg? — A jámbor Büsching ki még hozzá pecsenyegeknek kívánja a székely nevet mint őrt tulajdonítani, szintén azon alaptól indul ki, hogy a székelyek a birodalom határán laknak, tehát eo ipso székely annyi, mint határőr. De vajjon Büsching úr minek nevezné azon időben a székelyeket, midőn a kis székelyföld maga egy független állam vala, midőn a Maros, Küküllők és Olt partja oly határok valának, mint épen az Ojtoz? Vagy tán, mert saját földjök határait őrzék, neveztettek székelyeknek = öröknek? de miért nem nevez akkor Büsching és minden követője minden népet székelynek, mely hazájának hű őre? Timon hajlandó ugyan a székhely tudósoktól támogatott pártjához, de a szászok székei megzavarják, s biztosabban vél gondolkozni, ha azt mondja, hogy a székely név = ör. Vajjon mi-féle nyelv sajátja akkor a székely szó? kíváncsós lett volna, ha a tekintélyessé tett Timon legalább ezt innuálja; mert egy illetékes nyelvész sem mondta még azt, hogy a székely nem magyar szó: ezt a szikéle-g-es Horváth István is szék és előből törekszik származtatni. Vagy tán e szó a határőrnek magyar synonymja? ha az, akkor miért mennek némelyek keletre annak értelmezése végett? De Timon később hálás örömben tör ki, hogy épen az ő véleményét Bay Mihály bizonyosága erősíti meg. Jó, ha ugyancsak megerősíti; de Timon megint nagyon határozatlanul beszél, s elhallgatja: melyik tartomány lett legyen az a „*quaedam pars Scythiae*“? tán valahol a chinai falak szomszédságában kell azt keresnünk? továbbá, hogy mikor volt az az „*ante complures annos*“? Annyi előttem bizonyos, hogy Bay Mihály, kinek testimoniuma oly eldöntő súlyt látszik vetni a határőrösök érveinek serpenyőjébe, 1696-ban Tüköly Imrének, és pedig a székelyekkel tőszomszéd Moldvában volt nunciusa.¹⁾ Ha már a „*quaedam pars Scythiae*“ alatt Moldva- és Oláhországot kell, amint kell is érteni: akkor a Bay bizonyítéka csak abból és nem többől áll, hogy Moldva- és Oláhországban is, hol már ekkor sok ki-

¹⁾ Tüköly Imre és Zrinyi Ilona 1696-bani leveleinek fogalmazásai. Kézirat, a Batthyáni-féle könyvtárban.

vándorlott székely volt, tudták azt, hogy a székelyek a 17-ik században határőrök voltak; de innen úgy hiszem, nehezen következik, hogy maga a székely név is egyenlő legyen a határőrrel. — Hogy a szászok is úgynevezett székekben laknak, tehát a székely szónak a székelő rokona kevésbé föltelhető: azon Timonnak nem kellett volna főnakadni; mert hogy szászaink a székek elnevezését tőlünk kölcsönözték, az több a valószínűnél, s Benkő is csak azért nem állította azt határozottan, idézett szövegében, mert erre nézve tevőleges adattal nem birt.

A mi Horváth István további érveit illeti: ha — a mint ő igényli — a székely a székelő és előből származott, mi sem több, sem kevesebb, mint: *initium sedis* vagyis *confinium*: eltekintve az ekép elkövetett nyelvészkedési erőködéstől is, melynél fogva székelő lenne székely: félre nem ismerhető azon körülmény, hogy a székelő = *sedis initiumban* nyilvános fogalma rejlik a székelyföld egy más birodalomhozi viszonyának, mely szerint a székelő-féle elnevezés kívülről és nem maga a nemzet által történt volna; mert hogy az önálló és egyedüli székelyföld magát *sedis initium- vagy confiniumnak* nevezte volna: abban okszerűség nincs. Ha pedig Árpád után van értelme a *confiniumnak*: visszaáll azon előbbi kérdés: minek neveztetett Árpádék előtt a székely? mert a mit Horváth I. a *confiniumra* nézve Kézaiból fölhoz, az a szöveg világos értelménél fogva a honfoglalás utáni viszonyokról bizonyíthatna valamit; de figyelemre méltó Kézai idézett szavaiban egy *varians lectio* is, mely szerint a Podhraczky-féle kiadásban nem *confinii-t* hanem *confiniis-t* olvasok; mikor is ezen szó a megelőzőtt *montibus*-sal jőne nyelvtani egyeztetésbe és amikor Kézai értelme a székelyek lakhelyeül az oláhokkal határos hegyeket egyszerűen akarja kijelölni távol minden határőrzői fogalomtól. Másfelől a Horváth lectioját, a *confinii* sortem-et, mintha ez a határőri tisztet fejezné ki, vagy pedig, mintha a székelyek az árpádi honfoglalás után említett lakhelyöket sorsvetés útján kapták volna: Szalay sem engedi meg; „mert — ugymond ő — e szónak (sors) több értelme ismeretesek előttünk; s tudjuk, hogy a burgundiak Galliában, a nyugati gothok Spanyolországban s a t. sorsvetés közbejötté nélkül osztakoztak a meghódított tartomá-

nyokban, s az egyesek illetőségei még is sortes-eknek hivattak; s más hely ugyancsak Kézainál: Ezen vezérek helységeket, szállásokat . . . választottak magoknak, más nemzetségek is választván ilyeseket tetszésök szerint,“ — szintén másnemű osztályozást sejdített.“¹⁾ Méltán ujíthatom meg ez alapon tehát azon kérdést, hogy ha a határőrzés, ezen a nemzetre nézve merőben új és időközben nyert tisztség-név azonos a székely nemzetnévvel: mi volt akkor a nemzet neve, mielőtt határőr lőn? De a mily tudós, ép oly merész Horváth I. éles előrelátással e kérdés lehetőségét is megclózte, midőn teljes határozottsággal állítja, hogy „a székely népnek igazi nemzeti neve a lófejű nevezet.“²⁾

Mig más alkalommal a lófeő nevezetre nézve is tüzetesebben nézeteimet kifejteném: legyen elég Horváth ez állítása ellen Fejér Gy. idézett műve 61. 62. lapjaira utalnom³⁾ s csak azt jegyezmem előre meg, hogy a lófő nevezet a nemzetnek mindig csak egyik részét jelölé meg, s azért annak csak másodrendű nevezete volt; mert önállóan, vagy is a székely köznév nélkül (kivéven némely okmányok szövegét, hol a főnép, lófő és gyalog rendekről megkülönböztetve van szó; de a hol a szöveg közvetlen előzménye vagy következménye eme rendekről, mint székelyekről tesz említést) épen úgy nem használtatott soha és nem használtatik: mint nem használtatnak magok a görög és latin írók által a: hippomolgos, aequimulgos, lactivorus s a t. közelebb meghatározó melléknevek a scytha, hunnus, sarmata s a t. önálló nemzetségek nélkül; s mint példaul utántettük s utántesszük ma is a kutyafejű nevezetnek, — hogy magunkat teljesen megértethessük — a tatár nemzet főnevezetét. Aztán e lófő név bármily réGINEK tegyük is föl azt, csak újabb időben kezdett használtatni; legelőször Lőrinc, milkovai püspöknek 1096-ban a háromszéki székelyekhez intézett levele említi, mint a katonáskodó nemzet egy részét szemben a gyalogsággal; mely körülmény, jóllehet ama nevezet régiebb használatára enged következtetnünk: még sem is-

¹⁾ Magyarország Története. I. köt. II. könyv, 103. l.

²⁾ Tud. gyűjt. 1834. I. k. 114. l.

³⁾ Dissertationes hist. criticae.

merhető félre az, hogy a közös nemzetnév mindig a szé-
kely volt, nemcsak a magyar nemzet europaivá lette után,
melynek átalakító viszonyai közt és után, székeleink már
viszonyuló topographiai helyzetök miatt a magyar birtok
keleti határőreivé lőnek; hanem az előtt is. Mert már nagy-
részen idézett s ismert nemzeti évkönyveink s íróink kik
a székelv eredetről írának, soha sem a lófő, hanem a
székely (Siculus, Zakulus, Zekel, Zekul s a t.) névvel fog-
lalkoznak s nyilván és meggyőzően állítják, hogy magokat
az attilai birodalom omlása és megtelepedésök után szé-
kelveknek nevezék. Ha már nemzetünknek legrégibb,
és mindjárt az átalakulás utáni közvetlen neve a székelv:
vajjon mi viszonya ennek a határörhöz? én történeti ala-
pon úgy látom, hogy éppen semmi.

A mi továbbá Horváth Istvánnak a magyarországi,
pozsonyvármegyei és vaagnmelléki székelvek elnevezésé-
ből huzott érvét illeti: az én véleményem szerint, azon
nyugotvidéki népek nem azért hivattak székelveknek,
mert határörök voltak; hanem, mert az erdélyi székelvek-
nek functioja a magyar uralom óta a szép kiváltságokkal
fölrüházott határörség volt, miután e magyarhoni nemzet-
részt is a nyugati határokon IV. Béla által hasonló minő-
ségbe helyezettett: emezeknek a hasonló föladat miatt nem-
zeti nevöket vették föl, hogy ekép, miután κατ' ἐξοχήν az er-
délyi határör a székelv volt: a magyarhoni is, miután
kiváltságos határör lön, székelvnek neveztetnék. E régi
véleményemben megerősített a nagy Katona, ki ügyünkben
ekép okoskodik: „Quod subinde limitum custodes Siculi
dicti fuerint, ut apparet ex diplomate Belae IV. quod cl.
Prayus producit (Dissert. VI. p. 123.): non sequitur ean-
dem ubique gentem pro custodia limitum adhibitam fuisse;
sed tantum nomen illius populi, qui praecipuum munus in
custodiendis Transsilvaniae limitibus habebat, cum aliis quoque
populis, a quibus alii limites custodiebantur, communicatum
esse. Sic olim Caesaris et Augusti nomen ad successores
ejusdem dignitatis et muneris propagatum, appellativum et
commune pluribus evasit. Sicut gentile Ruthenorum nomen
(oroszt) aliis etiam januarum custodibus: ita gentile Siculorum
nomen aliis limitum custodibus commune serius evasit.“¹⁾

¹⁾ Historia crit. primorum Hungariae Ducum. p. 263—4.

Mit mondjak ezek után Horváth István Zikelegből vont érvére a határőrséget illetőleg? Már sokan elmondották az egyébiránt halhatlanérdemű Horváth illetén studiumai fölött, (melyek útján „a magyar nemzetnek egy szoros értelemben vett kritika historiája támadott, mely Ábrahám előtt egy néhány száz esztendővel kezdődik, és folyton foly a szent írók, a görög és római classicusok, az armenus, syrus, arabs meg perzsa írókan, úgy nem különben a közép század maradványain keresztül egészen Árpádig“) kritikájokat ¹⁾, melyek valamint általán „Igen sok becses és használható historiai anyaguk dacára elég hangosan hirdetik, hogy a követett irány és eszme: a magyar nemzetet úgy tüntetni elé, mint egyikét a legrégiebbeknek s mint mivelte népet, mely különféle nevek alatt a régi világot tetteivel és műveivel eltöltötte, a történeti aberratiók legóriásbika volt, melyet az irodalom történet fölmutat“ ²⁾: úgy különösen minket is kényszer nélkül rábirnak, hogy a szikeleg-féle érvnek is igen nagy sulyt ne tulajdonítsunk. Mi ugyan őt, a Fejér által vakmerőnek nevezett Horváthot azon vívmányaiban, melyekben tartózkodás nélkül állítja, hogy például a bibliai kanaánt lakó hét nép nem más mint a hét magyar népfaj; t. i. a hetheus = palóc, gergesaeus = magyar, amorrhaeus = jász, chananaeus = kún, pheresaeus = vál, jebusaeus = úz, hevaeus vagy chivaeus pedig a mostani székelylyel egy nemzet volt ³⁾ s így az általa fölhozott Zikeleg a székelyek városa: sem történeti sem nyelvészkedési alapon nem követjük; de annyit mégis bizvást elmondhatunk, hogy azon századok sőt ezredek mérhetlen üre, melyen Horváth e nemzet történetét „folyton folyvást“ visszavezette, teljesen üres, s a „roppant világ, melyet nemzetünk első bölcsőinek kételyei fölött elterjeszteni, Horvátunknak volt föntartva a dicsőség,“ koránt-sem oly roppant, minőről magát Horváthot is tulszárnyaló tanítványa minket informálni akar ⁴⁾. De vegyük közelebb-ről ezen curiosumat: Zikeleg egy volt azon városok kö-

¹⁾ Fejér Dissertationes hist. criticae, pp. 4—73. — Toldy Fer. Irodalmi Arcképei, Pesten, 1856 44—57. ll.

²⁾ Toldy. Idézett mű.

³⁾ Tud. gyűjt. 1834. I. k. 119. l.

⁴⁾ Vida Károly, Elmékedések, 34. l.

zöl, melyek az Izraeliták Juda-törzsének jutottak osztály részül. ¹⁾ Ha már ezen ziklag Horváth által úgynevezett scopia-t, specula-t tett; Vida pontos nyelvészége szerint pedig zikeleg = székel²⁾ = határőrök: akkor eme város ugyancsak valamely határőri állomás lett volna; de föltehetjük-e, hogy a hét magyar kanaani nemzetség határain csak ezen egy őrállomási város lett volna? mert ha a zikeleg egyenlő székel²⁾, ezeknek akkor „a magyar nemzet viszontagságainak történetében“ többször is elő kellene fordulniok. De hogy a szóhangok álhasonlósága nyomán sok száraz szót ne vesztegessünk: nézzük, philologusok miként értelmezik e híressé tett zikeleg-et. „Sikeleg, Sikelag, σικελακ, urbs tribus Simeon, = effusio sextarii, effusio mensurae.“ ²⁾ Ziklag = effusio fontis = forrásömlés. ³⁾ Ha tehát a zikeleg = székel²⁾ = határőrök: honnan van, hogy a zsidók ez ör fogalomnak még gyanítmánysziporkáját sem tarták meg a ziklag jelentésében? Odajöttünk tehát, hogy aki a székel névnek cz uton igyekvenék értelmet kölcsönözni, azt ha nem a rajongók, de méltán a vakmerők közé kellene soroznunk.

De mit mond mégis a tekintélyes Fejér: „Siculi (székel²⁾) = circatores: lippis et tonsoribus jam notum.“ ⁴⁾ Rövid és oly laconicus Horác eme satyricus szavaival kifejezett ezen felelet, hogy az evvel meg nem elégedő és bővebb okadatokért is szívesen eltűrő olvasó mintegy hajlandó tüzetesb fölvilágosításért a legelőbb szembejövőt — ha szinte az egy borbélylegény volna is — interpellálni. Miután azonban szakértő borbélyt mesterül tárgyat illetőleg nem talállok, eme sok tanulmányt föltételező rövid tan kiszínczésül: álljanak itt a nagy mesternek más műben letett, önmagát bizonyára legilletékesebben magyarázó szavai: „Somniant illi, — úgy mond ő — qui nomen ipsorum (székel²⁾io-
rum) seu a Scythulis seu Siculis repetunt; quum a muniis militaribus, quae ipsis more patrio obtigerant, a custodia nempe limitum, sit exortum. Hi nempe antiquitus vulgariter Székeli com-

¹⁾ Jozs. 15, 31.

²⁾ Petri Fr. Bononiensis Polygraphia bibl. Littera S. p. 323.

³⁾ Gesenius, Hebräisch-chald. Handwörterbuch. I. Th.

⁴⁾ Dissert. hist. criticae. p. 69.

pellabantur; quod primum observavit Samuel Timon, et H. vir Petrus Apor Transsilvanus confirmavit testimonio Michaëlis Bay, in quadam parte Scythiae olim Nuncii, asserentis: custodes limitum ibidem (ubi?) actu székelos (quasi székalló = circuitor) dici. Eo certius, cum nomen illud aliis etiam limitum custodibus fuerit commune, ut Diplomata Belae IV. Stephani V. Ladislai Chuni, Andreae III. RR. H. evincunt. (S itt közli a vaagmelléki székeleyeket illető egy oklevél töredékét.) Ex Székelyorum igitur nomine vulgari confictum est vocabulum Sicularum Transsilvaniae.“¹⁾ Ez tehát bővebben kifejtve azon tudomány, mely „lippis et tonsoribus notum est;“ de amely, amint látjuk, Timonnak már méltányolt s érdeme fölött, — mivel valami újat mondott, — nagy tetszésben részesült vélekedésén épül, kit utódai felhasználtak anélkül, hogy a tárgyat, melyről nagy hangon szólnak, komolyabban tanulmányozták volna s kiről a Bay-féle híres testimoniumat illetőleg is kézzelfoghatólag áll, amit róla gr. Teleki József eképen mond: „Timont minden becses és nem csekély eredményü ügyekezetei mellett, nemcsak rövidsége, hanem a használt források tökéletes elhallgatása miatt is tekintetbe alig vehetjük.“²⁾ Fejér állítólagosan oly szélteben ismert tana, pedig Timonénak újabb kiadása lévén, épen annyit ér, mint a-mennyire előbb Timonét becsülök. — Megjegyzendő az is, hogy a nagy Fejér igénytelen székeleyeinket koránt sem tévé komolyabb studiuma tárgyává, s a mit előbb eredetökről mondott, az is az ellenmondás és habozás bélyegét viseli magán. Az ő kynikus tana ugyan is ez: „Siculos, vulgo Székely, in Transilvaniae, qua Moldaviae contigua est, angulo, Scytharum, aut Chunorum Attilanorum reliquias, sive Sicularum ex Italiae extrema insula colonias esse: — dissentientia enim sunt de eorum origine testimonia — Chron. Turoczii, p. 78. Belae Notarii e L. Ranzani p. 334. apud Schwandtner) sustineri sane nequit: quomodo enim trium millium manipulus contra gentium in oris illis(?) tumultuantium colluviem per secula tot libertatem, linguamque suam intaminatam potuisset tueri? Sed nec veterum conso-

¹⁾ De avitis Magyarorum etc. Budae, 1830. p. 55—6.

²⁾ Hunyadyak kora Magyarországon. Előszó. IV. 1.

nae traditioni, qua a Chunis deducuntur, ausim temere refragari. Censeo proin ipsos a Chuno-Chazaris, Cabaris in specie, ortum suum jure derivare; cum tribus hac primo iens ante castra Magyarorum loco, primas etiam e Moldavia egressa in ultrasilvania ceperit sedes; quod etiam dialecto sibi propria, ac principe e gente sua proprio, si Constantini in purpura geniti de Cabaris verba consideremus, videtur confirmari: „Cabari, inquit ille, a Chazarorum gente descendunt. Facta autem inter eos secessione, belloque orto civili, prior pars vicit; quique victi, pars occisi sunt, pars fugientes ad Turcas in Pacinacitarum terram se contulerunt, ibique sedes posuerunt, contractaque mutua amicitia, Cabari appellati sunt; unde et Chazarorum linguam ipsos docuerunt, habentque etiam hodie eandem dialectum; aliaque item Turcarum lingua utuntur. Quia vero fortitudine bellica et strenuitate octo aliis gentibus praestabant, iisque in praeliis antecederant, primum in tribubus locum obtinuerunt, unusque in illis tribus cabarorum populis princeps est ad hodiernum diem.“ (De adm. Imp. cap. XXXIX.) Quae et Székelyiis nostris conveniunt, et cum relatione Belae Notarii conciliari possunt. „Ekkép Fejér. ¹⁾ S ámbár a régiek őszhangzó hagyományáról tesz említést, mert egy Ranzánnak első tekintetre hű észrevételével is találkozók, s mert a „tria millia“ neki is föltűnt: oda hagyva az idegenek föltűnt általa is tisztelt ²⁾ s tárgyunkról tüzetesen szóló kútfőket, egy merész hypothesishez folyamodik, nem gondolva meg, mennyi scylla és charybdis közé bocsátja véleményének sajkáját, csak azért, mert a székelyek s cabarok alkotmányában sok meg egyező látszik. Fejér észreveszi azt is, hogy a székelyek annyi századon keresztül mikép tarthatták volna szabadságaikat és nyelvöket sértetlenül fön? Sok ismétlés elkerülése végett én megfordítva, egy mult értekezésemet ismertetőnek szavaival ³⁾ azt kérdem: „Ha a székelyek nem előbb lettek volna azon területen, melyen most vannak, mint kijöttek a magyarok: mikép nyerhettek volna oly

¹⁾ De avitis Magyarorum ac Chunorum, Jasonumque Hungariae accolarum Sedibus et initiis. p. 53—4.

²⁾ L. mű 5, 27, ll.

³⁾ Kolozsvári Közlöny. 1862. 25. számának tárcájában.

jogállapotot és szabadalmakat, melyeket a többi terület folyvást ingyen ostromolt?“ Mert ha a Kiewnél csatlakozott kunok módjára egyesült Cabarok ivadéakai volnának a székelyek: a magyar nemzet közé épen úgy beosztathattak volna, mint a hét kún vezér népessége. Nyelvre nézve pedig feltehetjük-e, hogy egy török-tatár faj (mert íróink a chazarokat annak tartják¹⁾ (mely Constantin szavai szerint is a magyarokat chazar nyelvre tanította, a magáét teljesen elfeledte s a magyarét annyira elsajátította volna, minő a székely nyelv, mely idegen dialectusnak nem mondható, s birtokosai Engel vallomása szerint is: „eine reine ungrische Sprache reden“? S végre nem igaz, hogy a mit Constantin elmond a chabarokról, az megegyeztethető volna avval, mit Anonymus a székelyekről mond; mert a névtelen nem chazar-hunok-, hanem attilai hún-székelyekről szól.

Úgy látszik, Engel s utána Szalay is a székelyek eredetére nézve Fejérnek ezen Konstantini forrásából merítették. Én az olvasót utalom az e tan ellen általában és részletesen kifejtett érveimre.²⁾

De hogy szorosabban vett tárgyunkhoz visszatérjünk: Fejér — mint látók — a székelyeket „a muniis militibus, a custodia nempe limitum“ nevezi el, s valamint a magyarhoni jászok-alatt nem valamely régi Jazygesnek nevezett nemzetség utódait látja, hanem chun-ijásokat keres; valamint a besenyőknek nevezett néptöredék neve is nyilas, dárdás, (Saggittarii, Pharetrarii, Lanceati): úgy a székely is ezen elnevezést határon elhivatásaért nyerte.³⁾ Csak az itt a bökkenő: hogy mig nem bizonyos az, hogy a jászok a régi jaziges-ekkel eredet s így elnevezés tekintetében összeköttetésben nem állnak: addig bizonyos, hogy a Fejér által elhordott hivatal nevek, mint: ör = speculatores, lövő = saggittarii, dárdás = lanceati, proculcatores, huduornici — kivevén talán az újabb időben keletkezett: hajdoncs-t — nemzet nevekké épen nem váltak s a Siculi nevezettel analógiai minőségbe annál

¹⁾ Kállaynál, Historiai értekezés a székely nemzet eredetéről 57—58 ll.

²⁾ Gyulafehérvári füz. I.

³⁾ De avitis Magyarorum 42, 55, 56, 57, 65, 66. ll.

kevésbé helyezhetők, minél genericumabb helyzetbe tűnik e név mindenütt föl. Valamint ugyanis eme saggittarii, pharetrarii, lanceati, különböző hadi elhivatásuk szerint ugyan ily neveken; de mint nép egyszersmint besenyő néven jönnek elő: úgy a székely is földadata szerint speculator, circuitor (Fejérként quasi székhalló) circuitor, custos későbbi időben lehetett; de azért nem következik, hogy maga a székely nemzet név synonym amazokkal. Fejér — tétele támogatásaul az 1096-ki oklevelet hozza föl¹⁾; de éppen az cáfolja őt világosan meg. Abban ugyanis a székelyek loofew- és giharlognak neveztetnek. Ezek már igenis, ezek „a muniis militibus“ vont elnevezések s ilyen — ha valakinek tetszik — a speculator custos = őris; de azért a székely nemzet név, a genericum amazokkal nem egyenlő.²⁾ — „Kállai Ferencz urnak a székelyekről irt munkájára tett megjegyzések“ czim alatt bizonyos G. L. Maros-Vásárhelyről mély kritikai alapokon nyugvó észrevételeket közöl, melyek között ezen ultimatumat is olvasom a Fejér-féletannal szemben: „Ujra tagadom végtére én is, hogy a székely nemzet ex Instituti origine Limitum custos és Militaris ordo lett volna. — Éppen olyan Militaris ordo volt, mint a magyar nemzet, eo sensu: hogy Miles és Nobilis mind egy, Equites vel milites, Pedites vel Plebei, mind azon egyet tett hajdon; s csak annyival szorosabban örözte tulajdonát, mivel azt nem királyi adományból bírta.“³⁾ Fejér még „marchionatus“-ról is beszél. — Ha a székelyeket a cabaroktól, kik Árpád idejében jöttek volna szintén be, származtatni Fejéren kívül anynyi világos ellentanusággal szemben, még valaki forma szerint megkisérlette volna: akkor a legelső elhelyezkedésében, már határszélekre helyezett nemzet marchionatust alkothatva, némi következetességgel neveztetnék marchi o-nak; de a székelység azzá csak azután látszik lenni, miután ispánt v. grófot nyerve, mintegy magyar ör-

¹⁾ Idézett mű, 42. l.

²⁾ Láss ide cáfolatot Fejér ellen ily című munkában is: A magyar és hazája régenten. Irta Perger János. Pesten. 1831. 12—13. l.

³⁾ Nemzeti Társalkodó. II. fcleszt. 1832. Kolozsvár. 15—16. ll.

grófság lön. De ezzé későn, s ha hitelesített krónikáknak hinni lehet, szabad s kell — minék közben legyen mondva, én teljes hitelt adok mindaddig, míg annak tekintélyét valaki annyira megdönti, mint az Szabó K. által meg van állapítva — csak I. Béla idejében lön. Különösen azon túl a *marchio*-nak, s így az őrt jelentő *székely*-nek sincs értelme; de van egyéb értelme, mert Kézai ¹⁾ s más el nem tekintélyteleníthető krónikák nyomán, a székelyek a bejövő magyarokkal mint *Zekel*-, *Zakulok* egyesültek s általán, hogy e nevezettel már a magyarok bejövetele előtt birtak, kétségteleníti Abulfeda *regio Sekel-e*, ki máshol ²⁾ idézett szavaiban Árpád kora előtti területi viszonyokat körvonalozó geographiát irt. — S ha már ez így van: bizonyára e *székely* név határőri jelentése mellett, mint azt az eddigiekben ismételten kimutattam, semmi megállható ok nem küzd. — A *székely* név etymonját azért nekünk másutt kell keresnünk.

IV. A tudós Benkő József, ki miklósvárszéki székely volt, s azért mint nemzetének nyelve-, hagyományai- s belső alkotmányaival inkább ismeretes, előttem a mérlegben többet nyom három-négy idegennél is, 1778-ban, mint értekezésem elején ideztem szavaiból látók, habozva hagyá oda Timon látszólagos érvü bizonyítékaival szemben a *székely*-nek *szék* és *hely* szókból általa már akkor támogatott etymonját s már akkor kimondá, hogy: *Nomen székely, tam antiquum in Transsilvania esse videtur, quam ipsa natio Siculorum*“ ³⁾. Tizenhárom év múlva, 1791-ben pedig egész határozottsággal ezt írja: „Hunc igitur in modum — a mint t. i. főlebb elmondotta — *Natio Siculorum Sedem habitationis suae fixit in orientali Transsilvaniae parte, quae ad fontes celebrium fluviorum, Marusii, Alutae, binorum Küküllő, minorumque protenditur, et adversus hostium incursiones montibus ac silvis multa ex parte munitur. Et quoniam Hunnorum exercitus, ulterius hinc in Pannoniam, ceterasque Europae regiones arma illaturus ac bella gesturus, hic suos imbelles, puta: senes, valetudinarios, infirmos, pueros, multamque sequo-*

¹⁾ De originibus et gestis Hung. Edit. Podhraczky p. 33.

²⁾ Gyulafejevári füzetek, I. 60. l.

³⁾ Transsilvania. P. I. p. 399.

ris sexus partem, armenta item et reculas, in stationem, sive quiescentia quasi castra, armatis quoque cohortibus firmata, pro tutiori permansione, post fata saltem famosissimi Attilae collocaverat: haec propterea regio vocabatur iis Szék hely, idest Sedis locus, sive sedes habitationis, permansionis, statio; quum lingua vernacula székesedem, hely autem locum valeat. Ex his igitur voculis, conjunctim sumtis ac suffixo *i* auctis, Hunnus tam quietem, quam excubias agens, dictus fuerit Szék helyi, hoc est de sedis loco existens; ac postmodum, ut fit sexcentis in vocibus, omissis *h* et *i*, székes; e quo demum latinum Siculus, quod integrius Székelius diceretur, germanicum Zeckel, et valachicum Szekuj, quae ejusdem sunt significationis; item Siculia, quod vocabulum Siculorum Terram (Székely-föld) notat, enata sunt; vocamine Hunni in hoc Populo penitus cessante.“¹⁾ A „Critica Historia“ tekintélyes írója, Katona így ír: „Mihi eorum opinio, qui teste Timone (Im. nov. Hung. c. X.) Siculos appellatos ex composito vocabulo Hungarico Szék-hely putant, quod sedis vel judicii locum significet, magis arridet; unde tot hodieque nomina Siculis usitata suum etymon voci hely debent: ut Vásárhely, Udvarhely.“²⁾ Hogy ily szóösszetételek ekkor is, mint a nyelvszükség és fejlődés követelményei léteztek, példák arra a legrégibb helynevek; mint: Százhalom, Tárnokvölgy, Kevéháza, hunnivár, Erdew-elwe, Odwrhely, Boudvár, Ménfew, Körtveltó s a t. — Továbbá tárgyunkat a szász Felmer is ekép érinti: „Probabilis est eorum sententia, qui Hunnos a Gothis Pannonia ejectos, in Daciam precipue Mediterraneam se recepisse affirmant; quippe non solum Comitatus Hunyad-vármegye, cum voce Hunni-vár multum convenit, verum etiam Hunnos in Dacia nostra longissime sese retinuisse, reliquiae illorum Szék helyi sive Siculi certissimo sunt indicio.“³⁾ Értelmezzék e tételt helyettem tovább mások. — Szabó J. miután más szónyomozásokat körülnézett, biztos álláspontra nem találván, a

¹⁾ Imago inclytæ Nationis Siculicæ Historico-politica. Cibi-
nii et Claudiopoli. 1791. p. 33—4—5.

²⁾ Katona, Hist. crit. primorum Hung. Dacum. p. 263.

³⁾ Martini Felmer Primæ lineæ Historiæ Transsilv. p. 80.

székelyeket előbb behelyezteti lakhelyökbe s azután ekép ad nekik névet: „A hunnoknak azon főszállások, mely a székely földön volt, nevezetett azon régi időben székhelynek, (a mely nevezet ma Udvarhelylyé változott); ettől az ottan tanyázó hunnok nevezettek székhelyieknek, a mely nevezet azután kiterjedett mind azokra, a kik oda huzták meg magokat; — a székhelyiekből azután székhelyek és székelyek; ebből későbbre latinul *secelus*, s azután csupán szebb hangzásért *Siculus*.”¹⁾ — 'Sombori J. pedig, kinek kora halálával, az alapos kezdetből következtetve, a székely nemzet Clioját érzékeny vereség érte, a székely nevezet körüli nézetait így fejti ki: „A székely nevezetet nem annyira a grammatika, mint a historia fejti meg. Havasalföldéből, mint szállásokból kimozdulván a hunnusok, a régi Daciának azon hegyes, völgyes, erdős, havasos részében, mely a máii székely föld, telepedtek meg. Barmaikat, az hadba nem mehetőket és egyéb vagyonjaikat szükséges őrizet alatt itten hagyták, s ezen szállásról hódoltatták Pannoniát. És, hogy ilyen idegen járatlan tartományokban mindenkor tévelygés nélkül a szükséges esetben vissza tudnának térni, a Kárpát hegyével össze láncolt nagy hegyek és bércek alján, mely délszakra kanyarodik, az Oláhországból ki- s bejáró uttól kezdvén, (hol a székely föld határa vagy) nagy árokkal mellékeztetett jegyes utat készítettek Pannonia felső részeibe fel. Mely árok ma is majd Csősz- majd Hon-árkának nevezetik; és nem csak itt a Hargita déli bércei alatt egész mértföldekre látszható ma is, hanem felső Magyarországon is sok helyeken. Volt-e valaha Attilának székely földön szállása, széke, udvara? hihető ugyan, de nem lévén bizonyos nem erősitem; de volt Budának, az ő testvérénck, a mit a tőle épített várnak nevezete és omladéka ma is bizonyítanak. Kétségen kívül való dolog tehát az, hogy a hunnusoknak ezen a földön szállások, székek, ülések, telepedések volt, a mi mind csak egyet teszen, s ennél fogva ezt a tartományt székhelynek nevezték. Űdőjárával pedig az Attila birodalmának romlása után visszavonult hunnusok székhelyieknek mondták magokat; ebből deákul: *székelius*, könnyebb hangon *Siculus*. Si-

¹⁾ Tudom. Gyűjt. 1827. I. k. 32—33. II.

culia pedig a máj napig a nemzet nyelvén székely föld; ennek pedig ősinemes birtokos lakóssa székely, a lágyabb hangoztatás kedvéért mind közből az *h*, mind végén az *t* betű kihagyatván, vagy pedig az *i* *y*-ra változván (székhelyi = székheli = székely.) ¹⁾ Nem sokat tér el e tantól, sőt lényegében osztja azt beleházi Bartal György is ezt irván: „Nomen iis (Siculis) a vernaculo Szeg(?)et hely (extremis scilicet Daciae recessibus) est, in quibus post collapsas Hunnorum res considerunt, olim finitimis, custodibusque limitum regni cunctis commune, sed jam soli huic genti proprium.“ ²⁾ S íme e tan ma minden alaposabban gondolkozó írónak tana. A székely nemzet régibb tudósainak meggyőződéséhez megint visszatér az újabb nemzedék azon kísérletek után, melyek célhoz nem vezettek; nem, mert ott történtek szóhangok álhasonlósága nyomán nyomozások, a hol historia nincs; történtek név- és szóhasonlitások részint bíráló utángondolás nélkül, részint ott és akkor, hol és amikor egy összefüggő sornyi nyelvemlék sem tanuskodik rólunk. Azért legközelebb jártak azok az igazsághoz, kik a mi nevünket is történeti alapon igyekeznek megfejteni. S e tekintetben ugyancsak szerencsésebb combinatio a méltánylás színvonalára nem vergődhetik, mint az a melyet fönnebb diácul Benkövel, magyarul Zsomborival elmondottam. Történeti alapon mozognak ugyan a Timon vezette határőrösök is; de a történelem hozza őket magokkal ellenkezésbe, midőn a nemzet történeti legelső kiindulásaul azon határőrzést fogadják el, mely kétségtelenül későbbben fejlett viszonyok szüleménye. Így esik a különben jó felfogásu Kállay is ki a rendes kérvágásból, midőn Timon és Horváth ismert érvei, ezen külső tekintélyek nyomán megzavarodik, s megfélelkezve az általa is tudósan és tüzetesen vindicált hún őseredet körülményeiről, ekép gondolkozik: Úgy kell hát gondolkodnunk, hogy az ország széleiken bizonyos ő- vagy székhelyek voltak, kik az ellenség közelítését észrevevén, a fővezér szállására hirt adtak, ha nagyobb erőre szükség volt és meg nem tudták a határt őrzeni. Már ilyen székvagy őrhelyek a székely földön kezdetben 7 számmal vol-

¹⁾ Tudományos Gyűjtemény, 1835. III. k. 5—6. II.

²⁾ Commentariorum libri I. T. p. 91.

tak... s tulajdon vezérek alatt egy Főtől függöttek, kit a nagy birodalom elomlása után magok közzül választottak. ¹⁾ Kállay ezekben a székhely ismételt el nem hallgathatása dacára is Timon custosa és Horváth speculái felé tekintget, sőt más helyütt ²⁾ a székely határőrzetről egész öt levelen keresztül értekezik. De ki nem látja, hogy a székelyföld ilyenén végőri constitutiója ujabbkori és korántsem 5. vagy 6., hanem Kállay legrégibb érve szerént is a 16. századi székely szervezetről szól. Hogy pedig a székelyföldön kezdetben s mint K. világosan értetni kívánja, még a nagy birodalom elomlása előtt hét őrhely vagy székhely lett volna: az a kétségkívül későbbben osztályozott székely székek analogiájával bír ugyan; de adat hiányában elfogadnunk nehéz. A székely földön a hunoknak szék- vagy nyughelyök bizonyára volt; de hogy Attilának egy scopia- vagy specula-ja sem esett e helyre, azt Turócziból tudom: „Tandem rex Attyla fratre interfecto, Sicambriae quinque annis quievit. Voluit tamen, ut quidquid mundus ageret, ipse conscius fieret. Quare speculatores, ad cunctas sibi necessarias partes, prout suis expediebat rebus, ordinasse dicitur. Quorum una statio coloniae in Germania, altera in Litwania, tertia juxta fluvium Tanain, et quarta in Jадria, Dalmatiae civitate, constitutae erant.“ ³⁾ A húnok idejében tehát a székelyföldön különös őrhely nem, hanem székhely — ha Attilának Foksány, s Jászberény körüli és Budáni székelését megengedjük is — legalább egy ideig igen is levén: valaki Kállayval a székes őrhelyeket alaptalanul azonosítaná avégett, hogy az tán ebből és ne inkább amabból vonjon következtetést a székely névre nézve. Innen világos, mennyire erőködő törekvés azoké, kik IV. Bélának 1252-ben a hidvégi Nemes családot jutalmazó oklevelében előforduló „Terra Zék“ s más hason kifejezésekből őrföldet vagy őrhelyet tröprengenek kierőszakolni. ⁴⁾ Ki állítja, hogy a székelyföld közepén fekvő Udvarhely-szék, vagy a szintén Erdély középpontján terülő Aranyas-zék is őrföld? A „Terra Zék“

¹⁾ Kállay Értekezése 78. 79. ll.

²⁾ Idézett mű 159—168. ll.

³⁾ Chron. Hung. P. I. c. XVII. Schwandtnernél I. 113.

⁴⁾ Lásd a Brassóban szerkesztett „Mulattató“ 1838. 27. számát, 109. l. v. ö. Kállay, Értek. 163—4. ll.

a szomszéd sepsi székek egy része volt, s épen annyiban jelenthetne őrföldet, mind a szászföld székei, melyeknek lakói „ad ritinendam coronam“ hozatának be. Egyébiránt, ha valaki az őrhelyi- és őrföldiket azonképen fejtegeti, — a mint fönne mind Horváth szék-el származtató szónyomozásában, mind közelebb Kállay szék- és őrhely rokonító törekvésében észlelhetjük, — hogy a székhelyiek utóbb őrhelyiek lettek: akkor a különség közöttünk csak időszámítási eltérésben áll, melynél fogva én valamint a székely székek, úgy magának a székcely névnek eredeteül is az őstörténelmi székhelyet tartom és állítom. Hogy e székhely utóbb Márchionatussá lőn, az is — mint többször kifejeztem — áll; de a korábbi márchio és az eredeti székhelyi — ez közöttünk a lényeges különség. Mert, hogy most kifejezett tételtem igaz, azt még a zsidó-ba kapkodó Otrokócsy is érteti, midőn így ír: „Nos Hungari dicimus considendi vel assidendi locum szék; non certe a sedendo; nam *sedeo* longe aliter exprimimus, nempe per ülök; sed ab ipsissimo Hebraico *sakak*, unde *sek* vel *sak* quasi *tectorium* et *requietorium*; quam *derivationem* etiam origo *Sedium Siculicalium*, vulgo Szék-Helly dictarum in Transylvania, quod *tentoria* olim *castrensium*, illic subinde *figerentur*, facile mihi *comprobaret*, si in ea *describenda* et *ventilanda* *immorari* possem.“¹⁾ Sőt ha valaki még azt vonná kétségbe, hogy a székelyföldön a húnoknak székhelye nem volt, az sem ingatna meg állításomban; s a tant — mire különben szükségem nem lesz — úgy módosítanám, hogy a székelyföldet az attilai birodalom összehullása közt oda betelepülő húnmaradékok tették székhelylyé statióvá permansionis locus-sá.

A székely név tehát a székhely-ből származott. Új döntő s minden kételyt elodázó bizonyítékokat nem hozhatok ugyan föl; de ha hozhatnék s valaki eddig hozhatott volna: akkor huzamos vitatkozásnak sem lett volna helye. Hogy a székhely egyébiránt a honszerző s megtelepülő ősoknél szokott fogalom volt: az a Névtelen helyéből is teljesen kiviláglik: *Dux Arpad Eudunec filio Ete, dedit terram juxta Danubium . . . et in loco illo, Eudu, subjugato populo illius partis, aedificavit castrum, quod no-*

¹⁾ Origines Hungaricae. P. I. p. 34.

minavit vulgariter Zekufeu (székfő), eo, quod sibi sedem et stabilitatem constituit.“¹⁾ Ezt pedig a megtelepülő maradék húnokra is nehézség nélkül átvihetjük. . . . De tán valakinek a székely, mint összetett szóból (szék-hely) lejövvő származék ellen van kifogása. Erre nézve is már fönnebb valahol tettem egy észrevételt: itt még a netaláni akadémuskodónak emlékezetébe hozom, hogy a kutigur s utigur székelyeinkkel testvér hűntörédékek nevezetei szintén az összetétel bélyegét viselik magokban, akárhogy szótagolják és varialják aztán azokat szónyomozóink. S hogy a szék helyiből származott székely is miért iratott némely kronistáinknál Zakul-, Zekell-, Zekul-nak? erre is analógiával szolgálhatok — ámbár a szók, különösen a tulajdon nevek metamorphosisairól rövid időre nézve is nem nehéz fogalmat szereznünk. — IV. Béla imént említett diplomájában valamely Vékul nevű hegyről olvasok, mely a székelyföld keleti határának kezdete volt.²⁾ Ez mint Vékel ma is fön van, s Kállay is vég hely-nek olvassa azt.³⁾ Ilyetén kis átváltozás volt és van a székely régebben székel elnevezésben is; és mert az eredeti alak (t. i. a székhelyi) egészen nem tartatott meg, mondá Werbőczy is ismeretes helyén, hogy: corrupto quodam vocabulo Siculos appellamus. Hogy pedig e nevezet csak a szék-helyi-ből rontatott: azt részént a maga helyén kimutattam, részént itt is megjegyezhetem, hogy amint az a Scythulus-ból nem származott: épen úgy nem nevezethetnék Werbőczy által „corruptum vocabulum“-nak, ha az akár mint magyar, akár mint idegen szó annyit tenne, mint ő r!

Ime ez az, mit avatatlanságom a székely név származására nézve elmondhatott. Igyekeztem az eltérő véleményeket érveikkel együtt elfogulatlanul méltányolni, és akkor, midőn mindannyit ítésetileg latolgáltam, egyet közölök — mert egy az igazság — a legészszerűbb nyelvigények — s egyszersmint történethez hűbb alapokon előtérbe emelni. A türelmes olvasó illetékesen ítélhet az egymás mellé állított pályázó tanok becséről.

¹⁾ Historia Ducum. Cap. XLVII. Schwandtnernél I. 49.

²⁾ Olvasd e jelesalaku levelet Benkőnél, Transs. Gen. pp. 446—7.

³⁾ Értekezése 164. l.

II.

A csiksomlyói tanoda és növelde

Nagy Imrétől.

A csiksomlyói tan- s nevelőintézetek a szent-ferencziek szerzete által létesítették.

Mikép foglalkoztak a szerzetesek a tanítási ügygyel a rég mult idők viharai között, arról ők s mások is igen keveset jegyeztek fel; hanem hogy a Missió ügyével az iskolák felállítását és a tanítást is kapcsolatosan vezették, az a jelen történelmi előadás láncolatán keresztül ki fog derülni. Látni fogjuk, hogy mihelyt a szerzet valahol magának lakházat szerezhetett, mint pl. Fejéregyházán, Nyujtódon, legelső gondja volt iskolát is állítani fel.

„A mi szerzetes atyáink az öndicsekvésnek még árnyékától is magukat távol akarván tartani, tanítási fáradozásaik eredményének följegyzésével oly keveset gondoltak, hogy a későbbi kornak ugymondva semmi, avagy igen csekély tudomása lehetne arról, hogy ők az ifjúság tanítása és kiképzésével mikép foglalkoztak; ha másfelől nem volnának írott bizonyítványaink arról, hogy ők a lelkész-kedés mellett az ifjúságnak vallásos nevelése s tanítása körül az akkori súlyos idők és viszonyok között kitűnő buzgalommal fáradoztak.“¹⁾

A mit a szerzetes atyák szerénységből önmagukról feljegyezni elmulasztottak, azt némileg pótolja az erdélyi kath. Státusnak, és Csik-széknek e tárgyra vonatkozó bizonyítványa:

„Mi, az összes erdélyi kath. Státus, minden renden és rangon lévőknek, kikhez szólhatunk jelen bizonyítványunk által, lelkiismeretes bizonytságot teszünk arról, hogy a sz. Ferencz szoro-

---

¹⁾ Ortus, Progressus, Vicissitudines etc. olim Custodiae, nunc Provinciae Ord. Min. S. P. Francisci. II. kiadás, Csik-Somlyó (évszám nélkül) 27. l.

sabb rendi-szerzete akkor, midőn Erdélyben a kath. egyház hosszú évek során keresztül az újított vallásfelekezetekre átmentektől sok és súlyos üldöztetéseket szenvedett, s ugymondva minden lelki vigasztalástól megfosztva siralmas helyzetben állott, és a többi szerzetes rendek vagy nem- vagy távol léteztek életveszélyek közt is nálunk mindenkor ingatlanul helyt állott atyái a kath. egyháznak megfogytakozott, csekély számra leolvadt nyáját fáradhatatlan szorgalommal ápolták, gondozták, mint Missionariusok a szétszórva volt hiveket felkeresték, Isten igéjével és a szentségekkel éltették, a sz. hitben megmaradásra ösztönözték, a gyermekeket és ifjakat tanították; az újított hitfelekezetekre átmentek közül sokakat az egyház kebelébe visszahoztak. E felett feddhetetlen életökkel, példás magukviselésével sz. tanításukat eleitől fogva mindenkor érvényre emelni, fentartani, terjeszteni s mintegy felmagasztalni törekedtek; miknélfogva nem csak a más hitfelekezetűek előtt, hanem a pogány törökök és tatárok előtt is említett szerzetes atyák ezen különös szerzetesi pietásért, és a lelkek üdve érdekében viseltető lankadatlan buzgalomért tiszteletben voltak.

Ugyanazért mi is fejedelemségünkbeli sz. Ferencz szorosabbrendű atyái iránt kiváló kegyelettel és gondoskodással viseltettünk mindenkor, — és a most említett kitünő fáradozásaik, s istenes buzgóságukért hálás elismerésre, méltánylásra, és további pártfogolásunk által nálunk fentartásra érdemteltjeseknek ítéljük, s jelen bizonyítványunkat örök érvényű erősség alatt kiadni határoztuk, mint az igazságnak nem csak elismerői, hanem egyszersmind védelmezői is. — Nagyobb hitelesség végett pedig főkörmányszékünk s kath. Státusunk titkára saját neve aláírása és hivatalos pecsétje alatt kiadja. Kolozsvárt december 14-én 1726-ban.

K u n Z s i g m o n d m.k.

Az erdélyi nagyfejedelemségbeli főkörmánysz. és kath. Status titkára.

P. † H. ¹⁾

Hasonló elismeréssel szól a két Csik-, Gyergyó- és Kászonszék ide vonatkozó bizonyítványa, mely magyar nyelvre áttéve itt következik:

„Mi a nemes két Csik, Gyergyó és Kászonszék egyesült székek tisztviselői, jól megfontolván, hogy fejedelemségünkben Csik-Som-

¹⁾ U. o. 27. és 28. II.

lyón létező humanior iskolákból a sz. Ferencz szorosabb rendi szerzetének vezetése és fáradhatatlan munkássága által naponta az egyházra és hazára igen sok áldás árad, hálás elismeréssel és méltánylással önkéntes hajlamunkból adjuk az itt következő bizonyítványunkat és pedig:

1-ör különös figyelmünket és ajánlatunkat igényli ezen gymnasiumnak hasznos volta és szükségessége. Hasznosságáról, ha mi hallgatnánk is, bizonytságot tennének a múlt századoknak és a jelennek tagadhatatlan tapasztalati tanuságtételei, midőn jelenleg is itt oly számos ifjuság kapja a tudományok és erkölcsiség útján való előhaladásában a kiképeztetést, az egyháznak és hazának örvendetes előmenetelére, virágzására. Ezen gymnasiumnak köszönheti ami székünk, hogy midőn egész Magyarországon s Erdélyben a különféle ujított hitfelekezetek uralgottak; mi a feltünk elvonult vallásharci viharok közepett ősi keresztény hitünkben épen maradtunk meg. Ami annál kiválóbb figyelemre és csudálatra méltó történet; mert a protest. fejedelmek alatt minden más kath. gymnasiumaink a muzsák előtt zárva állottak, és csakis ami kis nyájunk kebelében tartatott fenn szakadatlan láncolata a tanuló ifjuság kiképeztetésének jelen napjainkig, kedvező kegyelme által az isteni gondviselésnek, későbbi felvirágzására az anyaszentegyháznak.

2-or Emlékezetre méltó ezen iskoláknak nélkülözhetetlen szükségessége itt ami elzárt helyzetünkben. Sok nagy reményű ifjaink jeles tehetségei parlagul maradtak volna az egyháznak és hazának nem csekély kárával, hogyha itt e gymnasiumban a tudományokban és erkölcsiségben kiképeztetést nem nyertek volna. A székely szülők szegénysége nem engedi azt, hogy az innen távolabb vidéki gymnasiumokban neveltethessék s taníttathassák gyermekeiket; midőn az itteni iskoláztatás terhe oly akadályok mellett is minő a szegénység s több effélék — könnyebben elviselhető. — Sok hasznát vette ezen gymnasiumnak a török iga alatt nyögő szomszéd Moldva fejedelemség is, melynek különösen az egyházi pályán több jeles egyénei vannak, kik a csik-somlyói gymnasiumban tanultak.

3-or Végre, hogy egyebeket elmellőzzünk, előttünk állanak a történelemben azon nagy férfiai nemzetünknek, kik gyermek- és ifjukori kiképeztetésüket a csik-somlyói gymnasiumban nyerték. Innen került ki több püspök, s más annyi kitünő embere az

egyháznak, szerzetnek és politikai pályának, kik egykor a most is fennálló nemzet-vallási egységnek dönthetetlen oszlopai valának, és a különböző életpályákon az egyháznak s hazának felvirágzására annyi üdvös és hasznos szolgálatokat tettek és tesznek.

Minek hiteles valóságáról adjuk jelen bizonyítványunkat a két Csik-, Gyergyó- és Kászonszékek közgyűléséből Csik-Várdótfalván, august. 28-án, 1749-ben.

Kiadta

Csik-sz.-tamási B o r o s F e r e n c mk.

Csik-, Gyergyó és Kászonszékek főjegyzője.

Ezen bizonyítványokból megtetszik, hogy a szerzetes atyák nem csak lelkészi Missióban fáradoztak, hanem egy-szersmind a tanítással is foglalkoztak.

Hogy a helyet, hol jelenben is a gymnasium és nevelőház állanak, a szerzetnek ezen sz. célra a falu közön-sége adományozta, az kétségen kívül van, ámbár csak hagyomány; mert írott okmány nincs róla. A szerzetes atyák, itteni megtelepedésök után nem sokkal, akkori szegénységi módorban fa-épületekből állítottak iskolát, és a gyakori tatár dúlások által valahányszor elpusztítottak; mindannyi-szor a helyreállításban ők fáradoztak, amint erre nézt a Topographica Descriptio-ban¹⁾ feljegyezve ezek és így találtatnak: „A sz. Ferenc szorosabb rendén lévő szerzetesek még akkor, midőn a Salvator-Provinciától elválva önálló Custodiát alapítottak, minden igyekezettel azon voltak, hogy az általuk létesített csik-somlyói, mikházi, feje-egyházi, nyujtodi iskolákban az elemi oktatás — és lassan-ként Csik-Somlyón a nyelvtan, és humániorák tanítása is meghonosuljon. S minthogy ők a lelkészkedéssel csak nem teljesen elváltak foglalva; világi tanítókat is vettek fel maguk mellé, mintegy segédekül a tanításban, kiket ők maguk vezéreltek folytonos felügyelési gonddal. Veress Lajos atya²⁾ szerént már az 1661-ki rablás és égetés a zárdával együtt az iskolát is — mint gymnasiumot — elhamvasztotta, és Kájoni János atya zárdafőnök alatt állíttatott vissza, honnan önként következik, hogy már ezelőtt itt gy-

¹⁾ Topographica Descriptio Conventuum Provinciae Transsilv. Fratrum M. n. című kézirat a csik-somlyói zárdában.

²⁾ Kéziratának I. r. 3. f. 4. §.

mnasium volt, még pedig a népességhez képest virágzó állapotban.

Midőn 1667-ben a sok érdemekkel tündöklő Domokos Kázmér — mint az erdélyi Missiók főnöke — a Károni János atya által megkezdett építtetését a kolostornak, templomnak s iskolának Magyarországon s Erdélyben gyűjtött alamizsnákból bevégezte: Rómávali összeköttetését s ismeretségét arra használta, hogy a kath. székelységnek akkori nyomoruságos helyzetében segedelmezésért irt a hitterjesztésről címzett sz. Gyülekezetnek az iskolatanítónak díjazása végett, és decemb. 17-ről 1667-ben következő választ nyert Rómából latin nyelven:

Tisztelendő Atya!

A sz. Gyülekezetnek intézkedése célját előbbi levelemből Atyaságod megérthette az Erdély-fejedelemségbéli Missióra nézve. E tárgyban egyebet most nem tartok szükségesnek írni, mint Atyaságodnak, s a többi szerzetes atyáknak különösen ajánlani mind azt, mi a valódi szerzeteseket mint apostoli küldötteket a világ előtt tiszteletre méltókká teszi. Az iskolamesterről pedig, a kit Csikban a gyermekek istenes nevelésére s tanítására alkalmazni kívántok: a sz. Gyülekezet atyailag gondoskodott, megrendelvé számára innentől kezdve Rómából évenként fizetendő 30 scudit. Atyaságod pedig a püspöki helytartóval s minden buzgó kath. hivekkel egyetemben arra törekedjék, hogy ezen iskolamesterségre egy minden tekintetben alkalmas és érdemes egyén vétetessék fel, kit képessége mellett vallásos buzgósága is ajánl. Továbbá gondoskodjatok, hogy a vállalkozás sikeres legyen, s erről a sz. Gyülekezetet mentől hamarább értesítsétek; mely gondoskodni fog arról, hogy a megígért fizetési segedelmezést annak idején megkaphassátok, s ennekutánna is élvezhessétek.

Többiben atyaságodnak sz. imába magamot szívből ajánlva, maradok Rómában decemb. 17-kén 1667-ben

T. Atyaságodnak

jóakarója
Barberini m. k.
bibornok és titkár.

Hogy az itt megigért scudikat Rómából még 1783-ban is küldötték a szerzetnek a következő okmányból látható :

Nos infrascripti tenore Decreti S. Congregationis Generalis de propaganda fide habitae 26-a Junii Anno 1780. satisfacere cupientes Eminentissimis Ejusdem S. Congregationis Patribus ad Mandatum Admodum R. P. Ministri Provincialis Martini Péterffi Ord. Minorum S. Francisci Strict. Orservantiae Provinciae Transsilvanicae de infra specificatis punctis fideliter, et in conscientia testamur, nimirum:

Primo: Quod in Gymnasio Csik-Somlyoviensi in minori schola duo sint Professores ex Ordine S. Francisci Provinciae tituli S. Regis Stephani Hungarorum, Unus Normalis instruens Juventutem in fidei articulis, pietate ac elementis linguae latinae, et germanicae. Anno hoc currenti fuere Juvenes numero 100. Alter: Professor Ordinarius Infimae Grammatices Classis Juvenes informat tradendo sequentes disciplinas 1-o: Ex Institutionibus Emmanuelis Alvari, Ejus Rudimenta, cum Supplementis, item de Generibus et declinationibus Nominum, nec non praeteritis et supinis Verborum. 2-o: Chrestomathiam Latinam. 3-o: Grammaticae Graecae elementa. 4-o: Historias Biblicas. 5-o: Geographiam Hungariae. 6-o: Arithmeticam. 7-o: Catechismum. Quas disciplinas Anno praesenti 1783. excoluerunt Juvenes numero 24.

Praeter haec instruuntur Juvenes ad pietatem, et bonos mores, feceruntque juxta talenta sua laudabilem profectum, ut de super testimonium etiam perhibuit Excelso Regio Gubernio Illustrissimus Dominus Supremus Scholarum Caesareo-Regius Director Dominus Ladislaus Sándor.

Secundo: Ex Discipulis utriusque professoris multi per suos Genitores reficiuntur apud privatas domos; alii vero partim ex Beneficio Fundatoris quondam Reverendissimi Domini Michaelis Lukács Parochi Csik-Kozmásiensis, partim vero facta pro victu conventionem et solutionem, ex illa in Seminario nominati Fundatoris simul orant, student et manducant.

Tertio: Professor Ordinarius percipit in salarium a S. Congregatione de Propaganda fide annuatim Scuta Romana numero 30; Normalista vero a Caesareo-Regia Majestate itidem Scuta Romana numero 36.

Quae omnia in majus robur propria subscripsimus manu, et sigillo munivimus Provinciae. Signatum Csik-Somlyó 29-a Septembris 1783.

(L.S.) P. Adamus Gistl,

Professor Normalium m.p.

P. Balthasar Tima m.p.

pt. Professor Rhetoricae.

P. Ladislaus Csedő,

Professor Parvae Scholae Ordinarius. m.p.

P. Franciscus Bándi,

Gvardianus Conv. et. V. Praef. Schol. m.p.

(A püspöki levéltárból $\frac{1203}{1783}$).

Hogy pedig 1796-ban gr. Batthyáni Ignác, erdélyi püspök Rómában lévő agense által a püspököknek kezdték küldeni és a szerzet a püspöktől vette át egész 1823-ig, midőn végkép megszűnt ezen római segédmezés, ezt Eröss Modest atya, kiérdemült tartományi főnöktől tudjuk, ki most is él.

A tanügy mikénti állásáról továbbá értesít minket a csik-somlyói nevelőház — seminarium — halhatatlan emlékü alapítója csik-kozmási lelkész és apostoli jegyző — Prototarius apostolicus — ily című kéziratában: „Album Michaelis Lukács“, ebben a gymnasiumra vonatkozólag ezek állanak: „1692-ben a csik-somlyói sz. ferenciek gymnasiumában Szőcs Pál atya tanító alatt párvista voltam, 1693-ban Litteráti János atya tanítósága alatt principista; 1694-ben Antalfi István atya alatt grammatista.

1693-ban és 1699-ben közel 100 tanítványom volt — írja Lukács Mihály Albumában — a csik-somlyói grammatika és syntaxis két osztályában. Az ekkor kezem alatt voltak közül sok jeles nagy ember vált ki a többiek felett: Sajgó Gáspár és Ilyes János apátok, több kanonok és szerzetes. (Innen látható, hogy Lukács Mihály tanár is volt Csik-Somlyón.)

A „Catalogus seu Urbanium“ című kéziratba 171 tanítvány van 1693-dik évről a Magister által beírva; 1694-ben még többen voltak — így szól a kronika, — midőn az ide menekült székelyekkel szétverték a rabló tatár sereget. — 1699-ben a szerzet Diffinitoriuma a tanintézet

és nevelőház újra építésére vonatkozólag ezeket határozta: „A csiki iskolák helyreállítására nézt kerestessék- és kértessék meg ezennel a csikszéki tisztikar, hogy mi-el mi szegénységünknel fogva nem vagyunk képesek azokat magunk erején és költségén újból felépíttetni, gondoskodjanak — velünk együtt — a tan- és nevelőintézet ismételi helyreállításáról, — és ezen alkalommal építtessék egy elegendő tágas nevelőház — seminarium — elkülönítve az iskolától, s egyik tanárnak mint Magisternek felügyelete s vezetése alatt álljon, ki az alsóbb osztálybéliekkel együtt a grammatistákat is az illető tantárgyakban és hittanban képezze.

Az 1710-ki feljegyzés szerint: a költészetet és szónoklatot Ács János atya legelső kezdette tanítani, de — mint Veress Lajos atya írja — jövedelmi forrás hiánya miatt még azon évben a szerzet Diffinitoriuma határozata folytán megszüntettetett. Később 1719-ben ugyan a szerzet Diffinitoriuma által a Capitulumban Balázs Ágoston atya rendeltetett költészet és szónoklat tanárává; a két felső nyelvtani osztály — syntaxis et grammatica — tanárává pedig Csató Elek atya. Ennek utóda lett Zinder Bonaventura atya, — a költészet és szónoklat két éven keresztül dicséretes előmenetellel taníttatott Balázs Ágoston atya által; és ekkor a szerzet Diffinitoriuma azt ismét félbe szakította így szóló határozata által: „A mi csiki iskoláink két év letelte után a római hitterjesztő sz. Gyülekezet által engedélyezett, és általunk követett kiterjedtségben úgy intéztessenek el, hogy a régi szervezet szerint a költészet- és szónoklatig a tanítás befejeztessék, és egy világi egyén tanítsa a kisebb iskolákat“ ¹⁾ Ezen határozatnál fogva a költészet és szónoklat öt évig nem taníttatott, a szükséges költségek jövedelmi alap-forrásának hiánya miatt.

Lukács Mihály alapítványa.

Lukács Mihály 1700 körül csik-somlyói tanár, — 1725-ben pedig apostoli jegyző és kozmási lelkész, a székely ifjúság nevelése sz. ügyét mélyen szívébe vésvén, családi öröksége és takarékos életmódja által szerzeményeiből meggyűjtött dús vagyonát azon sz. célra szánta, hogy a Csik-Somlyón szűk határok közé szorult közoktatása a kath.

¹⁾ Acta Capituli Anni 1721. §. 2.

székely ifjúságnak nagyobb mérvű kiterjedést nyerjen. Szent szándékát írásban közölte a szerzet Diffinitoriumával, és ezután csak hamar 1725-dik év szeptember havában értekezletet tartott Csik-Somlyón a szerzetes atyákkal, hol abban állapodtak meg, hogy a Lukács Mihály által közlött tervezet szerint, azon világi tanítón kívül, kit a római sz. szék fizet, a Lukács Mihály által alakítandó töke jövedelméből még két szerzetes tanári szék állíttassék, és díjaztassék. Ezen kívül a nevelőház — Seminarium —, mely eddigelő a Magister által, alamizsnából, a szegény sorsu ifjakról — úgy mondvá — csak rendkívüli és esetleges úton-módon gondoskodhatott: most a Lukács Mihály által leteendő alaphból rendszeres élelmezést, felügyeletet és gondoskodást volt kezdendő — az egyház és haza nagyreményű ifjainak ekénti felsegitése által.

Az említett sz. intézmények létesítése végett Lukács Mihály végrendeletet tett püspöki jóváhagyás reményében, és mindennemű javainak — kivéve a testvéreknek hagyományozottakat — örökös utódává a csik-somlyói tan- s nevelő intézeteket tette azon fenhagyással, hogy míg él, gazdag jövedelme kiadásáról s kézbesítéséről a szerzetház főnökének a megnevezett sz. célokra ő gondoskodjék; érezte ugyanis önbecsét, s méltán azon öntudatban élt, hogy ez nálánál sem hűségesebb kezelőre, sem jobb, kitünőbb gazdára nem bizattathatik életében.

A végrendeletnek terjedelmes közlését akkorra hagyván fenn, midőn a nevelőház megalapításáról lesz szó; itt még csak annyit említünk meg, hogy ide vonatkozó adataink összevetéséből a tűnik ki, hogy Lukács Mihály a sz. ügynek, melyet felkarolt volt, másokat is megnyerni törekedett, s különösen a két tanári fizetésnek hordozására vele együtt közösen ígérkezett volt zsögödi Mikó Judith, Bors Mihály nő asszonyság; hanem midőn a végleges megalapítás és elintézésre került a dolog, Mikó Judith asszonyság már ekkor le volt beszélve sz. szándékáról; s a dolog kimenetele lett, hogy Lukács Mihálynak egyedül kellett gondoskodnia mindezekről, a mit azonnal a hogy végrendeletére a püspöki megerősítés megjött, teljesített is. Irt akkori szerzet-főnök Schirmer Antal atyának 1726. jul. 30-ról egy missilis levelet, melynek magyar fordításbani tartalma ez :

„Csak kezdjék meg a tanítást az Ur nevében. Kötelezem magamat egy tanítónak fizetésére készpénzben, ha többet nem tehetnék is, — egy másiknak pedig természetményekben egy egész évre, s annakutánna minden tehetségemből azon leszek, hogy ezen két tanító évi fizetésének alaptőkéje gyanánt letéve örökíthessek 2000 magy. ft.“¹⁾

Ezen alapítói rendelkezés nyomán — mondja a Topographica Descriptio — másodszor szerveztettek újra a csik-somlyói iskolák; visszaállíttatván a költészet, szónoklat és a felső nyelvtani — syntaxis-osztály. Balázs Ágoston atya költészet és szónoklat-, Péterfi Domokos atya felső nyelvtani osztály-tanárok lettek.

1730-ban a csik-somlyói tanuló ifjuság lelki épülésére felállíttatik az Isten Anyjának szeplőtelen fogantatásáról címzett „Mária társasága“ szerzetfőnök Csató Elek, Szabó Benedek, és Csűrös János tanár-atyák közremunkálása által. XII. Kelemen pápa erről szóló Bulláját, melyet akkori erdélyi püspök Zorger Gergelyhez küldve kihirdetni rendelt, — megolvashatni a csiki kolostor Conservatoriumában.

1733-ban fából egy elegendő tágas és cmeletes épület állíttatott fel, a meglevő iskolai épülettől s ennek udvarától keletre. Ezen új épületnek középső része szini előadásokra szolgált. A jobb szárnya: alólról elemi iskolaháznak, felülről pedig az alapítványosok nyugtermeül használtatott. Balszárnynon: alatt az alapítványosok tanterme — museum — volt; fenn pedig a költészet és szónoklat-iskola terme. Azonban kevés ideig használhatták ezen új épületet; mert a krónikás jegyzet szerint, az építtetés után nem sokára egy ott dolgozó asztalos legénynek pipájából elejtett tűz által elhamvadt.

1734-ben kőből építtetett az ugynevezett „Oratorium“ a kertben, adakozás által gyűjtött alamizsnából.

Ugyan ez időben a csik-somlyói szerzetes atyák a kolozsvári Jezsuiták által fel voltak jelentve s illetőleg elvádolva Romában a hitterjesztésről címzett sz. collegium előtt,

¹⁾ Album Michaelis Lukács.

hogy a Missió ügyének Erdélyben és a kezök alatt képzendő ifjuság előmeneteles nevelése oktatásának nem felelnek meg a közvárákozást kielégítőleg. Ennek következtében a római sz. collegium irt a bécsi apostoli nunciusnak, hogy a vádat illetőleg járjon végére a dolog mibenlétének. A bécsi nuncius ápril 10-ről 1734-ben a szerzet és Missió akkori főnökéhez, Györffi Pál atyához következő felszólító levelet intézett:

Főtisztelendő Atya!

Minthogy a hitterjesztésről címzett római sz. Collegium főt. atyaságodat nevezte ki Erdélyben Missiófőnöknek a sz. Ferenc szorosabb rendi-szerzeteseit illetőleg, hogy annál nagyobb sikerrel tehesse ezen szerzetes rend az egyháznak a szolgálatokat a térítési ügyben:) megbízatásomhoz tartozó kötelességemben járok el, midőn ezennel főt. atyaságodat felszólítom, hogy ismert válaszos buzgóságánál fogva értesítsen engemet arról, hogy: mikép áll Erdélyben jelenleg a Missió ügye, s minő sükeres előmenettel működnek a kormányzata alatti szerzetes atyák a most nevezett sz. ügyben? stb.

A szerzet és Missió főnöke a kormánya atatti szerzetnek mind a Missió ügyét, mind az ifjuság tanítását illetőleg, azon fáradozásait, és a fáradozások eredményeit, melyek az illető időre nézve kimutathatók, s bizonyítványokkal támogathatók voltak, leirta és megküldötte mind a bécsi nunciusnak, mind az esztergami herceg primás kardinál érseknek, mint legfőbb Missiófőnöknek; mire 1735. mart. 18-án Rómából ezen vigasztaló levelet kapta:

Tisztelendő Atya!

Különös örömmel vette a sz. Collegium atyaságodnak azon értesítő levelét, melyben szerzetének mind a Missió ügyében, mind az ifjuság tanítása körüli eljárása foglaltatik, és midőn egyfelől az ifjuságnak a tanulási pályán tett előhaladása, másfelől a Missió ügyének üdvös volta s termékeny állapota tűnik fel atyaságod felterjesztéséből: a sz. Collegium atyaságodnak és a kormánya alatti szerzetes atyáknak mindkét nemű fáradozási működésökkel meg lévén elégedve, — méltánylását és dicsőítését ezen istenes cselekedeteknek vele — és a többi szerzetes atyákkal tudatni, s továbbra is azokat ajánlani nem mulasztja el.

Mit midőn czennel atyaságoddal közölnék, és a sz. Collegium nevében ennek szives hajlamáról és szeretetéről azt és a többi atyákat biztosítanám; sz. imáiba ajánlott maradok Romában mart. 18-án 1735.

Atyaságodnak

jóakarója
Petra Vincze.
bibornok.

1743-ban vette kezdetét a kis Somlyóhegy oldalán lévő páduai sz. Antal kápolnájához a kilenc keddi búcsujárás az ide sereglő nép- és tanuló ifjúság körmenetében.

Az 1764-ki év a székely nemzet történelmében a legnevezetesebb epizódot képezi, és örökre emlékezetes marandand. Ekkor fegyvereztetett fel legelőbb Gyergyóban, aztán Csikban, Háromszéken és Bardocz-füszékben a primorok- és jobbágyaik kivételével a többi székelység erőszakosan, miután szelidebb utakon és módokon semmire sem mehettek, a mint igazolja ezt a madéfalvi SICULICIDIUM története. Az egyenlő nemességi székely ősalkotmányos szabadság lényeges változásokon ment ekkor keresztül. Mellőzve egyebeket krónikáinkból, csak azokat jegyzem ide, a mik tüzetesen vonatkoznak az iskolai ügyre.

A „*Historia Domus seu Conventus Csik-Somlyovien-sis*“ című kéziratban és a „*Topographica Descriptio*“-ban a vagyon feljegyezve, hogy „az idegen katonatisztek a tanuló ifjúságra nézve a katonáskodás felállításakor mindjárt kezdetben kemény rendeletekkel léptek fel; különösen egy Martini nevezetű százados azon katonai parancsot adta ki, hogy minden katona székely tanuló ifju haját katonásan nyiratva, és zekéjére veres hajtókát varratva — a kitűzött napon jelenjék meg a kapitányi szálláson szemlére. Ezen rendelet ellen a tanári kar a szerzetesház főnöke mint igazgató által kérelemmel lépett fel Karatto Manó ezredes előtt, és a kapitányi rendelet végrehajtása csak így maradt el.“

„A most kimaradt rendeletet csak hamar keményebb váltotta fel. A fegyverhordozás alá összeírt székely ifjak közé mind azon tanulók, kik évszámaik szerint katonáknak jók voltak, beirattak és bevétettek, s e miatt a tanuló ifjúság száma nagyon leapadt. Ide járult még az is, hogy a kik tanulásuk után valamely életpályát akartak választani,

a szabadságot erre ki kellett előbb kérni; és vagy nem, vagy igen nagy és hosszas utánjárással lehetővé megnyerni; e miatt gyermekeiket a székely szülők inkább az ekeszarv- és barmaik mellé küldötték mint iskolába.“

„1772-ben a székely katonaság főparancsnoka gr. Gyulai Samu ő excellenciája a csik-somlyói tanintézetbe azon új intézkedést hozta be, hogy az elemi iskolában egy szerzetes német nyelv tanító alkalmaztassék, ki a székely ifjúságot eleve ezen nyelv tanulásába vezesse be. Ezen rendelkezés következtében Eisler Florián atya említett évben az elemi iskolában a német nyelv tanítását megkezdette.“

Midőn 1773-ban a normális iskolák szabályoztattak, bizonyos tandíj — didactrum — határozottatott a tanításért azon osztályozással, hogy nagyobb városokban a vagyonosabb polgárok 1. ftot, a többiek 40. krt. fizessenek. A második osztályba soroztattak a kisebb városok, és kivált-ságos községek, ezekben a vagyonosabbak 45, a többiek 30. krt. fizettek. A harmadik osztályba jött a többi falu 20. kr. tandíj fizetéssel. — A mi ezen tandíjak befizetéséből összegyűlt, az illető elemi tanítók fizetésére fordított, és a mi még fizetendő deficitben maradt, az a vallási alapítványokból pótoltatott oly arányban, hogy a nagyobb városi tanítók fizetése 120, a kisebbeké 100, a falusiaké 60. váltó ftot. tenne. Így nyerte a csik-somlyói három elemi tanító is az évi 60. vftot a vallási alapítványokból.

Ezen iskolaszabályozó rendelkezésnek 12-dik pontja alatt (Copia Nro. 3028. ddo. 23. mart. 1773.) a gymnasiumokra vonatkozólag az áll, hogy a költészet és szónoklat tanára csakis német nyelvet tudó egyén lehet, ki a már odáig haladott tanítványokat — mint a német nyelvben jártasokat — e nyelven a fogalmazásra és szónoklatra oktatni képes legyen. „A költészet- és szónoklat-tanárok — mondja a szabályozó rendelet — oly egyének lehetnek csak, kik a német nyelvet annyira birják, hogy a kezök alá menendő tanuló ifjakat — mint az alsóbb osztályokban már annyira képzetteket — a német nyelven fogalmazásra, és ékesen szólásra vezetni s gyakorolni képesek legyenek; kegyes gondoskodásunk ugyanis oda irányul, hogy miután a német elemi iskolák az általunk kiadott modorban szabályozva lesznek, — megállítva legyen,

hogy egy tanuló ifju is az elemi iskolából a gymnsiumba fel ne vétetessék, ha németül nem tud, — vagy legalább a latin iskolázás ideje alatt ezt szorgalmas tanulás által el nem sajátítja.“

1776-ban az újra szervezett csik-somlyói tanintézetben akkori csikszéki főkirálybíró. b. Henter Ádám helyi iskola-igazgatónak neveztetett ki kormányshíkélig.

A csiki és gyergyói széékelyek a tan- s nevelőintézetet rovatal'utján újra építik 1780-ik évben.

Látván a széékelyek, hogy az eddigelő fából és sokszor újra épített tan- s nevelőintézeti épület részint a tárdulások alkalmával, részint esetléges tűzkiütéskor is gyakran elégett, most pedig oly roskadozott állapotban van, s helyisége is a tanuló ifjuság számához képest igen csekély: 1780-ban elhatározták közös akarattal, hogy falvanként magukat rójják meg, s építsenek kő- s téglá anyagból egy közös nemzeti intézetet.

Nagyon érdekes, a mint a rovatal falvanként, mint történelmi tény, a „Historia Domus“-ba be vagyon írva s itt következik:

„1780-dik évi június 17-én vette kezdetét az újra építendő iskolának szükséges anyag készletei összehordása Csik-Somlyóra. Június 30-kán a mész beoltatott sz. tamási Bíró Mihály és taploczai Holló György által az iskola udvarán. Július 25-én az iskola szegletköve az alapba letéetett szokott vallásos szertartással csik-somlyói lelkész főtiszt. Kovács János ur által a szerzetes atyák jelenlétében, kik ez idő szerént ezek voltak: szerzetesház főnök Raphain Lukács atya. Diffinitor és bölcsészeti lector Péterfi Humilis atya. Szerzet-főnöki titkár Sárosi Cherubin atya. Költészet- és szónoklat-tanár Bocskor Ádám atya. Felső- és köz-nyelvtani osztály-tanár (syntaxis, grammatica) Szentes Regináld atya. Alsó nyelvtani osztály-tanár (principia) Tima Baltház atya. Elemi osztályok tanítója Csató Ambrus atya. Csik-somlyói kántor-tanító Petres Mátyás. Ezeken kívül még nagy számú nép volt összegyülekezve az alapkönek ünnepeles letételére.“

„Következik az építésre szükséges anyagmennyiségeknek aránylagos kiosztása ily renddel:

1-ör. 1000 köből mész 150 ölnyi falnak felépítésére. Ebből Sz. Domokosra esik katona részen lévőkre 17 köből, politikai részen lévőkre 4 köből. Sz. Tamáson kat. részen lévőkre 10, polit. részen lévőkre 4. Jenőfalván kat. rész. 11, pol. rész. 2. Karczfalván kat. rész. 6, pol. rész. 2. Szt. Mihályon kat. rész. 10, pol. 5. Szépvízen kat. rész. 14, pol. 4. Szt. Miklóson kat. rész. $11\frac{1}{2}$, pol. $3\frac{1}{4}$. Göröcsfalván kat. rész. $9\frac{1}{4}$, pol. $3\frac{3}{4}$. Vacsárcsiban kat. rész. 7, pol. 3. Borzsovában kat. rész. 7, pol. 3. Delnén kat. rész. 8, pol. 4.

2-or. Mészégetésre, a mi az iskola udvarán fog megtörténni szükségeltetik 100 öl tüzi fa, és ezt beszolgáltatják ilyen arányban: Menaságon/és Sz. Györgyön a kat. rész. 22 ölet, a pol. 10 ölet. Bánkfalván a kat. rész. 27, pol. 9.

3-or. Kivántatik 225 öl kőfalak építésére, a mit aránylagosan meghordanak helybe: Sz. Márton kat. rész. 18 ölet, pol. rész. 16 ölet. Kozmás kat. rész. 30, pol. 11. Tusnád kat. rész. 47, pol. 11. Lázárfalva pol. rész. 9. Verebes pol. rész. 10. Sz. Simon kat. rész. 30, pol. 10. Csekefalva kat. rész. 15, pol. 8.

4-er. 8804 köből fővényből meghoz Sz. Királyról a kat. rész. 1444, a pol. 741. Sz. Imréről a kat. r. 3420, pol. 1247. Csatószegből a kat. rész. 1558, pol. 368.

5-ör. 100 szál deszkából és 1000 szál lécből a madarasi kat. rész. 700 szál lécet, 70 szál deszkát, a pol. rész. 300 szál lécet, 30 szál deszkát.

6-or./Gerenda és szarufa kell 200 szál, ebből a dánfalvi kat. rész. adnak 175 szálát, a pol. rész. 25.

7-er. Mísféle vékonyabb faragott fákat Rákosról a kat. rész. 175 szálát, pol. 25.

8-or. Csicsó és Madófalva, Taploczáról Somlyóra szállit 35,000 téglát, — ezen kívül mind két közönség adni fog 8 ölnyi hosszú 90 szál gerenda fát. Madaras és Dánfalva 9 ölnyi hosszú 50 szál gerendát, és 100 padlázatnak való deszkát, kat. rész. 52, pol. 48.

9-er. 48 vastag szál cserefát, 32 szálát 6 ölest, 16 szálát 7 ölest. Adja Kászón-Ujfalu kat. rész. 39 szálát, pol. 9.

10-er. A mésznek kiégetésére Pálfalva küld kat. rész. 43 embert, pol. rész. 9.

11-szer. Megkivántatik a kőmívesek mellé 1081 nap-szám. Ebből Kász on-Ja ka bfa l vá ra esik kat. rész. 84, pol. 11. Kász on-Impér re kat. rész. 87, pol. 29. Kász on-Alt iz re kat. rész. 76, pol. 14. Kász on-Felt iz re kat. rész. 106, pol. 26. Taploczá ra kat. rész. 109, pol. 36. Várdotfa l vá ra kat. rész. 26, pol. 11. Csobotfa l vá ra kat. rész. 32, pol. 5. Csomortány ra kat. rész. 25, pol. 12. Szeredára kat. rész. 78, pol. 3. Zsögödre kat. rész. 75, pol. 25. Sz. Lélek re s Fitódra kat. rész. 57, pol. 11. Mindszent-re kat. rész. 113, pol. 26.

Gyergyó őszvesen adott 1000 szál deszkát.

Minden szükséges anyag-készleteknek gyors összehordása, és a munkálatoknak megkezdése június havában történvén — az egész nyáron át szorgalmasan folytattott, és annyira haladott, hogy ősszel az egész épület készen állott, és benne a tanítást meg lehetett kezdeni. (Historia Domus.)

Az ide igtatott hiteles történelmi adat ezen rovat alakjában elegendő bizonyítványul szolgál nekünk a világ előtt annak felmutathatására, hogy atyáink minden szegénységök mellett is mindenkor kegyelettel viseltettek vallás-és közoktatási ügyeik iránt, s nagy áldozatokkal is fenntartani s előmozdítani törekedtek; s midőn ez által szellemi épületeknek terhet saját vállalkra fektették: intézetcikre a nemzeti jelleget rátették.

Az ujra épített iskolai intézetben mindjárt a következő 1781-dik évben a tanításra nézt új intézkedések tettek. Felállítatván itt-ott némely elemi német iskolák, ezeknek mintájára szerveztetett legfelsőbb helyről kiadott rendeletnél fogva a csik-somlyói elemi iskola is; hová nem csak az iskolás gyermekek jelentek meg Gistl Ádám szerzetes atya német elemi tanító alatt; hanem katonai kormány rendelkezése nyomán mintegy 30 székely katona-káplár, és a besorozandó székely ifjak közül is összesen mintegy 180 parancsoltatott oda a német nyelv tanulása végett. (Historia Domus.)

Ugyan ezen évnek május 5-kén, az új iskolai épülethez kapcsolva, a csiki lovas és gyalog katona székelyek a tanuló ifjuságnál ez idő szerint szokásos színi előadásokra szükséges épületet állítottak. Május 9-kén az építendő se-

minariumnak alapját kezdték ásni, néhány nap mulva le-tették az alap-követ, s folytatták a munkálatokat 5 ölnyi hosszúságú kőfal rakásában egész nyáron által kőmives pal-lér Péterffi József vezetése alatt.

September 27-kén jött egy felsőbb rendelet aziránt, hogy ennekutánna a tanuló ifjuság rendesen minden évben érdemfokozat szerint osztályoztassék.

October 29-ken II. József által a Humanioráktól kezdve le a falusi iskoláig — mindeniket illető és újra szervező császári „Norma Regia“ menesztetett a tanintéze-tekhez, s jött a csik-somlyóihoz is, mely az addig fennál-lott rendszert nagyban megváltoztatta.

1782-dik évi január 6-kán azon ünnepélylyel, melyet az egyház az új épületek felszentelésénél szokott használni, az új nemzeti intézetek, melyek ekkorra már mind készen állottak, benedikáltattak nagyszámu ájtatos néptömeg, a bir-tokosság, tisztikar, és papság jelenlétében; midőn a népes tanuló ifjuság az új színházban színi-előadással mulattatta a körükbegyült közönséget.

Ezen évről még megjegyzést érdemel az, hogy az újra szervezett tanintézetben még az iskolai év első felében, aprilben megtartattak a nyilvános közvizsgálatok, hová az első székelgy gyalog ezrednek Csik-Szeredában állomá-sozó tisztikara is megjelent.

○ Az 1783-dik évről igen siralmas hangon szól a kro-nika: „Még a mult év november havában a tanuló ifju-ságnak egy része fegyver alá soroztatott volt, és jelen év január s február havában ismételt sorozás által annyian ka-tonákká tétettek, hogy az ezelőtti években volt népessége a tanintézetnek 400-ról 80-ra apadott le; és ezen csekély számnak is valamint a szülőknek taníttatás- és tanulásra kevés kedve maradott.

○ A másik siralmas panasz ez évről így hangzik: A fő-kormányshéknak october 22-ről kiadott rendeleténél fogva megtiltatott, hogy a csik-somlyói tanintézetbe se elemi se gymnasiumi iskolába egy székelgy katona ifju is ezentul fel ne vétessék az illető katonatiszti hatóságnak minden évben kikérendő írásbeli engedélye nélkül“ . . . Ennek következtében

1784-ben az iskolaév kezdetén a gymn. osztályok ta-nuló ifjusága létszáma volt 47, — ez is junius végére le-apadott 31-re.

1785-ben a latin nyelv az alsó osztályokból egészen kiküszöböltetett. A nevelőháznak — seminarium — minden ingó és ingatlan javai felsőbb rendelet következtében elárverezettek. (Historia Domus.)

II. József császár alatt, az általa tett rendelkezések nyomán, így mentek a dolgok mind addig, míg kevéssel halála előtt az általa is fennállhatatlannak elismert rendeleteit visszavonta. Ekkor aztán a közoktatás körében is az ügyek rendesebb uton kezdtek haladni. A latin nyelv mint ez idő szerént a tudományos mivelődésnek közege ismét visszanyerte előbbi kiváltságos helyzetét, s a tanintézetekben alólról kezdve felfelé a német nyelv csak igen mellékes tantárggyá lett.

Amint a fenn kimutatott történelmi adatok nyomán a csik-somlyói tanintézet nemzeti-áldozat utján az idő szerénti elemi és gymnasiumi teljes iskolává nőtte ki magát, a szegénység miatt nem lehetett úgy intézkedni, hogy mindenik osztálynak külön fizetett tanítója s tanára lehessen; hanem az elemieket, két osztályra beosztva, képezte két szerzetes, a gymnasiumiakat pedig három osztályba úgy osztva be, hogy az úgy nevezett: principistákat külön iskolában egy- a grammatistákat és syntaxistákat együttesen egy osztályban a másik, a költészet- és szónoklat-tanulókat ismét együtt a harmadik gymn. tanár vezette iskolai pályájukon keresztül. Öszves tanító s tanárikar állott ötből.

Fizetéseiknek jövedelmi forrásaul szolgáltak: a római scudik, 1667—1823-ig; 1726-tól kezdve a halhatatlan emlékű nevelőház-alapító, és két tanár fizetését még életében magára vállaló Lukács Mihály-féle alapítvány, mit életében úgy intézett el, hogy mind a tanári fizetést, mind a szegény sorsu tanulók élcimezését jövedelméből ő maga adta ki 1730-ig, halála idejeig; innen kezdve pedig a csikszéki tisztviselőség által választott Provisor és Procurator kezelték, s adták ki a szerzetesház főnökének, a nevelőház magisterének — később regensének az alapítvány-kamat jövedelméből évenként a végrendelet szerént egészen azon időig, mikor — 1785 — II. József császár rendeletéből a nevelőház minden ingó és ingatlan javai kormánysszéki kezelés alá készpénzben tőkésítve öszpontosítottak.

Harmadik jövedelmi forrás volt az 1773-ban kiszabott tandij — didactrum — az elemi iskolákat illetőleg, mely-

nek pótlékaul 60 váltó forintig terjedőleg az elemi iskolák alapítványából mindenik csik-somlyói elemi tanítónak fizetés utalványoztaték.

Ez a legelső eset, hogy az erdélyi katholicismus közös vagyonából a csik-somlyói tanintézet is részesült.

A gymnasiumi tanárok közül kettőt 1799-ig a Lukács Mihály-fele alapítvány díjaz $60 + 60 = 120$ váltó forinttal évenként, mely összeg az említett évben az iskolai alapítványokból 144 forintra emeltetett. Ki fizette 1799-ig a principiorum professort, annak nem tudtam végére járni. Hihető, hogy a szerzet gondoskodott erről a szegények örökségéből minden illetőleges alapítvány nélkül. 1799-ben, mikor a más két gymn. tanár fizetése 60-ról 72 vft-ra fel-emelteték, akkorról bizonyos adat van róla, hogy a principiorum professornak is innentől kezdve 72 vft. fizetés rendelteték ugyan az említett iskolai alapítványokból. Ezen háromszoros 72 vftot a gymn. tanárok vették, vagyis jobban mondva, a szerzetesház-főnök vette a tanári fáradozásokért 1834-ig; midőn az akkori erélyes és tekintélyes tartományi főnök Orbán Antal atya kérelmei s fáradozásai következtében a 72 vft 72 pft-ra emeltetett az iskolai alapítványokból, és a három gymn. tanár fáradsága a szerzetnek évenként $3 \times 72 = 216$ pftal fizettetett 1845-ig, mikor mindenik gymn. osztály elkülönített, és a gymnasium 5 tanárral láttatott el 200 pft évi fizetéssel, minde-
 nek a fennevezett alapítványból, összesen $5 \times 200 = 1000$ pfttal.

Az 1780-ban közös nemzeti áldozat útján újra épült gymnasium az 1845-ben elkülönített osztályoknak nem szolgált elegendő helyiségül; elkerülhetlen szükségessé vált tehát a gymn. épület nagybővítése: a mi más pénzalap és segedelem nem léteben — valamint néhány évvel ezelőtt a nevelőháznak újra építtetése is — azon kamatjövedelmekből eszközöltetett, melyeket nagylelkű alapítók szegénysorsu s többnyire családbélieik élelmezésére s tanulhatására mint nevelőházi alapítványokat tettek volt; minélfogva megtörtént, hogy néhány év alatt több alapítványosokra nézt felfüggesztve megszüntettetett a nevelőházi élelmezés.

Az 1848-ki viharos események után bekövetkezett ujrászervezés alkalmával a csik-somlyói tanintézet is, ismét életbe lépett két tanítóval az elemi-iskolákban, és hat tanárral a gymnasiumban; három szerzetes-, két világi pap és egy világi egyénnel, mindenik 400 pft. évi fizetéssel ellátva az iskolai alapítványokból 185 $\frac{1}{2}$ iskolai évben.

Azonban az ujrászervezés alkalmával al- és felgymnasiumok alakíttatván, Csik-Somlyón csak algymnasium alakíttatott, a honnan nem sokára átalánossá vált a közvéleményszerű ohajtás, hogy az erdélyi katholicismus klasszikus földén, hol egykor a Domokos Kázmérok, Taplócza Istvánok, Cserei Mihályok korszakában Erdély kath. vallásának sorsa az enyészettől megmentetett, hol Zápolya Zsigmond fegyveres hitlejlesztő hada szétveretett ¹⁾, itt e solidaris nemzet-vallási egység helyén, —

---

¹⁾ Cserei Farkas bécsi udvari tanácsos Geographia Mariana című könyvében következőképen írja le e történetet: Vagyon Csikszékben Somlyó nevezetű hegy alatt Boldog-Aszszonynak szép Temploma a P. Franciscanusok Klastromával; tiszteltetik ebben a nagy oltáron a Dicsőséges szent Szűznek egy gyönyörű régi faragott képe. Nevezetes helye ez az odabé való székeknek, emlékezetes bucsujárásokkal, szokták esztendőnként meglátogatni azon képet Pünkösdi szombatján több jótéteményeknek, de főképpen egynek tartván háládatos emlékeztet. Ezek a Székek mióta schithiai pogányságból kitértek, mind ekkoráig sok rendbéli háborúk, veszedelmek, idők, Fejedelmek változásai között is az igaz hitben megmaradtak. Elfajulván ettől a Blandrata György dögleletes tudománya után az ifjú János király, arra vetemedék, hogy már becsülete sem volt előtte senkinek, ha csak Szent-Háromság tagadó nem volt; végezésként 1566 esztendőben Szent András naptájában, hogy az erdélyi birodalomban mindenek Blandrata Györgytől függjenek, és a tőle választott papoktól hallgassanak, a kik pedig ezeket megháborítanak mind hitetlenek úgy büntetődjenek. E végezéssel mellé nem akarának állani a csiki Székek. Kerülgeté őket János király ígérekkel és fenyegetésekkel is, de úgy sem mehete semmire vélek, felmérgelődik azért, és a következő 1567-ben sok fegyveres népet bocsáta rájuk, hogy erőszakosan is kitérjenek az igaz hitből. Vala a többi között Allfaluban Gyergyóban, mely Csiknak fuszékje, egy buzgó lelkű Istenfélő megyés Pap István nevű; ez jobbanis felbuzgató az állhatatosságra a népet, egyetérté a Főrend is vélek, elszánák mindnyájok magok, vagyonokat, életüket,

hol Csik, Gyergyó, Kászon és Háromszék összes katólikus gyermekeiknek kell hogy összejövetei helye legyen

régi szent hiteknek oltalmazására, s halálra lönek készebbek, mint attól való elszakadásra. Eljárák azért egymást, és azt végezik, hogy ily utolsó veszedelemben az egész nép fejenként kicsinytől fogva nagyig házaikat, mindeneket odahagyván ehez a szent képhez gyülekezzenek, s egy szívvel lélekkel könyörögjenek az Istennek, hogy szentséges édes Anyánk a magyarok régi nagy Aszszonyának érdemiért tekénte őket ilyen nagy szükségekben. Egybeis gyülekezvén minden falukból oly készséggel, mintha mindnyájon halálra mentek volna, oda érkezének, és köszönték a Boldogságos Szüzet az ő szent képében, és alázatosan kérék, hogy segitené őket, s nyerne malasztot az ő sz. Fiától közelgető veszedelmek eltávoztatására. Hírek érkezék azonban, hogy Udvarhelyszék felől nyomulnának be feléjük az hadak; annál fogva kiválaszták magok közül valaki csak fegyvert foghatott, s rendbe állították az ott kiterjedt szép mezőre, a fejrénépeknek, öregeknek és gyermekeknek pedig megparancsolák, hogy míg ők oda járnak, azon helyről ne távozzanak, hanem imádják Istent, és kérjék, hogy töllök a malasztok Anynyának érdemeiért segítségét meg ne vonja. Efel az aszszonyok, leányok, öregek, gyermekek, kiki maga tehetsége szerint ujra is könyörgéshez fogának, a fegyveres nép pedig hasonlóképpen imádkozva kezd eleibe nyomulni a János király hadának. Vagyon Csik,- és Udvarhelyszék között egy rengeteg nagy erdő, ott szembe találkozáván, fegyverre kele közöttök a dolog, nem hagyá Isten az igaz ügyet, felül fordulának a csikiak; s jobb részét a király hadának levágák, a többiek nyakra főre visszaszaladának. Elvégezödvén a verekedés, visszafordulának a csikiak, mikor közelgettek volna a Klastromhoz, elejekbe mene a hon maradott nép, s kimondhatatlan örömmel fogadák egymást, úgy együtt zengő szép dicsérekkel a templomba sietének, s ott a nagyhatalmú Szüznek szép képe előtt hálát adának az Ur Istennek, hogy őket az igaz hitnek üldözöitől megmentette. Történék ez a dolog említett 1567-ben Pünkösöd szombatján, annak emlékezetire mostis minden esztendőben azon a napon egybegyülvén oda, nem csak Csikból, Gyergyóból, Kászonból, Udvarhelyszékről sat. még Molduvából is míg általmenetelek úgy meg nem szorulának, értem, hogy kereszt alatt zengedező szép ének szóval jöven oda, dicsérték az Istent, és az ő Szeplőtelen drága szent Anynyát. Sok bajok lön annakutánna is János királytól a csikiaknak, de soha az hit dolgában meg nem adták magokat, sőt idővel az említett végezést is visszazomdaták az 1591-dik esztendőben ezen szókkal: A csikbéli Klastrom több odavaló helyekkel együtt, miért hogy onnét ez ideigis

a muzsák szentélyében jövőre elhivatásuk szerinti kiképzetésre: felgymnasiumnak kellett alakulnia.

A csik-somlyói algymnasium felgymnasiummá alakíttatik.

Főpásztorunk tr. H a y n a l d Lajos ő nagyméltósága, kinek érdemeit a két testvérhon eléggé ismeri, mint az erdélyi kath. tan- s nevelőintézetek főigazgatója a nagy gymnasium, valamint egy mesterképző-intézet s négy osztályu elemi iskola létrehozása érdekében úgy intézkedett, hogy egy országos kath. segedelmzés útján begyűlt tőkepénzösszegek évenkénti kamatja fedezné az említett sz. célokra megkívántatott szükséges kiadásokat.

A kegyes főpásztornak e tárgyban Pesten 1857. pünkösthő 4-kén 1550 szám alatt kelt körlevele így hangzik:

„L a j o s, Isten és az apostoli sz. székhelyéből erdélyi püspök, cs. kir. valóságos belső titkos tanácsos, egri főegyházi olvasó kanonok, cs. kir. tiszteletbeli udvari káplán, arany érdem keresztes, a sz. hittudomány tudora stb.

Székellyöldi kedves katolikus hűveimnek üdvözlét és áldás az Urban.

Főpásztori szívem szeretetének teljéből akarok hozzátok szólanı oly ügyben, melynek létesítése a katolikus székelly nép bölıdogabb jövıjének egyik fı eszközlője leend.

Kevés szóval adandom elé amit mondani akarok, mert nektek, Krisztusban szeretett hűveim! kik ősi dicsőségtök magasztos érzetétıl lelkesülve gyermekeitek nevelését, s ezáltal nemzetetek szellemi emelkedését eszközölni mindenkor ritka buzgósággal igyekeztek, elégségesnek tartom kijelelni az útát, mely jövendı jobb-léteteknek biztosítására vezet avégre, hogy az érettetek tenni és áldozni kész fıpásztorotoknak szándékát közakarattal felkaroljátok, és áldozataitok által dicsıségesen életbe léptessétek.

---

semminémü idıben a romai valıas ki nem irtódott? az odabéli atyánkfainak lelkiismeretek megnyugtatóására maradjanak ezen állapotban, amint ekkoráig voltak.

Krasznæ, in Sylvania Anno 1780, mense Junio.

Wolfgangus Cserei
Consiliarius Aulicus.

(A püspöki levéltár 1780-ki 356-ik száma alatt).

Hajdan a harcmezején jeleskedtetek, s tudom őseitekhez méltók leendetek, ha a Felséges apostoli Fejedelem hű vitézségeket a legmagasabb trón és haza védelmére igénybe veendi. De önérdeketek, és a kedves hon java, becsülete mástis vár tőletek. A székely népnek, ha az egyházi és állami közhivatalokba nevének régi dicsőségét méltán hordozó fiakat, hű és okszerűleg munkás honpolgárokat, és egy vallásosságban boldog nemzedéket mivelni akar, az egyház által táplált és szentesített tudományosság és miveltség mezején is jeleskedni kell. Ezt saját kebelében felállítandó, korunk igényeinek teljesen megfelelő tanintézetek által érendi el. Ily intézetek volnának:

1. egy a mostaniaknál tökéletesebben felszervezett 8 osztályu teljes középtanoda.
2. egy jól elrendezett iskola-tanítói képezde; és
3. egy a képezdével szoros kapcsolatban álló 4 osztályu elemi iskola.

Szüksége van a székelynépnek egy 8 osztályu középtanodára, mely tökéletes szervezése által a magas kormány és az egyház minden igényeinek megfelelően, magának egy nyilvános tanintézet jellemét és jogait biztosítsa, a kath. székely ifjúságot az állami hivatalokra kellőleg előkészítse, az erdélyi papságra és szerzetes rendekbe való felvételre kiképezze, s így a székelynép előmenetelét és boldogságát könnyítse.

Szükségtek van iskola-tanítói képezdére.

Népnevelést hallotok kedves fiaim mindenfelől hangoztatni. Ez volt az egyháznak ősrégi ohajtása és törekvése. Forrón ohajtatok azt bizonyára magatokis. De a népnevelésnek tényezői a tanítók, kiknek, hogy taníthassanak, tanulniok, hogy másokat képezhessenek, kiképeztetniök kell. A tanítók kiképeztetését az eddigi harangozói és tanító segédi rendszer által miként tapasztalásból tudjátok, kellőleg elérni nem lehet. Segíteni kell a dolgon, segítve lesz pedig az iskola-tanítói képezde által, melynek mielőbbi felállítását irántatoki atyai gondoskodásából maga a cs. kir. magas kormány is újabb időkben ajánlotta.

Szükségtek van egy a képezdével kapcsolatban álló 4 osztályu elemi iskolára, melyben a képezdei tanulók gyakorlatilag tanulhassák a helyes oktatás rendszerét, és melyben gyermekeitek a közép tanodai tanulmányokra kellőleg előkészíttessenek; ha szerencsésen működő főgymnasiumot és képezdét ohajtunk, a jól ren-

dezett elemi iskolát nélkülözni nem lehet; mert ez amazoknak alapja, alap nélkül pedig építeni nem lehet.

A hely iránt, hol ezen intézeteket felállítani legcélszerűsőbb, csak egy vélemény uralkodhatik azok szívében, kik nem helyi s magány érdekét, hanem az összes kath. székely nép boldogulását szokták szemök előtt tartani. Én e végre **Csik-Somlyót** jelelem ki.

1. Mivel az erdélyi kath. egyház ezen klasszikus földjéhez a székelynép vallásos emlékezeteinek legszebbjei kötvek; mivel e hely, hol atyáitok és utodaik a bold. sz. Szűznek édesanyai pártfogását különös módon tapasztalták, legalkalmasabb a kath. nemzedék kath. érzelmeinek növelésére és szilárdítására.

2. Mivel Somlyó a több mint nyolcvanezer kath. lelket számláló Gyergyó és Csik-Kászonnak, valamint felső Háromszék, Seps, Miklósvár és Udvarhelynek mintegy középpontját képezi, hová szegényebb szülők is könnyebben küldhetik gyermekeiket, hol mais a négy gymnasialis osztály több növendéket számlál, mint bár mely más középtanodáknak mind a nyolc osztálya.

3. Mivel az iskola-tanítói képezdére nézve nem lehetne Somlyónál akár vallási, akár helyfekvési tekintetben alkalmasabb helyet kijelölni.

4. Mivel a köztetek mindenütt, hol főpásztori utaimban megfordultam, hangosan nyilvánuló közvélemény is Somlyót a fennirt célokra legalkalmasabbnak ítélte.

Ohajtom Krisztusban szeretett hiveim! hogy a hely iránt köztetek féltékenység és szakadozottság ne uralkodjék. Egyforma szeretettel ölellek mindnyájotokat. Egyforma közelségben álltok szívemhez, bár mily részében is lakjatok a székely földnek. Csak összpontosítani akarlak egy — mindnyájotokat egyformán érdeklő szent ügyben, nehogy szétszórva és kicsinységekben elpazarolva erőtetek, szent szándékaitokat megheiusítsátok.

Udvarhely- és Marosszék bir középtanodát, ha Isten életet ad, és a hives közremunkálása igyekezeteimet és áldozat-készségemet gyámolítandja, Háromszéknek is szerzendek K a n t á n egy a nép igényeinek megfelelő s a középtanodai célokat is részben eszközölni képes ipartanodát; de felgymnasiumot és képezdét min-

den székben külön felállítani képtelenek lévén, központosulnunk kell, és közerővel a közboldogságot előmozdítani.

A kijelelt tanintézetek felállítására pénzerő szükségeltetik, és pedig

1. A csik-somlyói középtanoda felső négy osztályának kellő javadalmazására mintegy évi 4,240 p. frt.

2. Az oskola-tanítói képezdére mintegy évi 1,260 p. frt.

3. A négy osztályu elemiskolára mintegy évi 1,200 p. frt. Összesen tehát mintegy évi 6,700 p. frt. és így ennek biztosítására 134,000 p. frtnyi tőke az evégre szükséges épületek kiállítására megkívántató pénzerőt ide nem értve.

Ez bizonyára nagy összeg. Honnan fogjuk azt előszerezni? A meglevő katolikus pénzalapok mostani kiadásait is alig képesek kellőleg fedezni. Azokból célunk előmozdítására segítséget nem remélhetünk. Magunknak kell tehát tennünk, áldoznunk, ha boldogulni akarunk. Nincs más mod. Most nem tenni annyi volna, mint kath. fiaiok és a nép vallásos nevelését s boldogulását évtizedekre elnapolni. — Igaz a biztosítandó összeg nagy, de nagyobb és kihatóbb a cél, melyet elérni akarunk, melyet elérnünk kell, ha a nemzetet nem üres szóval; hanem tettekben boldognak ohajtjuk. Tudom Krisztusban szeretett fiaim! hogy a székelynép szegény; de tudom és a nagybecsülésnek érzetével tapasztaltam aztis, hogy a jó székelyek gyermekeik boldogulása nemzetök felvirulása tekintetéből utolsó fillerüket is örömmel feláldozni mindenkor készek voltak.

Isten, ki a benne bizókat el nem hagyja, kinek sz. nevében akarjuk tervezett művünket megkezdeni, hiszem, támasztand a jobb sorsuak sorában joltevőket, kik vallásuk és nemzetiségök emelésére az áldozatot nem kimélelndik. Én részemről kedves fiaim! ezennel ünnepélyes ígéretet teszek, hogy minden begyűlt tíz forintra a tizenegyediket rá adandom, vagyis: minden tizezer begyűlt forintra egyezeret, 120,000-re tizenkét ezeret s így tovább.

Szózatok emelkedtek fel közöttetek, szeretett hiveim! melyek ezirányban a legjobb eredményt reménylenem engedik. és az erdélyi cs. kir. főméltóságu Helytartó-tanács, honnan áldozat készségeiteknek gyámolítását kértem azon kitünő törekvésnél fogva, melylyel a tudományt és vallásos erkölcsi műveltséget körötökben előmozdítani atyailag ohajtja, folyó évi sz. György hava 18-kán, 7494
1209-szám alatt a cs. kir. kerületi hivatalokhoz kibocsátott kör-

rendeletében törekvésünket nemcsak helybenhagyja, hanem a cs. kir. hivatalokat felis szólítja, hogy az esperesekkel és lelkészeikkel, kikre az adományokat gyűjtő munkának vezetése és keresztülvitele bízatik, egyetértve saját javatokra szolgálendő önkéntes áldozat-készségeket gyámolítani igyekezzenek. Ezen helytartótanácsi kegyes kibocsátvány értelmében

1. Oly helységeken, melyeknek lakossága tisztán katolikus, szabad a helységnek közjüvedelmeiből önkéntes ajánlatot tenni; mi iránt a községnek törvényes képviselői formaszereinti határozat által, mely megerősítés végett a cs. kir. hivatalok útján a fõm. Helytartó-tanács elejébe terjesztendõ, nyilatkozandnak.

2. Oly helységeken, melyeknek lakossága vegyes vallásu, szabad minden kath. adózónak magát egy néhány évre minden adóforintja után fizetendõ néhány krajczárban ajánlott adakozásra kötelezni, csak hogy írásban nyilatkozzék, mennyit, hány évre, és mily feltételek alatt akar adóforintja után évenként fizetni?

3. Hol a tisztán katolikus helységek az álladalmi kölcsönre aláírt összegeiket akarnák felajánlani, azt tenni csak a cs. kir. járási hivatalok útján eszközözlendõ helytartótanácsi helybenhagyás mellett szabadságukban áll.

Egyes jóltévõknek azon javakból, melyekkel Isten õket megáldotta, teendõ ajánlatait hálás szívvvel fogadandjuk.

Krisztusban szeretett gyermekeim! ime az egyház és álladalom segédkezeiket nyújtják felétek, hogy nemzetetek boldogságát elõmozdítsák. Lelkesedjete, és lelkesítséte egymást a sz. ügyért. Tegyetek a mennyit tehettek örömmel és készségesen, mert magatoknak teszite azt. Kit Isten többel áldott meg, ne sajnáljon többet adakozni, ki kevésbbé tehetõs, emlékezzék meg, hogy az evangelium szerint a jó Isten a szegény asszonynak kész szívvvel adott fillérét is megáldotta. Pünkõstkor ismét kedves körõtõkben akarok lenni Csik-Somlyón, hogy imáitokkal egyesítvén imáimat Istennek sz. oltára elõtt veletek együtt könyörögjek mennyei áldást, s ennek biztosabb leimádására a szeplõtele-nül fogontatott bold. sz. Szüztõl édesanyai pártfogását Istennek sz. névében tervezett munkánkra. Közöttetek munkálkodva tanácsot tartandok lelkészeitekkkel, és a nép képviselõivel avégre, hogy a tervezett tanodák ügye mindnyájatok javára minél szebb eredményyel létre jöhessen.

Istennek áldása, és ami Urunk Jézus Krisztusnak kegyelme legyen veletek, és erősítsen meg benneteket minden jóban.

Kelt Posten Felséges Fejedelmünk és legkegyelmesebb aszszonyunknak testvér magyarhonunkat boldogító körutja első napján, pünkösztől 4-én, az üdvösség ezernyolcszáz ötvenhatedik, püspökségünk ötödik évében.

Lajos s. k.
püspök.

Főpásztorunk e felszólítását miként fogadták hivei, meglátható az aláírások útján begyűlt összevág általános kimutatásából, mely itt következik:

A megajánlott pénzmennyiségnek kimutatása. *)

A csik-somlyói első erdélyi katolikus magyar tanító-képezdének főlséges apostoli fejedelmünk 1858. évi dicső névnapján Mindszentől 4-kén történt ünnepélyes megnyitása alkalmával a csik-somlyói fölgymnasium, tanítóképezde és rendes főelemi iskola pénzalapját kezelő püspöki bizottmánynak benyújtott jelentése.

Midőn a püspöki bizottmány a Csik-Somlyón létesítendő tanintézetek nagylelkű jótévedőinek névsorát, és az eddig megajánlott és befizetett összegek megint a befizetett összeg mikénti kezelése és hováfordításáról jelentését a csik-somlyói tanító-képezdének kegyes fejedelmünk dicső névnapján tartott ünnepélyes megnyitása alkalmával közre bocsátja: örömmel ragadja meg a kedvező alkalmat teljesíteni a segedelmezett nemzet nevében a hála legszentebb köteleességét, valamint a nagyméltóságú tervező és alapító, úgy minden más nagylelkű adakozók iránt.

És ezt tenni szent és nemes kötelesség. Mert ha elgondoljuk, mikép a főpásztori magasztos szózat után alig fél év alatt 60,000-et megközelítő összeg ajánlatotott meg az említett tanintézetekre; és egy évre szinte 100,000-et megközelítő összegről tehet jelentést a bizottmány: lehetetlen, hogy a két testvérhon színe előtt nyíltan és őszintén, nagy és szívből fakadó hálát

---

*) A kegyes adakozók neveit a hely szűkéhez képest lehető legnagyobb mérvben kívánván az utókornak átadni, a kimutatásba mindazokat, kik 10 ftot és azon felül adtak, fölveendőknek véltük.

ne mondjon a pártolt nép nevében azoknak, kik a főpásztori magasztos törekvésszülte hatalmas szózatot megértve, egy elszígeztelt, de nemes hajlamú nép boldogabb jövője előteremtésében segéd kezét kegyeskedtek nyújtani.

Dicső nevű jótevők! Bérce honunk minden tájain, hol csak székely él, őszinte érzeménnyel dobog felétek a szív. Egy nemzet mond hálát nektek honunk fényes nevű nagyjai, kik a nyomorokkal küzdő székely nép jövője által érdekeltetve, nem sajnáltátok filléreiteket nyújtani. A Kárpátok keleti végén büszkén emelkedő Hargita ormai a háladatosság nemes szózatját hangoztatják felétek, szép testvérhon dicső fiai, kik a nemzet boldogabb jövőjét sziveteken hordva, legelsők léptetek annak jótevői sorába; az ősz atyák, jámbor szülők, és serdülő nemzedék mondanak szíves köszönetet nektek nemes községek és magán jótevői tanintézeteknek. Fogadjátok az egykor hírneves ősök nem-korcs ivadékanak e hála szózatját kegyesen! Mert nem fogja feledni soha e nép, miként, valamint a mély hálára kötelező kegyes pártfogásnak tiszteletre méltó forrása nem volt más, mint a birodalom keleti véghatárán a hitnek, trónnak és nemzetiségnek egy minden vihar és viszállyal dacoló védbástyát emelni ama nép szellemében, melynek ősei minden parányiságuk mellett is történeti fényű emléekben vívták ki a csaták vérzivatarjai közt a vitéz harcos nevet; úgy a dicső jótevők iránti kegyeletnek nem szabad más törekedésnek Jenni, mint ama lelkületet, mely egykor a csaták zajában annyi figyelemre méltó előnyt vívott vala ki magának, a tudományos műveltség pályáján is hason mérvben kitüntetve, a benne helyezett bizalomnak teljesen megfelelve a szép magyarhon szeretetére s minden lelkes tiszteletére méltó lehessen, — s a legkomolyabb percekben is bebizonyítani: hogy szív, lélek nem volt vesztegetve reá!

Azoknak kedvökért, kik talán nem ismeretesek a pénzkezelő bizottmány alapszabályai-, hatásköre- és teendőivel, rövideden a következőket tudatja:

1-ör) A csik-somlyói tanintézetek pénzalapját kezelő bizottmány püspöki bizottmány nevet visel, melynek tagjai:

2-or) A fel-csiki és al-csiki esperesek, kik közül gyűlés alkalmával az idősebb viszi az elnökséget.

Pénztárnok,

Pénzbegyűjtő,

Pénzbegyűjtő-segéd

Ügyvéd, mind négyen elegendő biztosítékkal bíró világi egyének,
Ellenőr,

A csik-somlyói gymnas. igazgató tanára, és
Igtató.

3-or) A bizottmány teendői: rendesen minden hó utolsó szerdáján Csik-Somlyón gyűlést tartani; a pénztárt az 1855-ik évben 1500. szám alatt az egyházi alapítványok kezelése iránt kiadott szabályok értelmében kezelni; minden katonai év végével a püspöki hivatalhoz kellő okmányokkal ellátott számadást beküldeni; minden adomány kézhez vételéről az illetőket megnyugtattani; a megajánlott összegek befizettetése iránt az ajánlattevés értelmében a legszorgalmazásban minden szükséges lépéseket megtenni; minden, a tanoda jobb jövőjét érdeklő indítványt előleges megvitatás után a püspöki hivatalhoz felterjeszteni.

4-er) A kézhez vett pénzről a pénztárnok és pénzbegyűjtő egyénileg is, és az egész bizottmány in solidum is felelős.

Az adakozók nevei után előforduló betűk ekép értendők:

m. f. t. m. k. = magyarországi földtehermentesítési kötelezvény.

e. f. t. m. k. = erdélyi földtehermentesítési kötelezvény.

á. k. = állodalmi kölcsön.

k. p. = készpénz.

ér. = érsek.

p. = püspök.

G. = gróf.

B. = báró.

b. = birtokos.

kán. = kánonok.

e. = esperes.

l. = lelkész.

sz. = szerzetes.

t. = tanító.

h. = hivatalnok.

k. = község.

s. = segéd-lelkész.

Névjegyzéke a Csik-Somlyón alapítandó tanintézetek pénzalapja gyarapításához járult nagylelkű jótévedőknek az általuk ajánlott összegekkel.

Alapító

Tr. Haynald Lajos erdélyi püspök, megvetette ezen tanintézetek alapját 12,000 pft. ajánlatával, mely összeget le is fizetett.

Magyarhonban.

Adakozó neve	ajánlott összeg		Adakozó neve	ajánlott összeg	
	ft.	kr.		ft.	kr.
Bartakovics Béla, egri ér. m. f. t. m. k.	5000	—	Csathó Dániel, e. k. p.	300	—
Szántófy Antal, pre- post. k. p.	15	—	Bodó László, prep. k. p.	100	—
Kunszt József, ka- locsai, ér. — k. p.	400	—	Balassy Ferencz, s. l. k. p.	10	—
Ranolder József, veszpr. p. — k. p.	100	—	Kiss János, l. ál- tal Egerben gyűj- tetett k. p.	250	—
Fogarassy Mihály, cz. p. m. f. t. m. k.	1000	—	összesen	7175	—

Az erdélyi 16 esperesi kerületekben.

1.) Alsó-Fehérvári e. ker.			2.) Felső-Fehérvári e. ker.		
A k. fejevári főt. kápt. e. f. t. m. k.	4000	—	3.) A Sepsi-Miklós-vári e. kerületben		
Lönhart Ferencz, kan. k. p.	400	—	ajánlott összeg		
Kardos Ignác t. k. p.	60	—	tesz k. p.	1609	44
Györfi János, t. egy zongorát és 100 darab könyvet.	—	—	Ebből ajánlott:		
Ötvös Ágoston orv. tud. k. p.	20	—	a.) Brassóban:		
összesen	4483	—	Grüner Ignác, h. k. p.	100	—
			Lampel Hen. a. k.	100	—
			Kovács Antal l. apát k. p.	100	—

Adakozó neve	ajánlott összeg		Adakozó neve	ajánlott összeg	
	ft.	kr.		ft.	kr.
PánczélJoák. h. k.p.	25	—	3.) Al-Csik és Kászton e. kerületben		
Andrási Józs. kápl.			ajánlott összeg.		
k. p.	12	—	tesz k. p.	16370	40
b.) Miklósvárott:			Ebből ajánlott:		
G. Kálnoky Dén.kp.	100	—	a.) Kászton-Jakab-		
a ns község	100	—	falvi		
c.) Baróthon.			ns. község k. p.	350	—
a ns. község ú. k.	200	—	Böjthe Józs. l.	20	—
Császárs Józs.	200	—	b.) Kászton-Ujfalvi		
Pap Antal, l.	40	—	ns község k. p.	500	—
d.) Illyefalván:			György György l.	50	—
Gál József, id. k. p.	40	—	Bocskor Károly b.,	10	—
a ns. község k. p.	100	—	c.) Kozmási		
e.) S. Sz. györgyön:			ns. község k. p.	840	—
Iang József, k. p.	15	—	Mártonfi János l.	150	—
Molnár (Serban)			d.) Menasági		
Ferenc k. p.	10	—	ns. község k. p.	400	—
Kosztján János	10	—	Miklósi Gergely l.	40	—
Kovács István nyug.			e.) Mindszenti		
örnagy k. p.	25	—	ns. község k. p.	330	—
l.) Búkszádon:			Lukács Péter l.	40	—
G. Mikes Ben. k. p.	100	—	f.) Nagy Kászoni		
g.) Bodzán:			l. Nagy Lajos k. p.	200	—
Gerge Pantia Popp			Impéri ns. község	400	—
k. p.	10	—	Balási Laj. évenkint		
Töröcsvári lelk. Temesvári Gerg. k.p.	10	—	k. p.	10	—
4.) Szeben-Fogaras-			Al-tizi ns. község	350	—
si esp. ker.			Fel-tizins. község	350	—
Szeben.			Székely károly b.	50	—
Mezei János, törv.			Pataki Antal	10	—
elnök. k. p.	40	—	Nagy Simon	10	—
Véber Béla segéd			Nagy Antal	10	—
lelkész k. p.	50	—	Veres Ádám	10	—
Véber Béla által			g.) Cs. Sz.-györgyi		
gyűjtetett k. p.	47	—	ns. község k. p.	1200	—
Szabó Lajos cs. k.			Csató József e.	300	—
Helytartósági tanácsos, e. ft m. k.			Özv. Bálint Ignác		
k. p.	100	—	kapitányné k. p.	200	—
összesen	237	—	Tompos Fer. b.	25	—
			Baka Áron t.	10	—

Adakozó neve	ajánlott összeg		Adakozó neve	ajánlott összeg	
	ft.	kr.		ft.	kr.
Bánkfalvins. köz. kp	1200	—	Zakariás Gerő el-		
h.) Cs. Szentimrei			lenőr k. p.	30	—
ns. község k. p.	1200	—	Lázár Jakab pro-		
Kovács György l. „	50	—	visor áll. k.	50	—
Csató Máté b. „	20	—	Zakariás Józ. k. p.	10	—
Antalfi Mihály b. „	20	—	Publik Gergely l. „	12	—
i.) Cs. Szentkirályi			b.) Csicsói		
ns. község k. p.	450	—	ns. község áll. k.	1460	—
Orbán István l. „	40	—	Szöcs Antal l. k. p.	40	—
k.) Cs. Szentléleki			Geréb Elek b. áll. k.	40	—
ns. község k. p.	320	—	László Fer. id. „	20	—
Fark Márton l. „	40	—	Kósa Lajos „	20	—
Zsögödi ns. közs. „	325	—	Kelemen János „	20	—
l.) Szent Simoni			Szabó Márton „	20	—
ns. község k. p.	1100	—	Kopacz Ferencz „	20	—
Kovács Ignác l. „	120	—	Szász István id. „	20	—
Andrási Péter ny.			Balló István „	20	—
Század. évenk. k. p.	10	—	Györfly Antal „	20	—
Gergely Elek. ny.			Lakatos András „	20	—
hadn. k. p.	16	40	Boga Bálint t. „	20	—
Péterfi Józ. b. „	20	—	Szabó József „	20	—
Csatószegi ns. köz-			Sipos Márton „	20	—
ség áll. k.	1340	—	Silló Dániel „	20	—
Csató Imre „	20	—	Sárosi Antal „	20	—
Bors János „	20	—	Kopacz János „	20	—
m.) Cs. Sz-mártoni			Balló Antal „	20	—
ns. község. áll. k.	1050	—	Silló István „	20	—
Raduly Fer. l. „	150	—	Kósa Antal „	20	—
Csekefalvi ns. k. „	840	—	Merza Zakariás „	20	—
n.) Tusnádi			Székely Balázs „	20	—
ns. község áll. k.	1200	—	Kovács Antal „	20	—
Jánosi Ignác l. „	100	—	László Antal „	20	—
Verebesi ns. köz. „	325	—	László József „	20	—
Lázárfalvi ns. k. „	325	—	c.) Delnei		
6.) Fel-Csiki esp			ns. község k. p.	500	—
ker. ajánlott összeg			Éltes József l. „	10	—
tesz k. p.	22463	35	Pálfalvi ns. közs. „	150	—
Ebből ajánlott:			d.) Gyimes-Lokki		
a.) Balánban:			ns. község áll. k.	100	—
László József bá-			Felső-Lokki ns. k. „	100	—
nyász áll. k.	20	—	Gyimesbükki ns.		
			község k. p.	50	—

Adakozó neve	ajánlott összeg		Adakozó neve	ajánlott összeg	
	ft.	kr.		ft.	kr.
Ollé El. l. hár. ar. kp.	13	30	i.) Sz. Domokosi		
e.) Madarasi			ns. község á. k. p.	750	—
ns. község á. k.	1000	—	Eránosz Jer. e. „	15	—
Péterfi József „	40	—	k.) Sz. Mihály és		
Szörcei Imreb.—e.			Ajánádi		
f. t. m. k.	200	—	ns. község á. k.	1360	—
l.) Nagyboldogasz.			Szöcs Imre l. k. p.	100	—
Karczfalvi ns. k. á. k.	800	—	Bogas István á. k.	15	—
Jenőfalvi ns. köz. „	1060	—	Szöcs János „	20	—
Dánfalvi ns. köz. „	1540	—	Koncz Elek „	20	—
g.) Rákosi			Kósa Mozes „	15	—
ns. község á. k.	700	—	Eröss Ferenc „	15	—
Erános Jer. esp. k. p.	20	—	Koncz Ignác „	20	—
Aikler János t. „	40	—	Bőjthe Mihály „	10	—
Cserei Fakarkasné			Szakáli János „	10	—
özv. k. p.	100	—	Bőjthe György b. „	20	—
Barácz Mih. b. „	20	—	Fodor Ignác „	15	—
Csiki Ján. praef. „	20	—	Kósa István „	15	—
Madefalvi ns. k. á. k.	1100	—	Dobos József „	10	—
Vacsárcsi ns. k. „	300	—	Sándor András ifj.		
Göröcsfalvi ns. k. „	140	—	á. k.	20	—
h.) Cs. Somlyó			Dobos András „	10	—
várdollalvi			Ladó Ferenc „	20	—
ns. község á. k.	640	—	Kurkó Mihály „	20	—
Puskás Tam. l. k. p.	40	—	Szöcs József „	20	—
Bocskor Mih. ügy. „	50	—	Bőjthe Imre b. „	20	—
Bajkó Márton „	10	—	Lakatos Ádám „	20	—
A gymn. tanári tes-			Bialis László „	50	—
tület k. p.	100	—	Koncz József cs. k.		
Csobotfalvi ns. köz-			hadn. á. k.	20	—
ség á. k.	300	—	Minier Lajos cs. k.		
Csiszér Alajos k. p.	10	—	kap. k. p.	10	—
Csomortányi ns. k. „	150	—	Tudor Mózes „	10	—
Taploczai ns. k. á. k.	1450	—	Kálnoki Sánd. b. „	20	—
Lázár Antal b. „	40	—	Bartis András á. k.	10	—
Mánya Dávid k. p.	25	—	l.) Szt. Miklósi		
Sándor Fer. b. „	15	—	ns. község á. k.	1000	—
Csedő Ádám „	20	—	Sántha Imre l. k. p.	50	—
Ábrahám Fer. „	10	—	Aikler József t. „	20	—
A Cs. Somlyón ren-			Borsovai ns. k. á. k.	266	—
dezett táncviga-			m.) Szépvizi		
lomjövédelmek. p.	80	—	ns. község á. k.	1420	—
			Petrovics Ant. l. k. p.	10	—

Adakozó neve	ajánlott összeg		Adakozó neve	ajánlott összeg	
	ft.	kr.		ft.	kr.
Szebeni Péter kp.	25	—	Kadarsabek Já. k. p.	20	—
Fejér István „	50	—	Lipsch Ferenc „	20	—
Fejér Antal ifj. „	10	—	Doczi János „	20	—
Száva Kájétán és fivérek k. p.	100	—	Balog Elek „	20	—
Jakab István „	10	—	Motsi János „	20	—
Száva István és testvérek k. p.	50	—	Lukács János á. k.	20	—
Izsák Antal k. p.	25	—	Keresztes Fer. k. p.	20	—
Száva Kristóf „	25	—	Ereth Mihály „	20	—
Zakarjás Dávid és Antal k. p.	50	—	Ferner József „	20	—
Zakarjás Lukács „	10	—	Böjthe Lázár „	20	—
Zakarjás Antal és fiai k. p.	25	—	Eröss János „	20	—
Dájbukát Jakab „	25	—	Borbély Ignác „	20	—
Deák János á. k.	20	—	Havlitsek Fer.	44	—
Poszler József „	20	—	Csiki Móz. ügy. á. k.	50	—
Miklós György „	20	—	Miller Józ. orv. t. „	20	—
Petres Ignác „	20	—	Sprentz Pál k. p.	50	—
Péli János „	20	—	Opelt Antal „	20	—
Szakács György „	20	—	Gözsi Béla gy. „	20	—
Ferenc András „	20	—	Darvas József t. „	20	—
Antal János „	20	—	Eröss Elek á. k.	20	—
Király Ádám k. p.	10	—	Jakab József k. p.	20	—
Simon Kapit. á. k.	100	—	Száva Antal á. k.	20	—
Bocskor Ádám b. 10 arany	45	—	7.) Erzsébetvárosi		
Andrási Sánd. szá- zados á. k.	20	—	e. kerületben aján- lott:		
n.) Szt. Tamási			Gog. Váralyi Már- tonfi Gergely k. p.	200	—
ns. község á. k.	700	—	8.) Gyergyói		
Deák István l. k. p.	100	—	e. kerületben aján- lott összeg tesz		
Guzrán József „	10	—	Ebből ajánlott:	7652	22
Bara Mihály „	10	—	a.) Alfaluban		
Kelemen József „	10	—	Gothárt Fer. l. k. p.	50	—
o.) Szereda és Már- tonfalva			Györfi Dénes „	25	—
ns. község á. k.	500	—	Ráth János „	10	—
Szereda és Márton- falva k. p.	1000	—	Vargyas Imre „	20	—
Györfi Lajos l. „	20	—	Avéd Kristóf „	10	—
Száva Zakarjás á. k.	20	—	b.) Csomafalvi		
			ns. község k. p.	200	—
			Egyed Pál l. „	100	—
			Gidró Antal „	20	—
			Gál István „	10	—

Adakozó neve	ajánlott összeg		Adakozó neve	ajánlott összeg	
	ft.	kr.		ft.	kr.
c.) Ditró					
ns. község á. k.	1000	—	Kiss Jakab k. p.	10	—
Siklódi Mihály k. p.	40	—	Agy Todor	15	—
Puskás Antal	20	—	Lázár Gergely	20	—
Csibi József	50	—	Császár István	50	—
Csibi Alajos	50	—	Merza Antal l.	50	—
Salamon Alajos l.	110	—	Kertsa Ignác	10	—
Puskás Ferenc	50	—	Biró János	10	—
Ferenczi János	10	—	Gencsi Antal	15	—
Bajkó Mátyás	10	—	Ferencz Márton	10	—
d.) Kilyénfalvi					
ns. község k. p.	100	—	Benkes István t.	25	—
Bögözi Lajos l.	50	—	Székely Dénes	10	—
Marti Lukács t.	15	—	Kiss Antal	25	—
Benedek István	20	—	Török István	10	—
e.) Remetei					
ns. község k. p.	200	—	h.) Tekerőpataki		
Molnár Mih. l.	100	—	ns. község k. p.	200	—
Veres István	40	—	Vákár Lukács l.	80	—
Adám Ferenc	30	—	Deák Ágoston t.	20	—
György Mihály	20	—	György Antal	10	—
Puskás Sámuel	10	—	Csergő Ferenc	30	—
Gergely János t.	20	—	Drotleff Dom.	10	—
f.) Szárhegyi					
ns. község k. p.	1000	—	Benedek József	50	—
Serfőző Ignác l.	110	—	Benedek Józ. á. k.	50	—
Puskás József	40	—	Simon Mihály k. p.	20	—
Györfi Fer. sz.	40	—	i.) Tölgyes		
Oláh Tamás t.	20	—	Finta István l. k. p.	50	—
Sz. Ferenczi zárd.	40	—	Agopsa Jakab	50	—
Fülöp Lajos	10	—	Lázár Jakab	10	—
Lázár Alajos	50	—	k.) Ujlalvi		
g.) Sz. Miklósi					
ns. székely k. k. p.	1000	—	ns. község k. p.	200	—
Mészáros Ant. e. kp.	1000	—	Bajkó József	10	—
Kedves Tamás	25	—	Egyed Mihály	30	—
Ferenczi György	20	—	Albert Mihály l.	100	—
Varteresz Bogd.	10	—	Nagy József t.	10	—
Butak Aron seg. l.	40	—	9.) Hunyadi		
Szarukán testv.	15	—	e. kerületben aján-		
Kristofi és Száva	10	—	lott összeg tesz		
Merza Kristóf	10	—	Ebből ajánlott		
Vákár János	15	—	a.) Maros-Illyén		
b.) Bornemisza Al-					
bert k. p.					
Veres Alajos b. —					
e. f. t. m. k.					

Adakozó neve	ajánlott összeg		Adakozó neve	ajánlott összeg	
	ft.	kr.		ft.	kr.
Simon János k. p.	10	—	Kolumbán Kár. kp.	15	—
Erdévi János "	10	—	Csobot András "	50	—
b.) Branyicskán			Szabó Ferencz "	20	—
Kósa János "	10	—	Mike József bir. "	20	—
B. Józsiika Géjza "	100	—	Lörincz Lajos "	10	—
Csató János id. "	30	—	özü. Lörincz Gá-		
Csató János id. á. k.	20	—	borné k. p.	10	—
c.) Guraszádán			Kósa István, orv. "	60	—
g. Bethlen Lajos á. k.	50	—	Elekes István, esp.		
d.) Vajda-Huny.			polyáni l. k. p.	25	—
Makrai László á. k.	20	—	Bereczkben.		
Makrai Lászlónő "	20	—	Finta Mozes polg.		
Torma Zsófia k. a.			m. k. p.	40	—
k. p.	20	—	Lukács János "	10	—
g. Bethlen Olivér			Ruzás Mihály l. "	100	—
k. p.	20	—	Gábor Imre "	40	—
10.) Kézdi Orbai			Fülöp Sándor "	25	—
e. kerületben aján-			Fejér Ignác "	25	—
lott összeg tesz k.p.	8911	43	Merza Zakariás "	25	—
Ebből ajánlott:			Farkas Ignác cs.		
Alsó Csernátanban			k. h. k. p.	25	—
özü. Somogyi Já-			Böhm Gusztáv, cs.		
nosné k. p.	10	—	k. h. k. p.	25	—
Zámbler László "	10	—	Özü. Molnár József-		
Almásan a ns. k.	20	—	né k. p.	10	—
Kovács Lajos l. "	25	—	Miketta Ádám	50	—
Al-Torjai B. Apór			Vitány György	25	—
András k. p.	100	—	Mikó István	10	—
B. Apór József "	100	—	Tréfás Ferenc	10	—
Pünkösti Gergely "	50	—	Magdó Antal "	15	—
a ns. község "	100	—	Pénzes József "	10	—
Mihálcz József l. "	100	—	Száva János	25	—
Mihálcz Ferencz "	50	—	Szántó Lajos t. "	10	—
Bartos János "	50	—	Orbán Mih. p. t. "	20	—
Mike Elek örm. "	50	—	Páskó Antal ifj. "	15	—
Imecs Elek kapit. "	100	—	Páskó Antal id. "	20	—
Fejér Sámuel bir. "	50	—	Fejér János "	25	—
Márton János "	50	—	Tréfás Györffy "	10	—
Horváth Fer. bir "	20	—	Csomortányi nemes		
Bajcsi János id. "	10	—	község k. p.	10	—
Csobot Antal "	50	—	Esztelneken :		
Debreczeni Gáb. "	15	—	Szacsvai Ján. b. kp.	20	—

Adakozó neve	ajánlott összeg		Adakozó neve	ajánlott összeg	
	ft.	kr.		ft.	kr.
Szacsvai Károly kp.	20	—	Zakariás testv. kp.	10	—
Gazda Pál, l.	50	—	Robert Antal	10	—
Kiss Ferenc	10	—	Czifra Gergely	10	—
Fels.Csernátonban:			Vertán János és		
Baricz Ant., főh.k.p.	50	—	Lukács	15	—
Fekete Dániel	50	—	Jakab Ferenc	10	—
Özv. Beke Antal-			Elekes Ist. esp. ál-		
nő k.p.	20	—	tal beküldve	58	—
Beke Dénes	20	—	és 4 cs. arany	18	—
Szaniszló Borb.	10	—	Lemhényen:		
Séra Cicele k. a.	20	—	Kovács Lajos, l. k.p.	50	—
Futasfalvi			Bálint József	10	—
ns. község k. p.	25	—	A ns. közs. pénzt.,	25	—
Lemhényi Fer. l.	100	—	Marltonoson:		
Hamar Lajos	40	—	Balás Ferenc, l. k.p.	25	—
Pál József	10	—	Fülöp Sándor	25	—
Sandi József	20	—	A ns. község	24	—
Dimény Dénes, t.	10	—	Nyujtódon:		
Lukács János	10	—	Kovács József, l. kp.	25	—
Hatolykai ns. közs.			Jancsó Manó, j.	10	—
k. p.	110	—	A ns. község	20	—
Domokos Ant, l.	12	30	Kádár Fer. bir.	10	—
Kézdi Vásárhelyen:			Kozma Istv. bir.	40	—
Böhm Gusztáv, cs.			Pócsa Fer. bir	100	—
k. j. f. k. p.	50	—	Csüdör Károly	10	—
Kovács László	10	—	Lőrincz József	100	—
Zonda Lajos, rendőr			Dombi László	50	—
k. p.	10	—	Száva János	25	—
Szabó Samuel	10	—	Dombi Balás	10	—
Horváth Pál és neje			Oroszfaluban:		
k. p.	50	—	Mibálcz Elek	25	—
Popovics Mih.	10	—	Barlarán Andr.	10	—
Jancsó Áron	20	—	Osdolán:		
Mazinger Sánd.	10	—	Balás Ferenc, l. k.p.	40	—
Tóth Sámuel	10	—	Peselneki ns. közs.		
Hofman Antal	10	—	k. p.	20	—
Fejér Lukács	10	—	Domokos Ferenc	25	—
Zakariás Luk.	10	—	Tankó Andr. bir.	10	—
Császár Lukács			Solyom Andr. bir.	10	—
négy arany k. p.	18	—	Tankó Dénes bir.	10	—
Csiki Ferenc	10	—	Polyánban:		
Dobál Kristófné	10	—	Elekes Ist., esp. l. kp.	50	—
Benkő Dániel	10	—			

Adakozó neve	ajánlott összeg		Adakozó neve	ajánlott összeg	
	ft.	kr.		ft.	kr.
Beteg József kp.	10	—	Könczei Józs. bir. kp.	200	—
Böhm Gusztáv, cs.			Lázár János	10	—
k. j. f. k. p.	25	—	Dévai Istv. jegyz. „	10	—
Sárfalvi ns. közs. „	50	—	Dézi József id. „	10	—
Vas Ferenc, l. „	15	—	Gelenczei község:		
Szabó Dénes „	10	—	k. p.	200	—
Százrapataki ns. k.			Barcsa Endre, l. „	60	—
k. p.	25	—	Jancsó Károly	40	—
Domokos Fer. l. „	25	—	László Domok.	10	—
Pócsa Farkas bir. „	10	—	Kicsid István	10	—
Pócsa Józs. bir. „	10	—	Márkos János „	10	—
Szászfalvi ns. közs.			Schulter Edvárd „	10	—
k. p.	50	—	Jakab Ferenc „	15	—
Jakabos János	10	—	Haralyi község:	100	—
Vas Ferenc „	10	—	Fejér Áronnő szül.		
Tamás Gergely „	12	—	Bialis Anna	20	—
Szent-Katolnán:			Jancsó Lajos	20	—
Domokos Ant., l. „	12	—	Fejér Mihály „	10	—
Cseh Ign., gond. „	20	—	Imecsfalvi község		
Cseh Mikl. bir. „	20	—	k. p.	100	—
Cseh Sánd. bir. „	10	—	Geréb László „	20	—
Elekes Máty. bir. „	20	—	Imecs Ferencz „	50	—
Elekes Ignác	10	—	Imecs Miklós „	10	—
Haralyi Ferenc „	10	—	Bencze Pál „	25	—
Györbíró Lázár „	10	—	Antalfi Miklós „	10	—
Bakk Ádám	10	—	Páva községe k. p.	25	—
Dimény Gábor „	20	—	Vajna Dávid „	50	—
Madaras József „	10	—	Finta Ferenc „	10	—
Bálint András	10	—	Zabolán a község	12	—
Kálnoki Sándorné „	10	—	Zágoni		
Cseh József	20	—	község k. p.	500	—
Cseh Károly	10	—	B. Szentkeresz-		
Matis Imre „	10	—	ti István „	100	—
Szentkatolnai ns. k.			Szacsnyi Gábor „	100	—
k. p.	100	—	Izsák Lukács „	100	—
Szentléleki ns. közs.			Becsás Kristóf „	100	—
k. p.	100	—	Kovács Elek l. „	100	—
Jákó Joákim „	20	—	Vajna László id. „	20	—
Orbai Mih. bir. „	50	—	Pákei Adorján		
Jakabos Józs. l. „	100	—	Antal „	100	—
Könczei An. gond. „	25	—	Bartha Miklós „	10	—
Kozma Mih. bir. „	10	—	Petőfalva közs. „	50	—

Adakozó neve	ajánlott összeg		Adakozó neve	ajánlott összeg	
	ft.	kr.		ft.	kr.
44) Kolos-Doboka			Gr. Eszterházi Já-		
e. kerületb. aján-			nos k. p.	10	—
lott összeg tesz	5101	56	Gr. Eszterházi Mi-		
Ebből ajánlott:			hály k. p.	10	—
Bácsi I. Bakó Já-			Gr. Eszterházi Kál-		
nos á. k.	50	—	mán k. p.	50	—
Bánfi-Hunyadon :			Gr. Eszterházi Gei-		
Veress Lajos k. p.	20	—	za k. p.	10	—
Endes Miklós "	10	—	Gr. Karacsai Sán-		
Szopos István "	10	—	dor id. k. p.	10	—
Jegyenyei I. Boér			Gr. Bethlen József		
János "	10	—	ifj. k. p.	50	—
Kajántói t. An-			Gr. Bethlen Ca-		
talfi Boldizsár "	10	—	milló k. p.	20	—
Orbán Mihály	10	—	Gr. Bethlen Gábor		
Katonai I. Má-			ifj. k. p.	40	—
tyás Domokos "	30	—	Egy valaki "	10	—
Kolosi I. Sebes-			Gr. Bethlen Leo-		
tyén Antal "	25	—	poldnó "	25	—
K. Monostori I.			Gr. Bethlen Ferenc-		
Pukó János á. k.	100	—	nő	10	—
Kolozsvárról :			Groisz Ferdin. "	40	—
Kedves István apát			B. Bornemisza Já-		
k. k. p.	2000	—	nos e. f. t. m. k.	200	—
B. Jósika Samuel,			Egy valaki k. p.	10	—
e. f. t. m. k. "	1000	—	Özv. gr. Teleki Pálné	10	—
Szabó Ferenc, ny.			Teleki Jánosné	10	—
cs. k. főh. k. p.	20	—	Béldi Gergely "	100	—
Dr. Szabó József "	50	—	Gr. Lázár László kp.	50	—
Kuliseki János	20	—	Gr. Teleki Pálné "	11	—
Biassini Ferenc "	10	—	Gr. Nemes Ábr. "	200	—
Schütz József "	50	—	Frölich Frigyes "	10	—
Karvási József "	10	—	Vida Kár. MF. sz. kp.	10	—
Ákoncz János	10	—	Ugyan az "	37	36
Korbuly Gergely "	10	—	Magyarász Incze, k.		
Ágoston Károly			r. ig. t. kp.	20	—
s. l. "	30	—	Sándor István h.	45	—
Eröss Gásp. s. l. "	30	—	Kulhanek Antal, k.		
Gr. Eszterházi Dé-			r. t. k. p.	100	—
nes k. p.	50	—	Biasini Domokos		
Gr. Eszterházi Dé-			m. f. t. m. k.	100	—
nesné k. p.	60	—	Raffay N. János,		
			k. r. á. k. p.	31	—

Adakozó neve	ajánlott összeg		Adakozó neve	ajánlott összeg	
	ft.	kr.		ft.	kr.
Özv. László Ferencz-nő k. p.	100	—	Lázár János id. cs. k. h. k. p.	100	—
12) Küküllő e.			Lázár Ádám „	100	—
kerületben ajánlott összeg tesz	1410	—	Zsombori István, ig. t. k. p.	30	—
Ebből ajánlott:			Darvas János t. „	10	—
M. Zsákodi Horváth István k. p.	100	—	Poszler János t. „	10	—
Kerelő-Szt.-Pálon:			Füstös Károly t. „	10	—
Gr. Haller Lajos kp	500	—	Vidra Istvánné „	10	—
Gr. Haller Ign. „	200	—	Egyesek adománya	37	35
Gábor János l. „	100	—	A mikházi nemes község k. p.	150	—
Balavásárán:			Naznanfalván:		
B. Henter József. e. f. t. m. k. k. p.	400	—	Nagy Imre t. és. l. k. p.	16	—
Kozma Gábor, b. e. f. t. m. k. k. p.	100	—	Száva Farkas á. k.	13	42 $\frac{1}{2}$
13) Maros e. ke-			M. Jára, Erdő-Csinád, és K. llyén kp.	16	28
rületben ajánlott összeg tesz:	4905	48 $\frac{1}{2}$	Görgény-Szent-Imrén k. p.	113	20
Ákosfalván egyesek k. p.	14	4	Görgény üveg csűrön k. p.	39	4
Bőöben egyesek „	23	45	Nagy-Ernyén:		
Ehedi ns. közs. „	40	—	B. Bálintit k. p.	10	—
Egyesek „	23	54	Nagy-Ernyén többen k. p.	81	20
Hodosi ns. közs. „	300	—	Remetei ns. közs. k. p.	516	—
Csergőfy János „	155	—	Egyesek „	66	20
Jobbágytelki ns. község k. p.	200	—	Szász-Régenben:		
Egyesek „	23	30	Hoppé Fer. l. k. p.	15	11
Káálban egyesek „	28	40	Szentháromságon egyesek k. p.	33	40
Jobbágyfalván egyesek k. p.	38	3	Szentgyörgyön többen k. p.	25	—
Küszvényes nemes községe k. p.	400	—	14) Belső-Szolnoki e. kület k. p.	—	—
Deményházi nemes község k. p.	200	—	15) Torda-Aranyosi e. kerületbenn ajánlott összeg tesz	554	30
Maros - Vásárhely nemes város tanácsa k. p.	1000	—			
Csiki Márton k. „	1000	—			

Adakozó neve	ajánlott összeg		Adakozó neve	ajánlott összeg	
	ft.	kr.		ft.	kr.
Ebből ajánlott:			Az Udvarhelyen		
Tordán :			tartott táncviga-		
Hirsch Ferdinánd			lomból begyűlt kp.	116	—
cs. k. h. k.p.	50	—	Zetelaki ns.közs.kp.	200	—
Pápai Lajosné Tar-			K. Keményfalvi ns.		
sali Eszter k.p.	500	—	község k.p.	100	—
16) Székely-Udvar-			Erdélyben	85375	12 $\frac{1}{2}$
helyi e. kerületben			Magyarhonban	7175	—
ajánlott összeg tesz	1818	30	összesen	95548	12 $\frac{1}{2}$
Ebből ajánlott:			Pénztárnoki		
Korondi I. Szélyes			kimutatás:		
József k.p.	15	—	1858-dik év Sept.		
Lővétei ns. község			1-ső napjáig:		
k.p.	30	—	1.) Tőke címen be-		
Oláhfalú Szentegy-			jött . . k.p.	32486	12
házás k.p.	30	—	Ebből gyűmöl-		
Oláhfalú Kápolnás	20	—	csőzész végett ki-		
Oroszhegy k.p.	100	—	adatott . . k.p.	2925	—
Kercse Ignác á.k.	20	—	2.) Kamat címen be-		
Lukács Miklós k.p.	24	—	jött . . . k.p.	924	41 $\frac{7}{8}$
Szentkirályi nemes			Ebből kiadatott		
község k.p.	80	—	a tanári fizetésbe		
Udvarhelyi e. Fe-			k.p.	510	—
rrenczi József k.p.	1000	—	b.) Különféle szük-		
A gymnas. tanári			ségekre . . k.p.	203	—
testület k.p.	31	—	c.) Az új iskola		
			építésére*) k.p.	1340	2 $\frac{2}{3}$

A megajánlott, és részint be- részint nem fizetett összegekhez a tervezett intézeteknek teljes létrehozására még közel 40,000 o. e.frt. tökepengz szükségeltetnék. A felgymnasium csak a VIII. osztályig teljes. Az iskolatanítói képezde, és a 4. osztályu rendszeres elemi iskola folyamatban vannak; hanem az itten működő szerzetes tanítók fizetését 75 — 100 o. e.frtig lehet csak fedezni, a magister kap: 400. frtot. o. értékben. A gymnasiumi tanárok, kik ezen pénzalapból fizettetnek, 400. o. e.frtot kapnak évenként.

Csik-Somlyón, 1858-ki Szent Mihályhó 18-án
Csik-Somlyói tanodaalap kezelő püspöki bizottm.

*) Ezen kiadás Püspök ur ö Nagyméltóságának magas engedélye mellett a tőkékből van előlegezve, melyet a pénzalap a még ez évre bevárando kamatokból kárpótolni képes leend.

A tanintézetekről rövid vázlatnak záradékaul ide ig-
tatom a tanuló ifjúságuk létszámát 1770-dik évtől kezd-
ve a szerént, a mint a kronikába beirva találtam:

Az elemi iskolákban				A gymnasiumban			
1770	197	1809	153	1770	123	1809	140
1771	259	1810	97	1771	119	1810	122
1772	208	1811	104	1772	65	1811	104
1773	208	1812	32	1773	134	1812	66
1774	197	1813	69	1774	153	1813	73
1775	244	1814	139	1775	161	1814	85
1776	166	1815	90	1776	148	1815	83
1777	191	1816	105	1777	121	1816	84
1778	152	1817	—	1778	111	1817	74
1779	144	1818	—	1779	104	1818	70
1780	191	1819	—	1780	109	1819	78
1781	68	1820	11	1781	100	1820	80
1782	—	1821	—	1782	115	1821	73
1783	—	1822	—	1783	80	1822	104
1784	—	1823	—	1784	47	1823	101
1785	—	1824	—	1785	—	1824	107
1786	—	1825	14	1786	40	1825	85
1787	—	1826	92	1787	—	1826	236
1788	—	1827	67	1788	11	1827	250
1789	—	1828	—	1789	9	1828	261
1790	—	1829	—	1790	22	1829	255
1791	—	1830	204	1791	42	1830	210
1792	—	1831	209	1792	62	1831	176
1793	12	1832	184	1793	37	1832	246
1794	15	1833	192	1794	42	1833	316
1795	—	1834	208	1795	—	1834	340
1796	96	1835	234	1796	141	1835	326
1797	165	1836	208	1797	108	1836	262
1798	164	1837	82	1798	130	1837	191
1799	173	1838	113	1799	155	1838	221
1800	122	1839	127	1800	162	1839	167
1801	165	1840	106	1801	112	1840	126
1802	55	1841	131	1802	90	1841	146
1803	66	1842	122	1803	122	1842	164
1804	—	1843	116	1804	115	1843	129
1805	65	1844	95	1805	132	1844	126
1806	56	1845	68	1806	138	1845	100
1807	34	1846	96	1807	140	1846	113
1808	59	1847	125	1808	115	1847	122

Az elemi iskolákban				A gymnasiumban			
1848	86	1855	179	1848	148	1855	205
1849	—	1856	122	1849	—	1856	220
1850	—	1857	174	1850	—	1857	206
1851	—	1858	171	1851	—	1858	259
1852	83	1859	165	1852	48	1859	244
1853	151	1860	162	1853	77	1860	221
1854	162	1861	128	1854	145	1861	237

Iskolatanítói képezde. (Praeparandia.)

A népnevelés magasztos igényeinek megfelelő intézetek az iskolatanítóképezdek, hol a nélkülözhetlen szükséges elméleti és gyakorlati ismeretek birtokába jutnak azon iskolamesterek, kik a szülői kezekből átvett fogékony gyermekeket — mint az egyháznak és hazának leendő polgárait — a tanulási pályának kezdő éveiben úgy kell hogy képezzék s vezessék, hogy rajtuk felismerhető legyen a mestéri kezeknek működése.

E nagyszerű feladat érdekében jött létre a csik-somlyói iskolatanítóképezde is, azon főpásztori buzgalom s áldozatkészség kifolyásából, mely az algymnasiumot felgymnasiummá tette; úgy levén az országos kath. segedelmezés útján begyűlt tökepénzösszevnek alapítványi minősége elintézve, hogy az évi kamatok fedezzék egyszersmind az iskolatanítóképezde kiadásait is.

Megnyittatott ez intézet 1858-dik évi october 4-kén sz. Ferenc napján az alapító főpásztor által a kath. székhely clerus nagy részének, s nagyszámu minden osztálybeli székhely hiveknek jelenlétében: az egyházi ünnepélynek, és isteni tiszteletnek legfényesb szertartásu pompájában. — Alkalmi beszédeket mondottak a főpásztor megnyitó ékesszólása után Fesztl Károly címz. prépost s akkori iskolatanácsos, Csató József alcsiki esperes, és Simon Jucundian képezdei igazgató-tanító.

A képezdeből három év alatt 80 egyén lépett ki, képességi bizonyítvánnyal ellátva. Ezeken kívül még több

olyanok állották ki a szigorlatot, és nyertek képességi bizonyítványt, kik régóta iskolatanítói minőségben működve saját tűzhelyökön készültek el a közvizsgálatra.

Jelenleg a képezdének 21 nevendéke van, képezdei ig. tanító t. Simon Jucundián atya vezetése alatt, ki Bécsben készült e pályára s kinek évi fizetése 400 ft. o. é. Van az intézetnek egy régi 7 octávás zongorája és egy idei legujabb Kolonich-féle 6 változatú orgonája 16 láb-as pédáléval ellátva. Van néhány száz darabból álló könyvtára is.

A képezdének szegénysorsu, de szorgalmas tanulás és példás magaviselet által magukat kitüntető nevendékei felsegélésére főpásztor ur ő excellentiája még a képezde első évi folyamára ő cs. Felségétől 400 ftot nyert volt ki o. értékben ösztöndíj gyanánt; mit 185⁸/₉ tanévben a főpásztor ur 120. o. é. íttal toldott meg.

Folyó 186¹/₂ isk. évre a képezdei tanulók tandíj nélkül lévén, ő excellentiája magán püspöki pénztárából 200. o. é. ftot utalványozott e nemes és sz. célra.

Uszoda, Testgyakorlóintézet s Minta-faiskola.

Ki a csik-somlyói tan- s nevelőintézet távolságát a Hargitahegy alatt folyó Oltvizétől ismeri, méltányolni fogja a tan. testületnek több évek óta oda irányzott törekvését, hogy az intézet közelében lévő bővséges borviz-kutforrásból a tanuló ifjuság számára egy tágas fürdőt állítson.¹⁾

A borvizkuttól észak-nyugot és délre terjedőleg egy 1586 □ ölnyi területi uszoda, testgyakorló- és minta-faiskolai célokra a helybeli várdótfalvi közönség — mint szabad rendelkezése alatt állott s addig kenderáztatónak használt tós posványos közös tulajdonát — oly feltétel alatt engedte át intézetünk javára, hogy míg az említett földterület fenn megnevezett célokra fog használtatni, mindaddig a tulajdon jog fennmaradása tekintetéből évenként fizetendő 1 o. é. ft. haszonbérért intézetünk az átengedett 1586 □ ölnyi

¹⁾ A forrásvíz talán még is igen hideg lesz uszodának.

földterületet szabadon birja, birtokolja, használja minden háborítás nélkül.

Az egyezkedés illető helyre felterjesztetvén, a kegyes főpásztornak helybenhagyását, megerősítését 1859. december havában megnyerte, és ennek folytán a csikszéki cle-rus s vagyonosabb hivek nagylelkű segedelmezése által n. t. igazgató tanár Horváth Károly urnak semmi fáradozást nem rettegő tevékenysége eddigelő annyi sikernek örvend, hogy az uszóda már mult iskolai év végén készen állott a használatra.

És most következik a nagy kiterjedésű földterületnek testgyakorlóintézet- s minta-faiskolává átalakítása.

A Tanártestület személyzete 18⁶¹/₆₂ isk. évben.

Adorján Imre, világi.
 Antalfi Károly, világi.
 Bodó Miklós, szerzetes.
 Éltés Elek, világi.
 Fekete Márton, világi.
 Horváth Károly, egyházi, igazg. tanár.
 Márkos János, egyházi.
 Madár Imre, világi.
 Nagy Daniel, szerzetes.
 Nagy Imre, egyházi.

A nevelőintézet (Seminarium).

A csik-somlyói nevelőintézet ugy keletkezik, hogy a szegény sorsu szülők gyermekei közül azok, kik a parochialis iskolákban a lelkészek által előmeneteleseknek azaz: tanulás és erkölcsi magaviseletre nézt kitünőknek és így pártfogolásra érdemeseknek ismertettek fel, a szerzetes atyáknak figyelem- s gondoskodása alá ajánltattak. Az ilyenek kezdetben maga a szerzet által egyik gymn. tanár — mint magister — felügyelete alatt a falvakban részint a deákok, részint a szerzetes fráterek által köldult alamizsnából élelmezettek; az épület, melyben a nevendékek laktak és élelmezettek is, ugyanazon telken állott fából építve, melyen a jelenlegi nevelőház és a gymnasium van. Valamint a ko-

lostor-telket akkor, midőn a szerzeteseket a hegyi lakásból a falusiak behívták a faluba, ők adták a szerzetes atyáknak; úgy a legnagyobb valószínűséggel véleményezhetjük azt is, hogy a helyet, hol ma is a nevelőházi s iskolai épület van, a falu adta a szerzetnek a közös nemzeti sz. célra, annyival is inkább, mivel innentúl vagy a falu volt birtokán határol, vagy a községi uton.

A Losteiner atya „Cronologia“-ja 1699-ik évből a nevelőház, úgy szintén az iskolára vonatkozólag azt jegyezte fel, hogy a szerzet Diffinitoriuma, bizván a székbéli székelyek áldozatkészségében, a csik-széki tisztséget a még akkor faépületekből állott s kijavításra váró iskola-s nevelőház újraépítésére felszólította, ezt határozván:

„Találtassék és kéressék meg a szék tisztsége aziránt, hogy mivel a csik-somlyói szerzetesház, szegénysége miatt, az iskolát saját költségén újra nem építtetheti, az iskolát használó székely községek áldozata útján az iskolai épületen kívül állíttassék egy a helyi viszonyoknak és az élelmezendő szegény sorsu tanulók számának arányához mért nevelőház — Seminarium —, elkülönítve az iskolai épülettől, s itt a növendék tanulók a magister-tanító felügyelete s gondoskodása alatt legyenek, ki egyszersmind a gymnasistákat az alsóbb osztálybélieliekkel együtt egyéb tantárgyak mellett a hit-erkölcsi tudományban is oktassa s képezze.“

Innen megtetszik — írja a Cronologus — hogy már az időben nem csak a grammatikát tanították, hanem a szegény sorsu tanulók élelmezéséről is gondoskodtak a szerzetes atyák, megosztván velők a hivektől gyűjtött alamizsnát.

Az akkori nevelőintézetben a szegények örökségét nem is tényezte más nemű alapítvány, mint az önkéntes adakozás útján begyűlt alamizsna, mit vagy a szerzetes fráterek, vagy a szünidőkön kiküldött tanulók kéregették. Az élelmezés pedig úgy intéztetett, hogy vagy maguk a tanulók főztek, vagy egy-egy öreg anyót fogadtak meg e végett. A magister őket gyakran meglátogatta s felügyelt növendékeire.

Lukács Mihály mint nevelőházi alapító.

A nevelőházi élelmezés és felügyelet a fenn leírt módon ment végbe egészen 1725-ig, midőn nagy-kászoni Lu-

kács Mihály apostoli jegyző, s akkori csik-kozmási lelkész, a szerzet Diffinitoriumával értekezvén, közös tanácskozásukban elhatározták, hogy a még mindeddig Rómából fizetett egy világi tanítón kívül a szerzetből két egyén rendeltessék, kik a gymnasiumban taníttatni szokott tantárgyakból képezzék a tanuló ifjúságot.

Lukács Mihály az értekezlet alkalmával — mint nem csekély örökséggel és szerzeménynyel bíró lelkész — magára vállalta, hogy életében két tanítónak fizetéséről — mint már egyebütt meg van írva — ő maga fog gondoskodni; s egyszersmind a nevelőháznak is határozott és szilárd alapját tette le, sz. Mihály főangyalról cimezven állandó elnevezéssel, melyben négy szegény sorsu jó tanuló és példás magaviseletű ifjunak élelmezése költségét életében magára vállalta; holta után pedig mindennemű vagyonának, örökségének örökösévé tette végrendeletileg az általa ekint megalapított csik-somlyói nevelőházat; s végrendeletét — mely itt következik — a szerzet Diffinitoriumának átadta, miután arra főpásztori áldást és megerősítést nyert.

A végrendelet hiteles másolatban és magyar fordításban így hangzik:

„Az Atyának, és Fiunak, és sz. Lélek-Istennek nevében. Én kászonfelsőfalvi Lukács Mihály apostoli jegyző, és csik-kozmási lelkész, megfontolván a jelenlét változandóságát stb.

1-ör helybenhagyom és megerősítem mindazon tetteimet, melyeket jelen év szeptember 2-án a Sz. Ferenc-rendi szerzet Diffinitoriumával Csik-Somlyón véghezvittem.

2-or minden ingó és ingatlan javaimnak, akármi néven nevezendő szerzeményeimnek, melyeknek értéke felmegy mintegy 12,000 magyar ftra- örökösévé nevezem s teszem az általam ezennel szegény-sorsu tanuló ifjak számára alapítandó csik-somlyói nevelő-intézetet; ide nem értve azon javaimat, melyeket az alább megnevezendő feltételek alatt vérrokonaimnak hagyományoztam mintegy 4,000 mfrt. értékű vagyonban, — amint ez köztem és a tiszt. Diffinitorium között elintézve van.

Ugy akarom pedig, hogy halálomkor a fenn említett javaimat az említett nevelő-intézet mint egyetlen és kizárólagos örökösöm vegye birtoklatába minden investitura nélkül; semmit nem használván ezen öröklés ellen senkinek ellenmondása, vagy perin-

dítása; és azon joggal birtokolja, melylyel én birtokoltam, s most hagyományozom.

Továbbá rendelem, hogy mindennemű javaim készpénzben öszvesíttetvén és tőkésítetvén, évenkénti kamatozás végett biztos helyre adassanak ki, és ezen kamatjövedelemből annyi szegény sorsu tanuló élelmeztessek, a hányat a tiszt. pater Qvardián lelkiismeret szerint ezen jövedelemből évenként eltarthat étellel csak, de nem ruházattal is; és pedig a felvételre nézve oly rendet állítok meg, hogy az én mindkét leszármazási ágazaton levő s leendő rokona-im vétessenek fel mások előtt meghatározhatlan iziglen. Ezekután a kászoniak, sz. mártóniak, kozmásiak, és sz. miklósiak — mint-hogy ezeknek földbirtokaiból szerzettem gazdálkodásom által javaimot —. Az említettek közül, hogyha mindenik részről hiányoznának az én alapítványomra felveendők, — csakis ezen esetben vétessenek fel más csiki falvakból lévők; és csikiak nem létében csak a külföldiek; s ezen általam kitűzött felvételi-rend soha meg ne változtassék.

Kötelezem ezennel alapítványosimat, hogy temetésem évfordulatinapján boldog nyugalmamért mondassanak együttesen egy sz. misét, s imádkozzanak lelkem üdvéért. Ugy szintén napi imáik végeztével emlékezzenek meg rólam elmondván érettem, ezen imád-ságokat: „De profundis clamavi etc. Deus veniae largitor etc. Deus qui inter Aposolicos sacerdotcs etc.

Kelt Csik-Somlyón zabolai gr. mélt. Mikes Ferenc urnak udvarában novemb. 21-én 1725.

Eddig a végrendeletnek hű fordítása, melyhez Losteiner atya mint történelmi tényeket a következőket csatolta: „Az alapító az általa eként megalapított nevelőházat — tett intézkedésére nézt annyiban ő maga gondozta, hogy négy nevelendékének élelmeztetési költségéről ő maga gondoskodott s azokat fizette, valamint a már egyebütt említett tanári díjazást is vállalkozása szerint. — Halála utánra pedig úgy gondoskodott, hogy a csik-széki tisztség alapítványi javainak kezelése- s kiszolgáltatására nézt saját kebeléből egy Administrátort nevezzen ki, a végrendelet értelmében annyi szegény sorsu növendék tanulók élelmi költsége biztonsága végett, mennyi az évi kamatjövedelmekből eltartható — a tanári fizetés megcsonkítása nélkül.

A nevelőintézet megalapítása- s gyarapításához Lukács Mihályon kívül készpénzbéli adományozással —

1785-ik évig, midőn II. József császár rendeletéből minden erdélyi kath. nevelőintézet pénzalaptőkéi kormányzéki kezelés alatt együttesen tőkésítették — járultak: Mezei György 1736-ban 327 pft. 20 krral, csik-tusnádi Borbély András 1739-ben 166 pft. 40 krral, és Józsa György 1765-ben 541 pft. 40 kr. öszveggel.

Ezen pénzalapnak kezelésére s kamatoztatására a csik-széki tisztikar kebeléből egy Administrátor és egy Procurátor választatott, kik a szegények ezen öröksége felett örködtek, és mikénti kamatoztatásáról gondoskodtak. Meg van a „*Liber Seminarii Csik-Somlyoviensis S. Michaelis Archangeli continens registra debitorum ejusdem Seminarii, necnon perceptiones interusuriorum a capitali summa; item restantias interusuriorum priorum.*”

Ebből megtetszik, mikép kezeltetett a pénzalap, kiosztatván törzsökös székely atyafiaknak 5%-os évi kamatra.

Az említett nevelőházi gondnokok egyike, mivel a kezelése alá bizott tőkepénzeknek évenkénti kamatoztatása, és az ezzel kapcsolatos számadás terhes felelősséggel járt, az úgy nevezett Provisor, vagy Curator, a szék tisztviselői által mindennemű adók és közterhek viselése alól mentesítve volt; később pedig e mellett még 60 rhft. évi fizetést is kapott a kamatjövedelmekből, miután a felelősséggel járó terhes számadást fizetés nélkül elvállalni senki sem akarta. A számadásokat egy ideig az Administrátor, később pedig a Fiscus vizsgálta meg és hagyta helyben.... A legelső Administrátor még az alapító életében választatott meg 1730-ban csik sz. királyi Bors Mihály, utána következtek: csik sz. mihályi Sándor Péter, csik sz. simoni Endes Miklós — egyszersmind a szerzetesház fő- és apostoli Syndicusa; a legutolsó 1785-ben volt csik sz. mihályi Sándor László, ki egyszersmind főispánjává is lett Udvarhely-vármegyének abban az időben. (*Album Michaelis Lukács, Liber Seminarii Csik-Somlyoviensis S. Michaelis Archang. etc. Topographica Descriptio Convent. etc. Cronologia Topographico-chorographica Convent. etc. Ortus et progressus Seminar. Csik-Somlyoviensis.*)

A nevelőház átalakíttatik.

Erdély nagyfejedelemsége főkormányshéketől N. Szebenből 1785-dik év august. 4-én a következő rendelet menesztetett az összes erdélyi kath. nevelőintézetekre vonatkozólag:

„Mivel Ő Felsége kegyelmesen figyelmére méltatta, miszerént a nevelőházi alapítványok a kamatozásra kiadás által részint sokfelé el vannak szórva, részint az évi kamatok eddigelő nagyon hanyagul vannak beszolgáltatva: ez oknál fogva Ő Felsége idei május 17-ről kiadott kegyes Rescriptumával kegyelmesen úgy rendelkezni méltóztatott, hogy az érintett nevelőházi alapítvány-tőkepenzsek az adósoktól mentől előbb gyűjtsenek be.

Ezen kegyes kir. rendelet értelmében, s ennek teljesedésbe menetele iránt ezen kir. főkormányshék meghagyja uraságtoknak, hogy minden nevelőházi alapítvány-tőkepenzsekkel illetőleg: az adósokat, kiknél e tőkepenzsek kiadvák, értesítsék és szólítsák fel, hogy az általuk kivett tőkének hátralékban levő kamatait a nevelőházak illető előljáróihoz legkésőbbi időre akkorra, midőn a nevelőházak fekvő és felkelhető javai elárvereztetni fognak, haladék nélkül fizessék be, — mit ha nem tennének, a tőkepenzsek is tőlük törvényes felhajtás által fognak felvétetni.

Jövendőre nézt pedig az évenként fizetendő kamatra vonatkozólag ahoz tartásák magukat, hogy az 5%-ftos kamatot két részben: egyiket april végével, másikat pedig octoberével — folyó évi november elejétől kezdve — minden katonai évben a n. szebeni kamarai pénztárba mulhatatlanul fizessék be.

Azon adósok, kiknek tartozása a 100 fton alól van, a náluk lévő tőkepenzt is az illető nevelőházi előljáróknak a kitűzött időre úgy fizessék be, hogy nem fizetés esetében a törvényes felvétel költségei is rajtok fognak felvétetni.

Továbbá a nevelőházak javainak elárvereztetésére jövő hó 20-ka tüzetik ki, mi uraságtoknak jelen rendelet vételekor oly utasítással adatik tudtokra, hogy illető vidékükben a kitűzött időre kiküldendő biztosok által végrehajtandó árverelési hirdetést úgy eszközöljék s tegyék közzé, miszerént azok, kik a nevelőházaknak — Convictus, Seminarium — ingó és ingatlan javait árverés utján szán-

dékoznak megvenni, a kijelölt helyen és időben korán megjelenhessenek.

Kelt N. Szebenben, Erdély nagyfejedelemsége főkormánysházától augusztus 4-én 1785." (Album Seminarii Csik-Somlyoviensis.)

Ezen rendeletnél fogva a csik-somlyói nevelőháznak minden ingó és ingatlan javai elárvereztettek, és a nevelőházi telket a rajta volt épületekkel együtt csik-somlyói Kovács András vette meg; s így az eddigelő itt élclmezett számos szegény sorsu tanuló ifjakkak száma 7-re apadott le, kik között 360 rht évenként ösztöndíj — stipendium — cím alatt kiosztatott az átalakítási évtől 1785-től kezdve. (Topographica Descriptio).

Miután II. József császár, halála közeledtével, minden a fentebbihez hasonló rendeletét visszavette, a csik-somlyói szerzetes atyáknak is sok utánjárások után megengedtetett, hogy az árverés útján eladott nevelőházi telket s épületeket Kovács Andrásról válthassák vissza. Halhatatlan érdemeket szerzett ez ügyben akkori költészeti és szónoklat-tanár s a nevelődek magistere, később tartományi szerzet-főnök Andrási Rafael atya. A krónikás jegyzetek szerint az ő, semmi akadályt nem ismerő fáradhatatlan utánjárásának lett eredménye, hogy az intézet helyiségének visszaválthatási engedélye megadatott. — Később mint somlyói zárdafőnök előbbi működését azzal tetézte, hogy a már tetemesen szaporodott nevelőházi alapítványokból egy oly nevelőintézeti épületet kezdeményezett, melyet ő — előbb elhalálozván — nem láthatott ugyan meg mint egészen bevégezett; mert csak a nyomdokába lépettek tetőztethették be; de az eszme, a tervezet és a kivihetőségi dicsőség őt illeti.

Sokat tett Andrási Rafael atya céljának létesítésére akkori időben néhány, a székely nemzet kebeléből érdemeik útján magas állomásokra felhatolt egyházi férfiaknak a csik-somlyói nevelőintézet javára tett kegyes alapítványa; úgy szintén több gazdag örökséggel megáldott polgári állásu székely atyánkfianak említett sz. célra hozott áldozata.

Mivel a nevelőintézeti helyiség utóbb igen kicsiny volt, Andrási Rafael atya — mint somlyói zárdafőnök — akkori tartományi szerzetfőnök Orbán Antal atya által

pártoltatva és támogatatva az erdélyi főkormánysszékhez folyamodott többszöri kéréseivel, hogy egy az alapítványosok szaporodott, s még ezután is szaporodandó számának megfelelő nevelőintézet építését legfelsőbb helyről eszközölje.

Nagy zavart és hátrányt okozott volt ezidőben az 1811-ki devalvatio, minélfogva az alapítványi pénzek rögtön úgy lepadtak volt, hogy ámbár a devalvationalis évig az alapítók száma jelentékenyen nevedett volt; még is öszvesen csak 13 alapítványos részesülhetett a nevelőházi élelmezésben.

Pedig miután az alapító halála után mások is járultak a nevelőház alaptőkéje neveléséhez névszerént: Felséges Mária Therezia királynő, Biró Antal, Mezei György, Borbély András, Józsa György, Kászoni István, Lászlóffi Antal, Keresztes János, Darvas János, Tankó Mihály, Csomortáni Antal, Haller Károlina; e kegyes alapítványok elégségesek voltak 1811-ig 33 szegénysorsu tanuló ifjakkak élelmezésére.

A nevelőintézetnek előjárója — Regens — Csomortáni József atya a Lukács Mihály-féle alapítvány kamatjából kap évenként maga és a nevelőházi cselédek élelmezésére 120 rh. ftot; a nevelőházi épület fentartásának javítására évenként 60 rh. ftot.

A fennemlített devalvatio miatt az Andrási Rafael atya célbavett törekvése egészen 1834-ig haladott; de végkép el nem maradt; mert a most említett év elején megjött az engedély, és a 9137 rh. ft. 41 krra tett költségvetésből a fenn megnevezett alapítványok kamatjövedelméből: 5911 rh. ft. 29 kr. utalványoztatott a nevelőház újra építésére.

A székely nemzet szorosan ide tartozó része Csíkszék, valamint addig mindenkor, úgy most is meghozta áldozatát minden az épülethez megkívántató: faragott-fa, deszka, lécz, kő stb. anyagkészleteknek rovatál utjáni beszolgáltatásában, — valamint készpénzben is, amint ezt az itt következő hiteles másolati jegyzék — a kronikából — igazolja.

„A felcsiki primorok 95 ft. az alcsikiak 173 ft. a zsellérek fa és kő szükséges anyagokat. A kászoni primorok és zsellérek együtt 50 ft. 30 krt. a gyergyói primorok és zsellérek együtt 113 ft. 30 krt. Az 1-ső székely

gyalogezred 576 ft. 15 krt. a huszárezred 126 ft. 35 krt. adtak a seminarium épülete ujonnan felállítására."

Amint az engedélyt és pénzutalványozást megkapták az illetők, azonnal még 1834-dik év april 15-én munkához fogtak, és october végén már a 22° hosszú és 6° szélességű épület téglafedél alatt állott, s a következő tavaszon az egész intézeti épület végkép készen állott minden szükségességekkel felszerelve és a közhasználatnak átadva.

Az erélyes munkavezetőknek s mestereknek neveit ide igtatni jónak látom. Főfelügyelő és igazgató néhai volt kir. táblai ítélőmester Henter János, akkor Csikszék pénztárnoka. Anyagi készletek beszerzője s gondnoka néhai csiksomlyói tudós lelkész Puskás Tamás. Pénzkezelő s ellenőr akkori zárda — később tartományi főnök — Györffi Ferenc atya; mindnyájan a kir. főkormányszéktől említett minőségi működésekre kinevezve. — Kömivespallér Kreiner János 5974 rh. ftal, ácspallér Schun György 1291 rh. ft. 39 krral váltóban — voltak munkájuk bérében saját napszámosokkal — megfogadva.

Jelenleg a nevelőintézet a gymn. igazg. tanár és intézeti felvigyázó főnöksége alatt számlál 33 alapítványost, kik amár említett s még később ezekhez járult halhatatlan emlékü alapítóknak köszönik élelmeztetésüket.

F ü g g e l é k.

Hogy tudja minden érdeklődő honfi, ki miként áldozott a csik-somlyói tan- és nevelőintézetekre, s hogy buzduljunk az eldődök nemes példáján: célszerűnek vélte e Füzetek kiadója az alább olvasható alapítványokat is közölni:

I.*)

Nro 1810. 1793.

E x t r a c t u s

Testamenti libertini quondam Andreae Borbély de Tusnád in ea parte, in qua tangit et concernit Seminarium Csik-Somlyoviense A. 1739 die 13 Aprilis confecti in dicta Tusnád.

Nemes küküllő vármegyében Kund nevű faluban vagyon 200 idest kétszáz forintokig való adósságom, melyet testálok inrevo-cabiliter a somlyai szegény seminarista deákok számára oly ok és mód alatt, a mint üdvözült nehai Pater Lukáts uram hagyta, accedentibus infra per expressum declaratis.

Meg ugyan Tusnádi Kelemen Péteri jussal acquiralt és mind eddig pacifice birt jószágomat cum omnibus suis appertinentiis et proprietatibus ubicunq. reperibilibus hagyom s legálom a megirt seminariumnak in flor. Hung. 200 idest kétszáz forintokig, úgy, hogy ennek is summája accedálván a kundi kétszáz forintokhoz, in summa a 400 forintok in perpetuum a seminarium számára fennmaradjanak, melyért adminus egy árva nemes gyermeket, vagy ha az nem talál-

---

*) Ez adatok hiteles helyről, hozzá értőleg készült másolatok, oly egyén által összevetve eredetieikkel, kinek mind do-loghoz értésében, mind jó akaratában okom van bizni.

tatnék, akármelyik nemzet s nyelvből való árva gyermeket annuátim tartsanak, tanítván, ruházván, és gondját viselvén valamig a szent szerzet ezen a földön, és a deákok tanítása fenmarad, hoc per expressum declarato, hogy míg a feleségem él, a gyermeknek gondját viselvén, mind addig ezen jószágban senkitől meg ne háborittassék, hanem békességesen lakhassék, szántó földeknek, réteknek és a felelyebb megirt 400 forintoknak interessit percipiálhassa, de a 400 forintoknak mind fixumnak diminutiojára szabadsága nem lészen; hogy ha pedig innen valahová holtam után transmigrálván, a gyermeknek gondját nem viselné, vagy nem viselhetné, eo passu a megirt summának egész interesse a seminariumra szál oly móddal, mint Pater Lukács uram is hadta, hogy pro refrigerio animae Benefactoris esztendőnként statis temporibus imádkozzanak, az árva pedig mindenkor arra köteleztessék; hogyha pediglen valaki ki akarná váltani az acquisitumnak fele mindeneknek legyen hűtös feleségemé Orbai Ludóvikáé, azt is el nem hagyván, hogy dum et quando affuturis temporibus valamelyik a vérek közül ezen jószágomat szántó földeivel, rétjeivel együtt kiakarná váltani, a seminarium tartozzék remittálni akármelyik vérnek, ha a seminariumnak statim et eo facto in paratis a 200: kétszáz forintokat deponálja.

Et subscriptum erat paulo inferius, lecta et correcta per eosdem iudices.

Pater Stephanus Tánczos, Al-
Csik Szent-Györgyiensis
p. t. Plebanus Tusnadiensis
in Al-Csik m. p. (L. S.)

Borbély András, Libert. Tus-
nadi m. p.
(L. S.)

Michael Beteg, Tusnadiensis
Pplus in Al-Csik m. p.
(L. S.)

Martinus Sánta, Tusnadiensis
Pplus in Al-Csik m. p.
(L. S.)

Præsens Extractus seu par ex suis veris originalibus translatus
collatum omnibus in ea parte conform. praesentibus attestor.
Signat. 26 Januar. 1743. in Csik-Mindszent.

Ladislaus Cziko
Sedis Csik Infer. Jur. Notar. m. p.

II.

ad Nr. 4808. 1799.

Én alábbis subscribalt P. Keresztes János csik-kozmási Plébános adom ezen levelemet jövődő bizonyságul, hogy lévén nekem négyszáz német forintom Gyergyó Szent-Miklóson az örömeny kompániabéli Leon alias Frankutz Gergely sógor uramnál elocálva interesre sex procent. melyet én még 1792-ik esztendőnek szent György havának 9-ik napján általadtam vala szép ezüst folyó pénzekben, melyeknek interessét ő kegyelme megis fizette két vagy három esztendőekben, hátra lévén még egynehány esztendei interese fizetetlen. Ezt a négyszáz német forint capitalis summát általadom, és csupán csak istenes indulatomból ajándékozom a csik-somlyói seminariumnak, kezében adván ma a Debitor Leon Gergely sógor uramnak kezeirása recognitioját a tisztelendő P. regens Hye-ronimus Bányai ő atyaságának, oly buzgó kérésem mellett, hogy ezt az én kevés ajándékomat acceptálja pro perpetua fundatione, és annak esztendőbéli interesseért a megnevezett seminariumban tartson egy tanuló ifijat, melyis csik-kozmási legyen, ezen ifunak kinevezését mig élek, magamnak tartom, holtom után pedig az áljon bé fundatoria, a ki jóérkölcseivel, és igyekezetével arra érdemesnek fogja magát mutatni. Ezen állandó rendelésemnek jövődő bizonyságul adom ezen kezem írását szokott pecsétémnel erősítvén, B. Aszszony havának. 1-ső napján 1799-ik esztendőben.

(L. S.) P. Keresztes János m.p.
Csik-Kozmási Plébanus.

Praesentem Copiam e vero suo originali sine diminutione, et augmento, variationeque prorsus aliquali descriptam, eidemque in omnibus conformem esse praesentium per vigorem fidedigne attestamur.

Claudiopoli die 1-a Jun. 1799.

Josephus Cseke m.p. et Alexander Pogány m.p.
(L. S.) (L. S.)

Inclytae Cancellariae Regiae Majoris Provincialis Transylvanicae Scribeae at Jurati Notarii ad praemissum Vidimationis actum fideliter peragendum specialiter exmissi.

III.

ad Nr. 0022, 1837.

Signat. Gyo. Tekeröpaták 26-a Junii 1837.

**Reverendissime, ac Magnifice Domine Canonice et Consiliarie
Domine Gratosissime ! *)**

In nexu foundationum pro juventute studiosa diversis temporibus positarum, humillime referendum habeo, inprimis quod pro tribus alumnis posuerim, 1-o dum adhuc essem Parochus csik-kozmásiensis, mille Rflor. miseram pro uno studioso kozmásiensi, hic fundus cum per devaluationem excisus fuerit, mihi in supplementum 572 Rflor. VV. fundus iste stat, et actu fruitur illo bonus juvenis Aloysius Boga kozmásiensis; ut igitur augeretur numerus fundatorum studiosorum, submisi adhuc mille Rflos C. M. pro duobus alumnis Gyergyó-Szentmiklósiensibus nationis Armenae,— cum utrumque vacuum sit, nomino Joannem Gáspár, et Gregorium Temesvári, primus in Gymnasio M. Vásárhelyiensi in studiis eminentiam tenet, alter in Gymnasio R. Csik-Somlyoviensi pariter in studiis eminentia gaudet, uti finito Anno scholastico uterque testimonio suo comprobavit, ambo moribus integerrimis et innocentibus praediti sunt. Omnes hi tres juvenes sint futuris temporibus in R. Gymnasio csik-somlyoviensi hoc praecipuis motivo, quod ibi vanitatibus mundanis non facile corumpentur et Parentes etiam commodam occasionem habebunt eos juvandi in victu et vestitu. Ita tamen, ut absoluto cursu supremae humanitatis, transire possint ad studia Philosophica una cum fundatione. Alexander Jákóbi, de quo nuper insinueram, et susceptus etiam fuerat, ibit A. Carolinam ad Seminarium Junioris Cleri ad fundationem meam, nullus dubito quin pro certo suscipietur.

His intentionem meam genuine et stabiliter declaratis, insto humillime Rssimae D. Vae, dignetur nomine et in persona mea Excelso Regio Gubernio ab officio referre (cum ego jam in annis meis valde processerim, in scriptura, et conceptu defecerim, sum etenim uno dempto nonagenarius) et efficaciter impetrare, ut has tres fundationes pro tribus alumnis posi-

---

*) E levél apát Szabó János ő nagyságához volt intézve.

tas juxta mentem meam benigne suscipere et gratiosissime favere dignetur, duosque nominatos studiosos Joannem Gáspár et Gregorium Temesvári inter alumnos Seminarii csik-somlyoviensis gratiosissim. suscipere, mihique jus nominandi vita durante, post mortem autem meam idem jus commendandi Adm. Rdis. Dnis pro tempore existentibus Armeni-Ritus Parochis, cum Incl. foro mercantili cointelligentiam foventibus benignissime concedere, meque superhis in debili senectute mea suo Rescripto Gratiosissime consolari dignetur.

Qui in reliquo veteranae amicitiae ac expertis favoribus impense commendatus constanter persevero

Rmae. ac magnificae Dyrae

humillimus servus

Joannes Keresztes m.p.

Parochus Gyó. Tekerőpatakiensis.

IV.

Copia ad Nr. 8095. L. 307. a. 1799.

Extractus

Testamenti per Stephanum quondam Kászoni Officialem Dominalem Excell. Domini Domini Comitis Georgii Bánffy de Losontz Gubernatoris Regii in Curia Zentelkiensi dum vixisset fungentem, die 8-a Mensis Augusti Ao. 1798 conditi, et medio Regionum Dominorum Antonii Horváth de M. Zsákod Secretarii Gublis, et Josephi Fancsali Calculatoris Exactoratus in Pupillaribus confecti.

A teljes Szent-Háromság egy bizony Istennek nevében.

Én székely-udvarhelyi, alias kászón-jakabfalvi Kászoni István a betegségektől szorongattatván, mindazáltal Isten ajándékából épelmével lévén, kevés vagyonomból, melyet Isten ő szent felsége igyekezetem után nékem adni méltóztatott, ezen folyó 1798-ik esztendőben, mely gyarló életemnek 66-ik esztendeje kisaszszony havának 8-ik napján, önnön való jó akaratomból, senkinek is kényszerítése ide nem járulván, következendő végső rendelést (testamentumot) tészek.

Először. örökös háláadással megemlékezhvén Mltgs. losonci Gróf Bánffy György ur ő excellentiájának. etc.

Másodszor. Lévén életben egy testvérem székelv-udvarhelyi Sándor Ferencné aszszony. etc.

Harmadszor. Az ifuságnak jó nevelésétől függvén az haza boldogsága etc. — az udvarhelyi seminarium számára hagyok 500. az az ötszáz Rhforintokat. etc.

Negyedszer. Ugyan az igaz religio fentartása, és gyarapodása szivemen lévén, minthogy Csik-Somlyón (a mint hallottam) legkevesebb a fundatio, ide hagyok, és rendelek örökösön meg maradandó fundationak 2000. az az kétezer Rhforintokat, úgy, hogy; ö t s z á z n a k az interesse fordittassék az ott való, s idővel leendő T. Pater Regens tartására, a kiis minden esztendőben két két szent misét érettem, és szülőimért szolgálni köteles légyen. Ezerötszáznak az interessiből pedig esztendőnként a csik-somlyói seminariumban h á r o m ifu tartassék s neveltessék, akik nem különben imádságokban roltam mégemlékezzenek, és minden hónapban egy olvasót mondani tartozzanak. A bevételben első tekintet légyen kásson-jakabfalvi atyámfaira, vagy más azon falubeliekre; ezekután kássonból, és csikből való gyökeres székelv eredetű, és jó reménységű árvákra. Ezen bevételben való rendnek pedig részre hajlás nélkül való megtartása azoknak, a kik ezen dolgot fogják hivatalok szerint vinni, lelkekre köttetik.

Ötödször. Ha pedig (melyet Isten soha se engedjen) a fundatiok elrontatnának, s az ifiak azokból nem tartatnának, nem neveltetnének, abban az esetben, ezen két helyre rendeltetett summácskát, a kétezerötszáz Rhforintokat senki se cassába, se másuvá lélek vesztés alatt el ne vehesse, hanem tempom építésére, vagy más szent dolgokra fordittassanak.

Hatodszor. etc.

Hetedszer. etc.

Ezen utolsó rendelkezésemnek pedig (testamentomomnak) tökéletes végre való hajtását alázatosan ajálom a felséges királyi Gubernium tagjaiból álló Catholica Commissionak.

Mely fennebb irt testamentaria dispositiomat állandó megmaradásra nézve, tulajdon subscriptiommal, és szokott pecsétemmel megerősítettem. Kolozsvárt a fennirt napon és esztendőben.

Similis Extractus Codicillaris Dispositionis, per eundem Testantem die 21-a Augusti a. 1798. in continuationem praescripti Testamenti sui factae.

Ezen végső rendelkezésemhez pedig még önként minden erőltetés nélkül jelenvaló épelmével e következőket ragasztom.

1-o Azonfelyül etc.

2-o Kászon-Jakabfalvi székelly atyámfiai etc.

3-o A csik-somlyói Seminariumban még ahoz, a mit a testamentomban rendeltem, ujra kívánok fordítani ezer német forintot fundationnak, hogy annak interesséből két árva, vagy ha az nem találtatnék, más jóra menendő helységbeli nemes ifiak neveltessenek esztendőnként, a megirt módon és kötések alatt.

4-o Lévén in Deposito etc.

5-o Szent misékre is rendelek 200. az az kétszáz n. forintokat. etc

6-o Házi portékáimat. etc. Signatum Zentelke 21-a Augusti 1798

(L. S.) Kászoni István m. p.

Praesentem Extractum e veris, et genuinis originalibus suis sub nro. Guberniali 8095. L. 307. a. 1799. respective vero 393. L. 14. An. 1800. Excellentissimo Domino comiti Georgio Bánffy Gubernatori Regio restitutis, et extradatis descriptum, cum iisdem collatum, iisdemque omnino conformem esse huc ex off. testor. Claudiopoli die 13-a Januarii a. 1800.

J. Michael Wajda m. p.
Secretarius Gubernialis,
et Registrator Provincialis.

V.

Copia ad Nr. 9217., 1809.

Extractus Testamentariae Dispositionis, adprobatae die 20-a augusti 1808 Admodum Reverendi Domini Mathiae Tankó Denati Parochi Csik Szent-Domokosiensis.

Puncto 3-o.

Animam meam offero Omnipotenti Creatori, Patri misericordiarum, Corpus terrae matri ejusdem, restituendum in die novissimo, substantiam meam universam, prout pecuniam, pecora, res domesticas in pecuniam convertenda, ac ad Seminarium Csik-Somlyoviense transponendam in perpetuam Fundationem Juvenum Scholastice educandorum.

Puncto 4-o.

Contuli omnem meam remanentem substantiam ad seminarium Somlyoviense pro educatione Juvenum mihi cognatorum sed advertendum, et intelligendum ita hoc punctum: si summa tanta inventa fuerit, quae sufficiens judicetur pro uno, vel pluribus Juvenibus.

Puncto 5-o.

Cognati mei sunt: Descendentes a Parente meo Michaelle Tankó 1-o Joannes, qui habet suos descendentes in Göröcsfalva. 2-o Stephanus, qui modo in Hungaria commoratur, pariter habet descendentes. 3-o Anna, quae uxor est Jacobi Adám in Csik Rákos, quae etiam habet descendentes. 4-o Catharina, quae prius erat uxor Andreae Császár in Rákos, nunc in secundo rato conjunx Antonii Kósa in Sz. Mihály; quia improlis semper est, et fuit, quia necessitatem non habet bonorum meorum, judicavi, ut etiam illa portiuncula, quae eidem legari posset, computetur in massam piae elemosynae jam a me ordinatae, cui etiam ipsam consensuram existimo, haec enim mea dispositio tota in utilitatem meam quidem spiritualem, totius autem familiae temporalem, et spiritualem dirigitur; ideo non habent, quod obmoveant, ex eo vel maxime, quod quantum potui, semper pro necessitatibus ipsorum subvenire conabar, et effective succurri, excepta Catharina, cui minimum dedi, imo nihil, quia illa semper habuit pro necessitate.

Puncto 6-o.

Cognati mei secundi ordinis sunt in Sz. Domokos in charissima mea Parochia degentes descendentes a Valentino Péter avo Paterno, hujus filii Michael et Joannes, et filiae plures, quorum una matertera mea, nempe uxor Stephani Tankó, cujus filius Michael pater meus, alia filia dicti Valentini uxor Domini Mezei in Görötsfalva. Tertia uxor Joannis Kósa in Sz. Domokos, horum posterī hodie multi, ex multis unicum Josephum Péter, filium Adalberti protego, juvo scholas frequentantem.

Puncto 9-o.

Si substantia mea universa ascenderit ad Mille idest 1000 Rhfnos, benefactum erit; si minus, et necessarii forent ad Mille complendos Centum illi Rhfloreni, quos dedi pro statuīs hujus Ecclesiae Coronae factis, solvat Ecclesia, secus condono.

Extractum hunc e Testamentaria dispositione praementionati Adm. Rndi. Dni. denati Parochi, Mathiae Tankó Sz. Domokosiensis extradedi in N. Boldogassz. die 8-a 8-br. 1809.

Mathias Betze mp.

Testamenti executor
et Parochus N.B. aszonyiens.

VI.

In Nomine Sanctae et Individuae Trinitatis, quae a fidelibus in una Deitate colitur et adoratur, Amen, Amen, Amen.

Franciscus Martinus Sánta, humilis ordinis Canonicorum Regularium Sacerdos, tam praesentibus, quam futuris in posterum.

Generatio praeterit, et generatio advenit, et ut advenientes sciant, quod fecerunt praetereuntes, literae inventae sunt, per quas mandatur futuris, quod factum est diebus nostris, ne ut oblivio deleat, et ut ratum permaneat. Ego anno 1737. progenitus in hanc Lacrymarum vallem a Nobilibus Parentibus, Francisco Sánta, et Anna Sánta, in Transylvania et quidem in Regione Siculorum Sede Al-Csik Possessione Kőzmás, et baptisatus ab Adm. Rdo. Dno. Michaelē Lukács tunc temporis Parcho loci ejusdem. Ex post suo tempore literis mancipatus, humaniora mea

studia absolvi in Csik-Somlyoviensi Seminario, fundato primitus ab eodem meo Patrino, qui aquis Sacramentalibus me tinxerat; factus jam adultior, Deo mirabiliter operante, aetatis meae 22-0 anno 1759. contendi in Hungariam et quidem Budam, ubi Philosophica mea Studia absolvi, cum vero placuisset illi, qui me segregavit ex utero Matris meae, relictis Studiis in Saeculo, in-cepi cogitare de Schola Jesu Christi Domini Nostri. Hanc ego reperi in Marchionatu Moraviae, prope Brunam Urbem Zabtdovicii, quod Canonica erat, ordinis Praemonstratensium florentissima pene sex Seculis, et quod excedit. In hanc Jesu Christi Scholam susceptus anno 1764. exactis annis Tyrociniorum, devovi me Jesu Christo per 4. solemnia vota, paupertatis nempe, castitatis, obedientiae et stabilitatis in loco. Sed nec hic satis tutus exactis enim 20 annis in hac Schola, incidit haec Jesu Christi Schola in odium Octavidecimi Saeculi superbi, quod lucis et tenebrarum temporis spatium est, aevum scilicet Philosophorum et Latomorum sic dictorum Franco Murariorum. Horum opera, Antesignatorum AntiChristi nempe multa jam de facto centena millia Scholarum Jesu Christi, intelligo sacras foundationes, et Monasteria per totam Europam eversa esse, totus mundus videt. Decoxit haec venenata pruina et meam supra nominatam Canonicam, Zabtdovicenam, matrem meam anno 1784. 24-a Julii, verum Dominus Deus, qui novit e cuncto malo etiam elicere bonum, vertit in bonum, vel etiam in hoc, quod a tempore Exitii mei congregaverim 6000 idest sex millia flor. Rhen., partim ex industria mea, partim ex pensione mea exigua, frugaliter nimium vivendo. Quam etiam summam lego supra memorato Seminario Csik-Somlyoviensi in censum legalem 6 procentum elocandam eum in finem, ut ex censu importante 360 Rhnses flnos, annue interteneatur unus Juvenis scholaris in dicto Gymnasio Csik-Somlyoviensi Studens, de Agnatis meis, et quidem descendens a Patre meo Francisco Santa Csik-Kozmásiensi, per utramque lineam masculinam et faemininam. His deficientibus succedent Affines, semper subintelligendo proximiores Agnati et Affines. His omnibus deficientibus, succedent tandem promiscue Kozmasienses. Hoc modo Cognati e Matre mea Anna Santa, succedent de Tusnád, quae habuit ibidem Fratrem Germanum Petrum Santa vulgo Vak Santa Péter, habuit enim in uno oculorum albuginem, et hoc specifico in distinctionem aliorum Santa-orum Dictus Pe-

trus Sánta, habuit plures filios et filias. Hi omnes Tusnadienses Cognati et Affines succedent, sicut Agnati et Affines Kozmasienses. Hoc notandum, quod semper proximiores. His deficientibus, succedent promiscue Tusnadienses. His igitur duobus Juvenibus, uni Kozmasiensi 60 idest sexaginta Rhnses fños, alteri Tusnadiensi itidem 60 Rhnses fños destino singulo anno, pro vestibus externis atque internis, pro libris et chartis, pro lotione vestium, et mundatione Juvenum, quae necessaria est maxime in tenera aetate, aliisque necessitatibus. — Ut vero plures sentiant charitatem meam, haec mea mens est, ut singulis annis, dum novas vestes accipiunt, si fieri potest, antiquas vestes dent suis agnatis et cognatis, ad Judicium Professorum Scholas frequentantibus, utpote qui adhuc in fundationem intrare non possunt. Notandum autem est, quod si dicti Juvenes in Studiis Eminentes esse non possent, cum diversa sint talenta, saltem ad minimum mediocres et in pietate et moribus excellentes sint, secus si aliquoties correcti, se non emendaverint, excludantur e fundatione, et alii assummantur, ex quibus spes concipi possit, in utraque Republica. In intertentionem dictorum juvenum Seminario lego 100 idest Centum flor. Rhns. pro singulo ergo 50 Rñnos, Cum autem Adm. R. P. Regens habeat tantum 90. fños, eidem adjicio 10. decem Rhns. fños ut sit numerus rotundus 100 Centum. Patrem vero Sub-Regentem fundo cum 100 Centum R.fñis pro duobus pauperibus nobilibus siculicis juvenibus in servitium P. Regentis, et P. Sub-Regentis, et si necessum fuerit, subin in duorum meorum clientum destino singulo anno 30 triginta fños Rhnses idest singulo 15 Rñnos pro pallio vel ut necessum fuerit, pro aliqua vesticula in honorem Sancti Martini Turonensis, ea propter vocentur: Pauperes Sancti Martini. — Antequam autem haec omnia executioni mandentur, volo, ut haec summa 6000 idest sex millium flor. Rhns. in censum elocetur et census 6 procentum importans 360. idest tercentorum sexaginta florenorum Rhenensium (sic!) in aedificationem duorum cubiculorum cum omni instructione elocetur, spatio trium annorum faciet summam 1080. idest mille octaginta fños Rhns., unde abundanter cuncta sine omni defectu compleri possunt. — Hoc notato; quod haec summa 6000, idest sex millium 6 procentum semper in terra siculica elocata, vel saltem in Transylvania permaneat; et quicumque de mea mente aliter disponere voluerit, aut presumpserit, furis, aut latronis no-

mine insignetur sub nullitate. Responsurus in extremo terrore iudicii. Quod si tamen mens mea finem non assequeretur, providentiae divinae quae utique in se ipsa infallibilis est, comitto. In cuius rei Testimonium, et munimen, praesentes literas praefato Seminario tradidi, Sigilli mei et testium appressione roboratas anno Domini 1808 25-a 7-bris.

Franciscus Martinus Sánta mp. qui supra testatur. L.S.

Coram me Josepho Ekléz mp. L.S. Coram me Josepho Marton mp. L.S.
I. Cottus de Zala Tblae Judic. qua requisito teste.

Assessore, qua requisito teste.

Coram me Ladisl. Kézmány mp. L.S. Coram me Josepho Nagy mp. L.S.
Parocho Sz. Grothensi qua Capellano Sz. Grothensi
requisito teste. qua requisito teste.

Coram me N. Joanne Győri mp. L.S.
Provisore Szent Groth.

Anno 1808. die 25-a 7-bris praesubscriptus, D. Testator coram nobis in simul constitutis et rogatis testibus viva voce declaravit, hanc altissimam suam voluntatem directam esse, ut cum mutatis subinde circumstantiis ad destinatam 6000 fl. summam adhuc fl. 600 desint, summa capitalis 5400 fl. eousque ad interusurium legale elocetur, donec duo cubicula praescripto modo aedificata et 6000 flor. summa completa fecerit, quod ipsum praesentibus recognoscimus, Szent Groth ut supra.

Praesentem Copiam cum originali diligenter collatam, eidem in omnibus punctis et clausulis plene conformem esse fide nostra mediante testamur. In Csik-Somlyó die 14-a Aug. An. 1826.

Antonius Sallo mp.
Pens. Locumtenens.

Gregorius Veres mp.
nobilis de Csik-Sz.-Lélek ac
Juratus I. S. S. Csik utriusque
Gyergyó et Kászon.

VII.

Copia ad Nr. 7196
E. 216 1829.

Excelsum Regium Gubernium!

Referente Parocho Gyimeslokensi Thoma Ferenci Emericus Dienes Presbyter Dioecesis Quinque ecclesiensis, origine Gyergyó-Ujfalvensis Missionarius apostolicus, et Parochus Kalugeriensis in Moldavia summam bis mille ducentorum, et quinquaginta Rfnorum 2250 fl. Mon. Conv. apud se eo fine deposuit, ut ex summae memoratae securo loco elocandae annuo legali censu proximorum consangvineorum ejusdem proles in Seminario csik-somlyoviensi per Episcopum Transylvaniae, vel sede vacante per Capitulum Albense assumenda ad analogiam reliquorum fundatorum alumnorum educerentur. Haec summa per superius fatum Gyimeslokensem Parochum mihi secundum desiderium laudati fundatoris effective resignata existit.

Ea propter rogo Excelsum R. Gubernium, dignetur tales gratiosos ratione publicae administrationis supra dictae summae facere ordines; ut menti, desiderioque pii fundatoris annuatim satisfiat.

Cetera, saepius dictam summam, accepta Excelsi Regii Gubernii inviatione, resignaturus sum, qui debito cum cultu persevero

Excelsi R. Gubernii

Claudiopoli 24-ta Julii,
1829.

humillimus obligatissimus servus
 Nicolaus Kováts, Eppus Tranniae.

NB. Ex his 2250 Rfnis Mon. convention. 1000 Rfni Mon: conv. sunt pro Seminario Claudiopolitano pro alendis duobus alumnis scholas humaniores in Csik-somlyó absolutis et Claudiopoli altiores scholas frequentantibus destinati, 1000 Rfni respiciunt Seminarium csik-somlyoviense, pro alendis itidem duobus ibidem alumnis, — 50 Rfni manent perpetuo pro sartis tectis Seminarii csik-somlyoviensis, residui vero 200 Rfni pro structura novi ponendi aedificii, donec illud consummatum fuerit, — postmodum pro aliis Seminarii ejatis exigiis fructificabunt. Vi Nri. Gublis 7196. E. 216. 1829.

VIII.

1009. L. 48. 1833.

Felséges királyi Főigazgató Tanács!

Két jóreménységű tanulóifiaknak a csik-somlyói Seminariumban a tudományok és jóerkölsben édes hazánk hasznára intéztetendő nevelésére állandó segedelmet akarván még éltemben alkottani, e végre 800 Rfl. e. p. az az nyolcszáz Rfl. conv. pénznek ezüst huszasokban a Mlgs. Törvényes Királyi-Tábla egyik rendszerénti tagja Mlgs. Balási József ur kezébe ezenel azon okból lett általadását, hogy onnan az Excellentiátok által határozandó helyre fordittassék, oly alázatos könyörgéssel bátorlakodom Excellentiátoknak feljelenteni, hogy ezen új fundatiot is méltóztassanak védelmek alá venni, és az irt summat mint hasznothajtó tőke-pénzt kamatra oly módon kiadatni, hogy annak interesse félesztendőnként fizettetvén, a következő oskolai félesztendőben mind a két ifiúnak arra lett felvételében ezen igyekezetemnek fogamatját szemlélhessem; további alázatos kérésem Excellentiátokhoz még az is: hogy mig élek, nevezhessem ezen segedelemre magam ki az arra felvétetendő ifiakot, mely végből az időnként történendő megüresedését azon fundatioknak tudtomra adattatni kérem — halálom után pedig ezekre is mint a több fundatiokra szokás, méltóztassanak Excellentiátok a nemes Csikszéki tisztség ajánlását különössebb figyelemre méltóztatván, az ajánlandó ifiak közül az érdemessebbet kinevezni, örökkös tisztelettel maradván

Excellentiátoknak

alázatos szolgája
Csik-Szentkirályi Bors Barabás
nemes Al-Csikszék királybirája.

IX.

9348. 1834.

L. 348.

**Excellentissimi, Illustrissimi Domini Domini
mihi Gratosissimi !**

Ex apostolicis, oeconomicisve sudoribus congestam summulam, in mille finis M.C. consistentem, Excellentiis Illustritatibusve vestris sub titulo Foundationis, ea cum demississima obtestatione ad gratiosos pedes deponere audeo: ut intra gratiosissimam protectionem adsummentes, in Alumnatu Csik-Somlyóviensi semper duo propingui medio mei repraesentandi, si necessum fuerit in Scholis Normalibus incipiendo Scholas frequentare valeant.

Pari devotione oro, ut duos nepotes Ludovicum, et Franciscum Tankó, quorum Testimoniales reverenter accludens, nunc occasione restaurationis Foundationum adsummere dignentur, et primi semestralis competentem summam Reverendo Patri Regenti Seminarii Csikiensis transponere non intermit- tam. Secus utriusque.

In defectu autem propinquorum meorum, paupertate gravatorum siculorum pueri adsummentur. Jusque repraesentandi cum cointelligentia propinquorum in manibus Parochi Szent-Imreiensis, vita functo, resideat, vita comite, plura addere non intermittam. Ceterum pretiosis gratiis et amplissimis favoribus commendatus persisto.

**Excellentissimorum, ac Illustrissimorum
Dominorum**

Szent-György, 14-a Augusti 1844.

humillimus servus
Adalbertus Tankó mp.
Parochus ad S. Georgium Martyr.
et Archidiaconus Districtuum
Al-Csik et Kászon.

X.

Ad Nr. 9767. 1804.

Én alább megírt adom tudtára mindeneknek a kiknek illik, most és jövőendőben; hogy szemem előtt hordozván a Fölséges Ur Istennek hozzám méltatlan szolgájához mutatott sok rendbéli nagy jótéteményit, és ajándékot, szemem előtt hordozván azon különös kegyelmet, főképpen, melyet mutatott Istenben boldogult édcz atyámhoz Csomortány Imrehez, kit Csik-Csomortányból néhai Istenben boldogult főtisztelendő Csomortány Imre egri kanonok uram bátyám által ide Magyarországra kihozott. Ki utána engemet is méltatlan, érdemtelen szolgáját egyházi szolgájává méltóztatott választani, és azután ugyan azon nemes Egri káptalan tagjává rendelni. Így tehát én is megkívántam eredetem földéről emlékezni, még ottan maradott szegény eleimnek maradékirul, kiknek segedelmekre, hogy gyermekeiket, az igaz római katholika hitben, a főerkölcsökben jobban nevelhessék, a csik-somlyai gyermekek nevelőházokra, vagyis mint mostan nevezik Seminariumra fundatio képest adok, és rendelek 2000. idest két ezer Rftokat; oly czélyal és szándékkal, hogy azon Capitalistul esendő interesbül két szegény ifjak a Csomortány familiából a tanulásra alkalmasak találkoznak vétetődgyenek fel a Seminariumban, ruháztassanak, és tápláltassanak. Ha pediglen a Csomortányak közül arra valók nem találkoznak, más ügyefogyott árvák vétetődgyenek fel (kikbül még valaha egyházi szolgák válhatnak) kik is mig ezen fundatioból fognak tápláltatni legalább minden szombaton vagy vasárnapon a sz. mise alatt érettem, mig élek, vagy holtam után is egy sz. olvasót a B. Szűz tiszteletére érettem mondgyanak. Hogy pediglen ezen Istenes szándékom, és rendelésem annyival foganatosabb és állandóbb lehessen, ennek helybenhagyását, és megerősítését kegyelmes Uramnak Excellentiájának Erdélyi Püspöknek telyes bizodalommal alázatosan ajánlom: Költ Egerben die 7-a July 1804.

(P.H.) Csomortány Antal,
Egri Kánonok.

XI.

Copia ad Nr. 13316. 1836.

E x t r a c t u s .

Testamenti Reverendissimi dum viveret D. Michaelis Orosz
Cathedr. Eccles. Alb. Trans. nominati A. Diaconi, et
Canonici, Rectoris item Seminarii Cleri Jun.

5-to Pro gratitudinis affectu contestando erga fundos etiam pu-
blicos fundationales, quorum beneficio annos quinque in
Gymnasio Udvarhelyiensi, et Lyceo Claudiopolitano fruitus
sum, si ultra jam exposita legata posthuma mea substantia
hodierna sufficeret, aut vita mea per Miserationem Dei pro-
ducta excresceret, fundare intendo, imo actu addico bis mille
Rfnos W. seu 800 Rfnos Mon. Conv. pro studente uno e fa-
milia nostra, vel si nemo aptus inde praesto esset, pro alio
siculo adolescente Gyergyóiensi, in Seminario Csik-Somlyó-
viensi, seu viciniore, alendo, et penes commendationes Pa-
rochi Ditroiensis, aut A. Diaconi Distr. Gyergyó per Excel-
sum Regium Gubernium suscipiendo.

E x t r a c t u s C o d i c i l l i .

3-o De fundatione pro studente uno Gymnastico, Tabular. Testam.
n. 5. facta ad tollendam ambiguitatem declaro: et si ea
Gymnasio, et Seminario Csik-Somlyoviensi addicta sit, ser-
vire illam debere etiam pro Scholis altioribus Claudiopoli-
tanis, dum Juvenis fundationem sortitus absolutis Humanio-
ribus, ad Philosophicas transit; ideo cursu hoc durante, be-
neficium fundationis in Gymnasio vacabit, nisi producta per
favorem Dei O. vita, quidpiam ei superaddendo, aliter di-
sposuero.

A. Carolinae die 18-a Julii 1831. Michael Orosz m. p. C. E.
Alb. Jul. Can. Theol. et Sem. Cleri Jun. Rector
una Hist. et Juris Eccl. Prof.

In fidem subscribimus Albae Carol. die 10-a Dec. 1836.
(L. S.) Jos. Tamási m.p. (L. S.) Alexander Eröss m.p.
Praeposit. Major. Can. A. Diaconus.
alter excutor Test.
*

XII.

Copia ad Nr. 18648. 1836.

**Excellentissime, Illustrissime, ac Reverendissime Domine Domine
Episcopo, Status Consiliarie, ac Praelate nobis Gratosissime !**

In sequelam gratiosae dispositionis Excellentiae Vestrae ddo 10-a
Januar. a. c. nr. 9. intuitu executionis posthumae substan-
tiae Canonici dum viveret nominati A. Diac. Michaelis Orosz,
de Fundatione pro juvene ex ejusdem Familia, aut eo non
existente, alio siculo Gyergyóensi in Seminario Csik-Som-
lyóviensi et Claudiopoli alendo dimensa, nobis factae; omni
qua tenemur reverentia, ut in utroque Seminario stabilis
maneant fundatio, legatis bis mille Rfnis W. jussu Excellen-
tiae Vestrae juxta mentem etiam fundatoris superaddentes
alios mille fnos W. penes Testamentariae dispositionis ex-
tractum in summa 3,000 Rfnos idest Termille Rfnos W.
via Excelsi Regii Gubernii publico fundo adnumerandos,
executionem tandem terminaturi, demisse advolvimus, qui
super resignatione hujus summae scriptum reverentissime
exorando testimonium, inter sacrarum manuum oscula pro-
fundissima cum veneratione emorimur

Excellentiae Vestrae

infimi capellani
Josephus Tamási m. p.

Albae Carolinae
16-a Decembr. 1836.

et Alexander Eröss m. p.
Test. Orosziani Executores.

E kegyes jötevek összegéhez számítandók :

- a) a 78-ik lapon említett Mezei György, csik-tusnádi Borbély András és Józsa György;
  - b) Polyáni Biró Antal kiérdemült főkormányzéki tanácsnok, ki 1798-ki jul. 12-én 1200 ftot;
  - c) Lászlóffi Antal lelkész, ki 1804-ben 23 ftot;
  - d) Mártonffy Ádám lelkész, ki 1804-ben 10 ftot 24 krt;
  - e) Darvas János lelkész, ki 1805-ben 1385 ftot;
  - f) Gróf Gyulai Ferencznő, született Haller Károlina grófnő, ki 1809-ben 630 ftot;
  - g) Molnár József nagyvárad kanonok és apát, ki 1824-ki jul. 6-án 6025 ftot, 1837-ben 241 ftot 18 krt és hátrahagyott tömegéből 533 ftot;
  - h) Károlyfejérvári kanonok Kovács Péter; ki 1831-ki aprilis 5-kén 500 ftot;
  - i) Bálint Ignác és neje Bors Juliánna, kik 1843-ban 500 ftot;
  - k) Tusnádi Kovács Miklós erdélyi püspök, ki 1849-ki dec. 10-én 1260 ftot ezüst pénzben hagyományoztak a csik-somlyói növeldeknek.
-

III.

A d a l é k o k

Erdély és Magyarország uniójának ügyéhez a mult századokból.

Közönségesen azt tartják, hogy az unió kérdése legelőbb az 1741-dik évben Pozsonyban tartott országgyűlésen merült fel, melynek 18-dik törvénycikke következőleg hangzik:

„Ő Felsége az ország közzéegzéseibe kegyelmesen beigtattatni rendelte, hogy a magyar szent koronához tartozó Erdélyt mind Maga, mind utódai, mint Magyarország királyai fogják birni és igazgatni.“ *)

Ha Erdélynek három nevezetes időszakaszok szerint való állapotját tekintetbe vesszük, t. i. azt, mely volt a régi magyar királyok és erdélyi vajdák igazgatása alatt Zápolya Jánosig; továbbá azt, melyben azon innen magától választott különös fejedelmei voltak és a mostanit, mely kezdődik 1691-től fogva, midőn I. Lipótnak, mint magyar királynak uralkodása alá visszatért: úgy találjuk, hogy Erdély a felhozott mindhárom időszakaszban nem csak Magyarország kiegészítő részének tekintette magát, hanem — még a második és harmadik időszakban is — mindig kész volt Magyarországgal szorosabb egyesülésbe állni, ha külön törvényei biztosítottak.

E föltétel teljesedésének reménye, miután Erdélyben mind a vallási, mind pedig a politikai autonomia fejlettebb állapotban volt, mint Magyarországon, vala a szorosabb egyesülés ohajtásának hévmérője. Innen magyarázható:

---

*) „Publicis etiam constitutionibus Regni inserendum resolvit benigne Sacra Regia Majestas: §. 1. Quod Transsilvania veluti ad Sacram Regni Hungariae Coronam pertinentem, tam Eadem quam Successores Sui, qua Reges Hungariae possidebunt et gubernabunt.“ 1741—18.

I. hogy 1692-ben, midőn a marosvásárhelyi országgyűlésen a magyarországi és erdélyi kancellária egyesítése jöve szőnyegre, szemben a magyarországi vallási mozgalmakkal, Erdélynek csupán katolikus rendjei nyilatkoztak a kancelláriák egyesítése mellett, mely kétségen kívül az unió leggyakorlatiabb létesítése lett volna.

II. Innen magyarázható, hogy 1790- és 1791-ben az unió ohajtása már általánosan és — mondhatni — egyetemes lelkesedéssel országszerte nyilatkozott, noha a fejlettebb autonomia biztosítása, II. József eljárása következtében, még ekkor is lényeges föltételül kívántatott.

III. Innen magyarázható, hogy 1848-ban, midőn Magyarország — alkotmánya valódi biztosítékait törvény útján megnyeré, Erdély testvérileg sietve nagyobb testvére karjai közé, mely a föltétlenül közeledőt VII. törvénycikke 5. §-ával fogadá.

I. *)

„Universi Status et Ordines Trium Nationum Regni Transsilvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum, in negotio Cancellariae Transsilvanicae, suffragia sua protulerunt modo infrascripto in Generalibus eorundem Comitibus in civitate Maros-Vásárhely celebratis Anno 1692 die 15-a Mensis Decembris.

Quaestio.

Utrum si Cancellaria Transsilvanica dependeat et subijciatur Cancellariae Hungaricae sit melius; vel vero nosmet Transsilvani ibi in Aula habere debemus proprios homines, qui universis nostris negotiis invigilent et ea procurent:

Sequuntur quibus placuit ut proprios homines ibi habeamus:	E contra sequuntur, quibus placuit dependere a Cancellaria Hungarica:
--	---

Domini Consilarii cum Excellentissimo Gubernatore.

Excellent. D. Gubernator.

D. Stephanus Nalácz

D. Gregorius Bethlen

D. Alexius Bethlen

D. Nicolaus Bethlen

D. Samuel Keresztesi.

Domini Consilarii

D. Joannes Haller

D. Ladislaus Gyulafi

D. Georgius Gerefi.

*) Batthyáni könyvtár N. 5. IV. 5.

**DD. Tabulae Asses-
sores**

ut proprios habeamus ho-
mines.

- D. Protonotarius
D. Joannes Kendefi
D. Franciscus Maxai
D. Paulus Nagy.
    Domini Magnates
D. Wolfgangus Bánfi
D. Samuel Bethlen
D. Gregorius Korlatovitch
D. Petrus Toroczkai.
D. Petrus Barcsai
D. Joannes Bethlen
D. Joannes Toldalaghi
D. Franciscus Macskási
D. Georgius Vass
D. Andreas Vitéz
D. Paulus Rédei
D. Petrus Nádudvari
D. Paulus Suki
D. Michael Suki
D. Joannes Bernád
D. Gabriel Tordai.

**Comitatus Ut proprios
habeamus homines.**

Albensis
Küküllőiensis
Tordensis
Colosiensis
Dobocensis
Szolnok Interior
Hunyad cum Zaránd
Kraszna.

Sedes Siculicales

Sepsi
Orbai
Maros
Aranyos
Udvarhely

**DD. Tabulae Asses-
sores**

Ut a Cancellaria Hungarica
dependeamus.

- D. Stephanus Toroczkai
D. Stephanus Apor
D. Gabriel Jósika
D. Sigismundus Bálint.

Domini Magnates

- D. Stephanus Haller
D. Michael Mikes
D. Joannes Kereszturi
D. Michael Henter.

**Comitatus Ut a Cancel-
laria Hungarica dependeamus.**

Sedes Siculicales

Kézdi
Csik
Gyergyó
Kászon

Sedes Saxonicales

Cibiniensis
 Segesvariensis
 Medgyesiensis
 Bistriciensis
 Szász-Sebesiensis
 Nagy-Sinkensis
 Kőhalmiensis
 Ujgyháziensis
 Szászvárosiensis
 Szeredahelyensis.

Civitates et Oppida.

Civitas	Alba Julia
„	Claudiopolis
„	M.-Vásárhely
Oppidum	Kolos
	Vizakna
„	Szék
„	Udvarhely
„	Kézdi-Vásárhely
„	Sepsi-Szent-György
	Ilyefalva
„	Abrudbánya

Sedes Saxonicales

Civitates et Oppida.
 Oppidum Csik-Szereda.

Suffragia praemisso modo, ut supra diligenter notata,
 in eisdem Comitibus.

Extradata per magistrum

Joannem Sárosi S. C.

Regiaeque Majestatis alter. per Tranniam
 Protonotarium m. p.

Midőn az 1790-dik év tavaszán Erdély hatóságai az alkotmányos rend- és állapotra visszatértek, a szorosabb egyesülés ügyét mindenütt szóba hozván, annak létesítése végett két nevezetesb lépést tettek. Először követeket küldöttek a budai országgyűlésre, kik ugyanazon évi junius 18-kán a hatóságok ez ohajtását az országgyűlésnek tudtára adták. Másodszor az 1791-ki erdélyi országgyűlésen e tárgyban bizottmányt nevezett ki a gyűlés, mely a szorosabb egyesülés föltételeit kidolgozá. Az ide vonatkozó okmányok a Battyáni-könyvtár kéziratai között M. 5. I. 10 alatt találatnak és következőképen hangzanak:

1.

Felséges Statusok és Rendek!

Az uralkodásra következő Felség koronáztatása előtt készítendő szövetség kötésben és hitletételben azon vármegyék, melyeknek, mint küldöttjei, képeket viseljük, a szent koronához tartozó Erdély országát minemű fundamentomból kívánják összekapcsoltatni, és a Felséges Statusok- és Rendekkel szorosabb egyesülésre lépni, azoknak általunk küldött és benyújtott levelei bővebben kifejezték.

Atyafiságos bizodalommal annak okaért és alázatosan kérjük, hogy küldettetésünknek, (melynek bizonyságaul biztos leveleinket a Méltóságos Personalis Ur eo Excellentiájának be is mutattuk) célját elősegíteni méltóztassanak a Felséges Statusok és Rendek: a melynek megnyerése reménysége alatt ide teszszük formáját is annak, a mely szerént mind a szövetségekötésben, vagyis inaugurale Diplomában, mind a királyi Felségtől előre leteendő hitben névszerént való beigtatását Erdélynek ohajtanák ezen vármegyék. Örvendetes válaszokat elvárván, mély tisztelettel maradtunk a Felséges Statusok- és Rendeknek alázatos szolgálai és tiszta hazafiai szeretettel kötelezett atyafiai. Gróf Eszterházi János, nemes Kolos, Hunyad és Torda vármegyéknek küldöttje, m.p. Báró Bornemissza János, n. Küüllő, Hunyad és Zaránd vármegyének küldöttje m.p. Gróf Bethlen József, n. Zaránd vármegyének küldöttje m. p. Gróf Bethlen László, m.p. N. Torda, Küüllő és Belső Szolnok vármegyének küldöttje. Báró Toroczky József m. p. n. Torda vármegyének küldöttje. Gróf Bethlen Gergely, n. Felső Fejér és Hunyad vármegyének küldöttje. m.p. Gróf Gyulai Samuel n. Alsó Fejér vármegyének küldöttje m.p. Füleki Sándor n. Kolos vármegye küldöttje. m. p. Fekete Ferenc m.p. n. Torda és Belső Szolnok vármegyének küldöttje. Véér András m.p. Belső Szolnok vármegyének küldöttje. Sombori Ádám m.p. n. Doboka vármegyének küldöttje. Kozma János, Kozma Ferenc m.p. n. Küüllő vármegye küldöttje.

A magyarországi Felséges Statusok- és Rendekhez praesentalt 18-a Junii 1790.

Adnexum Instantiac.

Transsilvaniae Principatus, partium Hungariae ei adnexarum, triumque nationum Hungaricae, Siculicae et Saxoni-

cae, et quatuor Religionum ibi per leges receptarum jura municipalia, libertates, praerogativas, immunitates, legesque post reparationem a Regno Hungariae latas, et inposterum more apud ipsos legali et usitato ferendas non minus, quam consuetudines eorum antiquo usu apud ipsos probato invalescentes illibate conservabimus, et conservari faciemus, Privilegia et collationes pariter Principum quoque nationalium, in praedicto Transsilvaniae Principatu, partibusque Hungariae ei adnexis, post separationem a Regno Hungariae legitime facta, juraque quarumcunque Communitatum, Ecclesiarum, Scholarum iisdem fundata, sine omni conditionis persona, aut Religionis discrimine in pleno eorum vigore relinquemus, sic quae hactenus laesa fuissent, illa ad legalem integritatem restituemus et quoad futurum illa ab omni laesione tuta tam nos ipsi praestabimus, quam per alios praestari faciemus.

2.

„Erdélynek Magyarországgal való szorosabb egyesülése és annak feltételei iránt az országtól ezeknek kidolgozására rendelt Deputatio így vélekedik: *)

Tagadhatlan ugyan az, hogy Erdély a magyar birodalomnak eredetétől fogva a magyar koronának elválhatatlan tagja, és Magyarországgal egy vérből való s egy ősi törvénnyel és szabadsággal élő polgári test volt; de minekutánna soha eléggé meg nem gyászolható mohácsi vészedelem után I. Ferdinándnak Zápolya Jánossal a királyság felett való versengése miatt Magyarországtól kéntelenítettett volna megkülönbözni, ezen megkülönbözésével előbbeni állapotja nagy változást szenvedett. Minekelőtte azért Erdélynek Magyarországgal most kérdésben forgó szorosabb egyesüléséhez lehetne szólni, illő és szükséges annak három nevezetes időszakaszok szerint való állapotját jól megérteni és egymástól megkülönböztetni, ugymint:

1. Azt, mely volt a régi magyar királyok és erdélyi vajdák igazgatása alatt Zápolya Jánosig.

2. Azon innen való állapotját, melyben magától választott különös fejedelmei voltak.

---

*) Hiteles másolat, mely a Battyáni-könyvtár kéziratai között M. 5. I. 10 alatt található.

3. A mostanit: mely kezdődik 1691-től fogva, midőn I. Leopoldnak, mint magyar királynak uralkodása alá viszszerter.

A mi az elsőt illeti: ámbár a hármastörvénykönyv második részének 65. titulusából is nyilván kitetszik az, hogy Erdély még a vajdák igazgatása alatt is némely törvényeire és szokásaira nézve Magyarországtól különbözött, hogy Erdélynek szabadsága volt akkor is a király vagy vajdák kihirdetésére különös országgyűléseit tartani, hogy különös törvényszéke is volt a vajdák előlölések alatt, melyről nem minden perek bocsáttattak felső ellátásra Magyarországra az ország bírása eleibe; de másfelől az is bizonyos, hogy Erdély abban az időben nem volt különös, magától fennálló ország, Magyarországtól sem függött ugyan, hanem csak a királytól és maga vajdájától, de mégis igazgatásának minden részeire nézve a magyarországgal tökéletesen egyesítve volt. Ellenben

A második időszak alatt Erdély, Magyarországnak ezen részével együtt, mely Zápolya Jánost királyának választotta vala, az említett király és I. Ferdinánd között 1536. kötött békeség és egyezés mellett külön igazgatás alá jutván, midőn I. Zápolya Jánosnak halála után is a töröknek hatalma miatt nem látta volna magát olyan állapotban lenni, hogy attól elállván, Magyarországnak elszakadt részével előbbeni egyességre visszaléphessék; ily környölállásokban Erdélynek Magyarország több hozzátartozó részeivel együtt maga választásbeli, szabadságával és törvényszerző hatalmával tovább is élni épen annyi jussa volt, mint a más résznek, mely Ferdinándot választotta vala, annál inkább, hogy 1556-ban, midőn Erdély Magyarországhoz való visszatérítésére készségeit ajánlotta volna, Ferdinánd annak a török ellen való megtartására elégtelennek ismerte.

Ezen szabadsággal tehát Erdély mind második Jánosnak és több következő fejedelmeknek választásokban, mind törvényszerző hatalmának gyakorlatában méltán és törvényesen élván, s abban a magyarországi királyok és erdélyi fejedelmek közt, részszerént ország egyezésével költ sok rendbeli kötésekkel is megerősítettén, ezek által előbbeni állapotját annyira megváltoztatta, hogy végtére egy külö-

nős, magától fennálló és teljes törvényszerző hatalommal bíró szabad fejedelemségre emelkedett.

Ilyen kötések voltak:

1565-ben és 1570-ben Maximilián és János között. 1595-ben Prágában Rudolf és Bátori Zsigmond között, mely azon esztendőben mind Magyarországon, mind Erdélybe articulusba iratott.

1606-ban Bécsben második Mátyás és Bocskai István között, mely hasonlóképen azon esztendőben Magyarországon ország végzésével megerősített.

1610-ben Kassán és 1613-ban ugyan második Mátyás és Bátori Gábor között, melyek Erdély részéről azon esztendőben ország végzései közé bevétettek.

1615-ben és 1617-ben Nagyszombatban ismét második Mátyás és Bethlen Gábor között, melyet Erdély azon utolsó esztendőbeli végzésével helybenhagyott.

1622-ben Nicsburgban második Ferdinánd és Bethlen Gábor között, mely az említett esztendőbeli magyarországi végzéseknek 29-ik cikkelyében megerősített. Végre

1646-ban harmadik Ferdinánd és I. Rákóczy György között, melyekről költ a magyarországi 1647-ik esztendőbeli 20-ik articulus.

Mindezen kötései pedig e két hazának, nem hogy egymástól való elidegenedésire céloztanak volna, sőt inkább Erdély Magyarországhoz tartozó vérségiről soha el nem felejtkezvén, Magyarországgal maga idejében lehető újabb egyesülésre szüntelen törekedett, a mint azt az említett kötések közül is némelyek bizonyítják, fenhagyván ugyancsak azt mindenkor, hogy megkülönbözött állapotjában szerzett törvényeit és szabadságait megtarthassa; világosak ez iránt a többek közt az alább irt kötéseknek a következő szavai:

„Az 1595-beli prágai kötés második pontjának 4-ik cikkelyében: Transsilvania juxta praeinsertos articulos ad Coronam Hungariae devoluta teneatur tam moderna Caesarea Regiaque Majestas, quam successores ejusdem jura municipalia, privilegia et consuetudines in Transsilvania receptas inviolatas servare, nec ulla ex parte immutare.

Az 5-ik cikkelyben: Donationes omnes et In-

scriptiones semper pro ratis et gratis acceptare.

A 8-ikban: *Successor Suae Majestatis Caesareae atque Regiae tempore depositionis sui juramenti, quod regno Hungariae praestabit, Transsilvaniae quoque particulariter in eodem juramento mentionem faciet.*

Az 1616-beli békeségkötésnek második pontjában: *Transsilvaniam, aut partes ditioni ejusdem subjectas, Praesidia et Confinia in eisdem habita nunquam a corona Hungariae abalienabunt.*

Ugyanazon kötésnek negyedik pontjában: *Omnium Statuum et OO. tam Hungarorum, quam Sicularum et Saxonum a divis condam Regibus et Imperatoribus, atque Principibus ipsis collata privilegia antiqua, consuetudines, ac libertates salvae, integrae et inviolatae conservabuntur, et si quae collapsae fuerint restituentur.*

A minthogy végre a harmadik időszakban Erdély Magyarországgal ohajtott egyesülését el is érte, midőn 1688-ik esztendőben alkalmatossága adatván reá, önkényt és szabad jó akaratjából a törökkel eddig tartott szövetségéről lemondván, magát felséges I. Leopold császárnak mint magyar királynak és következőinek szárnyai és igazgatása alá, a magyarországi 1687-ben Pozsonyban tartott gyűlésnek végzése szerint ajánlotta, mely egyesülésre mindazonáltal oly kötés alatt ereszkedett, hogy előbbeni törvényeiben és szabadságaiban, melyekkel Magyarországtól lett elszakadása után élt, megtartassék, azon feltételek szerint, melyeket azután felséges I. Leopold császár maga kegyelmes diplomájában 1691-ik esztendőben karácson havának negyedik napjáról kiadott oly erős lekötélézzel, hogy azokat állandó és örökös törvényül ismervén, királyi szavát is mind magától, mind az egész felséges háztól fel nem bontható hit alatt szentül meg fogja tartani.

Erdélynek a magyar koronához lett visszatérését, és hogy azt felséges I. Leopold császár nem mint ausztriai fejedelem, hanem mint magyar király úgy vette legyen uralkodása alá, világosabban megtetszik azon királyi ren-

delésből, melyet 1693-ban szent György havának 29-dik napján a gubernátornak hivatalja szerint való kötelességeit elébe szabta, így szólván: *Postquam divino nutui placuit Transsilvaniam, antiquissimum Hungariae Regni membrum olim per injuriam temporum ab eodem avulsum nostrae et Serenissimi Romanorum et Hungariae Regis Josephi filii nostri charissimi, nostrorumque successorum Hungariae Regum legitimo imperio, post liminio restituere, eamque enixam suam voluntatem fideles nostri et charissimi Status iam inde ab Anno 1688 decenti sua declaratione Nobis transmissa professi essent.*

Ez okból Erdély is azon *pragmatica Sancti*ót, melylyel a felséges ausztriai ház uralkodása a fiúág magvaszakadtán a leányágra is kiterjesztetett, nem különben, hanem a magyarországi 1723-béli végeztéseknek tartása szerint vette bé, nehogy a magyar koronától elszakadjon és valami idegen jussal birattassék. Ennek igazságáról meggyőződven néhai felséges aszszonyunk Mária Terézia is, uralkodásának mindjárt a kezdetén magát úgy nyilatkoztatta ki, hogy Erdélyt mint a magyar koronához tartozót, mind maga, mind maradékai a m. királyság jussán fogják birni; mely a magyarországi 1741-beli végzéseinek 18-ik cikkelyében be is iratott ily szókkal: *Quod Transsilvaniam, velut ad sacram Regni Hungariae coronam pertinentem, tam Eadem, quam successores sui, qua Reges Hungariae possidebunt et gubernabunt.*

Mindezekből már kijön világosan.

1. Hogy Erdély annyiban a mennyiben a magyar királyságot örökség szerint bíró felséges ház uralkodása alá oly móddal bocsátotta magát, hogy Magyarországgal egy jussal és egy királyság alatt birattassék, a magyar koronához ugyan visszatért és ma azzal egyesülve vagyon; de ezen egyesülésével Magyarországtól lett elszakadása előtt való állapotjára nem akart visszaesni, s annál fogva nem is szoríttathatik és célja ellen ezen egyesülése többre nem terjesztethetik, mint a mennyire I. felséges Leopold császár-

ral való kötésében ereszkedett; ugyanis már akkor Erdélynek mint szabad és mástól nem függő országnak hatalmában és tetszésében állott a magyar királylyal olyan feltételekre lépni, a milyenekbe megegyezhetett.

2. Azon feltételek azt bizonyítják, hogy Erdély a török szövetségéről s a maga szabad választásáról való lemondásán és a helyett a felséges uralkodó ház örökségének behozásán s az erdélyi fejedelemségnek a magyar királlyal való egybekapcsolásán kívül minden törvényeit és szabadságait, melyekkel a választott fejedelmek alatt élt, fenn kívánta tartani, és azzal, hogy a magyar király igazgatása alá adta magát, nem szünt meg külön fejedelemség lenni, melynek nevét a királyok azóta is különösen viselik. Vagyon tehát igazsága Erdélynek ma azon egyesülés mellett is mindazon törvényekkel, szabadságokkal ellenmondhatlanul élni, melyek öt Magyarországtól megkülönböztött állapotjában illeték és sokszor tisztelt I. Leopold kötésiben, vagy diplomájában meghagyattak, mely diploma annyi-vel is inkább semmi kérdés alá nem jöhet, hogy annak feltételei Erdélynek addig volt különös törvényein és szokásain épültenek, ezek pedig a főlebb említett Magyar- és Erdélyország között való békességekötésekben és egyezésekben ország végezései által meg voltak erősítve.

Megerősítették ugyan ezen I. Leopold császár diplomáját és abban foglalt törvényeinket s szabadságainkat utána következett I. József, VI. Károly és Mária Terézia dicső emlékezetű fejedelmeink is uralkodásoknak kezdetén kiadott biztató leveleik által, de sem ezeknek, sem említett I. Leopold császár hitlevelének szentsége meg nem tarthatta épségben törvényeinket és szabadságainkat. Nem kevés részben voltak ezek megsértve még felséges II. József császár ideje előtt, ezen utolsó uralkodásnak törvénytelen voltát pedig a dicsőült császárnak maga szája vallása és önkényt való visszahivatása nyilvánosságossá tette, meghajtván csudálatosan a könyörülő Isten az említett uralkodónak szívét, minekutánna mind maga, mind utána következett felséges urunk az ország megbomlott állapotjának, régi törvényes lábra való helyreállása és annak jövődre teljes bátorságban való helyheztetése iránt kegyelmes ígéretet tettek volna, s látta volna Erdély, hogy nemes Magyarország is hasonló elnyomattatása alatt megsértett törvényei-

nek és szabadságainak mostani felséges urunktól nyerendő új hitlevél által nagyobb bátorságot és állandóságot szerezni ügyekszik, mind azon nemes anyahazával való régibb vérséginek és azzal a feljebb irt módon újabban lett egyesülésének és egy koronához való tartozásának jussán, mind pedig az előbbeni Magyarország és Erdély között tartott békességekötéseknek erejek mellett helyesnek és szükségesnek találta nemes Magyarországot aziránt atyafiságosan megkeresni, hogy az akkor készült új királyi hitlevélben és esküvésben Erdély is maga különös törvényeinek és szabadságainak megtartására nézve befoglaltassék.

Melynek véghezvitelére országgyűlésén kívül egyéb utjok és módjok az erdélyi rendeknek nem lévén, az iránt való kéréseket vármegyénként és székenként kirendelt, a szászság részéről pedig azon egész nemzet képiben küldött biztosok által terjesztették a nemes magyarországi rendek eleibe, melyek annál nagyobb bizodalommal cselekedtenek, hogy erre némely magyarországi vármegyék nevével különösen is hivattattak.

Ezen biztosok által az erdélyi vármegyéktől és székektől kivitt és a nemes magyarországi rendeknek benyújtottlevelekben arról is atyafiságos jelentés tétetett vala, hogy ha nemes Magyarország Erdélytől szorosabb egyesülést kívánva, és az iránt az erdélyi legközelebb tartandó közönséges gyűlésen, maga szándékát, akaratját, s feltételeit az erdélyi rendeknek kinyilatkoztatná, az erdélyiek **nem csak hogy ezen** szorosabb egyesülésnek ellenzői nem lesznek, hanem inkább **atyafiúi buzgó indulattal és teljes ügyekezettel annak tökéletes végbevitelére fognak törekedni.**

Nagy vigasztalásokra is volt az erdélyi rendeknek küldött biztosainak tudósításokból azt érteni, hogy nemes Magyarország a királyi hitlevélnek Erdélyre leendő kiterjesztése iránt való kéréseket felvévén azon cikkelyt, melyet Erdélynek a hitlevélbe való befoglalásáról az erdélyi biztosok megegyezett értelemből készítettek és beadtak volt a hitlevél mellett felküldeni és annak betétetését felséges

urunknak ajánlani nem terheltetett. De ennek teljességit ő felsége mind a két haza rendeinek efelett leendő országos egyetértésekre méltóztatván halasztani, eziránt való akaratját a mult esztendőkbén szeptember 20-ik napján a magyarországi rendekhez küldött visszairása mellett így nyilatkoztatta ki:

Quoad Transsilvaniam vero in id benigne propendere, ut super eo, quod ultra tenorem articuli 15. 1741. hic propositum cernitur, congregandi status et ordines regni Magni Principatus Transsilvaniae praevidere audiantur, ac eorum vota et desideria, posteaquam itidem cum fidelibus nostris Statibus Regni Hungariae communicata fuerunt, accedente dein annutu nostro regio, publicis regni legibus inserantur.

„Eszerént Erdélynek a magyar királyi hitlevélbe és esküvésbe kívánt betétele iránt való kérése nem teljesevé, minekutána a rendek ezen országgyűlésére ide begyűtenek volna, első gondjok volt ő felsége ide küldött képviselőinek aziránt magok jelentéseket megtenni; hogy a magyar királyi esküvésből Erdélynek lett kihagyása miatt ezuttal ugyan megkívánják. ő felségétől, hogy az országnak nagyobb bátorságára nézve, most Erdélynek külön hitet tegyen le, de jövődöre azon kérések mellett, hogy a magyarországi királyi esküvésben Erdély különös törvényeinek és szabadságainak megtartása iránt világos emlékezet legyen, megmaradnak. A Diplomára való nézve pedig azt kívánják, hogy Erdélynek felséges I. Leopold császártól nyert Diplomája, az országnak ezen gyűléséből feladandó törvényes kívánságai szerént ő felsége által megújítatván, az jövődöben a következő magyar királyok által megkoronáztatások előtt mindenkor megerősíttessék, és valamint Magyarországnak a magáé, ugy Erdélynek is ez mindenkor ujra kiadattassék, fenn hagyván továbbra magoknak ezekről és Erdélynek Magyarországgal **lehető szorosabb** egyesülésiről ezen gyűlés alatt tartandó bővebb tanácskozásokat, és kérvén egyszersmind ő felségétől, hogy addig az erdélyi udvari kancelláriát a mostani egyesült állapotjában meghagyni méltóztassék.

Ennyire menvén a dolog, már most idejét látja az ország, hogy mind felséges urunknak feljebb beirt kegyel-

mes utasító válasza, mind pedig a vármegyék és székek biztosai által aziránt tavaly a nemes magyarországi rendekhez intézett kérések az országnak és újabban ezen gyűlés alatt felséges urunknak felküldött jelentése mellett a Magyarországgal való szorosabb egyesülésnek állapotja tanácskozásra felvétel-sék és annak Magyarországgal közlendő feltételei megá-lapíttassanak, melyek a kirendelt deputationak vélekedése szerint ezekből állhatnának :

1. Hogy Erdély dicsőséges emlékeztű I. Leopold alatt a magyar koronához visszatérvén, s az említett császárnak s következőinek, mint magyar királyoknak uralkodása alá előbb a fiúagra a magyarországi 1687-béli vége-zéseknek első és második cikkelyei szerint, azután a leány-ágra nézve az erdélyi 1744-ikbeli vége-zéseknek második cikkelyében említett 1723-beli Magyarország végzései sze-rént adván által magát azoknak és az 1741-beli magyar-oroszági végzés 18-dik cikkelyének tartása szerint a felsé-ges udvar Erdélyt nem más jussal, hanem mint magyar király, **Magyarországtól elválhatlanul birja** és igazgassa, a szabad választásnak jussa is az említett 1723-beli végzésnek értelme szerint Erdélyre csak akkor térhessen vissza, mikor Magyarországra visz-szatér. Mivel pedig

2. Erdély abban az időben, mikor a magyar király-ság alá visszajött, szabad választással és teljes törvényszer-ző hatalommal bíró független ország volt, és I. Leopold-nak s következőinek uralkodásukat szabad és önkényt va-ló jó tetszéséből bizonyos feltételek alatt vette be, erről a tisztelt császártól nyert kötéslevele, és abban megerősített törvényei és szabadsági minden cikkelyekben szentül meg-tartassanak és legkisebb kérdés alá se vonattassanak, s Erdély az akkori magyar koronához lett visszatérésénél, vagy mostani szorosabb egyesülésre való ereszkedésinél fog-va a régibb vajdák idejébéli állapotra és reincorporatoria kedve ellen ne kényszeríttessék, sőt tartozzék Ma-gyarország Erdélyt az említett I. Leopold alatt való kötés mellett minden törvényeiben, szabadságaiban és választott fejedelmeitől nyert adományaiban megtartani és megoltal-mazni ; erre nézve :

3. Kötelesek legyenek a felséges házból következő magyar

királyok, mint egyszersmint erdélyi fejedelmek azon I. Leopold diplomáját, mely felséges urunktól az országnak mostani gyűléséből feladandó kívánságai szerint ki fog adatni, a magyarországi királyságra leendő megkoronáztatások előtt Erdély számára mindenkor megerősíttetni, és a magyarországi inaugurale Diplomával együtt újra kiadni, azon kívül pedig tartozzanak a királyi hit formájában is Erdélyt név szerint betévén az idevaló három nemzeteknek és négy bevett vallásoknak az említett diploma szerint mind közönséges, mind különös törvényeiben és szabadságaiban való megtartására magukat esküvel lekötöni.

4. Azon királyi hitnek meghallására és az erdélyi hitlevélnek (Diplomának) elfogadására, ugyszintén mind a két hazát illető közdolgok felett való atyafiságos egyetértésre az erdélyi rendek maguk részökről a magyarországi gyűlésekre négy követet küldhessenek és ezeknek a magyarországi gyűlésen illendő ülés engedtessék; de végző szavuk (decisivum votumok) Erdély képiiben ne legyen, hanem csak mint biztosok Erdélyre nézendő olyan dolgokat folytathassanak, melyekre az erdélyi rendektől írásban adandó utasítások szerint meg lesznek bizva, egyetértvén ezekben az erdélyi gubernátorral is, kinek mint a régibb erdélyi vajdáknak a Regni bárók között Magyarország részéről az oda való országgyűlésekben rangja szerint való ülése és szava lehessen, egyébaránt pedig az erdélyi rendek a szokott különös országgyűlések tartásában és törvénytevő hatalmaknak, s minden törvény és Diploma szerint való szabadságoknak gyakorlásában, valamint eddig, úgy továbbra is minden függés és megszorítás nélkül élhessenek. De valamint hogy Magyarország az 1741-beli végeztéseknek 8-dik cikkelye szerint törvényszerző hatalmát a sarkalatosabb országtörvényeinek és nemzeti ősi szabadságoknak, nevezetesen, melyek a hármass törvénykönyvnek első részében, 9-ik titulusában előszámláltatnak, megváltoztatására, vagy eltörlésére ki nem terjesztheti; ugyszintén az erdélyi rendeknek és szabadságoknak megrontására, vagy változtatására valamit végezni szabad nem lészen, sőt mind a két haza tartozzék ezeket egyaránt magok erejükben megtartani, és a mennyiben megsértetnének, helyreállításán munkálkodni.

5. Az erdélyi főigazgató-tanács és törvényszékek régi

törvényes és Diploma szerént való hatalmokban s állapotokban megtartassanak, az országtól ezen gyűlésből elejekben irandó kötelességek szerént az udvari Cancellária is a magyarországgal egyesült állapotjában maradjon; de mivel az erdélyi főigazgató-tanács hazánk törvényei és I. Leopold császárral való kötése szerént, a fejedelemnek belső titok-tanácsa is, a fejedelem személyén kívül más Dicasteriumtól nem függhet, a fejedelem mellett pedig ennek távolléte miatt az egész tanács nem lakhatik, tehát az erdélyi udvari Cancellárius mellé az idevaló főigazgató-tanácsból a nemzetek és vallások egyenlősége szerént négy tanácsosok adattassanak, valamint a főigazgató-tanács több tagjainak, úgy ezeknek és az udvari Cancelláriusnak is választása az országot illetvén, kik az idevaló főigazgató-tanáccsal együtt az ország törvényeire és szabadságaira hittel legyenek kötelesek, nemkülönben arra is, hogy a fejedelmet törvénytelen dolgokra nem tanácsolják, és ha mi törvény ellen való, vagy újító parancsolatot akarna is kiadni a fejedelem, az ellen visszairnak és a fejedelmet arra birni ügyekeznek, hogy az ilyen parancsolatoktól és újításoktól vagy elálljon, vagy országgyűléséig elhalasztván, akkor terjeszsze azokat az ország eleibe; mely kötelességeket ha elmulatnák, az országtól való számadás és törvényes büntetés alá vonatassanak; minthogy pedig az egyesült udvari cancellária üléseit együtt fogja tartani, szükséges, hogy valamint az erdélyi tanácsosok, a magyarországi törvényekre, úgy a magyarországiak is az erdélyi törvényeknek és diplomának megtartására esküvéssel köteleztessenek, ugyancsak az olyan dolgok felett, melyek Erdélyt vagy Magyarországot különösen illetnék, ha annak az országnak részéről való tanácsosok egy értelemben volnának, akkor ezek ellen a más ország tanácsosai szavoknak ereje ne lehessen, sőt mivel az erdélyi tanácsnak nagyobb része itt a hazában marad, ezen nagyobb résznek végzése ellen az udvari tanácsosok, mint annak kevesebb számból álló tagjai ellenkező feladásokat és végzéseket ne tehessenek, hanem ha különböző értelemmel volnának az országban levő igazgató tanáccsal, közöljék magok okaikat, és a mi azután a nagyobb résznek akaratjával megállíttatnék, a feladás és végzés aszerént legyen.

Ezek felett az erdélyi expeditiókra nézve külön ar-

chivum, secretáriusok, concipisták s több azon szolgálatra szükséges személyek tartassanak a hazafiakból a nemzeteknek és vallásoknak egyenlőségére való illendő tekintettel, kik közül a secretariusok az országbeli főigazgató-tanácsnak, azon alul valók pedig az erdélyi udvari cancelláriusnak választására vétessenek föl.

6. Eszerént a magyarországgal egyesítendő erdélyi udvari cancelláriának természete meg nem szenvedvén, hogy a perek ezután Erdélyből az udvar eleibe bocsáttassanak; tehát azoknak végellátása, valamint Magyarországon a Septemviratusnál, úgy Erdélyben a főigazgató-tanácsnál maradjon, mint a mely úgy is a fejedelemnek és udvari főtanácsnak képét viseli, a hol a régi törvények szerént is a perek végképen szoktak volt elláttatni.“

* * *

Mennyi nyomatékkal birt az 1791-ki országgyűlés rendei előtt ez ügy, kitetszik abból, hogy az említett bizottmány e munkálatát, (melynek készítésére a bizottmány a megyék és székek süfgető fölterjesztéseik nyomán a 19-ik ülés határozása által kiküldetett volt) több rákövetkező ülésekben tanácskozás alá vevén és csaknem változatlanul elfogadván, azt külön futár — courier — által kívánták az udvar, és a magyarországi rendek eleibe terjesztetni; ugyanazon évi február 15-én külön feliratot készítvén még az-iránt is, hogy Erdély és Magyarország cancelláriája továbbra is egyesülve maradjon.

Világos tehát, hogy Erdély, melynek nem katolikus hatóságai 1692-ben még egészen idegenek voltak a Magyarországgal szorosb egyesülés iránt, az 1791-ki országgyűlésen az egyesülést mindenekelőtt tanácskozás tárgyaúl felvéve, azt minél hamarább életbe léptetni kívánták, dacára annak, hogy saját alkotmányukat a magyarországinál szabadabbnak találván, saját intézményeiket sértetlenül fön-tartani ügyekeztek.

A legközelebbi években ez egyesülés érdekében történt dolgok ismeretesbek és így annál inkább mellőzhető, mivel csakis a mult század ebbeli meggyőződését föltüntetve, csupán azt akartuk bebizonyítani, hogy az unio 1848-ban határoztatott ugyan el és lön szentesített törvénynyé; de

elve már a multban nem csak megfogánva, de ünnepélyesen elfogadva is volt, még pedig a szász-ság részéről is, mert részére is „azon egész nemzet képiben küldött biztosok is azt kívánták, hogy az akkor készült új királyi hitlevélben és esküvésben Erdély is maga különös törvényeinek és szabadságainak megtartására nézve be-foglaltassék.“

Olasz-uti jegyzetek. *)

Lönhárt Ferencztől.

Velence, 1859. márt. 7.

Múlt szombaton, március 5-én reggel hat órakor indult el ő Excellentiája Bécsből a gyorsvonattal és éjfél előtt Triestben volt. Ugyanazon napon küldött a méltóságos Vicárius urhoz egy telegrammot.

Triestben vasárnap reggel, március 6-án 7 és 8 óra között misézett ő Excellentiája. Megjártuk azután a város főbb utcáit; voltunk a várban, melyben Triestnek legszebb, basilika stílusban épített temploma van. Oly tömve volt minden templom minden rangú ajátatoskodókkal már korán reggel, hogy nem lehetett ezen népet nagy gyönyörűséggel nem nézni és rajta nem épülni. Közelségében az elterülő tengernek, melynek habjai Triestet mosásák, megtanulhatott e nép igazán imádkozni, katolikus szellemét a templomokban kimutatni.

Az utcák is igazi vasárnapi színben ragyogtak. Nagy négy-szegű kövekből rakott kövezetök oly tiszta volt, mintha kisurolták volna. Tarka néptömeg, sajátságos nemzeti ruhákban, hullámozott az utcákon. A piacokon a narancsok és citromok oly halmozokban rakattak ki eladásra, mint midőn Fejérvárt szekereken hozzák eladásra a cseresznyét.

---

*) Mikor ez uti jegyzetek kinyomathatását tisztelt írójoktól legelőször kártam, azzal okadatolá tagadó válaszáat, hogy azok, mivel pongyolán és az első benyomás alatt írják, kevésbé alkalmasak arra, hogy kinyomassanak. De miután én épen azt kísértém érvényesíteni, hogy az ily jegyzetek, ily alakban írva, bizonyos, figyelmünket különösen leköti bájjal bírnak és sokkal élvezetesebb olvasmányt nyújtnak, mint azon uti rajzok, melyeken nagyon is érzik, hogy lexiconok, földrajzi és történelmi munkák segítségével szerkesztvék, milyeneket az éji lámpa kétes világánál is, minden utazás nélkül, írhatni: tisztelt barátom, sürgetésemnek folytán, becses jegyzeteit „Füzeteim“ számára átengedé. Én e barátságért tisztelt olvasóim nevében is mondok hálát; mert hiszem, hogy mindegyike érdeklől olvasandja részleteit azon utnak, melyen Erdély hasasserte tisztelt püspöke az egész világ főpásztorai előtt, oly nagy dicsőséget szerzett a magyar egyháznak és így Fejérvárnak is.

Gyönyörű Triestnek vidéke is. Midőn e hegyek, melyek körülötte magaslanak, tavaszi színt öltenek, megható képet nyújthatnak a szemlélőnek. Szállásunk ablakából láthattuk a nagy tengert, melynek kikötője el volt borítva mindenféle nagy és kisebb hajókkal és a rajtok sürgölődő néppel.

Március 6-án reggeli 9 órakor ültünk a gőzösre, mely minket Velencébe vala viendő. Felültünk: ő Excellentiája, Kriegsau, Szántófy, ki különben innen Pestre vissza fog menni, én és János. Ez utóbbit Szántófy ur azzal az adomával bosszantotta, melyet Magyarországon a palócokról szoktak regélni, kik ugyan is, midőn a Dunát meglátják, csudálkozásukban azt mondják: „Jaj, be nagy Ipoly ez a Duna!”

Csak gyenge szellő lengedezett a tengeren, semmi hab, kivén ott, hol a hatalmas gőzös kerekci szeldelték a tenger szép, sötét-zöld vizét. Elein lehetett jó távcsővel kivenni a tengerparti városokat: Capo d' Istriát, Aquileját, és a többi, valamint a gyönyörű Carnioi havasokat; azután lassanként eltűnt a föld és előttünk állott a végtelenség képe, a tenger. Csak víz és ismét víz mindenfelé, merre a szem éle és a legjobb távcső is elhathat.

Délután egy negyed három órára lehetett először kivenni a Velencéhez tartozó szigeteket, és rajtok az erősítéseket, melyek e tengeri királyné védelmére, úgy látszik, újabb időkben állíttattak. Magát Velencét teljes pompájában akkor láttuk, midőn a szigeteket megkerültük. Hat óráig tartott a tengeri út, oly csendes idő mellett, hogy a tengeri betegség legkisebb jelét sem lehetett fölismerni az utasokban. Mentek maradtunk mindnyájan tőle, mit nagy ritkaságul jegyzek föl. Száz hasonló utból alig lesz 99 ehhez hasonló szerencsájü. Ezért a hajón a különböző nemzetiségű utasok között általános jó kedv uralkodott.

Három órakor érkeztünk Velencébe. Bécsből Triestig 78 $\frac{1}{2}$ mértföldnyi hosszú utat 18 óra alatt tettünk meg. Triestből Velenceig a rendszerint gőzösön is 8 órát eltartó utat 6 óra lefolyása alatt végeztük be. Itt a sz. Márk piaca mellett, egy a tengerre néző „hotel Danieli” nagy vendéglőbe szállottunk; legszebb helyen vagyunk hát. Csak egy hidon kell keresztül mennünk, hogy a doge palota, sz. Márk nagyszerű temploma mellett és a sz. Márk piacán lehessünk.

Megérkezésünk után elindultunk járkálni a városban, melyet minden irányban vízi csatornák hasítanak keresztül. De e

csatornák a tengerrel folytonos közlekedésben vannak úgy, hogy a tengeri apály és dagály rajtok is rendesen észrevehető. Nem kell még is azt hinni, hogy az ember gondolán kényteleníttetik egyik utcából a másikba, egyik házból a másikba menni. Mert vannak itt is utcák és kisebb térségek, és a ki nem akarja mindig a legrövidebb utat választani, ki fáradságát nem sajnálja, meg Velencének tökéletes helyrajzi (topographicus) ismeretével is bír, megteheti, hogy szárazon is járjon a városban, kényelmesebb még is, és kevesebb időt is igényel csolnakra ülni, mely Velencében a fiákerek hiányát pótolja. Tegnap Kriegsau ur kedves vezetése mellett gondolára nem szorultunk, még is Velence jó részét bejártuk. Megnéztük először is sz. Márk templomát — nem apróra, hanem csak úgy, mint ki kíváncsiságát akarja először is kielégíteni. Azután bele vegyültünk a nép közé, hol olasz szokás szerint álarcos férfiakat és nőket is lehete látni mint áldoznak az utolsó farsangi napok bolondságainak. Sz. Márk temploma előtt talán a világ legszebb palotáitól környezett piac terül el, mely főleg este nagyszerű gázvilágítás mellett (14 gáz-candellaber ég, melynek mindegyike 40 világ-lobogást ereszt) megragadóan szép. Itt van a velencei nép mulató helye. Az épületek földszinti része itt sétálásra szánt csarnok, melyben, valamint a piacon tengerkint hullámszik a néptömeg. Itt árulnak mindenféle ennivalót, még csak tökmagot is nagy mennyiségben, melyet az olasz árus furcsa énekforma lármával szokott kínálgatni. Az árulás olyanszerű lármával megy itt véghez, mint nálunk nagyobb sokadalom alkalmával, melyben egy csomó pálinkától ittas ember danolva szokott kiabálgatni. Neveli a zsibajt egy-egy bohóc, ki deszkaálványra lépve mutatja mesterséges fogásait, melyeknek mindig akad a nép között egy csomó röhögő nézője.

Velence, 1850. márt. 8-án.

Ma a nevezetesebb templomokat néztük meg. Velence polgári tekintetben hat részre — sestierának mondják ők — van felosztva, és minden sestiera öt vagy hat plebániára oszlik ismét. A falakra nem csak a sestiera hanem a parochia neve is föl van írva, mi a tájékozhatást nagyon könnyíti. A plebániái templomokon kívül sok más templom is van, annyi, és közben művészi tekintetben oly nagy jelentőségű, hogy hetek kellenének azok nevezetességeinek tanulmányozására. A világhírű sz. Márk templo-

mot, melynek gazdag mozaikjai oltárokon, kupolákon, falakon, padimentumon, képei, oszlopai leirhatlan szépségűek, méltán magasztalják a műértők; azonban van itt sok más templom is, minőhez hasonlót kevés európai állam tud felmutatni. A „S. Giovanni e Paolo“ — „Maria gloriosa ni Frari“ — „Jesuiták temploma“ — „del Redemtore“ ésat. mind márványból épülve, oly oltárképeket, szobrokat és más műkincseket mutat föl, hogy bizonyára egy képnék vagy márvány szobornak árából Erdélyben valamely szegényebb plebániánk számára csinos templomot lehetne emelni. 1630-ik évben cholera dühöngvén itt, a velencei köztársaság egy templomot emelt, melynek ezüst lámpája 15,000 frankot ér. Azt hiszem, hijába is erőlködnének más helyeken ily templomot emelni; mert hisz hibázik az anyag hozzá. Azok a régi festők és szobrászok, kik a múlt századokban Olaszhont dicsőítették, kiknek képeik — a világ legcsudáltabb remekművei — szobrászati remekeik bámulatot gerjesztenek, ma csak utánoztatnak; de utól nem éretnek. Szép, például, az esztergami basilika és sok pénzt emésztett meg míg elkészült; de ha a velencei „Maria gloriosa“ templomot lehetne helyébe varázsolni, az esztergami basilikának árát minden tétoházás nélkül bátran oda lehetne adni, hisz az említett velencei templomnak egy mellék része több műkincset mutat föl, mint az esztergami basilika mind összesen is.

Láttunk magán vallásos társulatok összejövetelére szánt termekeket; telvék ezek is a leghíresebb szobrászok és festők által készített művekkel; beillenék minden ily terem maga egy nagyon szép templomnak, melyre, ha Erdélyben birhatnók, büszkék lehetnének.

Velence, márt. 9-én.

Ma folytattuk a templomok látogatását, apróra vettük sz. Márk templomát, a Franciscanusok szentegyházát és sok más díszes egyházát ezen igazán gyönyörű kiállítású templomokban nagyon gazdag városnak. Ugy látszik a hajdan oly nagy uralmat gyakorolt velencei köztársaság — tengeren próbálva meg harci erejét, jól megtanult imádkozni. Qui nescit orare pergat ad mare. Valamint a mostani velencei hajóról azt mondják, hogy akkor tér vissza övéinek körébe legnagyobb örömmel, ha egy szent képet hozhat nekik ajándékba: úgy a köztársasági vezérek és a nép, valahányszor köztársasági hajóik a messze vidékekről gazdag kin-

csekkel tértek vissza, azok egy részét Istennek szentelték. Innen az a nagy gazdagság templomaikban, mely bámulatra ragad.

És jól esik e templomokban a nép ajtatosságának tanúja lehetni, szemlélni azon illedelmes szép és nagytiszteletet gerjesztő módort, melylyel itt papság és nép templomi ajtatosságát végzi. Jelen voltunk egy szentség betételénél. Soha itt a templomban vagy azon kívül másképen mint két pap jelenlétében és menyezet alatt a szentséget nem vinnék.

A szerzetes-zárdák közül eddig a Capucinusokét és sz. Ferenciekét — *minorum observantiae* — látogattuk meg. Teljesen megtartják szabályaikat egy hajszálig. A capucinus cellája itt épen csak akkora, hogy egy egyszerű ágy és asztalka férhet belé. Az ablakok, ad paupertatem contestandam, papirossal vannak bera-gasztva, üveg csak annyi van rajtuk, hogy elegendő világosság jöhessen a szobába. Ruhájok barna színű, egyszerű. Csak a posztó ruhát viselik, inget alatta nem. Lábaikon egy szijakkal felkötött talp van, télen úgy mint nyáron, nem félnek attól, hogy félig me-zitelen lábaikat a fagy megveszi. A horákat szabály szerint tartják meg. Éjfél-12 órakor kelnek föl a *nocturnumokat* elvégezni. Sem fekvő javakkal, sem alapítványi pénzekkel nem igen bírnak. Koldulásból élnek és beteljesedik rajtok mit sz. Ferenc jósolt ró-lok: hogy Isten megadandja nekik a szükségeseket, ha szabá-lyaikhoz híven ragaszkodandanak. A nép, mely a szerzetesek aj-tatosságát látja, nagyon ragaszkodik hozzájuk és siet őket ala-mizsnával ellátni.

Voltunk a dogé-k palotájában, melynek leírását más uti raj-zokból is ismérhetik. Tiszta márvány épület. Oszlopszatai, győ-nyörű képekkel és gazdag aranyozástól fénylő teremai, folyosói minden képzeletet fölülmulnak. Homlokzata a tengert nézi, oly büszkén, mintha most is a hatalmas dogékat látná el szállással, kik a tengert évenként gazdag hozományt biztosító mátkául jegy-zették el maguknak a tengerbe vetett arany gyűrű által. Meg-néztük a császári ársenált, hol a tengerészethez tartozó minden-féle szerek készíttetnek. Megjártuk Velence egyetlen mulató nyil-vános kertjét. Megszemléltük a nagyobb épületeket, melyek talán Europa egy városában sincsenek oly nagy számmal és oly fényes építészeti modorban építve mint itt. Fájdalom, meglátszik még is mindenben, hogy mind ezen fény és gazdag kiállítás tetőpontját már rég elérte és most lassankint hanyatlásnak indul, alkalma-

sint — menthetetlenül. A szegénység nevekedik, a romok sokasodni fognak. A mulandóság vas fogu hatalmasan rágódik e város büszke épületein és — eljön e városra nézve is az időpont, mely csak fájdalmat fog minden emberben előidézni.

Bezárom e sörökat, minthogy nem sokára Milánoba indulunk. Onnan, ha lehet, ismét irok. Isten áldja meg mindnyájokat!

Milano, 1859. Mártius 12-én.

Folyó hó 9-én délutáni öt óra után hagytuk el a tenger királynéját, Velencét. A tengerre néző hotel Danieliből, hol szállva voltunk, a Canal grandén keresztül csolnakáztunk a vaspályai indóházhoz, hogy e merész építésű városból eltávozva még egyszer s talán utoljára lássuk a büszke palotákat, melyek ma is csodálkozásra ragadják Europa és a távolabb világ részek ide se-reglő vendégeit. Ugy is maga a velencei nép előtt, mely büszkeséggel tekint multjára vissza, oly nagy becsben állanak ezen paloták, hogy minden más épületet, bárha két emeletes volna is, casa-piccola-nak csufol. A Foscari, Giustiniani, Loredan, Pesaro, Manin és más híres nevű velencei családok palazzo-i mindannyi remek művei a régi építészetnek, melyek gót, byzanti és román stylben pazar fénynyel márványból épültek, hogy századok mulva is hirdessék a nagy gazdagságot, melyet e város kebelébe összehalmozott a nagyravágyó lélek. Megvannak az épületek régi fényökben — de eltűnt belőlök az egykori zaj; fehér papirdarabkák, melyekkel a paloták jó része ki van cédulázva, hirdetik az átevező vagy gyalogló embernek, hogy szállót várnának magokba vissza, ki életet hozzon ismét a zajtalan házba.

Szántófy ur elkisért a vasutig. Onnan búcsut véve vissza gondolázott a hotel Danieli-be. Mi pedig vaspályán, az úgynevezett lagunákon keresztül, jó darab ideig haladva, Paduán és Vicenzán át éjeli $\frac{1}{2}$ 10 órakor Veronába jutottunk.

Verona ausztriai Olaszországnak leghatalmasabb erődje. Gyönyörű fekvésű város mintegy 49,000 lakóssal, melyet az Adige (Étjő) folyó áthatit. Három óránk volt csak, melyet e város meg-nézésére fordíthattunk. Azért Ő Excellentiája nyílt kocsit fogadott, hogy időt nyerve többet láthassunk. Megnéztük főleg templomait: a cathedrálét, mely Minerva templomának romjaiból épült, és a kilencedik s ismét a tizenkettődik században helyreállítatva több jeles szobrokkal és képekkel díszeskedik; Sz. Zeno templo-

mát a 12-ik századból basilika stylben egy földalatti kápolnával; ennek közelében mutatják azon palotának maradványait, melyben a német császárok és olasz királyok hajdan laktak; — Sz. Anasztasia és más egyházakat, milyenek itt, valamint Olaszhon legtöbb városában, nagy számmal és nem csekélyebb gazdagsággal építve találtnak. Megnéztük továbbá az Amphitheatrumot, melynek építését Antoninus idejére viszik vissza, hossza mintegy 95, szélessége mintegy 75 öl, tojásdad alakú, és talán 100 láb magasságú, mind hatalmas négyszegű kövekből fölfelé menő ülésekben úgy épülve, hogy ülve 20 ezer ember is elférne benne. Fentartására különös gond fordítatik és azért hatalmasan áll most is ezen, már a második évezredet élő épület, mely ma már csak nyári színi előadásokra szokott használtatni. Még egészen épek benne a vérengző gladiátorok szobái, a vadállatok elzárására használt helyiségek és a börtönök, melyekben alkalmasint keresztény hősök is zárva tartattak, mielőtt a vadállatok elejébe dicsőséges vértanui halálra bocsáttattak. — Felmentünk a város északi dombjain emelkedő régibb és újabb építésű váracskába, honnan nagyon szép kilátás nyílik Olaszország kedves rónáira és a tiroli havasokra. E dombokon láttam az idén először virágzó gyümölcsfákat és tavaszi virágokat, melyeket az olasz gyermekek az utcákon és főleg a vaspályánál nagy mennyiségben és csinos bokrétácskába fűzve árulgatni szoktak. Ő Excellentiája még meglátogatta a betegeskedő veronai püspök urat is, ki a bécsi conferentiák óta nagyméltóságú püspökünknek különösen nagy tiszteleje lévén, kérte, maradna nála még néhány napig, és ő össze fogja hívni szomszéd püspök társait is, kik vágyva vágnak társaságában ismét néhány kellemes órát eltölteni. De ütött $\frac{2}{4}$ 10-re délelőtt, és sietnünk kellett a vaspályához, mert az nap, Martius 10-én Milanóba akartunk érni.

Veronát, Catullus és Cornelius Nepos hazáját, hol egykor Pomponius is tartózkodott, a római híres tragicus költő, martius 10-én délelőtti 10 óra után hagytuk el, és az 1848-ki olasz háborúból híressé lett Sommacampagna és Brescián keresztül, valamint a dombon mint egy méhkas fekvő Bergamo mellett elhaladva, délutáni 5. óra után Milánóba érkezünk. A vidék, melyen áthaladánk, szép. Városok, falvak, külön álló lakházak és gazdasági épületek nagyon sűrűn váltják fel egymást, minthogy a haszonbéri rendszer itt általánosan behozva lévén; a haszonbérilők

rendesen a kibérlett jószágdarabkán laknak. Az épületek ily sürű fölttnése, a temérdek sok eperfa, mely a földeken ültetve van, a nagyobb és kisebb dombocskák, a távolból fehérő tyrolí hava-sok, a Lago di Garda nevű nagy tó, mely Tyrol felé húzódik, regé-nyes szint kölcsönöznek a vidéknek, melynek minden legkisebb ré-szecskéje annál szorgalmatosabban miveltetik, mennélbajosabb volna megélni oly országban, hol egy mértföldre körül belől 12 ezer em-ber esik. E szorgalom nyomán láttunk mesterségesen öntözött ré-teket, melyeken a fű annyira nőtt, hogy már kaszálni lehetett.

Milanóban a „hotel Reichmann“-ban vagyunk szállva, nem messze a templomtól, melynek rajzát irodai szobámban láthatták. E templomót a milanóiak a világ nyolcadik csodájának szeretik elnevezni. Sz. Péter temploma után Rómában és a sevillai egy-ház után legnagyobb templomnak tartják egész Európában. Bel-ső területe 87,229 □', míg a hécsi sz. István templom csak 32,400 □'. Már 1386-ik évben kezdték építeni és még külső-leg nincs teljesen befejezve, nevezetesen hiányzik még a templom stíljének megfelelő torony, melybe a harangok jönek, minthogy a torony, hol a harangok most vannak, csak ideiglenesen van felállítva. Tegnap, március 11-én délelőtti órákban, néztük meg ezen óriási művet, mely merőben fehér márványból épült. Belse-jét 52 oszlop hordja, melyek mindegyike kisebb nagyobb szob-rokkal ékeskedik. Oltárai azonban, bár a képek vagy szobrok benne mind művészi becsűek, Ő Excellentiája műértő ítélete sze-rint a templom stíljének meg nem felelnek. A sanctuarium alatt van egy cryptakápolna, hol borromei szent Károly ereklyéi van-nak. Ott végzi a papság a naponkénti zsolosmákat épüle-tes ájtatossággal, minek mi is tanúi voltunk. A főoltár mellett figyelemre méltó más szokrokon kívül sz. Bertalan szobra, mely a szent férfit megnyuzott állapotában ábrázolja, bőrével vállai körül. A segrestyében van a templom roppant kincse: sz. Károly szobra életnagyságban tiszta ezüstből és gazdag kövekkel ékesít-ve, négy milanói érseknek nagy mellszobra hasonlóul tiszta ezüst-ből, egy nagy káptalani kereszt tiszta aranyból, egy másik tiszta ezüstből, feltűnő nagyságu gyertyatartók, pacifálék, kannák és tálak, egészen massiv ezüstből, kelyhek aranyból és ezüstből, egy borromei sz. Károly praeconisatiojára készült és Milanó városa által ajándékba adott oltár-antipendium massiv ezüstből s a t., miknek értéke több milliókat tesz, ha magát a készitési költség-

get és az úgy nevezett pretium affectionist nem is számítjuk oda.

Miután a templom belsejét megnéztük, felmentünk a templom külsejét megnézni. A legmagasabb tetőig ment Ő Excellentiája és Kriegsau, én egy pár lépcsővel alább maradtam; mert megszűnván a támaszok és igen nyílt lévén a hely, honnan széldító a letekintés, bátorságom elhagyott. Az a számos torony, melynek mindegyike több szoborral van ellátva, különösen kedvesen hat az ember lelkére. Oly sugár minden torony, mintha czukorból volna készítve, és oly merészen emelkedik az ég felé, mint a lélek röpte, mely üdvét keresendő menybe kívánczik. Mintegy 100 ily torony van, kisebb nagyobb, teljes öszhangzásban és művészi rendben; rajtok eddig — a vezető nyilatkozata szerint 7000 szobor van; és még több tornyot és még több szobrot, mint művészi becsüt, akarnak fölláttani. Ugyan azon vezető, egyik templomszolga, mivel derék férfinak látszik, azt állítá, hogy a templom részint conservatiojára, részint teljes kiépítésére évenként 250 ezer frankot költenek, és még egy század el fog mulni, míg a roppant templom teljesen el lesz készülve. Fenn körül lehet járni a templomot minden irányban. A kilátás róla az egész nagy városra, melynek mintegy 180 ezer lakósa lehet, annak vidékére, sőt a schweizi havasokra nyílik, melyek közül a sz. Bernárd és sz. Gothárd hegyét és a berni canton más havasait jól kivehetni.

A templom tözsomszédságában van a palazzo regale, szép, de nem különös művészi becsü épület.

Marcus 11-én délután Monza-ba rándultunk vasuton. Itt tartatik a vaskorona. Az olaszországi alkirálynak nagyon szép és nagy terjedelmű parkkal és vadaskerttel ellátott palotája van, melyben jelenleg Ő cs. k. ap. Felsége édes testvére, az olaszországi helytartó lakik. Alig jelentetett be kegyelmes püspökünk s Ő Fensége azonnal kegyes volt Ő Excellentiáját mára délutáni 6. órára ebédre meghívni, azon kegyes nyilatkozattal, hogy az éjet egy számára az alkirályi palotában rendezett szobában töltsse. Ő Excellentiája ma délután 3. órakor Manzába kiszekerezett, és éppen most kaptuk itt a távirati sürgönyt, hogy Ő Excellentiájának Ő Fensége kegyelmes meghívása következtében az időt holnap délig ott kell töltenie.

Ma délelőtt reggeli 8. órától egész délutáni 2. óráig Delabonna tyroli oskolatanácsos társaságában, ki Ő Excellentiájának

a bécsi Augustineumban oskolatársa volt, a templomokat, jótékony intézeteket és az Ambrosianus könyvtárt néztük meg. Fiakerben jártunk, hogy többfelé eljussunk. Benn voltunk az Ambrosiana basilikában, mely először sz. Ambrus által egy pogány — Bachus — templom romjain építtetett, s melynek kapuit a nevezett sz. férfiú Theodosius császár elől a thessalonichi vérfürdő után bezárta, — a Marie delle Grazie templomban, mely melletti hajdani zárdai épület ebédlő teremében van Leonardo da Vinei világhírűvé vált utolsó vacsora freskója, fájdalom nagyon romladozott állapotban, minthogy ezen földszinti termet egy ideig istállónak használták, — a S. Lorenzo, S. Marco és más templomokban, melyek szépek ugyan és ha nálunk s a miénk volnának, kétségkívül nagy figyelmet gerjesztenének; de a velencei templomokkal sem művészi tekintetben, sem gazdagságra nézve föl nem érnek.

A bibliotheca Ambrosianában, mely 60 ezer darab könyvet, több olajfestvényt, és szobrot számlál, engem leginkább Carlo Borromeo, Alphonso Liguori, Salesi sz. Ferencz és Philippus Neri ott ereklyeként őrzött kéziratai, valamint a 14-dik és 15-dik századbéli gyönyörű kéziratú könyvek nagy száma érdekeltek.

Voltunk még a borromei sz. Károly által alapított árvaházban is, mely négyszáz árva leánykát nevel és tart el, — ismét az irgalmas nénéknek egy idő való főrangu asszony által alapított és sok más jóltevő által dótált, igazán nagyszerű intézetében, hol — ha nem csalódom — 120 beteg nő ápoltatik. Mind a két intézetben oly rend, tisztaság és célszerű ellátás van, hogy lehetetlen bámulat nélkül nézni, mennyit képes emberi erő mivelti, ha a vallás érzete lelkesíti azt. Átaljában Milanót nem csak az teszi nevezetessé, hogy itt — mint mondják — a Monarchiának leggazdagabb emberei laknak, hanem és főleg az a sok jótékony intézet, melyek a népségre árasztják ki áldásait. A munkás keresztény szeretet messze kiható erejének működését itt kedves példákban lehet látni.

Épületei Milanónak szépek; utcái rendesek és nagyon tiszták. Mondják, hogy a városnak az utcák tisztítása nem csak pénzébe nem kerül, hanem ezen tisztítást évenként a többet fizetőknek haszonbérbe szokta adni és nyereséget hajt abból, mire más városokban sok pénzt szoktak elkölteni. A különösség oka abban rejlik, hogy a trágya itt nagyon szükséges lévén a földek mive-

lésére, nagyon kerestetik, és minden szemét, mely az utcákban találta, trágázásra szokott fordítani.

Mára bezárom leveletem. Holnap, míg kegyelmes püspök urunk Manzából visszaérkezik, még körülnézek Kriegsau urnak kedves társaságában a városon, melyet holnap vagy legfeljebb holnapután reggel el fogunk hagyni. Honnan fogok azután még úti jegyzeteket küldhetni? Isten tudja. Alkalmasint, míg Siciliában leszünk, nagyon ritkán fognak tőlem ily sorokat kaphatni.

Isten áldja meg mindnyájokat!

Milanó, 1859 Martins 13.

E vasárnap rám nézve örökké emlékezetes lesz; mert a milanói székesegyház földalatti kápolnájában, azon oltárnál, mely alatt borromei sz. Károly teste ezüst koporsóban fekszik, végeztem el generalis vicarius Ballerini urtól, ki püspök urunknak egykor az Augustineumban társa vala, előlegesen nyert engedély mellett a sz. misét. Az a nevezetes, hogy ezen székesegyházban, kivéven az említett kápolnát, ritu latino misét végezni nem szabad, a többi templomokban pedig igen, csak hogy az írásban nyert engedélyt mindenkor elő kell mutatni.

Elmentünk más templomokba is ájtatosságunkat végezni. Az isteni tisztelet mindenütt nagy pompával és számos papok segédlete mellett tartatik ritu ambrosiano, a subdiaconus az epistolát, a diaconus az evangeliumot latin nyelven a szószékről szokta elénekelni. A miséző pap az egész sz. mise alatt csak egyszer fordul a nép felé — mise végén midőn az áldást adja. A Dominus vobiscumot arccal oltár felé szokta elmondani. A praefatiót, kevés módosítással oly énekmodorban mint nálunk, de a per omnia saecula saeculorum kihagyásával énekelik. Kézmosás közvetlen az Urfelmutatása előtt szokott lenni. Különben a sz. mise imái és elmondási módora a latin szertartásutól nem sokban különbözik.

A szószékek a templomokban, melyeket eddig Olaszországban láttam, nem kerek alakúak, mikint nálunk, hanem hosszúkások, hogy módja lehessen a szónoknak benne sétálgatni midőn predikál. A mint láttam, nem sajnálja egyik is sem a mellét, sem a gesticulatiót, eltüzeskedik hatalmasan, igazi olasz felhevüléssel. Nálunk meg nem járná, a mi hidegebb vérmérsékletünk-

nek kevesebb tűz is elegendő. Mi itt nem tetszenénk a heves olaszoknak predikálási módorunkkal.

Püspök urunk Ó Excelentiája Manzából, hol ma reggel a főherceg előtt misézett, épen most déli $\frac{1}{2}$ 1 órakor érkezett ide vissza.

Milanó, 1859. Martius 14-én.

Ma, és pedig először életemben, láttam Karthausi szerzetest, templomot és zárdát, és mondhatom, nagy nyereségynek fogom e látást egész életemre nézve tartani.

E Karthausi zárda és templom, Milanótól 15, Paviától 5 olasz mértföldnyi távolságra esik. Mi innen az utat Certosa-ig, így nevezik az olaszok a zárdát, két óra alatt tettük meg sebes hajtásban. Ajánló levelünk levén a milanói érseki helytettől Ballerinitől, főleg pedig kegyelmes püspök urunknak fényes neve és méltósága, kedves fogadtatást biztosított. A karthausi prior és a zárda-elnök, vévén az ajánló levelet, melyet a templom sekrestyése kézbesített nekik, azonnal Ó Excellentiája elébe siettek a templom ajtajához és térden állva áldást kértek.

A Karthausi szerzetesek ezen, minden falutól távol, de sík helyen fekvő zárdája már a 14-ik században virágzott. II-ik József császárnak rendelete által eltöröltetvén, az atyák elköltözének onnan, míg 1844-ik évben Ferdinánd császár által visszaállították.

A certosai templom Olaszország leggazdagabb és legszebb egyházainak egyike. Első alapja 1399-ik évben tétetett. Hossza 235, szélessége 163 láb. A főoltáron kívül, 14 mellékoltára vagy jobban mondva kápolnája vagyon. Roppant oszlopai, melyek a majlandi „Mariae nascenti“ székesegyház oszlopaihoz hasonlítanak, fehéres márványból építvék. Minden oltár a kápolnáknak, főleg a főoltár kitünően gazdag. Az oltároszlopok különböző, francia, afrikai, apennini, cattarai márványból és aegyptusi vöröses alabástromból állítottak. A padlozat mindenütt, az egész templomban, márvány mozaikból készült. Az oltároknak nincs antependiumok, hanem a helyett a mily hosszú, magas és szélesek, oly nagy florenzi mozaikból állanak és a legkülönb nemű és nagy darabokból álló drága kövekből: malachit, ametyst, crysolit, smaragd, lapis lazuli és más ritka és drága ásvány-neműekből pazar gazdagság és fénynyel kirakvák. Minden oltár és freskókép a fa-

lakon egy-egy classicus olasz festőnek, minden szobor és dombormű egy-egy próbált hírvű szobrásznak kezéből került ki. Van egy hyppopotamus fogakból nagy művészettel összeállított nagy tábla, mely ótestamentomi történetcskéket ábrázol, oly nagy gondnal faragva, hogy minden egyes alak művészi nagy becsű bir. A főoltár melletti stallumok, hol a karthausiak a chorust szokták elvégezni, fából készítvék, a képek rajtok famozaik. Maga a két sekrestye oly szép és gazdag, hogy bár melyik nagy városba templomnak beillenék. Nem hiába tette Ő Excellentiája tekintettel a számtalan és nagy drága kövekre, melyek e templomban pazarul elhalmozvák, az észrevételt, hogy ha egy olyan Sachsensonderhausen féle hercegséget mindenestől eladnának, nem érné fel a beváltott pénz a certosai templom értékét.

Még a templom szépségeinek vizsgálásában voltunk elmerülve, midőn a karthausi szerzetesek, a professusok fehér vastag posztó ruhában, hasonló színű scapulareval, a novitiusok fekete ruhában és bő fekete köpenyeggel a chorusba jöttek isteni tiszteletüket elvégezni. Ő Excellentiája számára külön flexoriumot készítettek. E szerzetesek, úgy látszik, nagyon szorosan tartják meg szabályaikat. A chorus és szent mise — ritu latino cantatum — mintegy két óráig tartott. Minő az életük, olyan az ének náluk, egyszerű, keresetlen, cifraság nélküli. Csak templomukat tudták magasztos vallásos lelkesülségből oly gazdagon és szépen kiékesíteni: ők magok, száraz, sápadt alakok, az önmegtagadásnak élő képei, kiknek csak egy reményök van: boldogul meghalni, hogy Krisztussal lehessenek. Jelen voltunk a chorus elején és a szent misén, melyet a prior mondott és mely alatt egy barát ministrált, a többi egyhangulag énekelt. Az urfelmutatás előtt a képét kappájával mindegyik eltakarja, elevatio alatt pedig mindegyik a földre borul és úgy imádja az oltári szentségben jelen levő istenséget.

Megnéztük azután, míg a Karthausiak a chorust folytatták, azoknak zárdáját. Ez négyszögű földszinti épület, nagyon tágas folyosóval és a négyszögben tágas térrel, melyben zabot, spárgát és más zöldséget szoktak termesztetni. Mindegyiknek külön laka van e négyszögben, mely áll egy dolgozó szobából, minthogy közülök mindegyik valami kézi mesterséget üz, egy nappali szobából, egy háló szobából, melyben egy szalmazsák és vastag fehér pokroczokkal ellátott ágyon kívül semmi sincs, és egy kertcské-

ből, melyet mindegyik maga tartozik megmívelni. Minden egyszerű, minden a nagy szegénységet és önmegtagadást jeleli. Faszék, könyvek, képekből áll a butorzat. Húst soha sem esznek. Láttuk azt, mi mindegyiknek vacsorára kiméretett: kevés bor, cserépcsészében egy pár alma és körtve és vagy tíz szem főtt szilva, egyéb semmi.

Mielőtt elindultunk, megjelent a prior és a zárdaelnök és térden állva ismét áldást kértek Ő Excellentiajától, ki kezeit föl-emelve megáldá őket azon kívánsággal, hogy úgy éljenek: „ut vitam aeternam Deo misericorditer concedente consequantur“, mire a prior égre emelt szemekkel felel: „haec est spes nostra.“ Azt gondoltam az öreg Fábián Zsigmond a volt medgyesi, most szebeni gvardián áll előttem, midőn a kopasz fejű öreg priort megláttam.

Két negyed tizenkettőre vala, midőn Certosából elindultunk. Két óra délután ismét Milánóba voltunk, hol még az úgynevezett Brérát, Milanó leghíresebb könyv-, kép- és szobor-gyűjteményét megnéztük.

Holnap reggel Isten segítségével vasuton Piemont fővárosába, Turinba megyünk, hol az utazási vázlatot ha lehet folytatandom.

Turin, 1859 Martius 16-án.

Tegnap reggel hét órakor hagytuk el Lombárdia fővárosát. Vasuton indultunk el, miután az útlevél vizsgálati nehézségén keresztül estünk. Magentáig tart a vasut. Onnan szekerek szállítják az utazókat Piemont határáig, mely a Ticino folyóján túl esik. Innen a vasut Turin felé Novarán keresztül vezet, hol 1849-ik évben az austriai hadsereg a szárdiniai királyt Carlo Albertet tönkre verte.

A vidék egyidomu síkság, mely korán sem látszik oly nagy gonddal mivelve mint az austriai Lombardiában. Csak midőn Turin felé közeledik az útas, kezd szépülni a vidék a schweizi havasok panorámájában, melyekhez a turini hegylánc kedves mellékképet ad.

Turin, olaszul Torino, a szárdiniai föld szinte közepében fekszik. Ujabb építésű város, nem akkora területű mint Milano, de rendes. Széles, egyenes utcái vannak, tágas piacokkal és szép újabb izlésű épületekkel. Az utcák egyik végétől a másikig, és

ki a szabad természetbe akadálytalan kilátás nyílik. Szinte bánt ez az aggodalmas rend az utcák matematikai felosztásában, mely a városnak nagyon is egyhangu szint kölcsönöz. Annyira ügyeltek a symetriára, hogy például a piacokon, minő a piazza S. Carlo, piazza Vittorio Emanuele, a házak nagysága, szélessége, hossza, színezete, minden alakja a piac egyik oldalán épen olyan mint a másikon, semmivel sem különböznek egymástól. Egy né-mely utca épen oly hosszú minő a szinte négyszöget képező vá-ros, a mellett minden utca tágas és tiszta. A házak alatt folyo-sók — porticus — vannak, itt állanak a legszebb kirakatu bol-tok, itt sétál a turini-népség, főleg esténként szép világítás mel-lett. Legszebb a piazza di S. Carlo Emanuel Fülöp lovagszobrá-val, a piazza della citta VI. Amadeus, az úgynevezett Conte Ver-de emlékszobrával és a piazza Castello, melynek éjszaki részében áll a királyi palota, mely semmi építészeti szépséggel nem bír.

A város keleti részében a Pó vize foly, azon túl egy mind-inkább emelkedő hegyláncan van egy Kapucinus zárda, melyben mintegy nyolcvan barát lakik. E zárdából legszebb kilátás nyi-lik az egész városra, és Schweiznak havasaira.

Turin templomai semmi nevezetességet fölmutatni nem ké-pesek. Voltunk a székesegyházban, a „Corpus domini“ — „ai Ca-puccini“ — „la Consolata“ — „S. Lorenzo“ templomokban, hire sincs bennök azon művészi kincsnek, melyet Olaszország más templomaiban csodáltunk. — Hanem találtunk itt, minek az ed-dig látogatott Olaszföldön hire sincs, egy félgót-lombard-normann-modern építészetű protestans templomot, jelül annak, hogy e vá-ros, mely 12 színházzal bír, mely az egyházi törvényszékeket in matrimonialibus eltörlő Siccardi miniszternek kebelében oszlo-pot emelt, melynek kormányja az egyház elveihez hűn ragaszkodó Fransani érseket száműzte, a vallási úgy mint politikai téren a forradalom zászlaját kezdi lobogtatni. Egyébaránt meg kell val-lanom, hogy a templomok itt is nagyon látogatottak, a bőjti szent beszédek örömet halgattatnak, és hogy a nép az ajtatosságban szép részvétet tanusít. Tanui voltunk tegnap este egy temetés-nek. Egy sardiniiai püspöknek, ki a felső táblának — Senatus — tagja, nőtestvére halt meg. A Pó utcából indult meg a menet a holttesttel a templom felé. Az aranyazott bársonnyal betakart koporsót férfiak vitték, a bársony takaró szegélyeit nők tartották kezökben. Két nőtársulatnak — Hospitales és Ribero-Rosinae —

tagjai égő gyertyákkal kezökben hosszú menetben kísérték kék-felől a koporsót. A *sorores hospitales* a templom ajtajánál megállottak és midőn a test a templomba vitetett, kün maradtak és eltávoztak. A Rosinák (egy hasonnevű nőtől alapított világi társulat, *confraternitas*, melynek tagjai semmi fogadalommal lekötve nincsenek) a templomba bementek és égő gyertyával a templom hajójának jobb és bal oldalán hosszú sorban megállottak. Tömve volt a templom ajtatos résztvevőkkel. Midőn az *assistentia* mellett temető pap az éneket elkezdé, a Rosinák feleltek, kik a „*Benedictus*“ zsoltárt is a papsággal fölváltva énekelték latin nyelven, könyv nélkül, oly gyönyörű hangon és melodiával, hogy lehetetlen volt résztvevő szívvel az énekbe bele nem szólani. Gyertyákat is osztogattak itt bővön.

Ma megnéztük a palazzo Madama nevű épületben levő kép-gyűjteményt, mely 14 szobában elhelyezve mintegy 560 darab képet számlál, olasz híresebb mesterektől, és a német festőművészet királyaitól. Ezen épületben tartja a szárdinai királyság felső táblája, az itt úgy nevezett *senatus országgyűléseit*. A terem nagyon pompásan van kiállítva. Bémenti jegyet kapván jelen voltunk az ülésen, mely délutáni három órától kezdve négy óráig tartott. Tárgyalás alá kellett volna venni az alsó táblában — követi gyűlés — megállított törvénycikkeket, a nemzeti őrségről, a két oláh fejedelemségben felállítandó Szárd *Consulatus*-ról ésat, hanem, három lágy-meleg szónokon kívül, senki a dologhoz nem szólott. Az elnök félolvasta a törvénycikkeket, és látva hogy senki vitatást kezdeni vagy folytatni nem akar, szavazatra bocsátotta az ügyet, mely merőben a követi tábla szellemében keresztül is ment. Jelen voltak a gyűlésben a szárdinai ministerek, közöttök gr. Cavour is, egy kerek képű mintegy ötven éves ur, mosolygó képpel és kopaszodó fejjel, kinek egész testalkota *Kriegsau* ur kifejezése szerint egy sörfőzőéhez hasonlít. Nagyon nyájasan társalgott a *senatus*-beli urakkal, de a tárgyaláshoz nem szólott.

Itt egyébaránt jelenleg sok mozgás van. A csinos öltözetű katonák naponkint gyakorlatokat tartanak a vár melletti nagy téren — *piazza d' arme*; nemzetőrök, magyarszabású dolmányos lovasok, sorkatonák, tüzérek s a t. sűrögnek mindenfelé, katonai zenekarok játszanak s a t.

Turin még fejlődésben van. A Pó mellett egy nagy népkeretet szándékoznak fölláztatni. A munkához már hozzá fogtak s a

mint az első dolgozatok mutatják, a kertek nem csak területök-nél, hanem kivitelőknél fogva is párjukat fogják keresni. A város fekvése nagyon szerencsés, kellemes, s ha a háborúnak pusztítását nem fogja magára vonni, hogy épületei ismét azon sorsra jussanak, melybe az 1706-dik évi francia ostrom alatt jutának, Europa legszebb városaihoz fog számíttathatni.

Az időjárás itt most olyan, mint nálunk az aprilisi szokott lenni derült napokon. Dél felé jó meleg van, de különben megérezhetni, hogy a havasok közelében vagyunk. Reggel és este felé oly hűvös a lég, hogy a felső kabát cseppet sem alkalmatlan az embernek. Némely fa virágozik, de a zöldülés minden fán még nem indult meg.

Ő Excellentiaja Istennek hála jó egészségben vagyon. Még eddig az ut, mely sok járással és nyugtalansággal volt összekapcsolva, meg nem ártott.

Genua, 1859. márt. 18-án.

Alig érkezünk egy helyre, alig kezdtük egyik város és vidék nevezetességeit vizsgálni, és már összeszedjük uti ruháinkat, hogy tovább menjünk.

Azt mondom minden jó ismerősömnek, ki valamikor rá akarja adni fejét a vándorlásra, tanuljon előbb otthon földismeretet, szerezzen történeti és nyelvtani jártasságot magának és úgy induljon el, ha azt akarja, hogy utazása reá nézve teljesen hasznossá váljék. Én nagymértékben érzem annak hiányát, hogy az olasz nyelvet nem birom és csak ő Excellentiaja nagy nyelvtudományának köszönhetem, hogy az utazásból eredő szellemi haszon rám nézve elveszve nincsen.

Még a szárdiniai királyságban vagyunk — de azon a ponton állunk, hogy elhagyjuk azt. Előttünk a végtelen tenger ismét és a francia hajó Marseilleből már megérkezett, mely minket ma délután 6 órakor innen elvigyen — Sicilia felé.

Olaszországnak, mint szintén Erdélynek is földje, darabonkint véve is vérrel áztatott classicus hely, hol csaták vései vonultak el rombolva és öldökölve, hogy vagy a szolgaságnak nyűgét, vagy a járom lerázásának örömét szerezzék meg az emberiségnek. Ilyen a föld Turintól Genuáig, melyen keresztül ma utazánk. Alig hagytuk el Turint, hol 1706-ik évben a francia erőszakoskodást herczeg Ödön megtörte, hol 1801-ben a francia had-

sereg a vár megvivásakor ezt jó részt elrombolta, és már előttünk állott Szárdínia egyik hatalmasabb vára Alessandria, Fridrich Barbarossa ellen egykor építve és harmadik Sándor pápának nevére így elnevezve, della paglia melléknevezettel, mint-hogy épületei egykor szalmával voltak fedve, — következett Marengo és Novi, hol a francia hadjáratkor Napoleon alatt véres csaták vívottak, majd egynek majd másnak kedvező szerencsével.

A vidék Turintól egész Genuáig Szárdínia szebb részéhez tartozik. Szép lapály, mely Turintól kezdve Alessandriáig mind inkább tágul, a mint a schweizi havasokat maga után hagyja, terül el egész Serravalleig, honnan a vasut az Apenninekbe hat be. A vasut merész uton halad el, mely helyenkint erős kőfalakkal védve és merész hidakon átvezetve az apennini hegyeket nem kerül meg, hanem áthasítja kilenc oly alagutakon, melyek közül egyik a mozdony legsebesebb haladása mellett is öt egész perczig eltart. Az ut fölfele megy, jóllehet nem oly merész meredekséggel mint a glognici Ausztriában, egész Busallaig, hol az adriai és középtenger vízesési fordulati pontja van. Magas hegyeken épített váraknak romjai, hegyoldalokon emelt kisebb nagyobb házak érdekessélik a vadregényességű tájat, melynek kopasz hegyei termik a fekete márványt, minőből a genuai paloták némelyike, a sz. Lőrinc temploma s a Feder nagy vendéglő grádicsai is készítvék Busallától kezdve a vasut lefelé haladva délnek kanyarodik, a vidék gazdagabbnak mutatkozik, a hegyek oldalai szőlőkkel és gyümölcsfákkal beültetvék, melyek közül a nagy mennyiségű barackfák gyönyörű vörösös virágokkal, és a cypressusok sötét zöldes leveleikkel nagyon szépen vesznek ki magukat. A völgyekben és hegyoldalokon Pontedecimo, Bolzaneto, Rivarolo mellett egész S. Pier d. Arenaig, mely az utolsó vasuti állomás és Genua külvárosának tekintetik, a genuaiak nyári lakaik vannak, kedves szép épületek, hova a nyári tikkasztó hőség ellen, egészségesebb levegőt kercsve, a lakosok gazdagabbjai vonulni szoktak.

Négy óra alatt hozott minket Turinból ide a vasuti gyorsvonat. Március 17-én reggeli 10 órakor indultunk el Turinból és délutáni 2 órakor már Genuában voltunk, hol a hotel Feder-be szállottunk, melynek legfelsőbb emeletű szobáiból a tengerre szép kilátás nyílik.

Genua, fekvése és márványpalotáiról az olaszok által „la

superba"-nak nevezett város, mintegy 140 ezer lakossal, félkörben a tengertől a hegyek felé emelkedik, s a tengertől nézve nagyon festői alakkal bír. A hegyek magaslatain több várak állanak a város és a kikötő védelmére. E város már Strabó szerint „emporium totius Liguriae“ volt és most is sokkal élénkebb kereskedést folytat, mint akár Triest, melyhez fekvésénél fogva leginkább hasonlít, akár Velence, mely még is régi szerzeményeken rágódva Genuánál most is pompásabb. Palotái a velenceiekkel nem mérkőzhetnek; vannak még is benne különösen nagyszerű csarnokokkal ellátott márványpalazzók. Házai négyegész nyolc emetese; legszebb a palazzo Doria és a királyi palota gyönyörű belső ellátással és kis kertecskékkel, melyekben a szabadon tenyésző narancsfákat gyümölcsökkel rakva találtuk. Az utcák szűkek, rendetlenek és a város fekvésénél fogva itt ott meredek; kevés van közöttök, melyekben szekérrel is lehetne járni, azért a szükséges dolgokat ily utcákba öszvéreken szokták szállítani. Fölfelé menve, a város felső részében a hegyek felé nyilvános kertek vannak, mellettek emelkedő helyen a városi botanikus kert, melyben a szabadon tenyésző cameliákat, magasra növő rózsafákat, vaniliákat, rozmarint, sárga violákat és sok nálunk csak üveg-házban tartható növényeket a legszebb virágzásban találunk.

Genuának állítólag nyolcvanhat temploma vagyon. Szép közöttök a „S. Lorenzo“ fehér és fekete márványból rétegezett falakkal és oszlopszatokkal, melynek építési idejét 1100-ik, helyreállítását 1422-ik évre teszik; a „S. Ambrogio“ egykor Jesuita-templom gazdag aranyozással és márványmozaikkal; — a „S. Annunziata“ capucinusok temploma, tizenkét roppant oszloppal fehér és vörös márványból, aranyozott oszlopfekkel; — a „S. Maria di Carignano“ néhány művészi beccsel bíró képpel; e templom legfelsőbb kupulájáról, hová ma reggel mentünk fel, a kilátás nagyszerű, délnek valameddig a szem, bár mily erős látszóval is felfegyverezve elhathat, a tenger zöld vize terül el, keletnek a S. Martina di Albara hegyfok, éjszak és nyugatnak a népesített tengerpart riviera di ponente és riviera di levante. Ki valaha közlünk ide vetődnék, el ne mulassa e templomat meglátogatni, ha az idő kedvez, úgy mondják, Corsica szigetét is meglehet tetejéről látni.

Valamint az eddig általunk beutazott Olaszföld más városainak templomaiban, úgy az idevalókban is, csak nagyon kevés

'pad vagyon; a templom Sanctuariuma egészen elcancelláltatik és oda a papságon kívül más be nem mehet; a templom hajója üres, hanem egész halmaz szalmaszékek állanak a szegletekben, melyekből a templomi szolgák a bejövőknek egy „soldo“-ért, egyet hozni szoktak. Ki nem akar, nem kénytelen ilyen széket használni.

Tegnap este hét óra felé a városon járkálva betértünk egy templomba, mely teljes fényben volt kivilágítva. A böjti estvéli ajtatosságot tartották benne. A főoltárnál számtalan gyertya égett, közöttök egész öl hosszúak. Fényárban usztak a mellékoltárok is. A templom zsufolásig tömve volt. Szónoklat után következett a szentség kitétele. Azután orgonakisíret mellett a loretoi litániát kezdték énekelni latin nyelven olyformán, hogy egy verset, pl. „Regina Angelorum“ a chorusban, a rákövetkezőt pedig „Regina Prophetarum“ a templom hajójában levők, férfiak és nők különbség nélkül többnyire térden állva, felváltva énekeltek. Hasonlóul latin nyelven énekelte a nép a Tantum ergo-t és Genitori-t, melyet itt a pap nem intonál. A végén a szentséggel áldás adatott és ezzel az ajtatosság bevégeztetett. — Ma reggel egy templomban sz. misét hallgattunk, de az alatt a nép nem énekelt, hanem nagyon számosan, főleg asszonyok, áldoztak.

A persely, mely Erdélyben csak a bányavárosi kath. templomokban divatos, itt általánosan szokásban van. Tegnap estvéli ajtatosság alatt is, míg a szentség ki vala téve, hárman is körül hordozták és majd nem minden ember előtt megcsörtették ezt a kolduserszényt. Nekünk, hozzá nem szokott idegen embereknek, ez az eljárás furcsának, talán illetlennek is tetszik: itt senki sem ütközik meg rajta, s a kinek van, örömet adja be fillérét azon reményben, hogy Isten az ő adományát, miként a szegény asszony garasát, meg fogja áldani.

A kereskedői élet e városban nagyon élénk. Oly forgás, nyüzsgés, láрма, zörgés van, mintha örökös vásár volna. A jövő menő mindenféle nemzeti hajó számát a tengeren hirtelen meg sem lehetne számlálni. Amerikai hajók tartozkodnak itt most is, roppant nagy járművek, melyek márványt fognak Amerikába szállítani.

Zárom e sorokat, hogy pakolni lehessen a tengeri utra — Messináig. Isten önökkel.

A pápai birodalomban vagyunk ma reggel óta, de a száraz földre csak nagy bajjal lehetett kiszállani pár órára, míg Ő Excellentiája misézett, azután visszajöttünk a hajóra, mely déli egy órákor tovább indul.

Ha csak magam tenném az útát, azt mondanám, hogy Isten meg nem érdemlett kedvező körülmények között engedni az utazást lefolyni. Két napja, hogy a tengeren vagyunk. 18-án estvéli 1,8 órákor indultunk el Genuából és oly nyugott volt ez az átláthatlan víztömeg, oly csendesen úszott a mi „Pausilippe“ nevű francia gőzösünk, Chausse kapitány vezérlete alatt, hogy e percig (Uram! jó órában legyen mondva!) a tengeri betegségnek legkisebb jele sem mutatkozott rajtunk. Oly meleg van már, mint nálunk nyári időben és oly kellemetes a lég, hogy csak az önök iránti szeretet csálhatott le a hajó fedélzetéről a cajütébe, felfegyvezni e barátságos emlékezetű sorokat önök és az archivum számára.

Genuából tegnap reggel négy órákor érkeztünk Livornóba, mely tengerparti város a toscanai nagyhercegségben van. Reggel nyolc óra felé nyitattott meg a szabad kimenet a hajóból a városba, mely elején a tengerparti megerősítéseken és a révpártban horgonyozó hajók tarka seregén kívül semmi nevezetességet sem látszik fölmutatni: de ha beljébe hat az ember a nagyhercegi policiai hivataltól nyert engedély mellett, széles és nagy négyszögű kövekkel kirakott utcái és nagy, ámbár csak egyszerű építészetű házai jó benyomást tesznek. Templomai Livornonak nem kitűnő szépségűek, de, miként észrevettük, nagyon látogatottak, mi a templomok bármily nagy szépségét mindig feléri. Legnevezetesebb ezen mintegy 90 ezer lakost, közöttök sok zsidót számláló, hajdan Portus Herculis vagy Labronis-nak nevezett tengerparti városban a csak néhány évvel ezelőtt bevezetett nagy Cisterna, mely a város számára a cologneli hegyekből csatornákon vezetett vizet magába zárja és az egész városba szétszármaztatja.

Mint hogy a mi „Pausilippé-nk“ csak 19-én délután vala a livornoi révből elindulandó, Ő Excellentiája használni akarván az alkalmat, minket vasúton „Pisa“ városba vitt, hová fél óra alatt jutottunk.

Pisa a tizenkét heururia városok egyike, hajdan Velencze

és Genua vetélytársa, hatalmának fénypontját a meloriai tengeri csatában elvesztvén, 1406-ik év óta Florencnek hódolt. Az Arno folyó hasítja keresztül. Mindössze is másfél órát mulathattunk e városban, azért sietnünk kellett, hogy azt, mi benne legnevezetesebb, megnézzük. Ilyen

a cathedrale, keresztformában fehér és fekete márványból építve a tizenegyedik század vége felé, hanem nagy módosításokon ment át a következő századokban. Ezen templomot II. Gelasius pápa szentelte fel 1118-ik évben. Sok nevezetes képe, szobra, mozaikja van; kitünő egyik oltára ezüstműből, mely állítólag 250 ezer frankba került;

a Baptisterium 1153-ik évben építtetett márvány épület, nevezetes faragványokkal. A keresztut a különben oltár nélküli üres ház közepén áll, nyolcszögű három márványlépcsőn nyugszik, és különböző faragványokkal ékes;

a torony, mely kerek magas épület, a székesegyház kiegészítő része, de ettől mintegy negyven lépésnyi távolságban építtetett. A tetejéig mintegy 290 lépcső vezet. Ha e torony rajzát valaha látták, bizonyára szemökbe tűnt annak hajlottsága. Sokáig folyt a vita arról, ha vajjon e meghajlás, mely mindjárt földszint kezdődik és úgy aránylag megy felfelé, az épület állításakor szándékosan intéztetett-e el, vagy későbbi rokkánásnak következése? Kik hozzá értenek, az előbbeni véleményt osztják;

a Campo Santo, nem messze a székesegyháztól, hossza nyúló négyszögű épület, hova a pisai leghíresebb férfiak tetemei temetettek, újabb időkben pedig más nevezetesebb emberek porai is végnyugalomra helyeztettek. A falak hosszában síremlékek, szobrok, és hosszú feliratu márvány-táblák állanak. A falakat szép freskófestések díszítik; ezek között azon ószövetségi történet is, midőn Noe a borból többet iván, meztelen feküdt sátrában; a kép szögletében nők vannak betakart arccal, csak egy leány nem tudja kíváncsiságát elfojtani, betakarja ugyan kezével arcát; de úgy, hogy az ujjakon keresztül láthasson. Innen van, hogy e tájokon gyenge hírű nőnek szokták tartani azt, kiről azt mondják: „szemérmes mint a pisai leány.“ E' Campo Santo udvara, a mekkora a négyszög, a szentföldről hozott földdel van töltve. Ő Excellentiája nagyon érdekes plántát kapott benne, én egy Adonist szakasztottam le.

Délután három óra lehetett, midőn a gőzhajóra visszajöttünk.

Öt óraker hagytuk el Livornót nem sokára Piombino fokát, Corsika és Elba szigeteit látván. Már este volt és homályos, csak a hold világa bukkant némelykor ki a fellegek megöl, midőn Piambino és Elba között elhajókáztunk. A delphineek játszadoztak a hajó körül, nagyokat ugrálva a tenger színe fölött. Én nyugalomra mentem, Ő Exbellentiája és Kriegsau ur még sokáig nézték e ránk nézve szokatlan látványt.

Nagyon sok útitársunk volt Livornótól Civita vechiáig: olaszok, franciák, angolok, oroszok, németek, zsidók. A hajó nagyon népes és élénk lett; hanem ma sokan elhagytak, kik innen egyenesen Rómába száraz földön utaztak.

A hajóról Civita vechiába csak a pápai policia engedélye mellett szabad átevezni és ezen engedélyt most nagy nehezen adják meg. Ő Excellentiájának adtak és így átmentünk. Ő Excellentiája misézett, egy idevaló clericus ministrált neki, ki éppen úgy mint György ur a veres sapkát Ő Excellentiája fejről a praefatio kezdetén vette le. Volt Ő Excellentiája a civita-vechiai püspöknél is, kinek püspöki megyéjéhez Ő Szentsége közelebből még egy püspöki megyét, mely állott vala egy innen két órányira fekvő városból, Cornetóból, csatolt. Most talán áll ez az egyesült civita-vechiai püspökség annyiból, mennyiből az erzsébethvárosi Archidiaconatusnak egy harmad része.

Civita-Vechiában már francia katonákat találtunk, kik Ő Excellentiájának mindig tisztelegtek, valahányszor mellettök elment.

Messina, Siciliában, 1859. Martins 22-én.

Ma reggel tíz óra óta Messinában — tengerparti városban — vagyunk, jó félórányi távolságra a Scylla- és Charibdis-től, melyek között átjöttünk a nélkül, hogy a latin közmondás: „incidit in Scyllam, qui vult evitare Charibdim“ rajtunk beteljesedett volna.

Marcus 20-án délutáni $\frac{1}{2}$ 5 óraker indultunk el a pápai tengerparti városból Civita-Vechiából. Mig a révperti környékből kiveztünk, minden jól ment. De a mint a sík tengerre kiszállottunk, jöllehet a nap melegen süttött és csak gyenge szellő lengedezett, mégis háborgó hullámok vettek körül, melyek fölött a hajó szokatlanul táncolni kezdett, föl és le hajolva, mint midőn nálunk hintázni szoktak a gyermekek. A hajónak ezen fel- és lefelé való hajlongása az, mi a tengeri betegséget elő szokta idézni.

Míg csendesen hasítja át a hajó a tenger hullámain, senki rosszszul nem érzi magát, a mozgás csak akkora, mint a bölcse csendes ringatása és ez kellemesen hat; de ha a hullámok hatalmasabban kezdenek mozogni, úgy eltáncol rajtok a nagy gőzhajó, mint egy sajka; az ülés ekkor kábit, mert az a szünteleni föl-emelkedés és hirteleni sülyedés úgy esik, mintha mindjárt mindjárt a tenger alá kellene bujni, — az állás vagy járkálás alkalmatlan, mert úgy érzi az ember magát vele, mint ki alól a gyékényt szüntelenül ki akarják rántani, nincs megálló alap, melyre biztosan léphessen, azért tántorog józan fő mellett is mint a ki többet hajtott fel a garadra. Ekkor állanak azután be az émelygések, melyek nagyon furcsa jeleneteket szoktak a hajón az utasok között előidézni. Kriegsau ur, én és János menttek maradtunk a betegségtől, — de püspök urunk Ő Nagyméltósága, ki már reggel gyengébbnek érezte magát, ki nem kerülhette, és azért egész éjet nyughatatlan betegségben volt kénytelen eltölteni. Martius 21-kén reggel fél hétre Nápoly előtt vetett horgonyt a mi Pausilippénk. Ekkor Ő Excellentiája is feljött a fedélzetre. Nagy erőlködésbe került volna szabadságot nyerni a kiszállásra, mivel Nápolyban a rendőrség nagyon szigorú; azonban az „erdélyi püspök“ aegidje alatt a szabadság a partra szállásra megjött és így mód nyílt benne, Nápolyban négy órát, reggeli 9. órától déli egy óráig eltölthetni.

Nápolyt, mennyiben lehet, leirandom akkor, midőn Siciliából visszatérve, benne talán több ideig fogunk tartózkodni. Most említetlenül nem hagyhatom, hogy az ekkor Nápolyban tartózkodó Tolnayék társaságában egy pár igen kedves órát töltöttünk. Ha idegen földön vagyunk, a legidegenebb hazafi is, kivel találkoztunk, örömmel látott társunkká válik; annál fesztelenebb és kedvesebb volt a Tolnay-ékkal való találkozás, kik az erdélyi kitünőbb katolikus családokhoz számíttatnak, az ákosfalvi templomnak jöltevői és Ő Excellentiája iránt szívélyes tisztelettel viseltetnek.

Ez egyszer csak a tengerről és a nápolyi partról néztük meg a szüntelen füstölő Vesuvot, a meredek szirtű Capri szigetet és a tengert félkörben átölelő nápolyi vidéket; ha Isten innen oda vissza vezetend, sorjában fogjuk mindegyiket megnézni.

A cattusok, rozmarintok, melyek nálunk oly nagy bajjal minveltetnek, Nápolyban már kertelés helyett használtatnak és nagy-

ra nőnek. A citrom és narancsfák a kertekben rakvák gyümölcsökkel, a gyönyörű koronájú datolyafák virágoznak, és kellemes meleg levegő van a tenger közelében is.

Hanem annyi ingyenélő, piszkos, tolakodó, koldus népet életemben nem láttam mint itt; szinte huzzák le az embert, kit akkor is megkisértének rászedni, ha előre meg is alkudott velők. Ha csak az utca nevét is kérdezed tőle, pénzt kér érte és elveszkegni képes egy árva batkáért egy drága félóráig, csakhogy az idegentől valamit kicsikorhassan, Különben ez Nápolyban csak nagyobb mértékben tűnik fel mint más olasz városokban, de hasonlókát ez utóbbiakban is lehet találni. Ha partra, vasuti állomásokba érkezik az utazó, már körülveszik őt a fiakerek, csónakások, teherhordók, vendéglői biztosok, nagy lármával ajánlják ezt a fogadót, azt a szekeret vagy bárkát, szolgálatukat és a t., megszidatják magukat ha kell, csak hogy egy kis nyereség legyen belőle.

Két negyed háromra lehetett délután, midőn Nápolyból elindultunk. Egy pár órán át csendesen eveztünk. Tisztán ragyogott a nap az égen. De a mint Capri szigetét is elhagytuk, befellegzett az ég, a levegő nagyon hűvös kezdett lenni. A mi gyengélkedő püspökünk kissé ledőlt a cajüteben, de hat óra után, bundát véve magára, ismét a fedélzetre jött és ott maradt hét óráig. Ekkor lefeküdt. Látszott hogy roszul van. Kriegsau ur és én a fedélzeten maradtunk nyolc óráig. Ekkor már nagyon sötét lévén körülünk minden és nedves hideg, lementünk mi is kis cellánkba és lefeküdtünk. Éjjeli 10 óra után borzasztó süvöltések, hullámcsapkodások, hajórecsegések ébresztettek fel. Ugy hajlongott a hajó mindenfelé, mintha helyét nem lelné. A hullámok verték kis ablakunkat. Fenn a fedélzeten nagy mozgás és dörbörgés. A hajó keblében a tengeri betegségben sinlődőknek nyögései hallatszottak. Azt gondoltam kegyetlen szélvész dühöng. Kriegsau ur felkelt, felöltözött, és a hajófedélzetre ment. Az egen egyes csillagok világossága látszott, különben setét volt minden. Esett az eső, de nem nagy cseppekben. Hanem az aequinoctialis szelek ugyancsak neki döltek a tengernek és ennek hullámai a mi Paulspénknak, és olyan borzalmas tengeri zeneverseny állott elő, mely a velőkig hatott. Egészen új építésű hajónknak mi baja sem lett. Derék hajóskapitányunk Chausse ur és az alkapitány, vízáthatlan ruhájukba öltözve, az egész veszély ideje alatt helyökön

állottak Hanem az utazók nagyobb részét ismét elővette a tengeri betegség. Nagyon sokat állott ki a betegségben ezen éjen Ő Excellentiája is. A bajt nevelte, hogy az ő szobácskájába felülről a víz is be kezdett hatni. Reggel hat óra felé a tengeri zaj szünetezett, midőn a Scylla és Charibdishez közeledtünk a Sicilia és Calabria közötti tengerszoros (Faro di Messina) bejárásánál. Egy világító tornyon kívül mi sem látszik itt, mi a régiek által oly félelmissé híresztelt hely veszedelmes voltát mutatná. E tengerszoros mintegy mértföld széles; veszedelmesnek akkor mondják, ha a tengerfolyás — Strömung — északról délnek veszi irányát, a midőn is hatalmának semmi hajó sem tudna ellenállani. Esős és ködös idő lévén, sem Sicilia, sem Calabria szépnek híresztelt vidékéről bizonyosat nem mondhatok tapasztalásból. Talán a még mindig tartó sűrű esőzés holnap megszűnik és akkor gyönyörködhetendem a természet szépségében.

Nagy fájdalmam van: Ő Excellentiája a két éjen át szenvedett kínos fájdalmak alatt kimerült erejében és most ágyban fekszik. Úgy látszik hideglelés paroxismusa van. Talán az éji nyugalom használni fog. Különben holnap reggel orvosi segílyt fog igénybe venni.

Messina, 1859 Martius 23-án.

Nagyméltóságú püspök urunk egészségi állapota jobbra fordult. Ma délelőtt kegyes vezérlete alatt megjártuk az ide való templomok nagyobb részét. Hideglelés elleni pilulákat vesz be, de praeservative, nehogy a hideglelés igazán bele kapaszkodjék. Délután egy órakor pedig Jánossal kiment a város háta megett emelkedő hegyekbe botanizálni. Adja Isten, meg ne ártson, mert egész délelőtt sűrűn szakadt az eső, a levegő meghűvesedett, a tenger felől szelek lengedeznek, az égboltozat nagyon be van borulva.

Tegnap délután és ma délután Kriegsau urral minden irányban megjártuk e várost. Nem kedvező emlékézt fogom magammal elvinni, ha holnap innen el találunk menni. Mint a többi tengerparti városnak olasz földön, melyeket eddig láttam, úgy Messinának is gyönyörű vidéke vagyon; az őt környékező hegyek felé menedékesen elterülő síkságon fekszik a tenger hosszában és élénk kereskedést látszik folytatni. Épületei között vannak nagyok és szépek, de általában véve az elhagyatottságnak, a sem-

mivelgondolásnak, az undorgerjesztő piszoknak nagyon szembe-
tűnő jeleit hordják magukon. Utcái, egy párt kivéve, piszkosok,
szeméttel teljesekek, és nem ritkaság bennök, mint néha napján
Fejérvártt, a hosszú fülű, fekete szőrű, rövid lábu és hizásra na-
gyon alkalmas sertéseket látni, rágódva a citromhéjakon, melyek
az utcákon elhányva hevernek. — Az épületek alsó részeiben
boltok vagy műhelyek vannak, hol nyitott ajtók mellett az egész
család dolgozik, heverve szivarozik, vagy az ajtó küszöbén üldö-
gélve néz ki az utcára. Egy-egyilyen szoba dolgozóhely, konyha,
istálló és minden együttvéve; rend és tisztaság csak annyi van
benne, mennyi egy sátras cigány kunyhójában szokott lenni. —
Úgy látszik, hogy a kereskedés nevezetesebb része idegenek kezé-
ben van. Lakóssága nem szép népfaj, sokban és nagyon elűt az
austriai és szárdinai olaszoktól, hitvány, barna férfiak és nők
lakják, mintha igazán magzatai volnának azon tengeri rablóknak,
kik Thucydides szerint e város alapítói voltak. Temérdek kö-
zöttök a koldus, az ingyenélő, cigány módra a napon sütkérezni
szokott férfiú, kiéhezett nő és gyermek. — Tömerdek öszvér és
még több számár — a négy lábuakat értem — van e városban.
Mindent ezen állatok hátán szoktak hordani piacra és a házak-
hoz. Itt, mint Nápolyban is, nagyon felcifrazzák ezen állatokat.
Sajátságos, midőn az állatok hátán árulgatni hoznak egyetmást,
és az eladó portékáját nagy kiabálással szokta kínálgatni, bele
szól a füles hangos ordítása, miből azután, az ökrök, öszvérek
vagy lovak által vontatott szekerek zörgését hozzávéve, szinte ki-
állhatatlan concert szokott kifejlenni. Látni itt lovat öszvérrel, lo-
vat számmárral, lovat vagy öszvért ökörral egy szekérbe fogva.
Az ökrök többnyire szép aranypej színűek és nagy, csak keveset
begömbülő szarvuak. A szamarak, dicséretökre legyen mondva, itt
sokkal rátartóbbak és gyorsabbak mint Erdélyben. Láttam teg-
nap egy papot a városon keresztül szamaran nyargalni, s oly rá-
tartó állásban ügetett a csinos csacsi, hogy nálunk csak a cigány-
ló tenne ki rajta, midőn a dádé által vásárba vitetik.

Livornóban és Pisában láttam először életemben, hogy az
utcák szegletein a teheneket egyenkint kiállítják; a ki tejet akar
venni, oda megy és annyit fejet magának, mennyire szüksége va-
gyon. Itt pedig reggelenként a kecskék állítatnak ki az utcák-
ban e célra, kávéhoz azért rendszeren csak kecsketejet szoktak adni.

A messinai templomok között szép a cathedrale, mely a

tizenkettedik században épült és az apácateplom „S. Gregorio” újabb stylben, amabban a főoltár emebben a főoltár és az egész templom falai florentini mozaikkal — opera di comesso — vannak gyönyörűen kirakva. A cathedraleban azon kívül nevezetesek az aegyptusi granitból emelt oszlopzatok, a 12 apostol márvány szobrai, egy keresztelőkút középkori arabeskekkel, faragványokkal, melyek mind nagy érdeket képesek gerjeszteni.

Volt valami az épen említett „S. Gregorio” templomban, mi nekem tetszett. A templom evangéliumi részén levő fala egyzersmind az apácazárdának falja is. E falan ablakok alkalmazvák aranyozott rostélyokkal, melyek oly sűrűek, hogy rajtok alig lehet a templomba átlátni. Ezen ablakokon át gyónnak az apácák. Épen ily gyónás volt a templomban, midőn bementünk. Az apáca zárdájában van és vallja bűneit a templomban ezen ablak mellett ülő papnak. Ezen teljes elzárása a gyónó apácának a gyontató paptól legjobb mód azon időtlen rágalmak elkerülésére, melyeket a roszt lelkűség a kath. egyházi személyek ellen világra nem egyszer bocsátott.

Egy szokatlan processió tanúja lettem ma. A tengerpart felé sétáltam, midőn egyházi éneknek hangját hallván, visszanezek és látok vagy harminc fiatal embert pároson egy keresztet vivő gyermek után menni, mindegyiknek fején töviskorona volt, nyakáról vastag kötél csüngött le, kezében viaszgyertya, úgy mentek énekelve a városon keresztül a templomig, hol épen szentség kitétel volt — pro adoratione. Ezt itt többször megszokták tenni böjti időn kívül is.

Catania, 1859. márt. 26. án.

A pillanat hatása alatt írom leveleimet; ne keressenek benők rendszeres előadást vagy kiható értekezéseket. Megakarom mondani a mit láttam jó embereimnek; ha a sajtó alá szántam volna soraimat, más készüllettel látnék a munkához. Utban ezt tenni nem lehet. *)

Álljon e lap élén az önöket leginkább megörvendeztető tudósítás, hogy kegyelmes püspök urunk egészsége már egészen helyreállott. Nincs semmi baja. Csak azon ohajtás marad fenn, hogy bár e testi jóléte zavartalanul megmaradna.

*) Lásd észrevételünket a 121-ik lapon. Sz.

Március 24-én reggeli tíz óra felé hagytuk oda Messinát. Elmenetkor még körülvette az odaváló koldusok serege a kocsit, hogy annál mélyebben emléünkbe legyen vésve a tolakodás, mely e város népének részét jellemzi.

Jó három lovas kocsit fogadtatott ő Excellentiája, hogy per terra ferma tovább haladhassunk. Az olasz vetturino lovait fölcifrázza csengettyűkkel, mint nálunk télben a szán elébe fogott lovakat, jól tartja, jól hajt, hanem meg is kéri az árát és a kit könnyű szerrel rá szedhet, az jól is megadja az utazásnak az árát.

Mi idáig két napig jöttünk, mert útközben meg-megállottunk, a tájék nevezetességeit megtekinteni. Első nap folyvást esett az eső, de már tegnap kitisztult vala és mi szép időben érkezünk délutáni négy óra után Cataniába. Az ut idáig a tenger mellett vezet el. A vidék általában véve szép. Az elláthatlan sik tenger hosszában kisebb nagyobb hegyek huzódnak el, melyeknek tetején a Saracenek és Normannok idejéből fönmaradt várak részint még jól fentartva búskomolysággal néznek a tenger tükrebe le, mintha onnan régi dicsőségüket akarnák visszakövetelni. Hatalmas különösen a Saracenektől fönmaradt várnak romja Taorminában. Tegnap este Giardiniben háltunk és más nap reggel öt órakor a giardini kis templomban miséztünk. Azután Taorminába lovagoltunk fel — számár hátán. Taormina tudni illik a tenger mellett egy nagy hegy fensikján fekszik, e sikságból észak felé egy még nagyobb hegy emelkedik, melyen az előbb említett szaracén várnak romjai ülnek. Van e sasfészekben egy, elébb a görögök által épített, azután római uralom alatt megnagyobbított amphitheatrum, kisebb ugyan mint a veronai és nincs is oly jól megtartva mint emez, de fekvésénél fogva érdekesebb, mert a kilátás e helyről a tengerre, az Aetna felé és a tengerparti hegy-sorozatban felfeltűnedező falvakra és majorokra valóban meglepő. E hely egyházlörténeti tekintetben is annyiban nevezetes, mennyiben Taorminában volt az első collegiata ecclesia-ja Siciliának. Jelenleg van itt 16 kanonok, a kik közül az első tiznek évi fizetése 150 pfrt, a más hat évi 120 pfrttal kénytelen beérni. A templomok nagy része igen régi, de különben valami nevezetes szépséggel nem bírnak. Taormina maga, regényes fekvését kivéve, szegény, kövekben annyira bővelkedik, hogy a magyar alföldet dúsan elláthatná s még neki is maradna elég.

Messinától Giardiniig, mely Taormina alján fekszik és egy-

házi valamint polgári tekintetben ez utóbbinak van alávetve, az ut többnyire a hegyekbe van vágva és erős, talán a régi korból fenmaradt falakkal beszegve, nehogy szerencsétlen fordulások esetében a szekér a tengerbe zuhanjan, mely hatalmas habjaival a hegyek alját verdesi. Hol a hegyek szétválnak és az ut a tenger melletti rónán vezet át, ott a hegyekről főleg esős időkben lezuhanó patakok a járás-kelést nagyon megnehezítik. Ily nehézségekkel kellett a mi vetturino-kocsinknak is küzdeni, mely csak úgy hathatott bátran át a vizen, hogy a falvakból lapátokkal kijött emberek tartották a kocsit.

Taorminától Cataniáig a vidék nem csak regényesen szép, hanem termékeny is és nagy gonddal miveltetik. Az ut a szó teljes értelmében kertek között vezet el. Temérdek narancs- citrom- és olajfákat láthatni a hegyeken, kertekben; a cactusok otromba nagy fákká felnöve zöldellenek; láttam a hegyek ormain oleándereket is vadon nőni.

Aci realen túl már láva borítja a földet mértföldek hosszában. Az Aetna tűzokádásai, főleg az, mely 1669-ik évben tört ki, egy egész látatengerré változtatta a vidéket körös körül egész napi járásig. Az Aetna Aci realétól legalább is nyolc olasz mértföldnyi távolságra esik, még is az említett évi eruptio idáig is elterjedett. A láva ugyan százados időjárás befolyása alatt elporhad és jól termő fekete földdé változik: azonban mennyi nyomor jön még is az emberekre, kik az eruptiót érik és azokra, kik azután is kénytelenek lakni az elpusztított vidéken! — Aci realétől nem messze vannak az úgynevezett Cyclops-szigetecskék, a tengerből kinyúló kőszírtek, melyek mintegy puskalövésnyi távolságra fekszenek a tengerparttól, honnan mi is néztük. Itt mosásák a tenger habjai a lávaszirteket is, melyek a tengerparton, nem messze a Cyclopsoktól, hevernek, roppant nagy kötömegek, melyeknek formatiója olyanszerű épen, minő a bazalt-kötömegek a Detonátánál Erdélyben.

Cataniába — a régiek Catana, Cathinának nevezték — tegnap, március 25-én délutáni öt órakor érkeztünk és azonnal megindultunk a város nevezetességeit megtekinteni. Szép, tágas és egyenes utcái vannak; a belváros palotái, melyekhez főleg a Benedictinus és Minoriták zárdáit kell számítanunk, nagyok és szépek; csak a mint a város főutczáinak vége felé vagy a mellék-

utcákba hatoltunk, ujulnak meg az olasz helységekben nem ritka rondaságnak jelenetei.

A cataniai cathedrale szép nagy templom a tizenegyedik századból; bemeneténél hat oszlop vagyon, mely a görögök által épített színházi épületből vétetett ide, a templom előtt pedig aegyptusi granitból egy kisszerű obelisk áll elephanthátán, mely azonban művészeti beccsel nem bír. A Benedictinusok egyháza — gyönyörű — boltozattal, két oszlopsorozat által három hajóra osztva, szép; van benne a főoltár háta mögött egy nagyszerű orgona, melynek hangját nagyon dicsérik. Mi nem hallottuk. Ezen egyház és a tőszomszédságában levő Benedictinus-zárda előtt állapodott meg a láva-folyam, midőn az Aetna 1669-diki nagyszerű kitörése a vidéket pusztította, mintha a régi ismerősöket megtalálva (a Benedictinusok zárdája az előtt az Aetnahegy közepe táján állott, romjait az Aetnán nekünk is mutatták) a további pusztítástól meg akart volna szünni.

A Benedictinusok e városban minden hónap 25-dik napján, a szegényül született gyermek Jézus emlékére, egy gyermeket a szegények sorából, új ruhába öltöztetnek és gazdagon megajándékoznak. Ily ünnepélynek végére találtunk mi is a templomba jutni. A Benedictinusok apátja maga öltözteti fel a gyermeket, kosárában mindenféle ajándékot ad neki, szülőit is megajándékozza és azután megáldván a gyermeket, kinek fejére virágkoszorukat fűznek, elbocsátja. A templomból kijövő nép között egy asszonyt láttunk, ki egy apáca ruhába öltözött, alig négy öt éves leánykát vezetett. Ő Excellentiája kérdezte az asszonyt, ha vajjon e leányka már apácának van-e szánva? de az asszony határozottan nem felelt. Úgy látszik szokásban van itt, valamint más olasz városokban is a gyermeket, fiakat és leányokat, már zsengekorukban az egyháznak szolgálatára felajánlani és őket egyházi ruhákba felöltöztetni. Kicsi apácácskát itt láttam ugyan először; de gyermekeket egészen egyházi öltözetben, már Majlandban is. A puerorum seminarium eszméje ez, más alakban mint nálunk.

Mi meglátogattuk az Aetnát. Tízezer látnyi magasságban emeli fel hóval fedett fejét a tenger színe felett. Kétezer lábbal magasabb mint az erdélyi legmagasabb havas. Most teteje füstölög csak, miután más nyílásai mérgüket már kihányták. Füstje fehères: midőn ellenben a Vezuv Nápollyal szemben hatalmas hamúszínű füstöt ereszt ki száján. Cataniából kocsin mentünk

Nikolosi nevű faluig, mely Cataniától mintegy három olasz mért-földre esik, négyezer lakóst és hat katolikus templomot szám-lál. Nikolosinál öszvérré ül az utas és úgy megy az Aetna de-reka felé, hol a hó vastag rétegben hever ezen mérges hegyen, s honnan gyalogolva az ut a legmagasb tetőig még mintegy öt órát eltart. Messziről nézve ez a nagy — tisztafehér hegyóriás szép látványt nyújt. Mi nem mentünk fel a legfelső tetőig; a jár-kálás e meredek hegyen a hótenger között márciusi időben ve-szedelmes, mert még a házak, melyek az utazók elfogadására az Aetna felsőbb részeiben építtettek, egészen be vannak hóval bo-ritva. Azért csak a vereslő színökről „Monti rossi“-nak nevezett két nagyon meredek, kopár hegyet másztuk meg, melyek az Aet-nának azon szomorú nevezetességű részét teszik, honnan az ál-talam már többször említett kitörés történt. A monti rossi cra-terben szedtem láva-darabokat, melyekkel a k.-fejérvári közép-tanodának fogok szolgálni úgy a mint vannak in crudo, vettem azon kívül kicsiszolt lávadarabkákat is 20 karlinon — mintegy 4 pforint. *)

Az ut Nicolosiig láva-porondból láva-alapon van töltve; a kertelések lávakövekből rakvák, a házak és templomfalak láva-kövekből építvék; lávarétegek borítják a mezőket, kerteket, az egész térséget messze mértföldekre; sok elpárlott már ezen lá-vából, nagyon sokat dolgozott fáradott a szorgalmas kéz, hogy e látatómegek termők legyenek ismét, s bámulni kell az eredmé-nyen, mely teszi, hogy a legszebb gabonák, termőfák és virágok gyönyörködtetik ismét a szemet. Hatalmas a természet, de ha-talmasabb az ember, ki Istenbe vetvén reményét, hisz, imádko-zik, dolgozik és szolgálatába állítja a dühöngő elemet is.

Syracusa, 1859. márt. 28-án.

Cataniát elhagytuk pár napra, hogy az őskor egyik neve-zetesebb városának, Syracusának romjait láthassuk.

Március 27-én reggel, szent mise mondása után indult el ő Excellentiája. A cataniai püspök, kit kegyelmes urunk azelőtti nap estvéli órájában meglátogatott, két kanonokot rendelt vala, kik ő Excellentiájának assistáljanak. Nekem egy olyan kis cleri-

*) Kézszönnel vetjük. Szerk.

cus forma ministrált, minők itt és más püspöki városokban nagyon sokan találtnak.

Az ut Cataniától Syracusáig felséges. Elején sík földön vezet, melyet a távolban kéklő hegyek vesznek körül, mi e vidéknek oly színt ad, minő a mi kedves Háromszékünk, csakhogy amaz egyik oldalát a nagy tenger mossa. Azonban Gentinitől kezdve, melynek magaslatán egy régi saracen várnak romjai porlanak, nagyobbserű hegyek vannak Syracusáig, többnyire sziklások és terméketlenek, melyeken kecskék és juhok legelnek. Az ut e hegyeken kigyózik el és részint porond- részint mészkő párkánnyal van ellátva. A mi kedves Erdélyünk jó utairól híres;*) de az ut, mely Cataniától idáig vezet, kivéven hogy valamivel keskenyebb, a mi utainkat jóságban felülmúlja.

Gentiniben ugyan megjártuk az ebéddel. Beszállottunk a vendéglőbe, melynek „hotel de France“ az ő becsületes neve. Az alsó teremben ló- és kecske-istálló van, az emeletben néhány piszkos szoba. Egy ilyenbe küldöttek be. A gazda hon nem lévén, egy boldogtalan, borzas fejű vén szolgáló állott elé, ki azal fogadott nagy rikácsoló szóval, hogy a háznál semmi megfőzhető vagy megsüthető nincs, hanem ha akarjuk, s ha pénzt adunk előre, hát megpróbálja néhány tojást a piacon megvenni. Meg is vett 12 tojást, hosszas magyarázat után megfőzte héjában, behozott négy tányért, négy villát és egy rozsdás kést meg két poharat, Kisfaludi Károly által halhatatlanított néném asszony módjára nagyon sokat beszélt, sürgött forgott s nézte azután, hogy mi hogy eszünk. És fizettünk ezen nagyszerű ebédért öt frankot.

Este hat órakor érkeztünk Syracusába. Az ut ő Excellentiájára nézve különben is kellemetes volt. Sokat botanizált és jó eredménnyel, mi a napi fáradságot és nélkülözést bőven kárpótolta.

Syracusát ma jártuk meg; egész napot nevezetességeinek megtekintésére fordítván.

A mai Syracusa Ortygia nevű félszigeten épült vár, mely csak egy helyen függ össze a szárazfölddel, a többi rész a tengerből által van körülvéve, melynek sósvize a vársánczait betölti. Egy pár házat és a székesegyházi templomot, mely Minerva

---

*) Tisztelt barátom alkalmasint csak a póstautakat érti. Sz.

templomából a 7-dik században épült — kivéve, semmi nevezetesebb épületekkel nem bir, utcái szűkek, népében semmi sem látszik, mi a hatalmas ősökre emlékeztetne, kik a syracusai nevet a történetben oly emlékezetessé tették.

A korinthusi Archias által épített hajdani Syracusa egymást felváltó görögök, romaiak, saracenek és normannoknak házája — a száraz földön beljebb állott. Nagyságra, mikint Cantu Caesar írja, a mostani Párishoz hasonló volt, virágzása tetőpontján egy millio és kétszázezer lakóst számlált, kiknek hadiereje százezer gyalog, tizezer lovas katonából, és ötszáz hadihajóból állott. Archimedes e várat a római haderő ellen három évig tudta megvédeni. Három kikötője volt a tengeren. Négyyszögű kövekből épült és több mértföldnyi hosszúságra elterjedő falairól azt tartják, hogy Dionysius király (tyrannus), kiről Schiller, a barátság törhetlen hűségét megörökítendő, szép balladáját írta, husz nap alatt emeltette volna.

A régi Syracusának helyén, egy patkó alakban épült s nyolcvanezer embert magában foglalni képes színkörön, egy meglehetősen karban létező amphitheatrumon, a vár falának maradványain, és egy sziklában vágott s föld alatti helyiségekkel ellátott váron kívül, épülettromok alig vannak. Ált még azonban corinthusi Timoleon jeles hadvezér házának romja és egy malomná átváltoztatott régi váromladék, mely mellett időkimélésből csak elmentünk.

Az itt egymást felváltó népek, és főleg a görögök és romaiak hatalmát és erélyét szemlélhetővé teszik különösen az úgy nevezett Latomiák, kőbányák, a régi város területén, jelesen az ősi Syracusának Neapolis, Archadina és Epipolá nevezetű részeiben. Ezen kőbányák némi képét adhatná a verespataki Csetátye, ha egyik oldalát kidőngetnék, hogy kilátást nyujthasson a szabad természetbe. Mily roppant munka lehetett az, mely lőpor segítségével nélkül vagdalta az iszonyu kötőmeget, anyagot szerzendő az ősi város és óriási várfalainak építéséhez! E vagdalás nem csak erőre, hanem művészi ügyességre is mutat, mert a torony magasságu kőfalak oly símák, mintha vésővel egyenesítették volna. A neapolisi Latomiát hajdan börtönnek használták, az athenaeiekkel viselt háboru után hét ezer fogoly záratott oda, most a sziklák alján nagy víztömeg van. Az archadinai Latomia mélységében jelenleg a capucinus barátok gyönyörű kertje terül el, körös körül egyenesre vágott sziklafallal kerítve; némely helyen, hol a

fal menedékes, egy-egy olajfának gyökere hasítja azt, a föld felé törekedve, hogy éltető nedvet keressen. E kert oly kedves, hogy tőle megválni alig tudtam: a gyönyörű virágok kedves illata, a citrom- és narancsfák zöld levelei közül kikandikáló sárga gyümölcs, a magas sziklafalnak komoly méltósága, a fölöttök kékelő tiszta ég, a magány csendje, melyet csak a madár csevegése szakít némelykor félbe, édes érzést gerjeszt a szivben, mely a zajos világtól elvonultan szeretné napjait egyedül Istennek és lelke üdve biztosításának szentelni.

Mutatták az új Syracusában a görög és római költők által megénekelt Arethusa forrást. Szent viznek tartatott. A tenger közelében áll és ebbe foly be édes vize. Négyszeg alakban egy — mint mondják, a byzanci hadvezér Maniobe György által a 11-ik század elején építtetett kőfaltól kerítve, ruhamosó medencének használtatik.

Reggel 8 órától kezdve délutáni 5 óráig folytonosan jártunk a régi és új Syracusa emlékeit megnézni. Ő Excellentiája egy szép barna ménen, Kriegsau, én és három poroszországi utazó, kik hozzánk csatlakozának, számárnak hátán ültünk; jól ügettek a csacsik, kiknek ügyessége valóban nagy, különösen a sziklás, kövecses utak kikerülésében.

Említésre méltók a régi pogány sírok, melyek mind kőbe vágattak, egész hosszú sorozat belőlök épen áll, csak hogy a testek belőlök rég kivétettek.

Különös vallásos kegyeletet ébresztenek a keresztény szivben hiterős eldödeinknek nagyszerű katakombái, melyekhez a bemenet hat láb magas, nyolc láb széles, több folyosóval, melyek oldalaiba a hült tetemek örök nyugalomra helyeztetek. Jól kivethetni még némely síron a bevésott vagy ráfestett keresztény jelvényt „Christos“. A legtöbb sír üres. Csak csontdarabok fekszenek benne. „Gratte di S. Giovanni“ név alatt ismeretes ezen földalatti temető, melynek eredetét az első keresztény századba viszik vissza. Kapcsolatban van vele egy földalatti templom, melyben syracusai első püspök Marcellus vértanunak köszékét mutatják. — E szent hely őrzése jelenleg két capucinusféle ruhában öltözködött remetére van bízva.

Nagyon jó szokás az a syracusai székes-egyházi templomban, hogy a nők számára szánt padok a férjfiakétól úgy vannak elkülönözve, hogy ezek amazokat nem láthatják. Nem ártana ná-

lunk is hasonló szokást behozni; nem volna kénytelen sok nő pirolni a szemtelen szemletartás alatt, mellyel sok üres férfiú a templomban az ájtatosságot végző hölgyeket kísérni szokta.

Catania, 1859 Martius 29-án.

Ma este hat órákor érkeztünk ide vissza. A cataniai jó öreg püspök a mi kegyelmes urunkat holnap meg akarta vendégelni, de holnap reggel 7 órákor már indulunk Palermo felé postakocsin, mely már meg van rendelve, s azért, hogy mégis üresen el ne bocsásson, egész kosár süteményt és édességeket küldött az útra. Jó lesz, mert könnyen úgy járhatnánk ismét mint a múlt vasárnapon Lentiniben, ebben a drága, narancs országban, sok helyt csak úgy kap az ember enni valót, ha van a tarisznyában.

A botanika excursiók szép eredménnyel folynak; egészségben nincs hiány; az idő kedvez, oly forma járása lévén, mint nálunk Juniusban lenni szokott. A nap keményen süt, de mihelyt a fellegek mellé talál bűni vagy leáldozik, oly hűvös a lég, hogy nem csak a felső kabátot, hanem a bundát is el lehet tűrni.

Palermo, 1859 Aprilis 2-án.

Palermoba érkeztünk tegnap este hat órákor, hogy a siciliai negyedik, s legnevezetesebb tengerparti várost is meglássuk.

Ez előtti siciliai utunk a tengerpart hosszában vezetett el. A mostani, Cataniától Palermoig, Sicilia beljén keresztül hozott ide három nap alatt. Jöttünk per Paterno, Leonforte, Castro Giovanni, Villarosa, Magraro, külön fogadott postaszekérrel, nem minden kellemetlenség nélkül, mert két helyütt azon ürügy alatt, hogy a posta-lovak a rendes posta tovább szállításához szükségesek, nagyon megvárakoztattak.

Siciliának ezen része csupa kisebb nagyobb hegyekből áll, melyeken az út kigyózó alakban úgy vágatott ki, hogy többnyire sebesen lehet rajta elhaladni. Nem oly jó ugyan itt az út, mint Cataniától Siracusáig, hanem mégis meglehetősen, csak annyira szűk, hogy két szekér bajosan tud rajta elhaladni. Az egész vidéken akkora mezőt — síkságot — mint mekkora például a kenyérmezei, nem láttam, oly sűrűk a magas hegyek és kisebb dombok, melyek körül igen sok kőszirt és kisebb nagyobb kődarabokkal sűrűn elborított helyek vannak és azért terméketlenek. A hegyeken erdőnek nyoma sincs. Olajfák vannak elültetve, gyümölcsfák

és Palermo felé narancs- és citromfák is. Különben kopasz az egész hegyláncolat. Hol tehetik, szőlőtöket és gabona neműeket ültetnek — mondhatni roppant szorgalommal, egy bár mi kevésé használható hely sem marad művelés nélkül. Hol egyéb nem terem, ott elültetik az otromba cactust, mely nagy fává felnőve, tüzelésre való anyagot is ad a tűzi fa nélkül szűkölködő szigetnek, és a szegény emberek számára szegényes ételül gyümölcsöket. Az Agave (Aloe) az utak és kertek szélein nő, és roppant nagyságu leveleiből nyeri a szálakat, melyekből ostorokat, nyeregölteléket s a t. szoktak készíteni. Nyár közepén, midőn a meleg 35 R. fokra is felmegy, ezen Agave virága, mely szárában két öl hosszúságra nő, különösen szépítheti a különben egyforma tájat.

A városok és falvak mind magas hegyeken építvék az említett vidéken. Messziről úgy tűnnek föl, mint egy roppant készlettel bíró téglavető hely, minthogy a kőházak emeletesek és földszintiek, sűrűn egymás mellett építvék. Udvara vagy kertje egy háznak sincs. A szegényebb család minden hozzátartozó kutyával, macskával, tyúkkal egy szobában lakik többnyire nyitott ajtó mellett (ablak kevés) úgy hogy minden jövő menő megláthatja, a mi a ház belsejében van. Innen az az undorító piszok, mi e szobákban rendesen uralkodik.

A népesség már igen nagyra növekedett. Szinte két millió lakik e szigeten, mely alig fél akkora mint Erdély, kénytelen minden módot fölhasználni, a mi számára egy darab kenyeret biztosítson. A sziget kútforrásait kimeríthetetleneknek mondják; nagy a kereskedés és sok a kiviteli cikk: kénköben, olajban, déli gyümölcsökben; azonban a mellett, hogy az ezekből háramló nagyobb haszon a hatalmasabb kereskedők kezébe kerül, kik részben idegenek, — a földművelés, mi az alsóbb osztályu népesség javát közvetlenül érinti, a szigetnek sok kopár, köves, kösziklás részében, gyakran le nem győzhető akadályokra talál. Szorgalom hiánya ha nem is volna tehát, a mint általában véve nincs is, mindazonáltal a népesség nagyságához képest megfogható, hogy annyian léteznek e szép szigeten, kik életfentartási eszközök hiányában szenvedve koldulásra szorulnak.

A szigeten keresztül utazva volt is kegyelmes püspökünknek alkalma jótékonyosságát gyakorolni. Némely helyen pénzt, más helyen kenyeret osztogatott — a kocsit mint a raj körülözlő

félmeztelen koldusok között. Ha zsákkal hozandotta a pénzt csakis alamizsna-osztogatásra, kevés lett volna.

Nagyobb városokban a vendéglők kényelmesek, jók, meglehetősen olcsók. De a sziget belsejében, kisebb helységeekben ezeknek hiánya nagyon érezhető. Egy szobánál többet alig tudnak az utazóknak adni. A t. tréfás szerzetes szava: „ha jöttök lesztek, ha hoztok esztek“ Siciliában az utazókon sok helyen beteljesedik.

Palermó, 1859 Aprilis 6-án.

Ma délután 4 órakor indul el a gőzhajó, mely minket Nápolyba fog vinni, ha Isten is úgy akarja.

Fel kellene jegyeznem az itt látottakat. Hozzá is fogok, de alkalmasint csak Nápolyban végzendem be a megkezdett sorokat.

Mult szombaton a nap nagyobb részét ágyban voltam kénytelen eltölteni. Tr. Incze ur Fejérvárról történt elutazásunk előtt némi gyógyszereket adott, melyekről egy épen itt időző lipcsei orvos, Tr. Carus mondá, hogy nagy gond és körültekintéssel vannak kiszemelve; ezek kisegítének a bajból, úgy, hogy bár elgyengülten, de mégis szerencsés lehettem nmlgu püspök urunkat kirándulásaiban kísérlhetni.

Vasárnap tehát, Szentgyörgy hava 3-án szent mise után kieszekerezttünk Monrealéba, Siciliának legnevezetesebb székesegyházát megtekinteni. Monreale Palermotól jó órányi távolságra fekszik. Az út odáig azon gyönyörű völgyön vezet keresztül, mely termékenységről Conca d' oro nevet nyert. A tömött narancs és citromfa-erdő, szép virágos táblák, veteményes kertek fejledező állapotjukban nagyon kellemes ellentétet képeznek azon meglehetősen kopár és meredek hegyekkel, melyek félkörben húzódnak el körül Palermo közelségében. Ezen hegyek felé magasló síkon áll Monreale és ennek székesegyháza, mely a 12-ik század második felében II. Vilmos király által építve, anyagi és művészeti gazdagságáról méltán dicsértetik. Bronzból épült főkapuját nagybecsű domborművek, a portale homlokzatát arabeskek díszítik. A templom hajója márvány-oszlopok által három részre oszlik, melyek mindegyikében a szem ó és új szövetségű szentirási jelene-
teket ábrázoló mozaikképekkel találkozik. A főoltár boltozatán isteni Megváltónk, jobbról a mellékoltár fölötti boltozaton sz. Péter — balról sz. Pál óriási nagyságu mozaikképei vannak. A kö-

zéphajó boltozata, mely szerencsétlen égés következtében újból építtetett, basilika-stylben van helyreállítva és gazdagon aranyozva; főoltára tiszta ezüst és maga a kiállítás munkája, mint mondák, 32 ezer forintba került. Ezen templom mellett a bencei zárda épülete is figyelmet érdemel; különösen szép földszinti folyosója, melynek márványoszlopai a legkülönbözőbb faragványu fejezetekkel díszeskednek.

Monrealéből Palermóba visszaérkezvén, elmentünk a Capucinusok zárdájába, megtekinteni híres, de egyszersmind külön cryptájukat, melyben a halottak nem koporsóban eltemetve, hanem mint az életnek parodiája, falhosszában kiállítva vannak. A crypta tágas, szellős, földalatti folyosókból áll, melyeknek külön osztályaiban a holtak többnyire fennállva, kevesebben fekvé vagy guggolva, halotti — közben, főleg asszonyok, cifra ruhában öltözve, közszemléletnek tárgyai. Külön sorban vannak a Capucinusok, külön sorban a világi papok, férfiak, nők, gyermekek. A holt papok fején ott van még a quadratus, testükön a reverenda, felette a karing és stóla, — a szerzetesek szörruhában kötéllel vagy stólával a nyakon, — a világiak zsákszerű ruhában, — a nők a cifra köntös és ékszerekkel azt, kinek a holtak országában is pajzánkodni kedve volna, az ismeretes magyar közmondásra emlékeztethetné. Nagyon visszásan esik a pompás ruha alatt a skeletet, vicsorító fogsort, az arcról lelógó száraz bőrt és üres koponyát látni, mely a mulandóság hideg karjain is kacérkodni akar a világgal, melyet ő és mely ötlet rég elhagyta. Természetellenes és undorító a szokás, mely szerint sok szülő elhalt gyermekéből comediát üzve, annak üvegéből fényes szemet csináltat, külön felcifrázza és úgy tartja ezen cryptában, melyet legtalálóbban „halottak kiállításának“ lehetne nevezni. Köztemetőben járva szivem elérzékenyül, a mulandóság nem bánt, sőt istenes életre hív fel: de a palermoi capucinus crypta kacérkodó halottaival csak szomorítani tudott.

Április 4-én a „Monte Pellegrino“ra mentünk fel, mely Palermotól éjszakra félóránnyira fekszik és szirtjeivel a tengerbe nyulik. Magassága a tenger színe felett két ezer lábnyi lehet. Kopár sziklás hegy, csupa kő és ismét kő, mely között csak gyéren terem néhány szál virág és az ott legelő kecskék számára némű fű. A hegy legfelsőbb magaslatán keleti oldala felé van a grotta, melyben sz. Rozália, a nagy Károly császár családjából

szármozott szent szűz, világtól elvonulva istenes életet élt és meghalt. A grötta a 17-dik században kitágított és templommá alakítottatott át. Végében, szemben a bemenővel van egy oltár az Immaculata szobrával, kétfelől a stallumok a 9 kanonok számára, kik e hegyen felváltva laknak és az isteni tiszteletet naponkint elvégzik. A grötta balrészében, az említett oltár evangéliumi felén más oltárt látunk, mely alatt sz. Rózália szobra, aranylemezzel takarva nyugszik. Ezen oltár átellenében két márványtábla következő felírást tartalmaz: „*Ut quo loco et situ divae Rosaliae sacrum corpus admirabili opere lapideis thecis insertum annos ferme CCCCC delituerit, quod maiores nostros latuit, nobis divinitus innotuit, posteri non ignorarent ipsius expirantis imago ubi iacuerit, sita est ara superimposita anno Jubilaei 1625.*”— „*Anagrama ex verbis a diva Rosalia in antro Quisquinensi inscriptis erutum: Ego Rosalia, Sinibaldi Quisquinae et Rosarum Domini filia, amore Domini mei Jesu Christi in hoc antro habitare decrevi!*” „*Quisquis ades Floridi hic oreti gloriam venerare, hic enim mitra civis diva Rosalia remansit et obiit anno Domini 1160.*” A baloldali oltár felett kisebb üreget látni, hol a szent szűz a hagyomány szerint nappal tartzkodott, éjelét ott töltvén, hol most aranylemezü szobra van s a hol holt-testét is megtalálták. A grötta nagyon nedves, mert a földes sziklák nincsenek fallal védve. Úgy látszik nekem, hogy e szent helynek illő fentartására kellő gondot nem fordítanak.

Azon ajtatos érzetnek, melyet a gröttához tapadt emlék a kebelben felköltteni képes, megfelel a gyönyörű kilátás, mely a Pellegrino csucsáról kínálkozik. Kelet és éjszak felé a sötétkék tenger, dél és nyugat felé a virágzó térség és az azt szegélyező hegyek és mind ezek felett a mosolygó tiszta ég!

A Pellegrinoról lejöve megnéztük a királyi kertet, melyben a chinai izlésben épült kis nyári lak és annak két oldala mellett elnyúló, csinos arabeskek alakjára nyirott puszpáng bokrok különösségek által tűnnek fel. A kert hosszúdad alakú, minden iránybani bejárására órák kellenének, — mi csak elszekeresztünk a finom levelű borsfák, a gyönyörű virágtáblák, datolyafák és sötétzöld cypressusok mellett, melyek levelei közül a virágzó rózsák kikandikálnak.

Palermonak sok szép kertje van. Nehányaiban voltunk. Leírásukat nem kísértem meg. Ilyesmit látni kell.

Ezen nap este nagyobb szerű ajtatosságban vettünk részt. A „Trinacria“ vendéglő mellett, hol szállva vagyunk, van a „Dominicanae“ apácák zárdája és temploma, melyet a nép „pietá“ néven ismer. Itt misézett ő Excellentiája naponkint. A papság és a sz. Ferenc rendi szerzetesek módjára hajkoronát viselő apácák nagy tiszteletet tanusítottak nagyméltóságú püspökünk iránt. Ott mulatásunk napjaiban esett a pietá egyházra az oltári szentség-kitételének ajtatossága, és 4-én este tétetett át ezen ajtatosság az ugyanazon utcában levő „Theresiana“ apácák templomába. Az ajtatosság hét órakor kezdődött. Bementünk a templomba s jól lehet ő Excellentiája csak hátul akart maradni a nép között, a papság még is felkereste és békét nem hagyott, míg a számára a szentély mellett állított széken helyet nem foglalt. A templom szentélye ezüstfonalu és gazdag aranyrojtú kárpitokkal volt ékesítve. Az oltáron és a templom falain száz meg száz gyertya égett. Az ajtatosság a „Completorium“ éneklésével kezdődött, erre következett a sz. beszéd, melyet egy Archi-Episcopus in partibus tartott; azután megjelent a Pontificans segédletet tevő számos papjaival és elénekelték két növendék pap intonatioja mellett a mindenszentek litániáját, elmondattott az imádság az oltári szentségről és a királyért — és megindult a menet. A szentséget vivő Pontificanst követte a nőzárd „Patronus“-a, magasállású hivatalnok teljes díszruhájában, környezve két más tisztviselőtől, utána jött ő Excellentiája és az épületesen ajtatós népségnek nagy tömege. Midőn a menet a Theresiánák templomába érkezett, színeszek énekeltek a „Tantum ergó“-t, és a szentséggel áldás adatott.

A vallásos élet nyilvánításáról levén szó, el nem hallgathatom azon szép szokást, melyet Sziciliának majd minden részében tapasztaltam, hogy boltok ajtajára, hajókra, csolnakokra vallásos feliratokat alkalmaznak, p. „viva la divina providenza“ — „viva S. Rosalia“ etc. Így láthatni a házak külső falain és legtöbb boltban egy-egy szent képet, mely előtt esténkint lámpa ég, szépen jellemezvén az élő hitet, mely e népet lelkesíti.

Szentgyörgyhava 5-én meglátogatta nagyméltóságú püspökünk a palermoi érsek urat és a papnövelvét. E növelvébe, melyben negyven alapítványos hely van, 9 éves gyermekeket is vesznek fel. Jelenleg 160 növendéket számlál, kik közül 120 saját költségén élelmeztetik. A növelde igazgatója megígérte, hogy tan- és nevelési rendszerök leírását nagyméltóságú püspökünknek

elküldendi. Szóbeli előadása szerint az ifjak öt évig vallást, latin, olasz és francia nyelvet, irodalmi történetet, geographiát tanulnak, — a bölcsészeti tanfolyam két évig, a theologiai négy évig tart.

Mondják, hogy a palermoi érseknek évi jövedelme százezer pforintra felmegy, melyből azonban a jószágához kötött terheket levonva, szabad rendelkezésére alig marad meg egy harmadrész. Egy plebános fizetése Palermóban mintegy évi 700 pfrt, falukon alig 400. Hol elemi tanító van — és ez fájdalom ritkaság, annak a helység évi 100 pfrtot ígér, de gyakran három év múlva sem fizeti meg. A papság nagyobb része „ad titulum patrimonii“ szenteltetik fel, ha a világi törvényszéktől bizonyítványt mutat elő, hogy van miből tisztességesen megéljen. A barátok koldulásból tengődnek, vannak mindazonáltal oly zárdák is, melyek gazdag alapítványokkal bírnak. Még is feltűnően nagy a világi és szerzetes papok száma. Például a Capucinus zárdában, melyről fennebb emlékezém, 180 szerzetes lakik. Az apácák számát Szicíliában huszezernél többre teszik. Palermóban a főutcák némely magánpalotáinak felső emeletei az apácák számára vannak fenntartva; zárdáikból külön folyosók vezetnek az ily emeletekbe úgy, hogy nagy ünnepélyekkor az apácák a nélkül, hogy a clausurát megsértenék, azoknak kosáralakú rostélyzattal ellátott ablakaiból nézhetik az utcán elvonuló ünnepélyes meneteket.

Palermónak legszebb templomaihoz tartozik a „Casa professa“ Jezsuiták zárdája melletti, nagyon gazdag, fényes márvány és pietra dura kirakatokkal, szinte elnyomja az embert az oszlopzatok és falak ékessége; — „S. Maria Annunziata“ kedves kis templom a 14-ik századból márványmozzaikkal falain; — „S. Rosalia“ érseki székesegyház, mely a 12-ik században építtethetett; külseje, különösen a nagyszerű portale, a normann-arabs építészetnek remekeül tekintetik, azonban belseje — mind a mellett is, hogy a roppant gránitoszlopok és a drága kövekkel mosaicirozott oltárok meglepőleg jó hatást tesznek — eredeti stíljének meg nem felel. Egy masszív ezüsből készült mellékoltár alatt ezüst koporsóban szent Rózália földi részei nyugszanak. Más mellékoltár felett a boldogságos szent Szűznek képén olvashatni azon levelet, melyet a messinaiaknak állítólag írt volna, s mely szóról szóra így hangzik:

„Maria virgo Joachim filia Dei humillima, Christi Jesu cru-

cifixi mater e tribu Juda stirpe David, Messanensibus omnibus salutem et Dei patris omnipotentis benedictionem. Vos omnes fide magna legatos ac nuncios per publicum documentum ad nos misisse constat, filium nostrum Dei genitum, Deum et hominem esse fatemini, et in coelum post suam resurrectionem ascendisse, Pauli apostoli electi praedicatione mediante viam veritatis agnoscetes, ob quod Vos et ipsam civitatem benedicimus, cuius perpetuam protectricem nos esse volumus. Ex Hyerosolimis anno Filii nostri 42. Ind. I. III. nonas Junii Luna XXVII. Fer. Maria Virgo supra Chirographum approbavit.“

Nápoly, 1859 apr. 12 én.

Szentgyörgy hava 6-án délután 4 órakor hagytuk el Sici-liát. A tenger nyugodt volt. A gőzös sebesen haladott és egész éjen át hajókázva más nap reggel 8 órakor Nápoly kikötőjében horgonyt vetett. Partra mégis, a kákán is csomót kereső rendőri hivatalnak szigorúsága miatt csak reggeli 10 órakor szállhatunk. Ő Excellentiája ez alkalommal szerencsésen kikerülte a tengeri betegséget. Útitársainak sem volt baja. Mondhatom már, vagy öt napig laktam a tengeren, láttam nyugodt és haragos állapotjában és ment maradtam a kellemetlen betegségtől, melyet tengeren kevés utas szokott kikerülni.

Hatodik napja hogy Nápolyban vagyunk. Sok irányban jártuk meg az ős Parthenopet, megnéztük nevezetességeit — de alig merek leírásához fogni. Igen gazdag tárgy az oly szegény tollnak, minő az enyém. Ha mégis némi jegyzeteket írok, azon szíves elnézés reményében teszem, mellyel önök irányomban mindenkor viseltettek.

Nápoly félkörben terül el a tenger mellett lapályon és dom-bokon, részben pedig a hegy felé igyekszik, mely háta megett emelkedik. Legszebb utcája a Toledo négy öt emeletű paloták-kal. Itt láthatni a legcsinosabb, leggazdagabb boltokat. A legto-longóbb, leglármásabb élet itt van. Ez a nápolyiaknak az, mi a bécsieknek a Graben. Az aristocraticus világ tagjai és a henye Lazzaronik itt tolonganak. Déltől estig a legpompásabb uri fogatokat és fiakereket itt lehet robogni látni. Az utca végén a tengeröböl felé van a nagyszerű királyi palota és előtte a gyönyörű piazza reale, melyet egy templom és annak félkörben épített szép oszlopszatu csarnoka egészít ki. A Toledón kívül van még néhány

tágas szép utca és piac — del mercato, dello Spirito Sancto, Chiáj a s a t. — és bennök vagy tisztavízű szökő kútak, vagy művészi beccscsel bíró szobrok; de a mellék utcák, bár a házak bennök többnyire három, négy és öt emeletesek, nagyon szűkek és meglehetősen tisztátalanok.

Nápoly területe nagyobbnak látszik mint Bécsé, talán mivel a szemlélő előtt két helység, Portici és Resina Nápoly külvárosa-kint tűnik fel. Szépsége leginkább szemembe ötlött, midőn a várost a Castel S. Elmo magaslatáról szemléltem. Ekkor a nápolyi öbölben horgonyozó számos tengeri hajó, melyeknek árbocai kis erdőt képeznek, — a szinte elláthatlan házak sokasága, — a villáknak gyönyörű virágokkal és fákkal diszeskedő sora, — a tenger végtelensége, — a tengerből kiemelkedő szigetek — Portici — Castellamare irányában a hegylánc, melyből a szüntelen füstölő Vesuv kiemelkedik: oly panorámát mutatott, melynek fensége előtt a leghidegebb ész is, Istennek teremtményeiben mutatkozó hatalmát imádandó, meghajolni kénytelen.

Valamint Cataniában, szintűgy Nápolyban, hol a tenger közelségében Európának két hatalmasabb tűzokádó hegye emelkedik, eszembe jutának a 105-ik zsoltárnak szavai: „Mily nagyok műveid Istenem! ime ez a nagy és tágas tenger hajók járnak rajta, a cethal, melyet alkottál, játszadozik benne . dicsőség legyen Istennek ki ha letekint a földre, megrendül az, ha érinti a hegyeket, füstölögnek . . Áldjad én lelkem az Istent!“

Nápolynak általunk meglátogatott templomai közül a következőket említem meg: „S. Dominico“ a 13-ik századból, érdekelt benne azon feszület, mely aquinoi sz. Tamáshoz a szavakat intézve egykoron: „Bene scripsisti de me Thoma, quam ergo mercedem recipies?“ — „S Gennaro“ melyben hős királyunk nagy Lajosnak testvére András, kit neje Johanna meggyilkoltatott, eltemetve fekszik. Sirját egy a templom falába rakott egyszerű köemlék jeleli e felirással:

„Andreae Caroli Uberti Pannoniae Regis F.

Neapolitanorum Regi

Joannae uxoris dolo et laqueo necato

Urbi Menutilli pietate hic recondito

Ne Regis corpus insepultum sepultumve facinus

Posteris remaneres

Franciscus Berardi F. Capycius
Sepulcrum Titulum Nomenq.

P.

Mortuo annorum XIX

MCCCXIV

XIV KL Octobris.

E templomban van egy földalatti kápolnában sz. Januarius vértanunak teste; itt tartatik egy külön szekrényben sz. Januarius vére, mely évenként kétszer folyóvá lesz; van itt 46 darab ezüst szobor, szentek képei életnagyságban, sz. Januarius oltára hasonlóan ezüsből. Ezen templom kiegészítő részei: egy kápolna, melynek építését sz. Ilonának, és egy másik, melynek építését Constantin császárnak tulajdonítják. — „S. Chiara“ az anjoui házból való királyok sírboltjaival, melyeket a templomban emelt remek sír- emlékek jelelnek. Mind ezek szép márvány mozaikkal ékesek. Nevezetes még egy kisebb templom „S. Maria della pietà de Sangri“ különösen azon márványszoborról, mely a megholt isteni Megváltót ábrázolja. A szent test halotti lepelbe burkolva fekszik és a finom metszetű lepel úgy takarja azt, mintha a halál izzadtsága ragasztotta volna hozzá. Egy más szobor e templomocskában egy embert ábrázol, ki a bűn hálójából szabadulni akar. Remek a háló rajta és a mellette térdelő angyal, ki a jobb utra törekvő bűnösnek igyekezetét gyámolítja. Az egész egy márványdarabból készült. — A Jezsuiták temploma, ugyanazon építési modorban, melyben a Casa Professa Palermóban, csak hogy nem oly igen nagyon túlhalmozott, mondhatni pazar márvány relief-művekkel; a Jezsuita templomot — kevés kivétellel — azonnal fel lehet ismerni építészeti egyformaságából, mely Erdélyben is az udvarhelyi, marosvásárhelyi, kolozsvári és szebeni templomok összehasonlításából feltűnővé lesz.

Két igen szép temploma van még Nápolynak, 1) a Camaldulensis barátoké intra clausuram Monasterii, hová asszonynak bemenni sub poena excommunicationis ipso facto incurrendae tiltva van; ez a várostól mintegy másfél órányi távolságra van dél-nyugoti magaslatain, az út oda szőlőhegyek között és egy jávorfa erdőn vezet keresztül; a Toledo utca végéről számár vagy lóháton lehet hozzá jutni; a kökerítésű zárda és templom minden más épülettől elszigetelten áll; minden barátnak külön házacska van kis kertcskével; a kilátás innen a Capri, Ischia és Procida

szigetre, a Lago d' Agnanora és a messze tengerre nagyon szép. 2) a Carthausi barátoké — Certosa — S. Elmo hegyfoknak legmagasb tetején épen a város felett, honnan a kilátás az egész roppant városra, a Vesuvra és annak alján elterülő falvakra nyílik; a templom egész építési modora olyan mint a Certosák Milanó és Pavia között, csak hogy nem oly nagy, sem oly gazdag kiállításu mint amaz. Mind a két helyen a barátok eredeti szabályait nagy szigorúsággal szokták megtartani és azért igen nagy becsben állanak a hivek előtt.

Midőn Nápoly templomairól szólok, el nem hallgathatom a nagy terjedelmű Katakombákat, melyeket sz. Januariusnak és sok más magasztos lelkű keresztény vértanunak halála megszentelt, melyekben őskeresztényeink a véres üldözésnek hosszú századaiban isteni tiszteletüket sok köny és sohajtás, de a Jézus Krisztusban hitnek áldásaival jutalmazott ima és rendületlen remény között végzendők tartózkodtak életükben és temetkeztek haláluk után. Még ott áll sz. Januarius püspöknek kőszéke, melyen ülve oktatta és lelkesítette hiveit. Még láthatni a falra festett szent képeket és némely üregekben a meghalálozottak csontjait. Midőn ezen, minden irányban elágazó és a külvilágra sok helyen nyílást engedő földalatti folyosókban, melyek templom és temető valának egyszersmind, kegyelmes püspökünkkel jártam, a tisztelet és bámulatnak érzete, mellyel keresztény ősidőnk iránt viseltetem, egész a könyekig indított. Szemem előtt állott a hit fensége, a bámulatos kitartás, mely e megszentelt helyről a világba kihatott, megtörte a pogányság hatalmát és a keresztény hitnek áldását biztosította az azt — bár csak többre becsülni és saját lelke üdvére kellőleg felhasználni tudó emberiség számára.

Szépen jellemzi Nápolyt a „Campo Sancto“ vagyis az új temető hely, mely a Strada Nolánánál és Porta Capuana előtt 1840-ik évben nyitattott meg, és hegy felé huzódva nagyszerű parknak képét nyújtja a szemlélőnek. E temető a Capucinus atyák felügyeletére van bízva, kiknek itt goth stýlben épült zárdájok és templomuk van s kik a halottakért az isteni tiszteletet elvégezni szokták. A zárdá és templom mellett van egy nagy térség, melyet ovális alakban oszlopfolyosók és a congregatiók számára épített kápolnák vesznek körül. Egy nagy templomot építének e körnek egyik részében mintegy befoglaló gyémántot e sok kápolna között. Innen azután terassz-szerűleg huzódik le a temető, köz-

ben-közben a családok cryptái külön kápolnákkal, különböző építészeti modorban, komoly cypressusok és terebélyes koronájú pineák, nagy fákká felnőtt oleanderek, cameliák, rozmarintok, rózsafák és a legkülönneműbb gyönyörű virágtáblák diszeskednek a halottak sírjain és sírjaik körül. A temető nagy területéről és e területnek örökös virágzó állapotban tartásáról elég fogalmat nyújt, ha megjegyzem, hogy a város tizennégy kertészt fizet, kik a nyugalom e helyét állandóul gondozzák. Volt mégis, mi rám e különben oly szép helyen kellemetlenül hatott. Van t. i. e temetőben két nagyobb négyszögű térség, hová azok holttesteik jutnak, kik a régi temetőben eltakarítani nem akarnak, de az új temetőbeni elhelyezésnek díját megfizetni nem képesek. Mindegyik térségben 82 nagyobb üreg van ásva, mely fölül nagy négyszögű kővel van lezárva. Kik ide temettetnek, koporsó nélkül, vagy meztelen vagy felöltözöttén hányatnak be egyik a másikra rendben és rendetlenül. A sírgödörök felváltva nyitvatnak fel temetkezés végett, a gödör néhány napig nyitva marad, úgy, hogy tán egyes gödörre minden második vagy negyedik évben kerül a megnyitási sor. Borzasztó bele nézni, a mint a holt testek ott rendetlenül fekszenek, egyik kiterjesztett karokkal, a másik fővel lefelé vagy felfelé, álló vagy fekvő helyzetben, a mint épen a lehányás után esetlegesen dőlt.

Kétféle temetési módot láttam. Vagy felteszik a halottat gazdagon aranyozott batárba, mely koronázási díszkocsihoz hasonlít, a pap karingben és égő gyertyával kezében, maga mellé vevén a veres köpenyegbe burkolt sekrestyést, beül a kocsiba, melynek elején és hátulján gyertyák égnek, és megindul minden más kíséret nélkül; vagy pedig a halotti confraternitás tagjai, álarcozott képpel és tetőtől talpig zsákszerű fehér ruhába öltözve, és a szegények intézetéhez tartozók kis keresztzászlókkal kísérik a temetőbe a holt testet, mely alkalommal ismét aranyhímzett halotti lepel takarja a koporsót.

Nápoly vallásos életéről rövid hat napi itt mulatásunk után határozott ítéletet nem mondhatok. Mult pénteken este hét óra után bőjti ájtatosságban vettünk részt, vasárnap délelőtt és délután megjártuk a templomokat, és mindig igen sokaktól látogatottaknak találtuk azokat. Számos gyónókat és áldozókat láttunk. A magaviselet a szent mise és prédikáció alatt példás volt. Isten oly szép földet ada ezen embereknek és azt a keresztény hit oly

sok és magasztos áldásaival termékenyítette, minővel a világ nem sok része dicsekszik: vajjon hűtlen lehetne-e e nép, önmagát iszonyúan megbűntető hálátlanság nélkül azon hagyományos vallás-erkölcsi élethez, mely halhatatlan vértanui és hitvallóinak példájában oly gyönyörűen nyilatkozott?

Hétfőn kegyelmes püspökünk és kegyességéből én is látogatást tettünk a pápai nunciushoz és az idevaló érseknél, ki bibernoki ranggal van felruházva. Az érsek a híres duca de Sforza családból való, és általános tiszteletben áll, mint ki magát a cholera idejében önfeláldozó tevékenysége által dicséretesen kitüntette. Mind a két ur nagy szívesseggel fogadta nagyméltóságú püspökünket. Meglátogattuk Austriának itt levő követét is Martini urat, kinek előzékeny ebédre hívását püspök urunk el nem fogadhatta, mert a rövid időt használni akarván, minden percet a város nevezetességének és regényes fekvésének megtekintésére fordítottunk.

Nápoly, 1859 április 13-án.

Krisztus urunk születése utáni 79-ik évben volt a Vesuvnak azon rettenetes kitörése, mely Pompei és Herculanut úgy eltemette, hogy nyoma is elveszett, míg amazt egy szőlőnek átásása, ezt egy kútnak furása alkalmával ismét feltalálták. Ifjabb Plinius Tacitushoz írt levelében (lib. VI. ep. XVI) leírja a gyászos jelenetet s ő maga is a Vesuvból kitörő por és hamu által fojtatott meg, midőn — Suetonius szerint — „flagrante Vesuvo ad explorandas proprias causas, Liburnicas praetendisset, neque adversantibus ventis, remeare posset.”

Április 9-én mentünk ki e szomorú véget ért két helynek megtekintésére.

Herculanut a láva temette el oly nagy mennyiségben, hogy ezen gránitkö keménységű salak 15 egész 100 lábnyi magasságban borította el a várost. A láva-rétegek felett épült később Portici és Resina. Az ásás az eltemetett város teljes felfedezésére nem csak bajos és lassan előrehaladó a láva keménysége miatt, hanem veszedelmesnek is mondatik a felette épült két helysége nézve, melynek összeomlásától félnek, ha azt nagyobb mérvben folytatnák. Mi Resina felől szállottunk le a mélységbe, fáklyavilág mellett megtekinteni a színházat, melyet sok évi kemény munka után kiásni sikerült. Az eddig kiásott épületekhez tartozik még a Jupiter temploma, a Forum s a t.

Pompeihez az út Portici és Resinán keresztül vezet. E város a nápolyi tengeröböl melletti térségen terült el közel a Vesuv aljához, mely sokszor önthette már azelőtt feléje tüzes salakját, mielőtt egészen elborította, mert a mint az eddig napfényre hozott városrészek utcáinak kövezete és az épületromok mutatják, maga a kövezet és a házak falai nagy részben lávakövekből rakattak. Pompeinél az ásatás munkája könnyebben halad, mivel nem kemény salak, hanem lávaporond és hamu öntötte el azt 15—40 lábnyi mélységben. Már egész utcákat láthatni belőle. Ott létünkben a porosz király költségén dolgoztak azon, hogy egy épületet az azt eltemető földtől megszabadítsanak. A város nagy terjedelmű lehetett, mert jöllehet egy része még föld alatt van, melyen gyümölcsfák, kertek, mezők virulnak, mégis két jó órába telt, míg a már kiásott utcákban járva, a templomi romokat és a több vagy kevésbé jól conservált épületeket, melyeken csak fedél hiányzik, megtekinthettük. Megnéztük az amphitheátrumot a város délkeleti szegletében, Jupiter, Hercules, Mercurius templomát, a Forum publicumot, a Vestalisok, Sallustius és Julius Polibius házat, a Panteont. Nagyon érdekes a házak felosztását látni, többnyire kis szobák, középen kertecskével. A házak falain a festvények — freskók — most is, tizennyolc századnak lefolyása után, még élénk színezetűek, melyek ugyan gyakorlott festőkézre, de egyszersmind azon materialismusra, mondhatom vastag erköcstelenségre mutatnak, melybe azon kor süllyedett. Legnagyobb magán ház lehetett Pompeiben M. Arrius Diomedes háza a kiásott város éjszaknyugoti szegletében; felső emelete teljesen elpusztult, a közép emelet még elég ép, meg lehet különböztetni benne: a belső oszlopcsarnokot, a rabszolgák szobáit, a gynecaeumot, a tengerre néző corridort apróbb szobákkal, a tricliniumot, a víztartót, fürdőszobát, — a földszinti részbe, hol a borok és olajok tartattak, menekült Diomedes családja, midőn a Vesuv kitört. Itt biztosoknak hitték magokat, azonban a sűrű porond és hamu mindenhová, hol legkisebb rést talált, behatott és mindent vastag rétegei alá temetett. A ház kiásásakor megtalálták az oda menekültek vázait, sőt a pince falain most is láthatni a rájuk támaszkodott és elégett vagy megfűlt személyek nyomait.

Mily fényűzés uralkodhatott az eltemetett két városban, mutatják a bennök talált szobrok, házi butorzatok, arany és ezüst

élességek, mozaikképek, mozaikpadlozatok, az utóbbiak között volt egy, mely leláncolt fekete kutyát ábrázol „Cave Canem“ felirattal. Mindezen tárgyak, s más feltalált gazdasági szerek, konyhadények, pénznemek, feliratok és papyraceák a tüzes porond alatt elégett ételneműek s a t. a nápolyi Museo borbonicoban vannak osztályok szerint felállítva. Valahol, s ha jól emlékszem a mély tudományu Hoványi „Olasz út“jában olvastam, hogy oly Commentárt, mely a pogány előkor életét annyira kézzelfoghatólag szem elé állítaná, mint a museo borbonico, sehol sem találhatni; és ha bár a vaticanumi világhírű gyűjteményt még nem láttam, és e téren különben is illetéktelen bíró vagyok, mindazonáltal tekintve az itt felhalmozott régiségek roppant számát — 2000 darab a falfestészet és mozaik köréből; 70,000 darab pénznemű; öt nagy termet elfoglaló kereskedési, gazdasági, konyha, házi és templomi eszközök; a gemmák és cameák osztályából, gyűrűk, láncok, karperecek, ruha- és étel neműek mintegy 1900 darab; nagy mennyiségű márványszobrok, bronzemlékek, papyrus-tekercek s a t. — bátran tanácsolhatom mindenkinek, ki az ős római étellel a legapróbb részletekig megismerkedni akar, jöjjön e végre a museo borbonicoba. Mi is időnknek nagy részét ezen épen oly gazdag mint érdekes gyűjtemény szemléletében töltöttük, mely, hogy ránk nézve annál tanulságosabb legyen, megvette Ő Excellentiája a gyűjteménynek nyomtatásban megjelent terjedelmes leírását.

Szentgyörgy hava 11-én délben mentünk Tolnayék kedves társaságában a Vesuvra, mely fennállása óta már annyi szerencsétlenségnek okozója volt s Isten tudja, mennyi nyomoruságot fog még szüntelen forrongó belsejéből a vidékre kiönteni. Nápolyból Portici és Resinán keresztül szekérrel mintegy két óráig sebesen haladva a vulkán közepeig jutottunk. Itt a szekérut megszakad, hanem lóháton mehetni kialudt láva vagy lávaporondon keresztül a kiégett crater síkjáig, honnan azután a füstölgő hegytetőig oly meredek a Vesuv, hogy csak gyalog és nagy fáradsággal lehet feljutni. A menetelt nehezíti a lávahomok, melybe a láb bebesülyed és a tikkasztó kénköves szag, mely annál áthatóbbá lesz, minél feljebb ért az ember. A vezető botjába fogózva, egy órai kínos mászkálás után a hegytetőn valánk. Letültünk pihenni. Nedves hideg idő levén, jól esett az átható meleg, mely a vékony repedéseken át a hegy gyomrából felhatolt. Nehány lé-

pésnyrie voltunk a nagy tölcserőtől, meg akartuk azt nézni, azonban oly sűrű kénköves füst jött fel a hegyből és oly tömött köddé vált körülöttünk, hogy életveszély nélkül ott meg nem maradhattunk. Lejöttünk. A lejövetelhez jó negyed óránál több nem kellett. Három negyed hétre lehetett, midőn ismét a kiegészített crater síkján állottunk. Innen elindulván alig haladtunk fél óráig és sötétedni kezdett. Ez még nem lett volna baj, mert a helyiséggel teljesen ismeretes vezetőink valának; hanem elkezdett villámlani és menydörögni, az eső hatalmas cseppekben hullott alá és szüntelen mosott, míg az Eremitagehoz jutottunk a Vesuv közepé táján, hol a hegyre felmenők megpihenni szoktak, s a hol mi is a dühöngő zivatarnak lezajlását bevártuk. Soha sem fogom e nagyszerű jelenetet elfelejteni. Felettünk a borzadalmas hegynek szüntelen füstölő feje, a cikázó villámok és nehéz cseppekben lehulló eső, körülöttünk a tüzes láva, melynek hősege majdnem égetőleg hat a közeledőkre, és a vastag setéség, melyen semmi szem át nem hathatott. A kialudt és elrepedt lávadarabok között, melyeken keresztül kellett jöni, tüzes lávadarabok vöröslöttek — egy szerencsétlen félrelépés a megégés veszedelmébe taszított volna. Ő Excellentiája egyszer le is esett, de Istennek hála, csekély megütésen kívül nagyobb baj nem történt. A Vesuv most is szüntelen foly. Olyan mint egy beteges test, melynek fontanellája vagyon. Ha éjnek idején Nápoly partjairól néztük, úgy tűnt fel mint egy vasolvasztó kemence, melyből a tüzes folyadék kiömlik.

A Vesuvon némely lávadarabot szedtem a k. fejevári közép-tanoda számára; ha Isten a kedves hazába visszavezet, átadom. *)

Szentgyörgyhava 13-án kirándulást tettünk Pozzuoli, Baja, Procida és Capo Misenóba. Bementünk a Cumaei Sybilla 150 lépés hosszú grottájába, megnéztük a helyet, hol a híres vinum falernum termett, Nero fürdőjét, melynek természetesen forró vize a beléje tett tojást azonnal megfőzi, gőze pedig az embert pár perc alatt izzadásba hozza, a Campi elysaeiket, melyek most csak a nagy hírrel vannak, de nagyon elhagyatottak, a Mare Mortuumnak nevezett kis tengeröblöt, Serapion és Mercurius szép vizhangot adó templom romjait, Cicero villáját és Posilipo alag-

*) Ez adományt is köszönettel vettük.

Sz.

*

utat, mely nézetem szerint magasabb és hosszabb, de nem szélesebb és nem is oly szép mint a budai.

Nápoly, 1859. április 14-én.

Hozzá adta ő Excellentiája a nápolyi mulatáshoz e napot, hogy Capri szigetébe is elmehessünk. Elindultunk ma reggel vasuton egész Castellamare-ig, onnan fogadott kocsin Sorrentóig. Mészkövi nagy hegyek oldalába vágott mesterséges és jó uton, tenger szélén haladtunk. A vidék leírhatlanul szép. Mindenütt a római nagyságnak romjaival találkoztunk. Sorrentóban Olaszország híres költőjének, Tassónak tenger partján álló házat mutatták.

Sorrentóból bárkán kellett volna Capri szigetbe mennünk, hová csendes tengeri uton két óra alatt el lehet jutni. A tapasztalt öreg tengerészek megmondották, hogy a tenger zajos és nem tanácsolják a hajózást: Ő Excellentiája még is bárkát fogadott izmos karú hat hajóslegénnyel. Beültünk. Elején míg a száraz föld mellett a szűkebb tengeröbölben evezünk, még megjárta, a tengeri csolnak a gyengébben emelkedő habokon át könnyen elcsúszant. De midőn a száraz föld kanyarodását elhagyva a nyílt tengerhez jutottunk, úgy elkezdett rajta tánczolni bárkánk, mint a tó hullámai közé vetett dióhéj; a tenger haragosan hánykolódott, majd magasló dombokat, majd nagyon bemélyedő völgyeket képezve. A hajósok kemény karral eveztek: mindazonáltal alig lehetett volna életveszély nélkül tovább haladni. A habokon veszéyesen eltáncoló bárkában egyszer mindnyájan elbuktunk. Vad gyönyörűség lehetett, melylyel a bősztült hullámokat tekintetem, mert midőn ő Excellentiája szavazatra bocsátotta a továbbmenést vagy azonnali visszatérést, amarra szavaztam. Szerencsére az eldöntés ellenem ütött ki, mert ha az utat tovább folytatjuk, vagy ellenkező hullámok közé kerülünk, a csolnak felfordul és mi oda veszünk, vagy ha a még távol levő Capriba el is jutunk, a tenger folytonos zajlása esetében pár napra odarekedünk és virágvasárnapjára Rómába nem mehetünk volna. Visszafordultunk tehát. Bementünk Sorrentóba és onnan vissza Nápolyba.

A király, ki több időtől fogva Casertában tartozkodik, utolsó perceit éli. Mondják, hogy nagyon épületesen vette fel a haladók szentségeit. A rend barátai, kik őt erélye miatt nagyon tisztelték, sajnálják kimulását, ha az, mint félnek, rövid napok alatt bekövetkeznék.

Holnap reggel külön fogadott postakocsin Róma felé indulunk.

Isten vezéreljen minket és áldja meg önöket is minden földi és mennyei javakkal.

Róma, 1859. április 20-án.

Kik Nápolyt közelebből ismerik, azt mondják, hogy ott egy éven át több mint nyolcvan egészen tiszta nap ritkán szokott lenni; a többi kisebb nagyobb mértékben szeles, borús, esős. Ha ottani tartzkodásunk idejéből szabad az egész évi időjárásra következtetést vonni, az előbbeni állítást igazoltnak mondhatnám.

Veszely barátunk azon kérdésére, ha áll-e a mondás: *Vedere Neapoli e poi morir?* annyit mondhatok, hogy én látam Nápolyt, de csak is ezért még nem akarom az öreg Simeon ajtatos fohászát „*numc dimittis Domine servum tuum in pace*” komolyan ismételni. Nápoly leirhatlan természeti szépségű vidéke oly kedves képet nyom az ember lelkébe, melyet egy könnyen elfelejteni nem lehet. Alig képzelek a világon gyönyörűbb képet. Azonban mint mindennek a világon úgy e vidéknek is megvan a tökéletlenségei, fogyatkozásai. Teljes boldogság csak az égből leend. Azért áll előttem az előbbeni mondásnak következő értelme: Látni Nápolyt e poi „Mori”-t a kedves vidékű falút nem „morir” meghalni.

Nápolyból április 15-én reggel hat órakor indultunk el külön fogadott postaszekeren. Velünk voltak Tolnay-ék is. Az idő kedvezett. A nap tisztán ragyogott le, csak a szél bántott némelykor. Utunk vezetett

per Aversa, hol „Andrást” nagy Lajosunk testvérét Johanna meggyilkoltatta,

per „Capua” a Volturno mellett,

per „Mola di Gaeta” melynek a tengerbe nyúló hegyen épített vára és vidéke meghatóan kedves és szép képet nyújt,

per „Itri” és „Fondi” mely két városnak olyanforma híre van mint Erdélyben falúnak, melynek lakosairól azt beszélik, hogy míg a szolgabíró nékik a tolvajság ellen érzékeny leczkét tartott, addig zsebéből kilopták tajtékpipáját,

per „Terracina” mely már a pápai birodalomhoz tartozik. Itt megháltunk.

E napnak kedves emlékét fogom szívemben megőrizni. Mert

nem csak a vidék festőisége, nem csak az utak jósága, hanem és főleg az hatott meg, hogy Fondiban, az irgalmas barátok kertjében és zárdájában azon szobában lehettem, hol aquinoi sz. Tamás, korának legnagyobb és legmélyebb bölcsésze, napjainak egy részét töltötte, s a kis kertből, melyet egykor e szent férfiú mivelt, néhány virágszálat szakaszthattam. A szoba ajtaja fölött, hol e keresztény bölcsész tanított, e felírás olvasható: „Hic Doctor angelicus praeceptis, exemplo, monitis, literas, mores, fidem docuit, perfecit, firmavit. A convent priorja ő Excellentiája iránt nagy tiszteletet tanusított még mielőtt kilétét tudta volna, s azon kertből, melyet sz. Tamás egykor mivelt, több narancia és citromot adott az utra. Ő Excellentiája e kertből herbáriumára néhány virágot szakasztott.

Terracinából, melynek Antoninus Pius által épített tengeri kikötőjéből, és Theodorich gót királynak várából most csak romokat láthatni, „Torre de tre ponti“ nevű helységhez jutottunk, jól épített szép egyenes uton, mely két részén sűrűn álló fákkal van beültetve. Itt kezdődnek az úgynevezett pontini mocsárok — satura palus —, melyeknek hossza 36, szélessége váltva 6 és 12 olasz mértföldre terjed. Jobbról a szabiniai hosszú hegylánc magas és terméketlen, de részben bámulandó iparral olajfákkal beültetett hegyeivel, balról a tenger terjed el. Hegy és tenger közé szorult a síkság, melyet a hegyekről lezuhanó esővizek előzönlének, és elég befolyásuk nem lévén sokáig elárasztva tartanak, mik azután azon veszélyes kigőzölgésű mocsárokat képezték, melyek a lakosok egészségére oly káros befolyást gyakorolnak. Valamint a pogány ókorban, midőn e nagy térségen még lacedaemoniai coloniák valának, úgy és főleg a római pápák uralkodása alatt ropant munkák tétettek e mocsárok kiszáraitására. Bámulandó főleg a csatorna, mely a hegyi vizek felfogására és a tengerbe vezetésére iszonyú munkával ásatott, s mely VI-dik Pius pápáról, ki e mocsárok termővé tételére nagy gondot fordított, Linea Piana-neveztetik. E pontini térségen keresztül két felől sűrű s most épen legfrisebb zöld levelekkel borított fákkal díszített oly ut vezet, melynél jobbat Erdély felmutatni nem képes. Magok az úgynevezett mocsárok a száraitásukra fordított nagy gond után szépen zöldellő rétekekkel borítvák, melyeken ló, bival, szarvas marhák csordái legelnek. Közben búzat, römő földek is vannak. És jól lehet e síkság levegője még nem oly egészséges, mint kívánni

kellene, miért is városokat csak is a távolabb hegyeken láthatni; még is magok a pontini mocsárok nem kedvetlen képet mutatnak az utazónak.

A pontini mocsárok Róma felőli részén áll „Cisterna“ nevű postaállomás, melyet némelyek azon „Tres tabernae“-nek tartanak, a hová a Rómába utazó sz. Pál apostolnak barátjai (Apost. Cseleked. könyv. 28 fej. 15. v.) elejébe jövének.

Innen „Velletri“-be, Augustus császár családja születése helyére, majd „Genzano“ és „Albano“ nevű városokba jutottunk. Aricia és Albano között van a nagyszerű Viaduct, mely két hegyet köt össze és a leghatalmasabb művek közé tartozik, melyek az újabb korban létrejöttek. E mű a mostani pápa nevét örökös dicsőségben fogja az utókornak átadni, mint kinek rendeletéből készült 1846 és 1853 között. Tizenkilenc ívezettel a legmélyebb völgyből három emeleten emelkedik fel e viaduct; valóban hatalmas híd, melyet messze földekről bámulni ide zarándokolnak a műértők. De az ut is — Via Appia nova — mely Albanótól Rómáig hegyen völgyön keresztül vezet, apró szép négyszögű kövekkel van borítva és oly jó, mint bár mely nagy városnak híres kövezete, ●

Torre di Mezza via-tól, mely az utolsó postaállomás, nem messze halad az ember és már mutatkozik a hajdani világvárosból fenmaradt egyegy rom, s nem sokára maga a kereszténység fővárosa és dicsősége — Róma. Nem élek közönséges phrasissal midőn azt mondom, hogy szívem sebesebben vert e közeledésnél s az elérzékenyülésnek édes érzete fogott el. Eszem ágában sem volt, hogy valaha Rómába jussak, és ime kegyelmes püspökünknek irántami meghálálhatatlan jóságából itt vagyok a classicus földön, melyet egykor a pogány meguralt, az apostolok és a kereszténység magasztos lelkületű szent férfiai és hölgyei szavuk, érzeményük, istenes életük és Krisztusért kiontott vérükkel megdicsőítettek.

Április 16-kán délutáni öt órakor léptünk be a szent városba. Ő Excellentiája még Nápolyból iratott Rómába, hogy szállást kaphassunk; de a bankár, kihez írva volt, honn nem lévén, sokáig az utczában kellett postaszekerünk mellett maradni, míg éjre alkalmas szállást kaphattunk. A mint az utcában állunk, mintha Istentől küldetett volna, egyszerre csak ott terem Simeoni, pápai praelatus, ki a múlt nyáron de Luca ő Excellentiájával

K. Fejérvártt vala, Ez azonnal ráismervén kegyelmes püspökünkre, kinek Rómába jöveteléről itt már kora hírek szállongtak, nem győzte örömét e véletlen találkozás felett kifejezni, utasítást adott azokra nézve, mik a virágvasárnapi ünnepélynél megtartandók valának. Ő mondotta meg azt is, minő ruhában kell megjelenünk. Olaszországban a püspökök fekete capuciumot és quadratust viselnek, vereset csak is a bibornokok; azért midőn Nápolyban ő Excellentiájával a templomokat látogattuk, meglátva a nép ő Excellentiája veres capuciumát, azt susogta: „ecco un Cardinale francese.“ Azért azonnal elmentünk egy kalaposhoz és vetünk olyan olaszpapi kalapot, minőt a nyáron önök Fejérvártt megcsudálhattak, a kegyelmes ur kalapja széles aranyazott zöld zsinorral, az enyim egyszerű fekete zsinorral ékeskedik; — vetünk továbbá fekete capuciumot és quadratust, mely a veres helyett itt jó szolgálatot tesz.

Április 17-én virágvasárnapján reggeli 9 órakor kezdődött sz. Péter templomában a pálma szentelés, melyet ő szentsége végzett. Ő Excellentiája és én reggel sz. misénket végezvén, siettünk sz. Péter templomába; melynek leírását meg sem kísérem. Ha jó fogalmat akarnak magoknak e páratlan nagyságú és kiváló szépségű templomról szerezni, olvassák Hoványi olaszthoni utazását. A templom közepe táján négy csavar-oszlopos menyezet alatt áll a főoltár, háta megett a templom végén a pápai thronus, ettől kétfelől vannak a veres bársonyos hosszú padok, a bibornokok és ezek háta mögött a padok, nehéz selymü kelmével bevonva, a püspökök és ezek után az állványok a diplomatikus kar és legfőbb rangú személyek számára. Ő Excellentiája, veres reverendában, karingben és mantalettával, fekete capuciumban a püspöki padban foglalt helyet. Magam is e padokba furakoztam. Ott volt a diákovári püspök Strossmayer is egy öreg kanonokjával. Nem sokáig kellett várakoznunk és jött a bibornokok, érsekek, püspökök, pápai praelatusok processiója, a végén maga a szentséges atya, veres bársonyos pluviáléban, ezüstsfonalú infulával. Ő Szentsége veresbársonyú, nagyon gazdag aranyozású karosszékekben ült, tizenkét veres tálárisban öltözött férfiú vállain hozta be. Leülve a pápai menyezet alá, ülve fogadta a bibornokoktól a kézcsók által kifejezett hódolatot és csak azután kezdette el a pálmaszentelést. Hangja csengő, férfias és erőteljes, mondhatni nagyon szép. Maga tartása kellemes, szelid,

csupa jóság és fenséges ajtatosság. Ő Excellentiája azon módot illetőleg, a melylyel a szertartást végezte, a volt kalocsai érsekhez gr. Nádasdyhoz hasonlítja Ő Szentségét. Szebb és megnyerőbb jelenetet nem tudnék magamnak képzelni. Talán nincs ember, kire Ő Szentségének személyisége kellemesen ne hatna. Miután a pálmák megvalának szentelve, következett azoknak kiosztása. Mindenki térden állva veszi a pálmát — mesterségesen készített gyönyörű fonadék — a bibornokok a pálmát és a pápa kezét, az érsekek, püspökök, házi praelatusok a pálmát és Ő Szentsége pluviáléjába takart sz. ereklyét csókolják meg a páma átvételekor. Midőn kegyelmes püspökünk odatérdelt a pálmát átveendő, Ő Szentsége térdére mutatott, mely tájt van a pluviáléban a sz. ereklye és azt mondván olaszul „qui“ ennek megcsókolását jelelte ki. Az egyházi méltóságok után következett a diplomatikus kar, élén az ausztriai követ, azután az itt tanyázó francia katonaság parancsnoka törzskarával, végül alsóbb rendű egyházi és világi férfiak, kik e célra billéteket kaptak. Mindezen nagy és kis urak Ő Szentségéhez közeledvén térdet hajtottak, s térden állva csókolták meg a szentelt pálmát és a sz. ereklyét. Megindult azután a körmenet a tágas templomban, mely alatt Ő Szentségét ismét tizenkét férfiú vállain hordozta, veresbársonnyal bevont hosszú két rudat helyezvén a karosszék alá, melyen a szent atya ült. Következett a szent mise, melyet Altieri bibornok tartott. A passiót sz. mise alatt a Gregorianum szerint énekelték, hanem sok és nevezetes módosítással. Remek volt a tenoristának csengő, kellemes és teljes hangja, mely az egész nagy templomot betöltötte. A turbát külön chorusan a pápai énekeszek képviselték ritka öszhangzatú énekökkel, a Gregorianumtól egészen elütő de nagyon szép compositio szerint. Sz. mise végén Ő Szentsége, azután a pontificans bibornok adott per „Sit nomen Domini benedictum“ énekelve áldást. Átaljában az egész isteni tisztelet alatt annyi rendet, annyi öszhangzást, annyi méltóságot lehetett észrevenni, mennyi a katholicismus központját megilleti és mely a kath. isteni tisztelet fenségét s a lélekre maradó hatását biztosítja. Szebb ceremoniát a világ felmutatni nem képes. Ilyent látva bátran büszke lehet a katolikus ember rá, hogy Isten ezen egyház tagjává lenni engedé.

Ugyanazon nap este hét órakor tisztelkedő látogatást tett nagyméltóságú püspökünk bibornok Antonellinél, kinek ő Excel-

lentiája engem is bemutatni kegyeskedett. A bibornok ur inkább magas mint közép nagyságú, nem kövér, de erős testalkatú barna férfiú szürkülő hajakkal. Maga tartásában állásának öntudatát fejezi ki, különben nyájas, élénk és lekötelező bánásmódu. Sok előzékeny szivességet tanusított ő Excellentiája iránt, kit a bejelentés után azonnal magához kéretett, jöllehet az előteremben mások is váraakoztak a bebocsáttatásra: Mintegy negyed óráig voltunk nála. A nagy hét alatt a templomi szertartások foglalván el az idő nagy részét, a husvét utáni heteket jelelte ki a híres nevű bibornok a végre, hogy ő Excellentiájával erdélyi egyházi ügyeinkről bővebben értekezhessék.

Április 19-dikén volt Ő Szentségénél az audiencia. Püspök urunk, a fennálló rend szerint, karingben és mantaletával volt felöltözve. Egy negyed egyre lehetett midőn Strossmayer püspök, mint a kinevezés rendén öregebb püspök, Ő Szentségéhez bocsáttatott. Ő benn volt két negyed egy óráig. Ekkor bement püspök urunk és benn volt egy egész fél óráig, mire a pápa csengetvén, bementem én, Kriegsau és Tolnay. Térdhajtás után kezét nyújtotta Ő Szentsége, de én azt is lábát is megcsókoltam. Ő Excellentiája szokott kegyességénél fogva igen nagy — érzem hogy meg nem érdemlett dícséretekkal mutatott be, mire Ő Szentsége kezeit összekulcsolva lelkemnek belsejeig ható szelid atyai hangon mondá: „Do tibi benedictionem apostolicam, ut munus tuum magna deinceps etiam alacritate et optimo cum fructu adimplere possis.“ Azután Kriegsau és Tolnayhoz fordulva, olaszos kiejtésű latin nyelven a világban megindulni készülő mozgalmakra mutatván, az Istenbeni bizalomra intett „quia Dominus imperabit vento et mari et erit tranquillitas magna.“ Fejér öltözetben, fejér capuciumban állva kegyeskedett Ő Szentsége minket fogadni. A mit ő Excellentiájával a hosszú félóra alatt beszélt, az nem tartozik ide. Annyit mondhatok, hogy az általános jó vélemény, mely itt püspökünk iránt uralkodik, Ő Szentsége nagy kegyességében is nyilatkozott, ki reményét fejezvén ki aziránt, hogy ő Excellentiája hosszabb ideig fog itt tartozkodni, utasítást is adott, kikkel kelljen főleg fenforgó egyházi ügyeink iránt szólni.

Nem egy könnyen találni embert, ki magatartásában a sziveket oly hamar megnyerni képes volna mint IX. Pius. Testalkata erős. Termete közép nagyságú. Szemeinek kifejezésében valami vonzó szelidség fejezi ki magát. Ajkai körül mosolygó vo-

nások vannak. Azon emberekhez tartozik, kik midőn alárendeltjeikkel szólnak, ezeket magokhoz felemelik a nélkül, hogy a nagy urias leereszkedést velök éreztetnék. Christi in terra Vicarium optime repraesentat. A kép, mely cancelláriai szobámban van, nem egészen hű.

Tegnap este mindnyájan monsignore Nárdinál voltunk theázni. Fejedelmileg butorozott termeiben s az ő mindig élceskedő kedves társaságában nagyon jól találtuk magunkat. Oly örömet emlékezett vissza Fejérvár- és Kolozsvárra. Bezzeg jól fog most, hogy a nuncius és kísérete, meg Nárdi Fejérvártt valának. Ők most a vendégszeretetet nagyon szívélyes szolgálatkészséggel viszonozzák.

Róma. 1869. április 23 án.

Veszely, kit szívesen tisztelek, ezelőtti években iskolai programmot akarván kiadni, történeti vázlatot írt az Erdélyben lakó népekről. Úgy emlékezem akkor az erdélyi oláhokat római származásuaknak állította. Mennyiben van igaza? nem tudom. Figyeltem az olasz nép szokásaira, és két dolog nagyon feltűnt előttem: 1) hogy különösen Sziciliában a nép-ének éppen oly egyhangulag bús és lassú menetű, mint az oláhoké Erdélyben, 2) hogy mennél közelebb jutottunk Nápolytól a pápai birodalom felé, annál több hasonlatosságot találtam az olasz köznép — és a mi oláh asszonyaink öltözete között. Különösen a fehér fejkendő és az úgynevezett katrinca meglepő hasonlatossággal bír. A falusi köznép lábtakaróul, jó részben, éppen úgy miként oláhaink „opincs“*)-eket hord, egy hajszállal sem jobbakat, mint az oláhoké, és a „csápát“ — hagymát — éppen oly nagy mértékben szereti mint az oláhok. Lássák a történetbuvárok, mit mondhatnak az oláh eredetéről.

Április 20-án délután nagy nehézséggel bejutottam a Sixtina kápolnába, hol Ő Szentsége jelenlétében a matutinum tenebrarum tartatott. Billét és protectio mellett is majdnem lehetetlen oda jutni, mert a kápolna aránylag kicsi lévén, a pápa, bibornokok, és a pápai udvarhoz vagy diplomatikai karhoz tartozókan kívül kevesen férhetnek be. Galleriák pedig a hallgatóság számára nincsenek benne. A pápai chorushoz tartozó énekészek

*) Bocskor.

végeztek mindent, kivéven az utolsó oratiót, melyet a pápa mondott kedvesen szép és tiszta hangjával. Az énekészek a zsoltárokat, a responsoriumokat, lamentatiót, és lectioakat is szépen énekelték és nagy művészi szabatosággal: még is legszebben a „Miserere“-t Piani compositioja szerint, mely a követ is meghatni képes volna.

Április 21-kén a sz. Péter templomban végezte Ő Szentsége a lábmosást. E templom roppant nagy lévén, nem volt nehéz a ceremóniában látás által részt venni. Tizenhárom — nem tudom miért ennyi és nem tizenkettő — pap volt apostolnak öltözve fehér talarisban, dobformájú fehér főveggel, melyet a pápa szokott számukra csináltatni. Miután Ő Szentsége lábaikat megmosta és megcsókolta, egy szép virág-bokrétát és nem tudom mennyivel teli pénz erszényt adott nekik által. Jelen volt a szertartáson a walisi herceg az angol királyné legidősb fia, a meklenburgi és a leuchtenbergi herczégek. — Lábmosás után az úgynevezett apostolok megvendégeltettek, az ételt Ő Szentsége, a bibornokok és a jelenlevő püspökök, közöttök kegyelmes urunk, adták fel nekik.

Délután püspök urunk több bibornok és itt tartozkodó idegen püspökökkel cardinalis Antonellinél volt ebéden.

Este elmentünk a Sanctissima Trinitá dei Pellegrini nevű confraternitás épületébe, melyben oly jövevények, kik 16 olasz mértföldnél távolabb laknak, ha erkölcsi és szegénységi bizonyítványt hoznak, három napig szállás és étellel elláttatnak. Minden megérkezőnek megmossák előbb lábait és azután megvendégelik. A lábmosást bibornokok, püspökök, papok, és Rómának legelőkelőbb polgárai, asszonyoknál a társulati nők szokták elvégezni. Midőn az intézetbe jártunk, több volt benne mint 300 férfi és vagy 200 nő, kik messze földről — még irlandból és Aradról sőt Ázsia távol tartományaiból is — ide zarándokolván, az intézet jótéteményében részesültek. Püspök urunk is intézeti jótévőül lépett fel és nagy pénteken este öt ilyen jövevénynek azok között két persiainak megmosta a tisztítást nagyon is igénylő lábait. Az intézet, mely nagyon jótévéleg munkálkodik, már 300 év óta áll fenn.

Sajnálom, hogy nem hallhattam a Sixtina kápolnában Pa-lestrina misereréjét; bajjal járván a bejutás, nagy csütörtökön délután, elmentem a S. Maria maggiore templomba és elég jókor

jöttem, hogy a Palestrina miserereje eléneklésén jelen lehettem. Az ének-chorus számos tagból állott, kik leckéjüket nem tudták rosszabbul mint a Sixtina kápolnabeliek. Különösen kitűnő volt a bassista. Oly tiszta mély hangot ritkán lehet hallani. Midőn a „Cor mundum crea in me Deus“ és a „Benigne fac Domine in bona voluntate tua Sion“ strophát énekelték, úgy esett, mintha egy angyali kart hallanék Isten thrónja zsámolya előtt kegyelemért esdeni a nyomorban szenvedő emberiség számára. Oly megható volt, mint egy jó anyának kesergése haldokló gyermeke fölött. Megszerezném a Miserere compositioját, de mi Fejérvártt nem volnánk képesek oly kart kiállítani, mely azt a kellő szabotossággal elénekelje, mert nagyon nehéz.

Róma, 1859 április 25-én.

Mindig hálát adtam az Istennek a nagy kegyelemért, hogy katolikusként születtem és élnem engedé. Mióta a kereszténység fővárosában tartozkodom s az isteni tisztelet nagyszerűségét és a lélekre oly hathatós, oly kedvesen jól eső befolyását a legkiterjedtebb mértékben tapasztalni szerencsés voltam, még nemcsak büszke is vagyok rá.

Tegnap Krisztus urunk feltámadásának ünnepét ültük. Az angyal-várból hatalmasan lehangzó ágyuzógások jelentették a fényes ünnep felvirradását. Talán előhangjai ezen ágyudörgések azon trombitaharsogásoknak, melyek a holtak feltámadását az ítélet nagy napján megelőzendik. Canet tuba et mortui resurgent primi. Reggel hat órákor már fel voltam öltözve és elmentem a szállásunkhoz legközelebb eső plebániái templomba „Ecclesia S. Andreae delle Fratre“, hol nagy csütörtökön gyóntam és áldoztam, elmondottam a szent misét, és ministráltam Ő Excellentiájának a „Sacre coeur“ apácák templomában, mely a Monte Pincion hozzánk hasonlóul nagyon közel esik. Azután készüléteket tettünk, hogy 9 órákor sz. Péter templomában lehessünk, hol az ájtatosságot szentséges Atyánk vala tartandó. Elég jókor is érkezünk oda. Ő Excellentiája a kápolnába ment, melyben a bibornokok, érsekek, püspökök, kik Ő Szentsége mellett segédszolgálatot teendők valának, öltözködtek, hogy a fehér pluvialét és infulát ő is felvehesse. Én a főoltár melletti aranyozott rácsozatu confessionál, melyben sz. Péter ereklyéi vannak letéve, foglaltam helyet, hogy a miséző pápát szemben láthassam. A templom hosz-

szában kétfelől pápai sor-katonaság volt felállítva, hogy a templom közepét üresen tartsák. Az oltártól felfelé a pápai thronus felé a nemes gárda állott, aranyos sisakkal, fehér nadrágban, térdig érő csizmában és gazdagon aranyozott katona-kabátban. Közben-közben schweizi gárdatisztek állottak rendet csinálni, kiknek egészen az őslvagok modorában készült páncélos öltözetük harcias szépséggel bir. A nők és kitünőbb férfiak számára külön állványok vannak kijelelve. Sem a nő, ki nincs fekete ruhában fekete fátyollal felöltözve, sem a férfi, ki nem jelenik meg fekete nadrág, fekete frakkban, fehér mellény és nyakkendőben, kitünőbb helyre a templomban, midőn a pápa tartja az isteni tiszteletet, nem számithat. Láttam egy magyar huszárt is, de nem tudták megmondani ki volt. Kilenc óra után megkondultak a harangok és jött a menet Ő Szentségével, kit most is karos-széken tizenkét ünnepélyesen öltözött férfiú vállain hozott. A szentséges atya ezüstfonalu pluvialét vett magára, fején a tiara-pápai hármaskorona ragyogott. Helyet foglalt a számára készített thronon, körülötte a bibornokok és segédletet tevő püspökök voltak. Elénekeltek a choruson a órák egy részét. Azután a pápa fehér miseruhába öltözvén, elkezdette a sz. misét. Mindig gyönyörködtem tisztán csengő erős hangjában, de ma főleg a Glóriát oly felségesen énekelte el, hogy az emberek bámulva és meglepéssel néztek egymásra. Az epistolát és evangeliumot latin és görög nyelven énekeltek el. Diaconus Cardinalis Antonelli volt, de hangját csak alig lehetett hallani. Ő hatalmas eszű finom diplomata, de nem énekesz. Sz. mise közben több egyházi és világi személyek a pápa kezéből vették az Urnak szent testét, templom hosszában térdepelvén az e célra oda vitt és bársonnyal bevont padok körül. Többet azután a templomban nem láttam, mivel kisiettem a templom előtti nagy térre, hogy jó helyet válasszhatassak magamnak mire Ő Szentsége a basilika erkélyére kijövend áldást adni urbi et orbi. Ezen tér, melyet kétfelől köralakban a basilika kerek és nagy oszlopu csarnoka kerít, nem sokkal kisebb, mint a fejevári várpiac a sétatért is hozzá értvén. Nem csak az erkélyek, hanem a térnek fele is el volt már foglalva midőn kijöttem. Mégis jó helyet kaptam épen a középén, szemben a basilika erkélyével. Jött azután a francia és pápai katonaság, gyalogok, lovasok, tüzérek teljes díszruhában, zenekaraik kíséretében. A templomból és városból ide tóduló népség úgy el-

töltötte a térséget, hogy a később jövők a szemben elhuzódó utcában kénytelenítettek helyet foglalni. Püspök urunk Ő Excellenciáját az erkélyen láttam, melyről az áldás adatik. Festői lehetett onnan a kilátás az alatt lévő nagy néptömegre. Harangok zúgása jelentette, hogy Ő Szentségét hozzák. Néma csend állott be a nép között. Csak — chinai szójárással élve — egy pár veres haju barbárt láttam feltett kalappal szivarozni, de ezek is rendbe állottak a tiszteletre gerjesztő sz. Atya látásakor. Ő Szentsége ülve mondotta el az áldást megelőző imákat, azután égre emelvén kezeit, állva, oly erős zengzetű hangon, melyet a piac legtávolabb helyén is meglehetett hallani, mondotta el az áldást: *Benedicat vos omnipotens Deus etc.* a néma csendben térdelő nép és katonaság felett. Ünnepeles pillanat volt. A basilika harangjai megkonduktak, az anyalvár ágyui megszólamlottak, a katonák zenekarai bangzani kezdettek, mindenki érezte, hogy egy áldással többet visz el magával a nehéz élet viszontagságainak elviselésére.

A külső ünnepély fényét emelte a gyönyörűnél gyönyörűbb fogatoknak nagy száma. Róma ilyenkor legnagyobb fényében tűnik fel, a pápáknak köszönhető nagyságának egész pompájában.

Valamint mult vasárnapon, úgy most is részt vett az ünnepélyben Christina a volt spanyol királynő és férje a rianzaroi herceg. Az itt levő idegeneknek számát megmondani nem tudom, igen nagy lehet, mert Rómát legszebb fényében ilyenkor láthatni.

Az idő is nagyon szép volt, mintha kedvező által a nap díszét és az emberek lelkesedett örömét nevelni akarta volna.

Estve ismét az egész város talpon volt. Számos kocsik és a gyaloglók átnézhetlen sokasága tartott a sz. Péter temploma felé, hogy tanuja legyen azon fényes látványnak, melyhez hasonlót bajosan tud Európának bár melyik városa felmutatni. Ugyanis midőn az est beállott, a sz. Péter templomnak egész frontja és a világban páratlan nagy kúpja kivilágított. Elején csak architectonicus lineákban felállított mécsek világítottak a templomon, annak egész építészeti szépségét fényesen clőtüntetve: de Ave Maria után, harang által adott jelre, mint egy varázsütésre, egyszerre meggyultak a szurokkal töltött számtalan serpenyők, fagygyu és olajjal telt lámpák és oly látvány állt a néző sokaság előtt, minőt csak a tündérek országában hinne az ember feltalálhatni. A távolból nézve úgy látszott ezen művészi gonddal össze-

állított ezer meg ezer világító mécs és szürok-serpenyő, mintha a levegőben lebegve égő nagy templomot képeznének. Tündériessé-
gére és nagyszerűségére nézve semmihez sem lehet e látványt hasonlítani. Leigézi az embert, hogy szóhoz sem juthat, csak bámulni képes. Mi a hely színén, az angyalvár mellett a Tiberis folyón át vezető hídrol és a monte Pincio-ról néztük a varázsos világítást, mely most is ígésző hatalommal áll lelki szemem előtt, de melyet bővebben leírni hasztalanul törekedném.

Ma délkor püspök urunk Ő Excellentiájánál hosszabb látogatást tett Kirchner Mátyás a central afrikai missio tagja, kivel a mult héten Nárdinál ismerkedtünk meg. Magas barna ember fekete bajusz és szakállal és kifejezésteli szemekkel, kinek csendes mégis szilárd, keresetlenül felemelkedett magaviseletén megismerni azonnal a hit bajnokát, ki veszélyekkel és magával a halállal bátran szembe néz, és testileg elveszni kész, csak hogy a kereszténység terjesztésében munkás részt vehessen. Beszédeiben nem kérkedő, nem tulságos, nem épít légvárakat, nyugodt hangján adja elő a mit mond a missio reményeiről, félelmeiről. Sok nyelvismerettel bir, Átaljában azt beszélik itt, hogy a megholt Dr. Knoblecher helyébe ő van a central afrikai missio helyi apostoli főnökévé (Pro-Vicarius) kinevezve. Társai, kiket a hitterjesztés vágya vezetett az afrikai sivatagokba, többnyire buzgóságuk áldozatai lesznek, s mikint mondja, a legerősebb testalkatu egyházi férfi is alig tudja magát ott fentartani bár két évig, ha csak szüntelen levegőt nem változtat, mert láz fogja el és elhunynak a legerősebbek, legbátrabbak is: ő mégis nyugodtan fog ismét Kairoba és Chartumba menni — azt az egyet sajnálva, hogy a kezdeményezés nehézségei miatt a missio eredménye nem áll még kellő arányban a ráfordított roppant áldozatokhoz. Szebb és kihatóbb eredményt, az apostoli férfi előadása szerint akkor reménylhetni, ha a benszülöttek gyermekei a velencei mazza és a nápolyi alle Palme intézetben annyira fognak kiképeztetni, hogy papokká felszenteltethessenek.

Vannak, főleg . . . országban sokan, kik majd meghalnak az episcopatus elnyerése utáni törekvésükben. Jó lenne azokat olyan central-afrikai missioi püspökséggel megbizni, hogy legyen módjuk animam ponere pro ovibus, ha mégis ezek üdvét keresik.

Ma este a monte Pinción fépyes tűzi játék volt. $\frac{2}{9}$ óra-

kor kezdődött és tartott mintegy óráig. Stuver Bécsben nem szokott jobban kitenni magáért, ha történetesen kedvező időre is találna. Az est itt nagyon szép volt. A piazza del popolo, Rómának egyik legszebb tere, honnan a tűzi játékot néztük, tömve volt minden rangú nézőkkel, de jól volt töltve fegyveres és fegyvertelen katonasággal is — mivel aggasztó hírek kezdének szárnyalni, melyek még is alaptalanoknak bizonyultak. Jelen volt a wálési herceg és sok más főúr és asszonyosság.

Róma, 1859 apr. 29 éu.

Annyit olvastam és hallottam az Olaszországban napirenden levő rablásokról, hogy végre magam is elkezdtem hinni és borzadni a vakmerő merényletektől. Bécsben, eljöveteleünk előtt, ministerialis osztálytanácsos . . . lel, ki Erdélyben is ismeretes, hosszabb ideig beszélgetvén, mint matematikai igazságot állítá, hogy a rablások, főleg Siciliában és a pápai birodalomban annyira napirenden vannak, hogy alig van útas, ki a brávók körmei közé nem jutna.

Teljes resignatioval léptem a veszett névvel oly sok és tekintélyes részről megtisztelt olasz földre és már csak ideiglenes urául képzeltem magamat órának és kevés pénzecskének. Jó órában legyen mondva, eddig csak a képzelődésnél vagyok, mely mind inkább tűnedezni kezd. Sehol az egész uton, a legveszélyesebbeknek kikiáltott vidékeket sem véve ki, nem csak a kirablás nyomorusága ránk nem ütött, hanem még csak hírt sem akarják ezen körmös mesterségnek tudni. Nem tagadják itt, hogy igenis voltak ezelőtt fosztogatások, hanem mióta kormányi rendelkezésnél fogva a gens d' armeria úgy szerveztetett, hogy az minden egyes fosztogatás esetében a történt kárt az illetőknek megfizetni tartozik, ritkábban lehet tolvajsági merényletekről hallani.

Feljegyeztem e sorokat ex incidenti, hogy tegnap kirándulást tettünk Frascutiba, mely 12 olasz mértföldnyi távolságra fekszik Rómától a sabiniai hegyek alján. Velünk volt Nárdi, a kifogyhatatlanul élceskedő mousignore, ki e napokban a Rota valószínűsége — eddig „electus“ címet viselt — ülnökévé neveztetett ki. A hegy felé huzódó helység magaslatai felé a római főuraknak gyönyörű villáik vannak, mesterségesen épített vízesésekkel és magasra szökellő kútakkal. Ezen parkokból azép kilátás nyi-

lik Róma környékére és a tengerre. E villákban találkoztunk a porosz királlyal és nőjével, kik Alexandrine hercegnő és más főurak és hölgyek kíséretében Frascati-ba kirándulást tettek. A már nem országló király magas erős testalkatású ur — lehetett valamikor, most nagyon összeroskadt, rezes képe és magatartása testi és lelki erejének ellankadását mutatja. Szemei különösen elgyengültek, a legközelebbi tárgyat is látcsővel nézi. — Frosati mellett volt a hajdani „Tusculum“. Innen fél órányi távolságban fel a hegyek felé, melyeken a „Propaganda“ intézetnek egy nyári épülete és kertje vagyon a növendékek számára, áll az úgy nevezett „Grotta ferrata“ Benedictinusok zárdája csinos kis templommal, melynek falain Domenichinótól classicus fresco festések díszlenek. E zárda „Basilitae“ cím alatt ismeretes a vidéken, minthogy a barátoknak ab immemoriali, azon kiváltságuk vagyon, hogy isteni tiszteletüket keleti szertartás szerint végezhetik. — Az egész környék nagyon szép és termékeny; mintha egy nagy kert volna minden, merre a szem elhat a sűrűn növő olajfák, platanusok, tölgyek felett. Csak a római legközelebbi mezők, hol a régi vízvezetésnek hosszan elnyúló romjai vannak, meglehetősen szegények.

Idáig értem mai jegyzeteimmel, midőn egy tekintélyes római egyházi férfiú látogatóba ide jöven azon hirt hozza, hogy a toscánai nagyherceg, miután népe és katonasága hitszegőleg tőle elpártolt, Bolognába menekülni kényszerült, onnan alkalmasint Austriába menendő. A nagyhercegnek azt az egy hibáját! tudják csak felemlíteni, hogy népe iránt nagyon kegyes és jó volt. Ma olvastuk az újságból is, melyet az ausztriai követség egyik tagjától kaptunk, hogy a mi kormányunk Szárdinia ellenében, ultimatumá által az elhatározó lépést megtette, melyet alkalmasint az ágyúk dörgése követend. Isten tudja, még mi híreket fogunk a közelebbi napokban hallani, miután a hírharang már megkondukt és okosat bolondot összevissza csenget.

Isten önökkel.

Róma, 1859. május 1-én.

Tegnap, midőn délutáni öt órakor a villa Borghese és villa Doria-Pamfili megtekintése után szállásunkra visszatértünk, ő Excellentiájának az ausztriai követőtől egy levelet adtak által, melyben Cultus Ministerünknek egy távirati sürgönye volt foglalva:

„Se. k. k. ap. Majestät erwarten, dass die Bischöfe von Siebenbürgen und Diákovár in so ernsten Zeiten in ihre Dioezese zurückkehren werden.“

Azon tántorithatlan loyalitás, melyet ő Excellentiája Ő Felsége iránt szó és tettekben mindenkor tanusított, igen természetesen más határozatot nem hozhatott, mint, hogy a kínálkozó legelső jó alkalommal püspöki székhelyére visszamenjen. Ma 12 órakor egy távirati sürgönyt tettem fel a postára, önököt kérve, hogy ide több levelet ne küldjenek. Jövő csütörtökön, az az május 5-én innen Anconába utazunk, mi innen 36 órai távolságra vagyunk. Hajó onnan Triest felé csak vasárnaponként szokott menni. Mi tehát Anconából — ha elhárithatatlan akadályok nem adják elé magokat — jövő vasárnap május 8-án fogunk elindulni, 9-én Triestben, 10-kén Bécsben leszünk, ott ő Excellentiája egy pár napig mulat és azután haza megyünk. Megérkezésünk napját Bécsből vagy Pestről telegraphirozni fogjuk. E levél tehát uti rajzaimnak alkalmasint utolsója leend. A visszahívás reménytelenül lepett meg. Vissza kell menni a nélkül, hogy Rómát tanulmányoztuk volna. A nagy hetet többnyire sz. Péter és más templomokban töltöttük, a husvétii octava alatt az idevaló hivataloknak fériáik voltak, az illető főurakkal keveset lehetett beszélni, egy pár napig az intézetek zárva valának, s mi azt gondolván, hogy mindenhez elég időnk leend, inkább csak a Vaticanum régiségei és műkincseinek szemlélgetésében töltöttük az időt. Most már nyakra főre járunk, hogy legalább általános ismereteket szerezzünk Rómáról, miután a részletes vizsgálás lehetetlenné vált. Ma rendre járván a nevezetesebb templomok egy részét, S. Petri ad vincula nevű templomban történetesen a kis „Mortara“ gyerekekkel találkoztunk, ki most a canonici regulares szomszéd zárdában neveltetik, s ki miatt a világ oly nagy lármát csapott. Csinos kis barna gyermek, kifejezésteli fekete szemekkel, s mind mondják, nagyon jó magaviseletű és szorgalmas. — Holnap gr. Colloredo ausztriai követnél leszünk ebéden. Imádkozzanak ő Excellentiájáért, hogy Isten őt a veszélyektől megmentvén, Erdélybe szerencsésen visszavezérelje!

Bologna, 1859. május 12 én.

Néhány szabad perceimet önök e levélke általi üdvözlésére használom fel.

E hó 5-én indultunk el a keresztény világ fővárosából postakocsin, azon reményben, hogy Anconából Triestig azon gőzösön utazhatandunk, mely a porosz király ő Felségét szállítandja. Az út kies fekvésű vidékeken és városokon vezetett keresztül. A középkori várerősítésekkel ellátott Nepi, Nerva születéshelye Narni, a Velino folyónak vizesűséről nevezetes Terni, a szép völgyben fekvő és papir- meg viaszgyáraitól híres Foligno, a termékeny dombmagaslaton épült Macerata és Lorettón keresztül utazva, tanui voltunk azon virágzó állapotnak, melynek a pápai birodalomnak ezen része örvend.

Azonban azon kellemes érzést, melyet a termékeny vidék gazdagsága és szépsége nyújtott, csak hamar lankadni éreztük, midőn Anconához közeledve a gőzöst, melyhez továbbutazási reményünket kötöttük, a partról tova-szállani láttuk.

Anconában ausztriai katonákat találtunk. Nagyban folytak a tengerparti város erősítésére célzó munkálatok.

Mínhogy tengeri uton tovább menni nem lehetett, per terra ferma kellett utazásunkat folytatni. Május 9-kén indultunk. És most mondhatom, örvendek, hogy ez így történt. Mert Sinigaglia szentséges atyánknak születéshelye, hol történetesen a hozzá nagyon hasonló bátyjával találkozánk, — Fano a Hasdrubal felett vívott győzelem emlékére és a mi több szép templomairól és regényes vidékéről híres város, — Pesaro az Isaurus folyó mellett, termékeny dombjaival, széles utcáival, — Rimini a boldogságos szent szűz csudatevő képével, — Cesena mint VI és VII Pius pápák hazája a Rubiconnak tartott Rugone és Pisatello patakok mellett, — Forli Ronea és Montone folyók mellett, — Imola, hol Szentséges atyánk főpásztori hivatalt viselt, — hosszabb, de a tengereni hajózásnál tanulságosabb és kellemesebb utazást biztosítottak. Városok és vidékek itt is nagy iparra és jólétre mutatnak.

Bolognában meglátogattuk a templomokat és a porta di Sargozza előtti szép temetőt. Biornok Viale Prela, kit itt tisztelhetni reménylettünk, főpásztori látogatásokat tesz megyéjében.

Bolognából Ferrarán és Páduán keresztül Velencébe, onnan Triestbe megyünk.

Isten áldása legyen mindnyájunkkal!

II.

Róma, 1862. majus 22-én.

Nem kétlem, megkapta már a sietve irt első levelet, melyet Veronából önhöz intéztem. Azóta nagy útát tettünk.

17-én reggel elindultunk Veronából és délután Milánóba érkezünk. Utitársunk volt többek között a vegliai püspök ur, ki régi társát Ferenczi kanonok urat szívélyesen tiszteli. Midőn Lombárdiának piemonti részéhez jutottunk, hol az útlevelet és a máhakat vizsgálni szokták, a vegliai püspöknek minden írásait és podgyaszát jól átkutatták; de az excellentiás urét, megtudva, hogy magyar püspök, érintetlenül hagyták.

Milánóban Imrét, ki a vaspálya-udvaron kék magyar ruhájában állongált, egy piemonti toborzó fráter, ki őt szökevény huszárnak képzelte, szinte elvivé piemonti katonának jó felpénz ígérete mellett, és csak ő nagyméltóságának erélyes közbeszólása után sikerült őt a piemonti buzgó toborzó körmei közül kiszabadítani.

Gyönyörű föld az a lombárd-velencei királyság. Valóságos kert. Ismerem már minden irányban. Nincs egy talpalatnyi miveletlen rész benne és helységei oly barátságosan tekintenek hegydomb- és rónákról az utasra, mintha csak fölkérnék, hogy kedves körükben fogadjon lakást.

Milanóból utunkat azonnal folytatva, a szép Certosa mellett, és Alessándrián keresztül, hol a Garibáldisták által próbált, de Istennek hála nem sikerült Tyrolisba leendő betörési szándékról először értesültünk, éjjel 11 órakor Genuába érkezünk és azonnal hajóra szállva, meglehetősen csendes tengeren, majus 18-án, vasárnap reggel 8 órakor Livornóba érkezünk. Ha a gőzös, mely ide hozott, további útjában Civita vecchiát érintette volna, akkor mi másnap, hétfőn, délutáni órákban már Rómában lehetünk — és én tetteleg megmutathattam volna, hogy az ember, ha folytonosan utazik, Fejérvártól egy hét lefolyása alatt Rómába jöhet — nem épen nagyon túlzott megerőltetéssel, mert én Pesten az Europa szállodában kényelmesen megháltam, Aradon 4, Pragerhofban 5 órát mulattam.

Livornóból a Civita vecchiát érintő francia gőzös csak 20-án délutáni 3 órakor lévén indulandó, ő Excellentiája a közbe eső időt egy Florenzbe teendő kirándulásra kegyeskedett felhasználni. Vaspályán 3 óra alatt lehet oda menni. Vasárnap délutáni 5 órakor indulván el Livornóból, $\frac{1}{4}$ 9-re érkezünk Florence, melynek

nem hizelegve adták a melléknevet: „la bella“. Az Arno folyó metszi keresztül öt kö- és két lánc-híddal. Rónában fekszik, de körülvéve három részről benépesített szép hegyekkel, melyeknek tavaszi színe most főleg kedves látványt nyújt. Tiszta város a fő-utcákban, tisztátalan mint minden olasz helység, mellék utcáiban 170 temploma közül meglátogattuk: S. Croce-t, melynek roppant terjedelmű frontispiciumát, egészen carrarai márványból most restaurálják, — a Cathedrálét, hol 1439-ben, mikint a templom beljében alkalmazott feliratok mutatják, a zsinat tartatott, melyben a keleti és nyugati egyháznak — fájdalom nem soká tartott egyesülése kimondatott, — a Battisteriót, S. Marcót ésat. — Meglátogattuk a Palazzo Pittit, a híres kép- szobor- és természettudományi gyűjteményeket, az emberi testet különböző részeiben szemléletileg felmutató bámulatot viasz-ábrákat, melyek a bécsi Josephinumbélieket hasonlíthatatlanul feljül mülják; — megnéztük a bibliotheca Laurenzianat, hol 9000 darab kéziraton kívül őriztetik a florenzi zsinat határozatának eredeti okmánya. A kéziratok: Cicero levelei Petrarka által lemásolva, Virgilius munkája negyedik századbéli kéziratban, egy biblia a 6-ik századból, egy Missale a 14-ik századból, — Tacitus munkáinak kéziratai a 4-ik és 11-dik századból s a t. vasláncokkal vannak lekötvé, nehogy

ha ide talál jöni, elvihesse. Florenc nevezetességeinek tanulmányozására hónapok kellenének: hálát adok még is Istennek és ő Excellentiájának, hogy bár futólagos képét szerezhettem meg magamban azon városnak, mely a Medici-ek uralkodása óta mint a szép művészetek hazája világra szóló hirben áll.

Május 19-én délután indultunk el e városból, mely az egyháznak neri sz. Fülöpöt szülte, és szerettünk volna Sienába, Catharina Senensis és Bernardinus Senensis szülő városába is elmenni, annál inkább, mert ott az utóbbi sz. férfinak épen Vigiliáját innepelték, azonban a vasuti rend nem talált úgy öszve a Livornóból Civita vecchia felé menő gőzössel, hogy ezen utat is megtéve másnap Róma felé hajózhassunk.

Május 20-án délutáni 3 órakor indultunk el Livornóból az Algerie francia gőzösön, másnap reggel 5 órakor Civita vecchia mellett voltunk. A pápai kormányzó a hajóról átküldött útlevelekből értesülvén nagyméltóságú püspök urunk ittletéről, azonnal bárkát küldött, pápai címerrel ellátott szőnyeggel beborított, hogy a vegliai püspök urral és uti társaival partra szállít-

tassa. Mi tehát késedelem nélkül kiszálltunk. A parton 6 Excellentiáját a pápai kormányzó küldöttje üdvözölte, 7 órakor vasuton elindultunk és a magyarországi pusztákhoz hasonlító Campagnán keresztül, jó ideig a tenger partján haladva, 10 óra után Rómába érkeztünk.

Tegnap délben az ausztriai nagyméltóságú követ urnál tisztelegedett ő Excellentiája, ott találtuk már nagyméltóságú Ranoldert a veszprémi püspök urat, kivel és három törökhoni katólikus püspökkel a követ urnál ebédeltünk.

Jelenleg a „Minerva“ szállodában vagyunk, hol sok francia püspök és pap, egy spanyol kánonok, Camillus de Lopez Cadixból, ki Livornótól Civita vecchiaig utitársunk volt, szállva vannak. Meglehet még is, hogy ő Excellentiája privát szállásra menend.

Róma, 1862. majus 23-án.

A Minerva szállodából privát házba költöztünk nem messze a piazza di Spagnetól, hol ezelőtt három évvel szállva valánk. Az utca, melynek felső végén új szállásunk van, Via di Capole case, a házi ur Dies nevet visel. A ház szép négy emeletes épület és mi a negyedik emeletben lakunk. Sok lépcsőt kell mászni, de a kilátás Róma legnagyobb részére bőven megjutalmazza a feljárási fáradságot. Az emelet körül vasrácsozatú corridon vezet; ha friss levegő, séta és szép kilátás élvezetében akarunk részesülni, csak kinyitjuk az ablakajtót és czélt érünk. Közel vagyunk a Quirinál palotához, hol jelenleg a nápolyi király családjával lakik, és a Monte Pinciohoz, hol egy nem nagy terjedelmű, de gondosan művelt szép kert, mely inkább angol mint olasz izlésre mutat, a nép számára nyitva áll.

Tegnap ő Excellentiája is részt vett az itt jelenlévő püspökökkel egy fél hivatalos pápai Consistoriumban, hol a japáni vértanúk canonisatiojára szavaztak.

Ő Excellentiája Istennek hála egészséges; ma lesz Ő Szent-ségénél első tisztelgése.

Egész utunkban a legszebb időnk volt. Csak midőn Livornoban három órakor hajóra szálltunk, hullott az eső nagy cseppekben, mely este felé megszűnván, kényelmesen ülhattunk a nagy gőzhajó fedélzetén és Capraia meg Elba szigetek és a piombinoi hegyfok mellett evezvén, gyönyörködhettünk a tiszta csillagos estvén, a most tülkörsima tenger nagyságán, a szigeteken felállított

világító tornyok változó világosságán. Valami ünnepélyes dolog az ily tengeri hajózás az éj homályában: a meghatott szív önként imádságra gerjed.

Az előtti napon, hogy mi a nevezett szigetek mellett elhaladtunk, egy ott keresztül utazó angol családnak szobaleánya Piombino és Elba között a tengerbe ugrott. Szépnek találhatta a halált oly nevezetes sziget és hegyfok között a halak társaságában: rajongó vagy örült vagy istentelenül reménytelen nő lehetett még is, hogy ily kárhozatos lépést tenni nem irtózott.

Róma, 1862. majus 25-én.

Majus 23-án nagyméltóságú püspök urunk szentséges atyánknál és bibornok Antonellinél volt tisztelkedni. Az utóbbi három év lefolyása alatt, mióta utoljára láttam, mind mindnyájan, időre nézve ugyan öregebb lett, de előbbeni élénkségéből mit sem vesztett. Nagy léleknek kell erős alkotású testében lakni, hogy annyi politikai küzdelem és személyes megtámadások között is megtörhetlenül tud állani. Élénk és derült személyiség ő most is, kinnek szeméből hatalmas ész néz ki, lekötelező és nyájas, de egyszersmind szilárd akaratú, kit nem minden szél fog megintgatni. Ő Excellentiája mintegy fél óráig volt nála: hiszem hogy felvilágosítást adott neki ügyeinkről. Én néhány percig voltam a bibornok urnál, nagyon kegyesen fogadott, ritka jószívűséggel monda: örvend, hogy ismét Rómában láthat és hozzá adá „spero vos in hac urbe tranquillos futuros.“ És e szavakat mondván, arczából azon nyugodtság sugárzott, melyet a jog és legszentebb ügynek védelme ad, az isteni gondviselésbe helyezett bizodalom pedig megerősít. Spes confisa Deo nunquam confusa recedit.

Két negyed tizenkettőre Ő Szentségéhez mentünk. Ott találtuk már az előszobában várakozó kalischi püspököt Lengyelországból, két irlandi két sveici püspököt, közöttök az őszbeborult Marilbey-t, kit megyéjéből egykor a jezsuita-falók elüldöztek, több francia püspököt és bibornok Barberinit. Jelen volt egy világi férfiakból álló belga küldöttség, mely a szent atya számára Péter-fillérekert hozott, — és más küldöttség római hercegek, grófok és előkelő polgárokból, kik Ő Szentsége számára tizennégyezer scudót hoztak. Ezen jó férfiak ugyan is magokra vállolták, hogy azon temérdek ajándékot, melyet hű katholicusok Ő Szentségének adni szoktak, sorsolás által pénzzé teszik

Jelenleg is két ily nagybecsű ajándékot láttam: mintegy két láb magas, dúsan aranyozott és drága kövekkel ékesített feszületet, — és női nyakéket, melynek pénzbeli értéke több száz scudóra mehet.

Mig az audientia ő nagyméltóságára került, jól megnéztem a termet, melyben voltunk. Szép, egyszerűen ékesített szoba. Falai setét veres selyemmel bevonvák, az ablak függönyök zöld és fehér selyem-szövetűek, az alsó padozat márvány mozaik, a felső olyan aranyozott és művészien festett gerendázat, minőt a basilika stílusú templomokban alkalmazni szoktak. A roppant nagyságú ablakokon keresztül a kilátás egész Rómára nyílik. A butorzat igen egyszerű. Van benne egy nagy asztal, melynek táblája chalcedon kövekből van összerakva, az asztalon áll: egy öles kereszt ében fából s rajta az Üdvészítő képe elefánt csontból, — egy lilomszál és egy fehér rózsaaág külön-külön edényben, mindkettő messziről természetes virágnak látszik, azonban ezüstből van öntve; Ő Szentségének e két műdarabot a Minoriták és sz. Ferenc szorosb rendű szerzetes Generalisai ajándékozták, midőn a boldogságos szent Szűz makula nélküli fogantatásának hitcikelye kihirdettetett. Ezeken kívül van még a szobában néhány antik alakú szék setét és világos sárga politirozással, egyéb semmi. Ilyenformán rendezvék Ő Szentségének más szobái is, mi az apostoli méltóság és fenségnek egyszerűsége által bizonyára leginkább megfelel.

A várakozás ideje alatt beszélgettem egy sweici öreg püspök urral németül, egy irhonival latin nyelven. Midőn az irhoni az ő angolos kiejtésű latin beszédét mondja, ugyan jól kell figyelni, hogy az ember megérthesse. Azonban a tiszteleltre méltó irhoni főpásztor folyvást jól beszélt a latin nyelvet; elmondotta hogy nálok a főpapok szegények, fizetésöket a nép adja a mellett, hogy javadalmazásukra a püspöki megye két plebániájának évi jövedelme szokott szolgálni: azonban a püspöki kar el van határozva, inkább szegénységben élni, mint kormányi fizetést elfogadva, magát a kormánytól függővé tenni. Istenem, gondolám magamban, mily áldozatkész és magasztos vallásos érzületű lehet az a jó irhoni katolikus nép, hogy szegénységéből püspökének fentartására is járulni siet. Azonban az írlandi főpásztor ur egész magatartásából is azon elszánt akarat sugárzott ki, melyen első pillanatra meglátszik, hogy, ha isteni vallása érdekében küzdenie

kell, miben a protestans Angolhonban elég része jut, meg nem ijed az árnyékától. Ily lelkületűnek látszott a másik ír püspök ur is, csakhogy maga tartásában több fenség rejlett.

Az audienciák Ő Szentségénél sokáig tartottak; midőn $\frac{1}{2}$ 12-re oda mentünk, már javában folytak és $\frac{3}{4}$ 3-ra végeztettek be. Valóban csudálkozom, mikint állhatja ki a szent atyá, ki folyó hó 14-ke óta hetvenegyedik életévébe lépett, az ily fáradságot? miután a nyilvános fogadásokat megelőző délelőtti órák a mostani időkben nagyon megnehezült hivatalos dolgoknak elintézésére szánvák. Püspök urunkat, ki husz percig volt nála, Ő Szentsége azonnal felismerte és mindjárt az előtte oly kedves olasz nyelven kezdett vele szólni. Én megköszöntem a szentséges atyának a kegyelmesen rám ruházott házi praelaturát és ő nekem atyai áldásának reám és az igazgatásom alatti intézetre való kiterjesztésével válaszolt: „Benedico Tibi et Instituto, cujus spiritualem curam sustines, ut ad gloriam Dei fructuose laborare possitis.“ — Nem találtam fel Ő Szentségében azon testi elgyengülést, melyből a hírlapok közel elhunytának hírét szeretik jósolgatni. A nehéz idő viharos járása meglátszik ugyan rajta, kissé fogyottnak találtam, az is igaz, hogy lábán valami orbáncos kiütések miatt fontanellát kellett nyitni: azonban most is vidor, élénk szemű, egyenes magatartású, olyan, hogy nem zaklatott időnek körülményei között akár még évtizedeket mernék neki jósolni. Átaljában mondják, kik őt közelebről ismerni szerencsések, hogy nagyon munkabíró és kitartó. Adja Isten, hogy ellenségei megszegyenüljenek és az egyház az ő bölcs, apostoli kormányzása alatt a látogatás nehéz napjait dicsőségesen kiállhassa.

Isten áldása legyen mindnyájukkal!

Róma, 1862. majus 29-én.

Nagyméltóságú püspök urunk már két félhivatalos Consistoriumban vett részt, Majus 22-én és 24-én, votumot adni a japáni vértanúk — és Michaelis de Sanctis spanyol származású szerzetes — Ordinis SS. Trinitatis Fratrum discalceatorum Redemptionis Captivorum — pap canonisatioja ügyében. Az utóbbinak szentté nyilvánításánál azon ritka eset fordul elő, hogy ugyanazon szerzetes rendű laicus frater, Joannes Baptista, ki boldogult Michael közbenjárása által ezelőtt 32 évvel a tüdővész-

ből csudálatosan meggyógyult, a Canonisatio ünnepélyében, Spanyolhonból ide általjöve, részt veend.

Hogy alkalom nyujtassék a Rómába zarándokolt püspököknek, miszerint egymást kölcsönösen megismerhessék és eszméket cserélhessenek, Altieri Lajos bibornok, római herceg, ki azon időben midőn Pazmanita voltam, bécsi nuncius vala, minden vásárnap és szerdán délelőtti tíz órától délutáni két óráig megnyitja pompás termeit a püspökök elfogadására, és a legszeretreméltóbb házi ur szerepét valóban lekötelező módon szokta gyakorolni. Ő Excellentiája kegyességéből már kétszer voltam én is jelen. Találkoztam és beszéltem ott Marilley freiburgi püspökkel, Petrone Jezsuitával, kinek 9 kötetű Dogmaticaja nálunk is dicséretesen ismeretes, Beckx Jezsuita Generálissal, La Croix-val a Collegium hungarico-germanicum igazgatójával P. Bonfiglio Mura-val a római egyetem igazgatójával. Személyesen volt szerencsém tisztelni Wisemann Miklós bibornokot, „Fabiola“ halhatatlan íróját, magas, erős testalkatú, nagyon piros képű, és 60 éve dacára még erejének teljében levő urat, — Veillot-t az egykori „Univers“ lángeszű és bátor szerkesztőjét, — Dupanlaup-t az orleansi püspököt, Franciaország egyik legszellemdúsabb főpásztorát, a pápa világi fejedelemségének halhatatlan védőjét, kinek 60 évéhez még legalább annyit szeretnék adatva látni. Franciaország itt úgy látszik, legerősebben lesz képviselve, már is több mint 1200 francia pap van jelen, kiket az utcákon, templomokban és a régi épületek romjai között a nyakokon lefüggő fejr szegélyű fekete szalagról azonnal felismerhetni. Altieri termeiben legtöbbet is lehet azért a francia nyelvet, azután az olaszt, spanyolt, németet, közben a latint hallani. Ily esetben tűnik ki nagy mértékben annak szüksége, hogy az egyház hivatalos nyelveül a latint használja, minthogy kevés oly kiváló személyiség lévén ki — mikint nagyméltóságú püspök urunk — több europai miveltségű nyelvet egyforma könnyűséggel beszéljen. az egyház hivatalos nyelvének kellő tudása nélkül, a világ különböző részeiből összegyűlt püspökök és egyházi férfiak között az eszmecsere is lehetetlen volna.

Más ily gyüldét a főpapok számára a nálunk is kedves emléken levő monsignore Nardi Ferenc nyitott saját tágas lakásában. Ő annyi tudomány, élc, miveltség és nyelvismerettel bir, hogy bár mily magasb igényű társaság is magát nála otthonosnak találhatja.

Szabad időnket a templomok és más nevezetességek megtekintésére szoktuk fordítani. Midőn 1859-ben Rómában valánk, a nagy hét és más hivatalos teendő úgy lefoglalt, hogy csak homályos képét vihetém el magammal e roppant nagy városnak: most reménylem másként lesz.

Majus 24-kén délután meglátogattuk a S. Maria della Vittoria nevű templomot, mely a Bécs és Lepantonál a törökök felett kivívott győzelem emlékeül állíttatott és azért minden évben Szentmihályhava 12-ét és Mindszenthava 7-ét nagy szertartással szokta megünnepelni. A főoltár felett kis Mária kép van, melyet hős Hunyadyknak méltó társa, capisztrani sz. János Belgrád ostromlása alkalmával magánál viselt. A győzelmek emlékeül a templom márványozott falain néhány török zászló leng. — Innen elmentünk a Maria degli Angeli nevű templomba, mely a Mons Viminalis felett azon a helyen, hol Diocletian fürdői állottak, görög kereszt alakban épült. Tizenhat részint valódi, részint utánzott aegyptusi gránitoszlop diszíti a templomot, nyolc még ugyan azon helyen van, hol akkor állottak, midőn a *thermae Diocletianae* épület súlyát kellett fenntartaniok. Márványmozaik talapzatán van a dél-pontot mutató vonal, mely Bianchini tudós főpap utmutatása szerint készült. A falakon látható gyönyörű képeket Domenichino, Muziano és Battoni festették. A templom mellett négyszeg alakú corridorral a carthausi barátok zárdája emelkedik; minden cella ajtaján felírás van, mely távolról az ajtóra ragasztott papiroson írottnak látszik, azonban közelről nézve a papiros ügyesen odarajzolt festésnek tűnik fel. Oly feliratot jegyeztem fel magamnak, mely jelen viszonyainkra alkalmazva, nagy vigasztalásunkra szolgálhat: „*Horti aquis irrigati non ita germinant, sicut Ecclesia, si Martyrum sanguine irrigentur.*“ — A Maria degli Angeli templomban találkoztunk először a münchen-freisingi érsek urral és titkárával; itt találkozott nagyméltóságu püspök urunk a spanyol királynőnek udvari főpapjával, ki „*Patriarcha de los Indos*“ cum Dioecesi in partibus Infidelium. Ezen spanyol főpap igen szeretetre méltó ur, veres talárisban, középen zöld bojtú capuciumban és hosszúdad zöld kalapban és oly külsővel, minő körülbelől az öreg esperes Szőkefalván, ha jó kedvében vagyon. Spanyolul beszél és azon kívül egy nyelvet sem.

Majus 25-én ő Excellentiája bibornok Barnabo urnál tiszt-

telkedett, ki a Collegium de propaganda fide elnöke. Született Folignóban 1801-ben. Ernyedetlen szorgalma, nagy tudománya és fiatal erélye miatt általánosan dicsértetik. Egészen hivatalának él, kin első pillanatra meglátszik, hogy a legcsekélyebb részletekig jártas azon ügyekben, melyek vezetésére bizvák. Erdély messze van, s a mellett még sok hozzánk közelebb eső uraság előtt is meglehetősen ismeretlen föld, ő még is egy pár ügyünkről, melyek ezen Congregatio elejébe jutottak, főpásztorunknak ex improviso kellő felvilágosítást tudott azonnal adni. — Tisztelkedtünk azután még Sylvestri bibornok urnál is; ki mint az ausztriai népek protectora, az osztrák kormánytól fizetést huz. Humanus, szelid lelkületű kedves ur, ki nagyméltóságú püspökünket oly szívesen látta, hogy alig akará magától elbocsátani.

A ma látott templomok közül megemlítem a „SS. Apostolorum“ címűt, mely a hatodik században sz. Fülöp és Jakab tiszteletére emelt templom helyén és maradványaiból XI-ik Kelemen pápa alatt újra épült. A főoltar alatt sz. Fülöp és ifiabb Jakab apostolok — a márvány padozatú templom közepén szüntelen égő gyertyák mellett több vértanúnak földi részei nyugosznak. A templomot a márvány oszlopzatok három hajóra osztják. A sekrestye ajtaja felett van XIV-ik Kelemen pápának márvány síremléke Canovatól.

Nevezetes családot tanultunk ma megismerni, a Voigt családot. A férfiú Bajorországból származott és most királya engedelméből Rómában tartzkodó nagyon buzgó convertita, a világ egyik legjelesebb érem-metszője, ki jelenleg is a pápai kormány számára egy emlékpénz kiállításán dolgozik, — neje a festészetben kitűnő, vejök pedig mint szobrász jeleskedik. Rokonságban áll velök Fabj József nevű áldozár, ki néhány évvel ezelőtt a bécsi Nunciaturánál volt alkalmazva. Ő volt az, ki ő Excellenciája számára a mostani szállást kereste és mindenről, mi az itteni tartzkodást olcsóvá, kellemessé és mennél tanulságosabbá teheti, valóban elismerés és szeretetre méltó előzőekenységgel gondoskodik. Ezen kedves családnak ablakaiból néztük a vallásos körmenetet, melyet a háladatos rómaiak Ő Szentsége 1849-ben történt visszatérésének emlékeül évenként megtartani szoktak.

Majus 26-át mint neri sz. Fülöp ünnepét a rómaiak, kik benne a város védszentjét tisztelik, megszokták ünnepelni. Ő

Szentsége e napon legszebb díszhintójában szokott a néri szent Fülöp által 1575-ben építtetni kezdett és a boldogságos szent Szűz tiszteletére emelt templomba — chiesa nuova — menni. Az utcák, melyeken keresztül a szent atya, kísérve a bibornokok hosszú sorától, vonulni szokott, a házak ablakaiból lefüggő szőnyegekkel voltak díszítve; a lelkes francia papság pedig felhasználta ezen alkalmat is, hogy a szentséges atya iránti, valóban példás ragaszkodásának tiszteletteljes kifejezést adjon. A díszmenet, melyet mi a sz. Péter terén néztünk, szép látványt nyújtott, különösen jól veszik ki magokat a pápai testőrök, elég nép is özönlött az utcákon örömmel éltetve Ő Szentségét, ki állva és megindultan osztogetta az áldást.

A díszmenet bevégezése után betértünk azon házba, melyben neri szent Fülöp és társai laktak. Nevezetes a ház egyik szobájának azon felirata, melyben magát Caesar Baronius, az Oratorianus, ki később bibornoki méltóságra emeltetett, „Coquus perpetuus“-nak nevezi. Szent Fülöp társulatában t. i. ő vitte a szakácsi tisztelet, és tudva van e szép nevű egyházi történésről, ki nek nagy tudományát csak jámborsága múlta felül, mily készséggel teljesített mindent, mit sz. Fülöp neki, főleg alázatosságának megpróbáltatására tenni parancsolt. A coquus perpetuus és sz. életű gazdájának áldott nevét és hírét tiszteletben tartja a keresztény világ, mi alatt sok pöffeszkedő nagyság, mely fejét alázatosságban meghajtani magához illőnek nem tartá, nyomtalanul halt el a világon és az emberek emlékéből.

• Megnéztük még e napon a Capitolium dombján a „Maria ara Coeli“ ősrégi templomot, melyhez 124 lépcső vezet. Három hajóját roppant gránitoszlopok hordják, melyek mikint egyik oszlopnak felirása „A. Cubiculo Augustorum“ gyanítani engedi, a Caesarok palotáiból hordattak ide. E templom főoltára felett van egy, mindenesetre nagy régiségre mutató Mária kép, melyet sz. Lukács festésének tartanak. Innen tovább a Capitoliumnak a mons Palatinus felé néző részén sok rongyos és piszkos háztól körülvéve, és ezektől némileg elfedve a szomorú emléktű Rupes Tarpeja van, melyről a halálra ítéltet ledobadni szoktak, mi mint-hogy a sziklás hely mintegy 80 lábnyi magasságú lehetett, a testnek teljes összeroncsolását okozhatta.

Feljegyzem még, hogy a Capitolium terén az Ara Coelihez van csatolva a szorosb rendű Szent-Ferenciek zárdája, melyben

a Generalis lakik, kinek joghatósága alá tartoznak az erdélyi Stephániták is. E zárdában 150 szerzetes tartozkodik: nem tudnám hirtelen megmondani, ha vajjon a Stephaniták egész tartományában van-e öszvesen ennyi szerzetes?

Majus 27-kén meglátogatta ő Excellentiája a Minoritából 1861-ki Szentmihályhava 27-kén bibornokká lett Panebianco Antalt, ki néhány évvel ezelőtt a mi kedves hazánkban is járt. Épen oly alázatos, szelid és nyájas nagy uraságában, minő volt szerzetes korában. Ruháját sem változtatta: csak a veres capucium mutatja, hogy bibornok áll előttünk. Nagy ünnepélyek alkalmával ruhája hamúszínű és olyan szabású, minőt a Minoriták viselnek. Panebiancoról bizonyos időben nálunk azon hír terjedt volt el, hogy ő lesz a szentséges atyának utódja. A mi kedves mentorunk Fabj, kiről már emlékezém, midőn ezen hírről előtte említést tevénk, azt jegyzé meg, lehet valami a dologban, ha azon jövődőlésre tekintünk, mely Pio IX-o utódjáról azt mondja: „erit fune ligatus.“

Majus 28-kán érkezett Rómába a méltóságos győri püspök ur Schreiber László kanonokkal és Lippert építőmesterrel, a méltóságos csanádi püspök ur Gemel Ignác titkárával. Társaságukban volt Winkler József nagyváradi kanonok. Mindnyájan a „maison Dies“-ben vannak szállva.

Krisztus Urunk menybemenetele ünnepén a laterani basilikában „omnium urbis et orbis Ecclesiarum mater et caput“ fényes isteni tiszteletet tartatott. Ő Szentsége a szent mise végén a basilika erkélyéről a nagy térséget egészen elfoglaló népre és katonaságra apostoli áldását adta. Nekem meglehetősen erős hangom van vagy volt, még sem mernék Ő Szentségével a hangra lézve versenyre kiállani. Hetvenegyedik évbe járó urtól ily erős, izsza zengzetű, még is kellemes és a szívet önkénytelenül is elragadó éneket hallani, valóban nagy ritkaság. Az áldás végével az ágyúk dörögni kezdettek és a szent atya iránt gyermeki tisztelettel viseltető nép ismételten lelkes: Eviva Pio IX-o! kiálásokban tört ki.

Róma, 1862. Junius 1-én.

Tegnap előtt reggel négy órakor elkisértem kegyelmes urunkat Rómának egyik legnagyobb romjához, a Colosseumhoz — botatásálni. A Colosseum, vagy is Amphitheatrum Flavii, melynek

fényképét önök nagyméltóságú püspök urunk dolgozó szobájában láthatják, a mons Palatinus, Esquilinus és Caelius közötti térségen, a Forum romanum szomszédságában fekszik. Vespasian kezdte építeni és három év alatt készült el a nagyterjedelmű négy emeletes épület, melyről Martialis írja: „Omnis Caesareo cedat labor Amphitheatro.“ A hagyomány szerint negyvenezer keresztény és zsidó rab dolgozott rajta. A három évig tartott építés befejezését Róma száznapi közmulatsággal ünnepelte meg, mely alatt számos gladiator és több ezer vad állat pusztult el benne. Alakja ellipticus, négy sor fallal, melyek, mikint az ott heverő romdarabok mutatják, márványtáblákkal voltak kirakva. Ülve mintegy százezer ember férhetett el benne. Itt vérzett el Trajanus alatt sz. Ignác antiochiai püspök „frumentum Christi, ut dentibus bestiarum molitur.“ Ki tudná megmondani, hány keresztény vértanú áldoztatott fel itten nyilvános játékok alkalmával, hogy szenvedése, vére és halála által örökre szent emléküvé tegye a helyet, mely a Caesarok és római nép vad gyönyörködéseit látta? A Colosseum terének közepén a véres üldözéseken isteni hatalommal diadalmaskodott szent kereszt van XIV-ik Benedek pápa ideje óta felállítva, a belső falak mellett, melyek egykoron a vad állatok és halálra szántak elzárására szolgáló szobákat képezték, a szent kereszt-uti állomásokat látjuk, hol minden pénteken este a kereszt-uti ajtatosságot tartják. Van benne csinos kápolna is. A nagy épület rég teljesen összeomlott volna, ha a pápák annak fentartásáról nem gondoskodnának; falainak talán egy nyolcada legujabb mű, mely a régi falak támogatása- és kiegészítésére emeltetett. IX. Pius e tekintetben legtöbbet tett. A régi falakon a botanicus bő anyagot talál fűvészi gyűjteményéhez, csakhogy az omladvány-falakon a járkálás szédítő és veszedelmes.

Mintegy száz lépésnyire a Colosseumtól van egy sütő kemence alakú omladvány, mely Meta sudans név alatt ismeretes; hajdan kút vala, melyhez a pór és vér-lepte Gladiatorok siettek a harcjáték végén megmosni tagjaikat.

Botanisálás után betértünk S. Francisca romana templomába, mely a Via Sacra-n nem messze a Colosseumtól a város felé menve emelkedik, a de monte Oliveti nevezetű szerzetesek zárdájának szomszédságában. A hagyomány azt tartja, hogy a templom azon helyen áll, hova Nero aranyos palotájának csarnoka kinyúlt. A szentély bolthajtásán középkori mozaikképek

vannak; a főoltár falába ad partem epistolae illesztetett azon kő, melyen sz. Péter térdelt, midőn a repülő Simon magus az apostol imádsága következtében Icarus sorsára jutott. E kővön két mélyedés van, melyek ugyan sz. Péter térdeinek nyomai is lehetnek, de melyeket azóta az azokból morzsákat magokkal vinni szeretők vájhattak ki. A főoltáron innen, a templom hajója felé, kápolnaszerű kryptában, szüntelen égő gyertyák mellett, fekszik sz. Francisca romana, a Poncianok ősrégi családjának legnemesebb sarjadéka. Letérdeltünk a sír mellé és imádkoztunk ő Excellentiájának kedves jó anyjáért, ki Francisca Romana nevet visel.

Maius 30-án délután a következő templomokat látogattuk meg: „Maria sopra Minervam“, melynek főoltára alatt Catharina Senensis, — „del Gesu“, melynek az evangeliomi részen levő első mellékoltára alatt layolai sz. Ignác, — „S. Ignazio“ melynek egyik mellékoltára alatt gonzagai sz. Alajos teste fekszik. Itt és oly oltárok előtt, hol Isten szenteinek földi testeit tisztelhattuk, hosszabban térdeltünk. Az imádság ily helyen bensőbbé, édesebbé, magasztosabbá válik. A lélek egészen át van hatva a vele hitben egyesült szentnek erényei és az ezeket megjutalmazó isteni irgalmasság által, s reményre gerjed, hogy Isten gyengeségünkbe erőt öntend, követni a dicső példát, mely a szentek életéből felénk sugárzik.

A mai templomlátogatást szent Sabina templomával végeztük be, mely a Monte Aventinón a Tiberis balpartján épült és a nevezett vértanúnőnek földi részeit foglalja magában. E basilika stílusú templom Róma legrégibb egyházaihoz tartozik: I. Coelestin vagy III-ik Sixtus alatt épült az ötödik század első felében. Kiválóan szép benne a boldogságos szent Szűz képe Sasso Ferratótól. Itt is láttam egyet azon súlyos barna kövekből, melyeket a vízbe dobásra elítélt vértanúk nyakába akasztottak. — A templomhoz van kötve a Dominikánusoknak sz. Domokos által épített, s fejez márvány oszlopú corridorral ellátott zárdája, melyben noviciátust tartanak. E zárdában mutatták sz. Domokos és V. Pius pápa szobáit. A zárdai kertben van egy szép nagy pálmafa, melyen már gyümölcsöket lehetett látni, — és egy állítólag sz. Domokos által ültetett citromfa, melyről a szerzetesek azt mondák, hogy új sarjat hajt, valahányszor a szerzetben valami nagyobbserű istenes dolog terveztetik: így sarjadzott ki újból e fa, midőn néhány évvel ezelőtt a szerzetesi fegyelem visszaállítási

munkája elkezdett. A meredek dombnak a Tiberre néző részén, mely még a Domonkosiak kertjéhez tartozik, ő Excellentiája néhány érdekes plántát szedett.

Rómában főpapi bizottmány alakult egy felirat tervezése végett, melyet a világ minden részeiből egybegyűlt püspökök Ő Szentsége elejébe terjesztendenek. A bizottmány elnöke Wiseman bibornok; alakításánál figyelem volt a különböző tartományokra. Amerikát az éjszaki államokból Hugues János newyorki érsek, és Mexikóból Lavastida Pelagius Antal tlascalai vagy is angelopolisi püspök; — Angolországot Wisemann Miklós westminsteri érsek és Grant Tamás London déli részében southwarki püspök, Irlandot Cullen Pál dublini érsek; — Austriát Trevisanato József Lajos velencei pátriárka és Haynald Lajos erdélyi püspök; — Franciaországot Jolly Mellone sensi érsek és Dupanloup Antal orleansi püspök; — Hollandot Zwijssen János utrecht érsek; — Némethont Scherr György münchen-freisingi érsek és báró Ketteler Wilmos mainzi püspök; — Olaszont Appuzzo Ferenc sorrentói érsek; — Oroszbirodalmat Borowszki Gáspár zitomiri és Marszewski Mihály kalischi vagy is wladislaviai püspök; — Spanyolországot Costa y Borrás József tarragoniai — és Barrio y Fernandes Marianus valenzai érsek, a keleti egyházat Hassun Antal constantinopolyi örmény primás képviselte. Hozzájuk van adva még Franchi Sándor tessalonikai érsek in partibus. A bizottmányban, mely zárt üléseket tart, a nevezett urakon kívül senki sem vesz részt. A tanácskozás francia, olasz, spanyol és latin nyelven foly. Nembizottmányiak tudomására eddig igen kevés jutott abból, a mi a tanácskozás folyama alatt történt. Annyit hallottam, hogy kegyelmes urunk fényes ékesszólása által a bizottmány figyelmét nagy mértékben magára vonta és hogy főleg az orleansi püspök ur, ki itt maga is nagy kitüntetésben részesül, mindenütt kiváló elismeréssel szól róla. Tapasztaltam ezt az Altieri bibornok urnál tartatni szokott társalgások alkalmával. Az erdélyi egyházmegye főpásztora által Rómában is oly dicsőséget arat, minővel a kath. világnak ritka Dioecesis-e fog dicsekedhetni. Nem hizelgési szándék, melytől mindég távol maradni szerettem, vezérli gyenge tollamat, midőn ezt kegyelmes főpásztorom hite és tudta nélkül irom: teszem azért, mert jól esik egyházmegyénk dicsőségének ezen vonását is feljegyezhetni.

Róma, 1862. június 3-án.

Majus 31-én délután érkezett Rómába Magyarországnak — otthon és itten köztiszteletben álló herceg-prímása, bibornok Scitovszky János ő Eminentiája. Kiséretében vannak: kanonok és pápai praelatus Schirgl András, gróf Nyári Rudolf és Meszlényi Gyula. Szállva van a piazza di Spogna hotel Európában, hol Ránolder János veszprémi püspök ő nagyméltósága is tartozkodik.

Tegnap és ma délután voltunk Doria-Pamfili és herceg Borghese villáiban. Kitünően szép kertek. Amabban több vizesést, nevezetes Columbariumot még nagyon eleven színezett freskoképekkel és gyönyörű virágcsoportozatokat, — ebben utánzott pogány templomi romokon kívül, a kerti palota termeiben nevezetes régiség-gyűjteményt láthatni.

A bizottmány, melyről utolsó jegyzeteimben említést tettem, majus 31-én délelőtti tizenegy órától délutáni három óráig ülésezett. A tárgy fontossága méljen beható tanácskozást igényelt. Egyik francia főpap kegyes volt nekem mint erdélymegyei áldozárnak Altieri bibornok ur termeiben azon nyilatkozattal kedveskedni, hogy a bizottmány elnöke kiváló előszeretettel emeli ki azon szerencsés tapintatú tevékenységet, melyet püspököm az ülésekben kifejt. A mit ezen alkalommal a püspöki bizottmány munkálkodásáról mint biztos dolgot hallottam, azt a következőkben fejezhetem ki: Két adresse-terv feküdt a bizottmány előtt, egyiknek szerzője Wiseman, a másiknak Dupanloup volt. Miután egyik terv sem találkozott általános helyesléssel, a bizottmány hosszab vitatkozás után abban állapodott meg, hogy a szentséges atyához intézendő hódolati nyilatkozat alapjául Wiseman terve fogadtassék el oly módon, hogy Dupanloup munkájából nevezetes részek vétessenek be, és így a Wiseman által tervezett adresse új alakba öntessék, mi végre titkos szavazat útján kisebb bizottmány választatott.

Június 1-én ő Excellentiája a „S. Maria di Loretto“ templomban misézett és ezen alkalommal legalább is kétszáz embert communicáltatott. Oly töredelmes ajtatossággal járultak mindnyájan a legfenségesebb oltári szentség vételéhez, mely főpásztorunkat méljen megindította. A mód, melyet a Communionak ünnepélyesebbé tételéhez választottak, nekem nagyon tetszett. A templom hajójában a szentély felé szónoki szék volt felállítva; ur

felmutatása után oda térdelt egy szerzetes pap és időközönként rövid elmélkedő imádságot mondott el, melynek végeztével a Chorusban mindannyiszor négyes hangon énekeltek. Az imádság és ének folytatott áldozás alatt és után, és mondhatom, mert éreztem, ha az elmélkedést tartó pap, miként a jelen esetben, igazán szívből szol, maradandó becsü hatást gyakorol a szívekre. Vajjon nem volna-e jó nálunk is az áldozás perceit, melyek életünknek legbecsesebb pillanataihoz tartoznak, ily módon ünnepélyesíteni?

A most említett napon déli 12 órakor Altieri bibornoknál a nála egybegyűlni szokott bibornokok, püspökök és papok társasága előtt kétszáz személyből álló énekkar hallatta magát Ő Szentsége tiszteletére, kit az ének után egy fiatal ember magasztaló és világi hatalmát dicsőítő beszéddel üdvözölt. A szonoklatra Wiseman bibornok felelt. A hallgatóság, valamint a folyosókat és a tágas udvart egészen eltöltő nép sokszoros éljen kiáltásokban és tapsokban tört ki.

Altieritől ő Excellentiája, engem is maga mellé venni kegyeskedvén, meglátogatta Beckx-et a Jezuiták generalissát és La Croix-t a Collegium hungarico-germanicum igazgatóját és magyar növénydekeit, azután elment az osztrák követhez ebédre, melyre a magyar püspökökön kívül sok más főpap is hivatalos vala. Beckx magas homlokú szikár, közép termetű férfiú; mélyen bentülő szemei sok-gonddal terhelt főre mutatnak. Talán nincs a világon ember, ki oly korlátlan hatalommal bírna mint ő. Mintegy hétezer egyénről úgy rendelkezik mint a fazakas edényeiről, midőn azokat sárból neki tetsző alakokká szokta gyúrni. Roppant és számos földképek vannak szobái falaira aggatva, melyeken a szerzet házai és missioi különös pontokkal jelelvék. Ha Európából Amerikába küldi egyéneit, ezek ellenmondás vagy bármi ellenkező észrevétel nélkül indulnak el ha mindjárt a — sejtett vértanui halálba is kellene menniök. Mert náluk az engedelmeség nemcsak fogadalmuk, hanem a lelkismeretes teljesítésnek is tárgya. Ezen vallásos engedelmeség tette a szerzet munkálkodását nagygyá és dicsővé a katolika egyház és a Jézus Krisztus szent vérének drága árán az örök üdvösségre hívott emberiség történetében. Engedelmeség! mily nehéz halású szó ez napjainkban nem ritkán oly körökben is, hol az vagy a fogadalom vagy ünnepélyes ígéretnek tárgya; pedig, ha igaz

az, mit paulai szent Vince oly szépen mond: „az engedelmesség a bölcsesség köve, mely mindent, a mit érint, arannyá változtat át”: úgy bizonyára az engedtlenséget az egyének és társulatok az egyház és polgárzat életében minden jó és üdvösnek koporsójául kell tekintenünk.

A Collegium hungarico-germanicum kívülről szabályos szép palotát mutat, de beljében össze-vissza toldozott foltozott épület. A belső igazgatás és oktatás a Jezuiták kezébe van fektetve. Minden növendéknek külön szobája és kis kézi könyvtára van. Majdnem bibornoki színű papi ruhát viselnek, miért is őket a római nép — minthogy ők gyalog, a bibornokok csak kocsin járnak a városban „gyalog bibornokoknak” szokta nevezni. Jelenleg négy magyarhoni növendék van az intézetben. A kedves igazgató La Croix közremunkálását ígérte meg főpásztorunknak arra nézve, hogy a most ürességben levő egyik alapítványi hely erdélyi növendékkel töltsék be.

Elfelejtém eddig feljegyezni, hogy Liszt Ferenc, Vörösmarty-ként „hirhedett zenésze a világnak, bárhová jut mindig hű rokon”, mindjárt megérkezésünk után felkereste nagyméltóságú püspök urunkat, kivel az esztergomi basilika felszentelése óta ismeretes, s ki iránt nagy tisztelettel viseltetik. Ő Excellenciája a kedves látogatást visszanozta, és ő örömeiben egy „Ave Maria” zongorázással kedveskedett. Bár mint is áll a dolog a cigány zenéről irt munkája és az ez által felkeltött ellenészrevételek ügyében: nagyrabecsülésemet tőle meg nem tagadhatom, nemcsak azért, mert költő-királyunk őt „hangok nagy tanárja”-nak mondotta, hanem és főleg mivel ő a katholicismus iránt jelenleg lángoló, életében annak szabályaihoz, mikint biztos tudomásomra jutott tettei hirdetik, magát szigorúan alkalmazó dícső fia magyar hazánk és egyházunknak.

Róma, 1862. június 5-én.

Június 2-kán nagyméltóságú püspök urunk és — quia accessorium sequitur suum principale — én is a Collegium hungarico-germanicumba voltunk ebédre hivatalosok. Meghívást kapott minden magyar és némethoni püspök. Két laterani kanonok közt és monsignor Nárdi szomszédságában ültem. A jó szomszéd kedves szokása szerint élceskedvén sok tréfát mondott; hanem végre egész komolysággal és látható érdekeltséggel azt sugá ne-

kem: mondanám meg püspökömnek, hogy azon erély és szerencsés tapintat, melylyel a bizottmányi ülésekben az anyaszentegyház szabadságát és érdekeit, az apostoli szent széknék történeti jogait, és az isteni gondviselésnek különös tanácsából eredett, európai alapkötések által szentesített világi fejedelemségét védeni segítőleg, a bizottmányi munkálatnak ohajtott megoldásához közremunkált, a leghíresebb egyházi méltóságok tiszteletét nyerte meg. Itt tudtam meg azt is, mily megtisztelő bizodalommal viseltetett a főpásztori bizottmány főpásztorunk iránt. Ugyan is midőn kebeléből a felirat összeállítására öt tagból álló kisebb bizottmányt küldött ki titkos szavazat útján, az orleansi püspököt, kegyelmes urunkat, a sorentói érseket, a tarragoniai érseket és a dublini érseket választotta meg. És ezen kisebb bizottmányban is a szerkesztői tollat ő Excellentiája vitte. Nézzék meg önök a bizottmányi tágok fényes névsorát, és azután — adjanak még nagyobb hálát mint eddig Istennek, hogy egyházmegegyénket ily főpásztorral áldotta meg. — Elgondolhatják önök, mily jól érezhettem magamat ily kedves hírek után. Annál terhesebb napja vala ő Excellentiájának. Sylvestri bibornok és francia gróf Richmontenak megköszönte az ebédre hívást, mivel e napra a Collegium hungarico-germanicumba a jezuítákhoz ígérkezett, itthon az ebédet felmondotta hasonló ok miatt, és a bizottmányi munkálat egész nappalát, sőt kevés megszakasztással egész éjjéli tizenegy óráig való idejét úgy igénybe vette, hogy a Collegiumba sem juthatott, hol az ebédnél bibornok Scitovszky és Reisach elnökölt. Ebéd végén a Collegium növendékei négyes hangon szép hymnust énekeltek, melynek olasz és német szövege a vendégek között kiosztatott, s a melyből néhány versszakot ide irok:

Herr, du hast die Welt erschaffen,
 Dein Odem sie belebet,
 Das Schlifflein hin zum Hafen
 Das Herz zum Himmel strebet.
 Wir müssen pilgern-hinauf,
 Hinauf geht unser Lauf.

Seelen erretten aus ewigen Ruinen
 Ist ein göttlich erhabenes Beginnen,
 Drum sind wir zum Sterben bereit.

In des Vaterland's schöne Gefilde
 Ziehn wir heim mit Panzer und Schilde
 Seiner Apostel, wie Rom sie verleiht.

Walle heiliges Banner, o walle
 Freudig schwören dir Treue wir Alle
 Als Kriegerschaar in Christo geweiht.

Junius 3-án Andrea della valle című templomban örmény szertartás szerinti szent misét, melyet Hassun — és francia predikációt hallgattunk, melyet az orleansi püspök Dupanloup tartott. Az utóbbi számára a templom hajójának közepében az evangeliomi részen zöld posztóval bevont állvány volt készítve s az állványon veres bársonnyal takart asztalka és karosszék. A nagyhfű szónokot, ki majd állva, majd sétálva, majd ülve mondotta el beszédét. tetétől talpig lehetett látni. Előadása nagyon folyékon és kellemes, csupa francia tűz, mely azt is magával ragadni képes, ki — mint én is — e nyelvnek teljes birtokában nincsen. Minden mozdulata azt mutatta, hogy lelke mélyjéből méríti gyönyörű szavait. A beszéd három fél óráig tartott. Szónoklatát az országok előszámlálásával kezdte, honnan a püspökök Rómába jöttek: Spanyolhonból, mely magát sem hitetlenség, sem eretnkség által kath. hitében megingattatni nem engedé.— Irlandból, melynek fiai közül oly sokan méltattak az apostolok és vértanuk sorsára, — Skotiából és az angol földről, — Belgiumból a Péterfillérek adományozásában oly nagylelkű földről, Hollandiából, Savoyából, Helvetiából, Németországból a mély tudomány és vallási küzdelem színhelyéről, Magyarhonból, a keresztény hősök hazájából, kik az Európába berohanó Mohamedánok ellen a kereszténység védbástyái voltak, — Porosz- és Oroszországból, Lengyelhonból, melynek ősidőktől fogva oly buzgó katolikus népe a leggyengédebb rokonszenvre méltó, — Franciaországból, mely az egyház legidősebb leánya, mely a római szentegyházzal most is élni halni kész, — Amerikából, hol az isteni ige terjedelmes hódításokat tesz, — Afrika sivatagjaiból, alsó Guinea és Abyssiniából s a t. — Áttért azután a kath. egyház és Péter székének dicsőítésére és beszédének ezen részénél azon helyeket, melyek a pápát mint világi fejedelmet és e fejedelemségnek a társadalomra való üdvös befolyását magasztalták, a templomot egécszen betöltő hallgatóság viharos tap-

sokkal üdvözölte. Harmadik tapsolás után a szónokló püspök kijelentvén azt, hogy ez vele a templomban még soha sem történt, az illetén tetszésnyilvánítás megszüntetését kérte. Jó lett volna ezt azonnal az első tapsolás után megmondani, mert templomban vallásos nem színházi lelkesedést ohajtunk. Sokaknak tetszett azon hely, melyben Dupanloup lángesze párhuzamot vont a londoni műkiállítás és a római gyülekezet között, amazt mint az anyag, ezt mint a szellem fensőségét tüntetvén elő. Beszéde utolsó részében a Keletnek hajdani és mostani hivatásáról értekezett s a t. — Az isteni tisztelet után a keleti egyház felsegállítására alamizsnát gyűjtöttek, mely egy Dupanloup szonoklata után csak fényes lehetett.

Francia emberről levén szó, megemlítem, hogy valamint Florencben piemonti, úgy Rómában francia huszárokat láthatni, fehér zsinoros kék, vagy veres zsinorú szürke dolmányban, nagyon széles veres bugyogóban és olyanforma kalpagban, minő az öreg Dani bácsié vala, melyet a senior ur vett meg. Azonban hasztalan minden utánzás: a magyar huszár ember az ilyen piemonti vagy francia huszárbán hű másolatját nem fogná találni. Ellenben a francia gyalogság bő veres nadrágjában, melyet alant fehér harisnya és könnyű papucs majdnem törökös módon köt össze, jól vészi ki magát. Egy botanikus séta alkalmával a Monte Mario alatt a Tíber felé elterülő síkságon láttunk ily gyalog katonákat, kik lövészi gyakorlatokat tartottak: mondhatom kevés volt közülök, ki vontcsövű fegyverének golyójával a czéltáblát vagy középen nem találta, vagy keresztül nem lyuggasztotta volna.

Junius 3-kán délután meglátogattunk egy magyarhoni, veszprémi születésű festészt, Szoldatic-ot, kit özvegy gróf Apponyinőnél, midőn mindjárt idejövételünk második napján ebéden valánk, tanultunk megismerni. Kedves szerény ember és jeles festő. Olajfestvényeit leginkább angolországbeliek szokták megvenni. Most a győri és veszprémi méltóságos püspökök számára fest néhány szent képet. Lakik „via Isidoriana“-ban. Hassenpflug szobrászt, a hessenkasseli elhírhedett miniszternek jeles művészetéről ismeretes fiát is, ki ő Excellentiájának ajánlva volt, megakartuk látogatni; de nem találtuk otthon.

Róma, 1862. Julius 7-én.

Említést kell tennem a szorgalmatos Martháról is, ki a maison Dies-ben a három püspök szobái rendezését, takarítását végzi. Az öreg Anna épen oly kifogyhatatlan beszédű, mint ernyedetlen munkásságu olasz nő. Férje a Campagnában munkás, ő itt dolgozik, hogy megélhessenek és két gyermekökről gondoskodhassanak. Fiacskájukat, a fürge kis Domenekót Rómában iskoláztatják, 18 éves leányukat zárdába adták, hol érette havanként 5 scudót fizetnek. Jövő hónapban a leánya apácának fog öltöztetni — és a szegény szülők nem csak az első felöltöztetés és az utolsó kanálig való kiállítás költségeit fogják hordozni, hanem azon felül még 300 scudót is tartoznak fizetni, ha a leány végleges felvételését a zárdába eszközölni akarják. Mily vallásos érzet és szülői szeretet lelkesítheti e szegény embereket, hogy gyermekeik idei és örök üdvéért ennyi áldozatra képesek!

Junius 4-én Ő Excellentiáját elkísértem a dell Anima nevű házba, mely az ide jövő német világi és egyházi férfiak elfogadására van alapítva. Cardinalis Reisach ezemintézetnek protectora és azért, miként Önök már a reichsrathi debattokból tudják, az ausztriai kormánytól is évi fizetést húz. E házban most több püspök lakik. Itt tanultam megismerni a paderborni püspököt, Martin Konrádot, kinek vallási kézi könyve középtanodáinkban közkezen forog, — a linzi püspököt Rudigiert, a salzburgi érseket Tarnócyt, egy Magyarországból származott, de Austriában megtelepedett hivatalnok fiát, a volt barsi főispány közel rokonát, egykor a bécsi Sublimében Andrási és Ferenci kanonok társát, ki a kedves jó urak hogylétéről nagy érdekeltséggel kérdezősködött és kért, hogy nekik szives üdvözlétét mondjam. Jártunk e napon Primásunk Ő Eminentijánál is, ott ismerkedtünk meg a vaticanumi könyvtár őrével, a hires oratorianus Theinerrel, ki most ujabban is egy Codex diplomaticust adott ki, melyben Magyarország történetére vonatkozó sok jeles okmány van főleg sz. László idejéből, — azután Abbate Olivieri-vel, ki egész életét arra szenteli, hogy szegény néger gyermekeket a rabszolgaságból kiváltson, azokat keresztényekké és szabad emberekké tegyen, most is három ily leánykát hozott ide, kiknek arcába a rabszolgaság jele süttetett és most mint behegedt seb látszik. Ő Excellentiája a vallásos feláldozásu papnak 10 scudót adott.

Két nevezetes templomot látogattunk meg e napon: S. Andreae in Quirinali et S. Laurentii extra muros.

A quirinal-palotán alól, hol II. Ferenc nápolyi király lakik, van a Chiesa S. Andrea di Monte Cavallo a Jezsuiták zárdájával, hol ők most a novitiátust tartják. A templom kerekded alaku, falai márvánnyal fedvék. Egyik mellék oltár alatt, lapis lazuli-ból készített hosszukás urnában van kosztikai sz. Szaniszló teste zárva. A főoltár alatt nyugosznak sz. Zeno vértanu földi részei. A zárdában azon szoba, hol az előbb említett sz. életű ifju meghalt, kápolnává van átalakítva. Ez történt Bécsben e szent ifjunak azon szobájával is, hol ő nehéz betegségében angyal által részesítetett az oltári szentség vételében.

A chieza S. Lorenzo fuori le mura-hoz a Tiburba vezető uton kell menni. A városnak S. Lorenzo című kapujától kezdve egy olasz mértföldnyi távolságra fekszik. Előcsarnokát, melyet III. Honorius pápa építtetett, 6 antik márvány szobor tartja; falain sz. István és sz. Lőrinc vértanuk életére vonatkozó, kissé elmosódott képeket láthatni. A templom maga két részből áll. A csarnok felőli részt 22 antik, de különböző stílusú oszlop tartja, 8 gránitkőből készült; a padimentom mozaikja a 12-ik századból való, érdekes rajz rajta két lóvág akkor időbeli costümben. A templom ajtaja mellett pogány időbeli Sarkophag áll menyegzői menetet mutató szép dombormű faragványokkal; a baloldali hajóból néhány lépcső a sz. Cyriacae nevű temetkező helyhez vezet. A templom második részéhez mely az egésznek presbyteriumát képezi, kétfelől márványlépcsők vezetnek, ezek között áll a főoltár, mely alatt, ha nem csalódom, porphyrisban sz. István és sz. Lőrinc földi részei nyugosznak. Kissé jobbra a falban vasrácszat és üveg tábla alatt van a rostély alakban átluggatott márványtábla, mely a vasrostélyra volt téve, midőn sz. Lőrinc az eleven megsüttetés dicső vértanúságát hősiességével lélekkel kiállotta. A márványtáblán a véres megsüttetés nyomait élénken láthatni. A templom ezen részét II. Pelagius idejéből valónak mondják. Két egymás felett álló sor oszlopon vagyon. A templomnak ezen része körül újabb időben ásatni kezdettek és egy eltemetett templom romjaira akadtak; nagy Constantin által épített és III. Sixtus alatt kijavított templom maradványainak tartják; a mi eddig napvilágra hozathatott, ropant átmérőjű márvány-oszlopok és néhány fal freskóképekből áll.

Junius 5-én voltunk sz. Ágnesnek a városon kívüli templomában és sz. Sándor témetőjében.

Sz. Ágnes, ki 13 éves korában szenvedte a vértanui halált, a szentek sorában oly kedves jelenet, mely leghiresebb és egyházi íróinknak magasztalásait méltán megérdemelte. Mily szépen mondja róla sz. Ambrus püspök: „Nondum idonea poenae, et iam matura victoriae; certare difficilis, facilis coronari; magisterium virtutis implevit, quae praejudicium vehebat aetatis.“ Gyermekei kora, keresztény bölcsesége, ártatlan szive, megtörhetlen ragaszkodása isteni jegyeséhez és a bámulatos hősies bátorság, mellyel elvérzett, oly képet fest lelkembe, melyet gyönyörrel szemlélek és soha felejtani nem tudok. Egy itteni képtárlatban láttam olajfestvényben, a mint a nagy szépségű gyermek-szűz egy ártatlan báránycát leirhatlan szeretetű odaadással átölel. Szent Ágnes temploma körül, mely Symmachus pápa alatt épült és I. Honorius pápa, valamint Medici és Sfondrato bibornokok által megújíttatott, via Nomentaná-n a föld úgy feltölt, hogy most 45 lépcsőn kell abba lemenni. Közép hajóját három részről különböző márványból faragott oszlopok veszik körül. A főoltár értékes drága kövekkel van kirakva, alatta nyugszik sz. Ágnes és Emerentiana teste. Különös szépségű ezen főoltárt fedő baldachinum alakzatu emelvény, melyet négy porphyroszlop tart. — Az oltáron áll a sz. szűz vértanunőnek egy finom metszésű kis szobra alabástromból, bronz kiegészítésekkel, mely nagy régiségre mutat. Az oltár fölötti boltozaton mozaik műben sz. Ágnes ábrázoltatik, kit kétfelől I. Honorius és Symmachus pápa vesz körül, fölötte az Atya Isten, ki a vértanu szűznek a koronát nyújtja. Még említést érdemel a főoltár melletti Candela-ber és egyik mellék oltárnál alabástromból faragott nagyon szép Krisztusfő. Január 21-én sz. Ágnes napján itt szokták évenként a báránycákat megszentelni, melyeknek gyapjából a patriárkák és érsekek palliumai készíttetnek, melyek közül egyik husvéti ünnepkor a pápai udvar számára szolgál husvéti báránnyul, a másikat egy-egy kitűnő családnak szokták oda ajándékozni, miután valamely nőzáródában felneveltetett.

Sz. Ágnesnek a városon kívüli temploma mellett van egy zárda, melyben jelenleg a S. Salvatoreról címzett Canonici regulares laknak. Itt zuhant volt IX. Pius pápa 1855-iki április 12-én az emeleti szobákból, midőn éppen a Collegium de propaganda

fide növendékeit lábcsókolásra bocsátotta, az őt környező bibornokokkal és külhatalmassági követekkel együtt, leszakadván a stokatur, földszinti szobába, a nélkül, hogy sérülést szenvedett volna. A helyreállított épület ezen földszinti szobája falán most egy ezen eseményre vonatkozó — elég kontár festésű kép vagyon.

Ezen templomtól balra egy kert felé menve, van más kerekded alaku épület, melyet nagy Constantin császár némelyek szerint keresztelő kápolnának, mások szerint Constanzia és Helena nevű leányainak sirboltul emelt volna. Némelyek hajdani pogány templomnak tartják boltozatának ritka szépségű mozaikjáért, mely szüreti jeleneteket ábrázol. A templom, melynek közepén márványtáblákból kirakott sirdomb áll, ma elhagyatott állapotban van.

Szent Ágnes templomától a via nomentanán, melyen helyen közel a régi úti kövezet még látható, az ember még két olasz mértföldet halad, jobbra és balra a Propaganda földjei terülve el, míg tertio ab urbe lapide, vagy is három olasz mértföldnyire a várostól, a Coemeterium S. Alexandrihoz jut. Ezek a Rómában legujabban felfedezett katakombák. A távolban a sabinai és albanoi hegykoszorút és azokon túl az apennineket láthatni. Mintegy az út közepén a város és katakombák között van a „Mons sacer“, hová a patriciusokkal meghasonlott római nép a város építése utáni 261-ik és 365-ik években visszavonult, — a „Mons“ alatt inkább olyan forma magaslatot kellett érteni, minő a károlyfehérvári vár dombja az alsó város területéhez mérve.

1854-ben néhány földmives a szántáskor egy mélyedésre bukkanván, a Propaganda mint azon földnek tulajdonosa további ásátásokat rendelt, és egy eltemetett templomot és föld alatti temetkező helyet fedezett fel. A templomnak csak néhány falai, a porphyrtólár és baptisterium maradványai láthatók, valamint a Catechumenusok és publici poenitentes helyiségeit különböztethetni meg, az oltár maradvány háta mögött egy köszék áll. Sándor pápa, kinek emlékéért az egyház Majus 3-kán ünnepli, fejsze-csapás alatt itt vérzett és itt is temettetett el, teste később mégis a városba vitetett át. Vértanu társai voltak Eventius és Theodulus áldozárok. A templom körül földalatti folyosók vannak, mint meg annyi bányák, melyekben elhalt vagy elvérzett keresztény őseink, mint az örök feltámadás nagy napjára fentartott kincsek

feküsznek. A katakombáknak több bemenetei vannak, a folyosók helyenkint oly szűkek, hogy két ember egymás mellett csak nehezen járhat bennök. A falakban jobbra és balra, egymás feletti üregekben feküdtek a testek, most csontvázakat és némely üreg földjében üveg-véredényeket láthatni annak jelzésére, hogy ott vértanu fekszik. Némely sirüreg bontatlanul áll, az ilyent márvány vagy kőtábla fedi, melybe a halott neve és időkora vésetett, közben-közben egyszerű festésekkel, melyek galambot, madarat sat. képeznek. Egy ily folyosóban oltártáblát láttam, alatta alkalmasint valamely vértanu nyugszik, kinek sirján a keresztény ősök a vérvéredényeket Istennek bemutatni szokták. Az ásatások e katakombákban most is folytattatnak, meglehet akkor ezen szent hely, mely az első keresztények égi buzgóságának, szorongattatásának és fájdalmainak tanuja vala, nagyobb terjedelműnek fog mutatkozni: a mint mostan van, nem csak kisebb és szűkebb, hanem kevésbé érdek gerjesztő mint a tágasabb és messze terjedő katakombá, melyet 1859-ik évben Nápolyban láttam. Romában különben több katakombá is van, ilyenek a sz. Ágnes, sz. Calepodius, és Calixtusról nevezettek, melyeket azonban még nem láttam. Lesz még idő erre is, jóllehet ha valaki egyik katakombát látta, fogalma lehet a másiktól is, minthogy alakjuk meglehetősen egyforma, többnyire csak a terjedelemre nézve lévén közöttök különbség.

Temetkező helye Rómának most a feljebb említett sz. Lorenzo fuori le mura mellett vagyon. Nagy terjedelmű hely számtalan cyprus fákkal beültetve és falakkal körülvéve, melyeknek hosszában boltozatos folyosó alaku épületeket, előkelő családok számára sirboltok alkalmazásaul szolgálódokat emelnek, szép tágas hely ez a Campo Santo: de sem a nápolyi, sem a bolognai-val fel nem ér.

Junius 6-án délelőtt kezdték a Rómába jött bibornokok, érsekek és püspökök aláírni a hódolati iratot, mely általuk Ő Szentsége elejébe fog terjesztetni és melyek szerkesztésében nagyméltóságú püspökünk oly tevékeny részt vett. Az aláírások a palazzo Doriában folytak és még délután is tartottak. Kegyelmes urunk a délelőttet felolvasás, magyarázatok, felvilágosítások között ott töltvén, két óra után jött haza, lankadtnak érezte magát, és torok bajról panaszkodott.

E napon délutánra a Rómába jött presbyterek a vatikáni

Sixtina kápolnába hívtak, ő Szentsége allocutiót akarván hozzájuk intézni, Midőn $\frac{3}{4}$ 5-re Schreiber és Winkler kanonok urakkal oda érkezünk, a kápolnát szinte telve találtuk. Kis erőlködés mellett mégis a legelső helyre juthattunk épen szembe a pápa trónjával. $\frac{1}{4}$ 6-ra megérkezett Ő Szentsége fehér talárisban, vörös mozzétával, fehér capuciummal, körülvéve udvari papjaitól. Beszédjét latinul írásból olvasta. Tartalma következő: „Csodálatos és igen kellemes látványt nyújt Nekünk a ti számos gyülekezetetök, e szerencsés időben, melyben benneteket az egyetemes világ tisztelendő püspökeivel Magunk és sz. Péter széke körül egybe seregelve látunk. Ezt szemlélve, keserőségeinket nem csak enyhülni érezzük, hanem majd csaknem el is felejtjük. Azt cselekszi ugyanis Isten a béke és egyetértés kútfeje, ki egyházának a béke kapcsolatában az egyességet megőrizni adta, hogy a hívek mindnyájan egy test és egy lélek legyenek. Ezen egységben áll leginkább a hívek dicsősége, az egyház dísze, az ellenesek félelme, kik előtt ugyanazért az egyház rettentőnek tűnik fel mikint a jól rendezett tábornak éle. E táborba beosztva, pásztoraitok alatt, kiket kormányoz a legfőbb pásztor, mint a királya és vezérei alatt álló sereg, teljesítetek köteleességeiteket. Korunknak a fájdalmas események között azon szerencséje jutott, hogy a pásztorok a fővel legbensőbbben egyetértenek. Kövessétek nyomdokaikat, csatlakozzatok a Szentszékhez az imádság, a szeretet és isteni tudomány által. Ima által, mely keresztül hat a felhőkön, mely által minden jót nyerünk és minden gonosztól megszabadulunk. Szeretet által, mely adja, hogy Krisztusban növekedjünk, kitől a vele egyesült és összeforrott test gyarapodást nyer a lelki épülésre. Isteni tudomány által, mely által a hitnek letéteménye sértetlenül megőriztetik, mely által az egyház, isteni világosságtól elárasztva, sugarait az egész világra kiterjeszti. Tudjuk, hogy szomorú időköt élünk s hogy leginkább Péter széke ostromoltatik. De ez istenileg oly tartóssággal van megerősítve, hogy azt soha sem az eretnek gonoszság meg nem ronthatja, sem a pogány hitetlenség le nem győzheti. Így a hitetlen gonoszság mérenyei ezen sziklába ütközendvén mint eltörölt és elévült álmok és mesék el fognak enyészni. Tanulják meg ezt töletek, hazátokba visszatérőktől a gondjaitokra bízott hívek, öntsétek beléjük azon katolikus szellemet, melyet itt az egységnek forrásából bővebben merítettetek: hadd tudják, hogy a forrásuktól elszakadt

patakok kiszáradnak; hadd tudják, hogy azok koszoruztatnak meg, kik illően harcolnak; hadd tudják, hogy az egyház egységét erőlyesen fentartanunk és megvédenünk kell. Ha így vagytok lelkesülve és pásztoraitok példáit követitek, bizonyosok lehettek benne, hogy a nagy és jóságos Isten ezen egységnek kapcsát menyei áldásával fogja megerősíteni, melynek zálogául tekintsétek apostoli áldásunkat, melyet mindnyájatokra szeretetteljesen kiterjesztünk, adván azt hiveiteknek is, kiknek miként reméljük, a ti itteni megjelenéstök lelki hasznára fog válni. Örömet hatalmazunk fel benneteket, hogy mindnyájan, kik ide jöttetek, illető főpásztorotok által kijelendő napon, a lelki gondozásokra bízott hiveket ezen — teljes búcsuval összekötött apostoli áldásban egyszer részesíthessétek, feltéve, hogy mindnyájan meggyórnak, áldoznak és az anyaszentegyház felmagasztaltatása és diadalmaskodásaért az irgalmasság Atyjához buzgó könyörgéseikkel járu-landanak.“ — Soha sem fogom elfelejteni a jóság és atyai kegyesség érzetét és hangját, melyen Ő Szentsége e szavakat hozzánk intézte. Öröömöm annál nagyobb volt, mivel a pápai áldásban nem csak magam vehettem részt, hanem azt közlendhetem majd otthon az igazgatásomra bízott és tagjainak vallásos szép törekvése által oly áldásosan munkás irgalmasnök intézetével is, mely itt is mindennapi imáim tárgya. — Az apostoli beszéd után a Szent Atyáért imádkoztunk: *Oremus pro Pontifice nostro Pio. Dominus conservet eum sat.* — minek vége lévén, Ő Szentsége még különösen a francia papokhoz fordulván, anyanyelvökön szólította meg őket és ígért a kebelökből általuk választandónak oly nagy ezüst érmet, minőt minden itt levő püspöknek ajándéku adni kegyeskedett. És ezzel a kedves ünnepélynek vége lett.

Róma, 1862 Junius 9-én.

Junius 7-én délelőtt kegyelmes urunkat Liszthez kísérttem, ki irántai különös tiszteletét tanúsítandó, a mit ritka ember iránti figyelemből szokott különben tenni, megkérte, hogy hozzá jöjné, mert néhány zenedarabnak elzongorázásával fog kedveskedni. Ott találtuk: Rouillet de la Bovillerie Ferencet a carcassonai püspököt, kinek nagy tekintélyű szülői házában Párisban Liszt mint tíz éves gyermek először hallatta magát zongorán, — a smyrnai érseket Spaccapietá-t, — több francia papot, — Venillot Lajost, két kármelitát Franciaországból, kik

köztül a mint szónok, zeneszerző és orgonavirtuoz nagyhirű P. Hermann, hajdanában, midőn Liszt zongorakirályi diadalait ünnepelte, neki segéd társa volt, és később megkereszteltetett, — a másik pesti születésű, vezetéke nevére Bauer, izraelita, ki 1848-ban forradalmi eszmékkel és törekvésekkel lépte át Franciaország határait; hanem csodálatos módon megtérvén szerzetes lett és nagy műveltséggel bír. Liszt Pater Hermann iránt most is nagy kegyelettel viseltetik. Négy darabot játszott, a másodikat különösen kegyelmes urunk kedvéért, — ez magyar csárdás egyveleg vala, mely majd mint az őszi lombokon kesergő „szellők fuvalója“, majd mint a harc menydörgéseit utánzó „vészek zongorája“, mondhatnám átszellemülten és oly remekül hangzott, hogy hallatára a jelen volt franciák lelkesült tapsokban törtek ki; a harmadik darab, imádságra indító gyönyörű Ave Maria, a negyedik Beethoven műve volt, melyet P. Hermann szakértő nyilatkozata szerint, úgy mint Liszt soha senki sem játszott és alkalmasint játszani soha sem fog. Ezen alkalommal Liszt önként ajánlkozott Ő Excellentiájának, hogy, ha Erdélyben valamikor nagyobb egyházi ünnepélyt tartand, arra zenedarabot írni és előadását személyesen vezetni örömet kész leend.

Lisztől elmenve betértünk egy Csehországból ide származott szobrászhoz, kinél egy — a boldogságos szent Szűzet ülő alakban, a gyermek Jézust ölében tartva, ábrázoló szép márványszobrot szemléltünk, melyet alkalmasint herceg Sachwarzenberg bibornok és prágai érsek fog megvenni.

Délután templomokat látogattunk, olyanokat, melyek a Tiberis jobb partján, római kifejezés szerint tras Tevere vannak:

S. Calisto, azon helyen építve, hol Calixtus pápa és vértanu, a Domizia római családból, az őt halálra üldözők ellen menhelyet keresett. E vértanu teste a főoltár alatt fekszik. A templom melletti, bibornok Moroni által épített és gazdag könyvtárral ellátott zárdában Benedictinusok laknak.

S. Francesco a ripa, melyet 1231 körül Pallavicini bibornok építtetett. A mellette levő zárdában azon szobát, melyben egykoron assisi szent Ferenc tartózkodott, kápolnává alakították át.

S. Maria tras Tevere, melynek első alapját 218—223 körül Calixtus pápa tette le azon a helyen, hol a templomi felirat szerint Augustus császár idejében a Messiás — unctus Do-

mini — előképezéseül olaj-forrás fakadott fel. Előcsarnokának az utcára néző homlokzatán a boldogságos szent Szűzet a gyermek Jézussal karjain és más szenteket ábrázoló mozaik-képek vannak. A templom belseje 22. gránit-oszlop által három hajóra osztatik. A főoltár feletti boltozaton mozaikképeket, többek között az Üdvözítő és a boldogságos szent Szűz trónon ülve, a közép hajót fedő boltozaton a szt. Szűznek Domenichinótól festett képét láthatni.

S. Coecilia tras Tevere azon a helyen, hol a szent vértanu nőnek háza állott, melyet I. Orbán pápa templommá szentelt. Mostani alakja, a 18-ik század elején történt restauratio után is azon tervre mutat, mely szerint e templom I. Paschalis idejében épült. Tornya nagy régiségre emlékeztet. Jobbfelől a templom első kápolnája átalakítása azon fürdő-szobának, melyben sz. Coeciliát megfojtani akarták; az égett földből készített vízvezető csatornák a falakban, valamint a víz kifolyatására alkalmazott csatornák most is láthatók. A főoltár alatt sz. Coecilia teste, és az azt magában foglaló urna felett márvány-szobra van letéve, mely őt azon helyzetben ábrázolja, melyben teste a lefejeztetés után találtatott. Az oltár feletti boltozaton levő gyönyörű mozaik-képeket a 9-ik századból valónak tartják.

S. Pietro in Montorio, a mons Janiculus-on épített templom. Külseje egyszerű szép styl. Belsejében Perugino iskolájára emlékeztető freskó-képek, Vasari, Volterra és más nevezetesebb olasz művésztől festett olajképek, Bartolomeo Ammanatotól szép szobrok figyelmet érdemelnek. Ezen templom mellett egy kerekded alaku kápolna azon helyet jeleli, hol sz. Péter apostol keresztire feszítettetett. Minthogy a Janiculus meglehetősen magas, a templom előtti szűk térről meglepőleg szép kilátás nyílik egész Rómára.

Midőn este felé haza tértünk, kézbesítették nagyméltóságu püspök urunknak a negyedréti íven irt díszesen bekötött és ezüst capsulában veres pecsétű okmányt, melyben — marchese Matteo Antici — Mettei Senatore, Giovanni de' Principi Chigi, Conte Antonio Brazzá, és többi Conservatori aláírásával — *Ō Excellentiája Róma városának Tanácsa által „in amplissimum Nobilium romanorum Ordinem cooptatus“ — „illo honore cumulandus, quo divus Paulus Doctor gentium olim gloriabatur.“* A Senatus romanus emlékpénzt is veretett, mely az ide jött főpásztorok között ki fog osztatni.

Pünköszt napját oly nagy és fényes ünnepélyességgel ültük meg, minőt Róma, a kereszténység fővárosa is ritkán fog láthatni. Az ünnepély 7 órakor reggel vette kezdetét és délutáni 1 órakor lett vége. Hogy e nagy napon misézthessünk, reggeli 4 órakor kellett felkelnünk. A szent misét sz. Romualdus templomában végeztük. Midőn 7 óra felé a vatikánba érkeztünk, az ájtatos menet már megindult. A különböző szerzetes rendek, a római plebániák papjai, az ájtatos társulatok és káptalanok tagjai, az idegen helyekről ide screglett áldozárok, a pátriárkák, érsekek, püspökök és bibornokok oly processiót képeztek, minőt a világnak más helyén látni nem lehet. A főpapok veres pluvialeban és len-szövetű fehér infulában voltak, és kezökben mintegy két fontos viaszgyertyát tartottak. Ha meggondoljuk, hogy csak francia pap több volt azon napon két ezernél jelen, hogy a közel és távol vidékekről ezerekenként tódultak Rómába ezen ünnepélyre, elképzelhetjük, minő néptömeg lehetett és minő tolongás a roppant tágasságú sz. Péter templomában és előtte elterülő nagy téren. Olyas valami mégis, mit zavarnak vagy rendetlenségnek lehetne mondani, nem történt. A menet alatt, mely a Vaticanumból Constantin lépcsőin le és sz. Péter terén keresztül zsoltárok éneklése mellett vonult a basilikába, Ő Excellentiája oldala mellett lépdeltem egészen sz. Péter Confessiojáig. Onnan befelé a szentélybe csak a püspököket és bibornokok assistenseit bocsátották be. $\frac{1}{2}$ 9-re volt már, midőn a processio végén Ő Szentsége, kit bevett szokás szerint veres bársonyu széken tizenkét Sediarius hozott, a templomba érkezett.

Szent Péter temploma az ünnepélyre különösen fel volt díszítve. A droperiákkal kiékesített falakon a szentekké nyilvánítandó japáni vértanuk és Michael de Sanctis élete és halálára vonatkozó nagy képek alkalmaztattak; a magas boltozatokról csillárok csüggtek le; alant óriási nagyságú aranyozott gyertyatartók állottak; a setétesített templomban tizenkét ezer gyertya égett. A diszítványekre tett költséget mintegy hatvan ezer scudóra teszik.

Miután Ő Szentsége a szentély végében, szemben a főoltárral állani szokott pápai nagy trónon helyet foglalt, elkezdődött az Actus Canonisationis. Az ünnepélyes ténynek bibornok-procuratora a japáni huszonhat vértanu és Michaelis de Sanctis-nak a szentek sorába leendő iktatását kérte, mire a fejedelmekhez in-

tézni szokott brevék titkára, Pacifici Lucas Ő Szentsége nevében azt nyilvánítván, hogy a szent atya erre hajlandó ugyan, de előbb a boldogságos szent Szűz, sz. Péter és Pál apostolok és minden Szentek közbenjárását kell kikérni: két pápai énekész elkezdette minden Szentek litániáját és nem hibázom, ha azt mondom, hogy három ezer pap énekelté utánok az Ora pro nobis, valóban a szív legbensőbb részeit átjáró hatással. Litánia után a bibornok-postulator második kérésére ugyan azt felelte Ő Szentsége nevében az említett titkár, Ő Szentsége térdre borult, az assistáló első diákon-bibornok fenhangon mondá „Orate“, a szent Atya, levétetvén fejről a mitra, csendesen imádkozott, miglen az assistáló második diákon-bibornok a „Levate“-t kimondá; ekkor felemelkedett Ő Szentsége és intonálta a „Veni Creator Spiritus“-t, mely clénckeltetvén, a bibornok-postulator harmadszor ismételte kérését, a titkár igenlőleg válaszolt és most már a pápa mint Krisztus anyaszentegyházának látható feje, főpásztori süveggel fején, trónján ülve, kimondá a határozatot: „Ad honorem Sanctae ac individuae Trinitatis, ad exaltationem fidei catholicae et christianae religionis augmentum, auctoritate Domini nostri Jesu Christi, b. Apostolorum Petri et Pauli ac Nostra, matura deliberatione praehabita et divina ope saepius implorata, ac de Venerabilium Fratrum Nostrorum s. romanae Ecclesiae Cardinalium, Patriarcharum, Archiepiscoporum et Episcoporum in Urbe existentium Consilio, beatos Petrum Baptistam, Martinum de Ascensione, Franciscum Blanco Sacerdotes; Paulum Miki, Joannem Soan, Philippum a Jesu Clericos; Didacum-Jacobum Kisai Catechistam; Franciscum de S. Michaeli, Gundisalvum Garzia, Paulum Suzugni, Gabrielem a Duisco, Joannem Quizuya, Thomam Danchi, Franciscum Thomam Cosoqui, Joachim Saquijor, Bonaventuram, Leonem Curazuma, Mathiam, Antonium, Ludovicum Ibarchi, Paulum Yúaniqui Ibarchi, Michaellem Cozoqui, Petrum Sequezein, Cosmam Raquiza, Franciscum Fabelante loicos, omnes Martyres, et Michaellem de Sanctis Confessorem, Sanctos esse discernimus ac definimus ac Sanctorum Catalogo adscribimus; statuantes ab Ecclesia Universali eorum memoriam quolibet anno, nempe Petri Baptistae et Sociorum die 5-a Februarii, quo pro Christo passi sunt, inter sanctos Martyres, et Michaelis die 5-a Julii inter S. Confessores non Pontifices pia decoratione recolere. In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti Amen.“ —

Ismét előlépett a bibornok-procurator, térden adott hálát Ő Szentségének és kérte: „Beatissime Pater, Cardinalis hic praesens acceptat Pronunciationem a Sanctitate Vestra factam, eidem gratias agit ac enixe supplicat, ut Sanctitas Vestra super Canonisatione eadem Litteras Apostolicas dignetur decernere.“ A szent Atya felelé: „Decernimus.“ Ekkor a szentszéki ügyvéd az apostoli jegyzőket szólítja meg: „Rogantur omnes Protonotarii et Notarii hic praesentes, ut super huiusmodi Canonisationis actu publica instrumenta conficiant, ad perpetuam rei memoriam,“ a főjegyzők elseje pedig a pápai trón mellett álló titkos kamarásokhoz fordulván mondá: „Vobis testibus“. A szent Atya felemelkedett, letette a mitrát és messze elhallszó gyönyörű hangján intonálta a „Te Deumot“, mely ezer meg ezer szívben viszhangzott, hálát adólag Istennek az anyaszentegyház megdicsőítésének ezen új kegyelmeért. Megható volt, midőn ezen ünnepélyes perben a trombiták harsogni, az angyalvárról az ágyuk dörögni, és Róma több mint háromszáz templomának harangjai zúgni kezdettek, a keresztény világváros összes népségének hirdetendők a megtörtént Canonisatio vallásos örömét. — Te Deum után az első diákon-bibornok éneklé: „Orate pro nobis Sancti Patre Baptista Paule vestrique Socii et Michael alleluja“ a kor felelé: „ut digni efficiamur promissionibus Christi“, Ő Szentsége pedig elmondotta a következő imát: „Domine Jesu Christe, qui ad tui imitationem per crucis supplicium primitias fidei apud Japoniae gentes in Sanctorum Martyrum Petri Baptistae, Pauli et Sociorum sanguine dedicasti, quique in corde S. Michaelis Confessoris tui charitatis ignem exardescere fecisti: concede quesumus, ut quorum hodie solemnia colimus, eorum excitemur exemplis. Qui vivis et regnas in saecula saeculorum.“ —

Következett a szent mise, melyet a pápa tartott, ki az evangelium után homiliát mondott latinul. Azután a diákon-bibornok, ki az evangeliomot olvasta, a pápai trón baljához állott, elmondotta a „Confiteort“, az apostoli alszerpap felemelte a keresztet, és Ő Szentsége a búcsui áldást adta. Offertoriumkor régi keresztény szokás szerint, mely minden Canonisatioi ünnepélynél megtartatik, az oblatio ment véghez. A felajánlott tárgyak ezek: Öt — közbeszótt arany és ezüst arabeskekkel — festett viaszgyertya, melyek közül kettő 60, három 12 fontot nyom; — egy aranyozott és egy ezüstözött kenyér; bor és víz aranyozott és

ezüstözött hordócskákban, — külön-külön díszes kalitkákhban két galamb, két gerle és több kisebb madárka. A felajánlott tárgyak jelentőségét a Canonisationál könnyen felfogtuk. A szentek égi lámpái Istennek egyházában, hitők és istenes életök által fényességet terjesztvén az ég felé vezető uton, melyen járni hivattuk vagyunk; ők az égből szállt kenyér által táplálva, isteni erősséget nyertek, hogy lankadatlanul haladjanak — usque ad montem Dei — az örök boldogságba; a külső és belső szorongatások, nyomorúságok és üldöztetések áradata el nem oltatható bennök az isteni szeretetet, mely őket Jézus Krisztussal egyesít; ők mikint a galamb és gerle a szeretet és hűség, az egyszerűség és élettisztaság, az egyesség és béke, a magány kedvelése és a hit sziklájára vetett remény jellegével, s mikint a földön eledelt, de örömet a magasabb lég tisztaságában és ég felé repülésben lelő madarak — e földön éltek, de ég felé törekedtek, a paradicsomi hon felé, hol Jézus Krisztus érettünk kiöntött legdrágább vérénél árán mindazok számára helyet készített, kik az ő utjain, az ő világosságában, az ő szent kegyelme által erősítve és vele miként a szőlővessző a szőlőtővel egyesítve, haladnak az életen át. — Az ajándékokat, a Jezuita, assisi szent Ferenc és Szentháromság rendiek nevében, kiknek társulatához tartoztak a ma szentekké nyilvánított férfiak, bibornokok mutatták be Ő Szentségének, ki azután a szent misét folytatta.

Mindent, mi a körmenet, a canonisatio és sz. mise alatt történt, nem láthattam ugyan, jöllehet sz. Péter Confessiojánál éppen a főoltár mellett állottam; azonban egy kis könyvecskét „Des oblations présentées au souverain Pontife a l'occasion de la Canonisation des bienheureux et de leur sens mystique par D'. Etienne Ciccolini prêtre romain“, melyet a processio elején osztogattak, kapván, annak segítségével meglehetősen tájékozhattam magamat valamint az ájtatosság alatt, szintúgy ezen jegyzetek írásánál is.

Ő Szentségét egy óra után gyalog láttam a basilikából a vatikánumba felmenni oly férfias léptekkel, mintha nem is ő lett volna az, ki a hat órát eltartó ünnepélyes isteni tiszteletet végezte. A fáradtságnak legkisebb nyomát sem lehetett rajta észrevenni: arcáról azon kegyes kifejezés sugárzott, mely nagy lelkét jellemzi.

Confirmet hoc Deus, quod operatus est in nobis!

Róma, 1862 Junius 10-én.

Tegnap délelőtt pápai Consistorium tartatott, melyben minden itt jelenlevő püspök részt vett. Ő Szentsége allocutiót tartott, — a püspökök hódolati nyilatkozatát bibornok-dékán Mattei mint ostiai püspök olvasta fel. Az egész főpásztori kar Ő Szentségénél ebédelt. A meghívó jegyhez az étterem és az asztalok rajza volt csatolva, kinek-kinek helye számmal lévén megjegyezve. Ha nem csalódom, püspök urunk száma a 151-ik volt — a senioratus itt is megtartatván. Mondják, hogy Ő Szentsége ebéd alatt nagyon jó kedvű volt. Ebéd után lementek a magas vendégek a vaticanumi pápai kertbe, hol Ő Szentségével sokáig kedélyesen társalogtak. Mondja nagyméltóságu püspököm, hogy életében oly megragadó látványt nem tapasztalt, mint ezen magas puszpáng bokrokkal díszes kertben összecsoportosult püspöki kart, veres, violaszin, fekete, szürkés ruhájukban.

Az allocutiót és a főpásztorok hódolati nyilatkozatát önökkel mielőbb közlendem. Most csak azt jegyzem meg a mlgs csanádi püspök ur kegyes közleménye után, hogy a pápai ebéd alkalmával több főpap háláját fejezte ki főpásztorunknak különösen némely passusnak a hódolati nyilatkozatból általa eszközlött kihagyásaért.

Szent Péter temploma homlokzatának és kupjának tegnap estvére rendelt, de a tartós eső miatt elmaradtott kivilágítását ma este ismét megkísérették és bár most is szakaszonként hulladozott az eső, jól sikerült. Mi a Dies ház tornácáról, mely szálásunkat körülfolylja, néztük a maradandó benyomást tenni képes kivilágítást. Tíz óra után a közelünkben levő monte Pinciora is felmentünk, honnan a Maria maggiore templom előtt álló obelisk kivilágítását is láttuk.

Junius 10-én meglátogattuk a sz. Kelemen pápáról címzett templomot, mely a Colosseumon túl azon a helyen fekszik, hol e szent pápa és vértanunak lakháza állott. A mellette levő zárdai épületben irkoár Dominicanus szerzetesek laknak, kik közül egyik a nevezetes templom megtekintésénél szives vezetőnk vala. Még nem láttam egyházat, mely a régi keresztények templomainak felosztásáról oly tiszta képet adna mint ez. Előcsarnoka négy granitoszlopon nyugszik és a szabad természetbe nyílt kilátást enged. Innen a templom hajójába megyünk, melyben a presbyterium felé egy körülrácsosozott hely van két márvány-állvánnyal, hol a leckét vagy evangeliomot olvasták vagy énekelték, az állványok

lépcsőin az énekesek foglaltak helyet. Továbbra három lépcső a Szentélybe vezet, mely magasabb hely, hol a főoltár úgy építetett, hogy a miséző pap arccal a nép felé nézzen. Az oltár háta mögött a végfalnak támasztva áll a püspöki szék. A főoltár alatt sz. Kelemen pápa és sz. Ignác püspök vértanuk teste nyugosznak. A szentély boltozatán 13 mozaik-bárány Krisztus urunkat és az apostolokat jelképezi. A falakon sz. Kelemen és sz. Ignác vértanaságára vonatkozó freskókat láthatni. A templom sekrestyéjéből szives vezetőnk egy földalatti templomba kísért, melynek kiásatásán most dolgoznak. A kiásott rész a legszebb márvány és úgynevezett verde antico oszlopokat, a falakon gyönyörű freskó-képeket, és a padimentumon meglepően gazdag márvány és drága kő kirakatot mutat. Ezen templomban tartotta sz. Kelemen pápa, a kereszténység első századában az isteni szolgálatot, miért is ezen templomnak minden részecskéje a keresztény archaeológiára nézve nagy jelentőséggel bír. Szeretném, a sz. mise áldozatot meg nem tartó nem katolikus felekezetűeket ezen földalatti templomba vezetni, meglátnák ők, kik mindenben az öskereszténységet sürgetik, hogy ezen apostoli kor sz. misét igenis mondott. A most kiásott falakon elég épen megtartva áll egy szép freskó, mely sz. Kelemen és papi segédletét a most is szokásban levő templomi ruhákban öltözve, miséző helyzetben mutatja, a mint a nép felé fordulva mondja a freskón írva levő: Pax vobis. Vanak még a templom falain freskó-képek: a boldogságos szent Szület a gyermek Jézussal karjain és több szent vértanút ábrázolók, tanúságaul a szentek tiszteletének, melyet a legrégibb keresztény kor hitcikkelyének vallott. Ily keresztény ösmaradványokat látva bátran elmondhatjuk: az öskereszténység a katolicismus. Ez a katolikus vigasztalása és dicsősége: minden kő, minden kép, minden irat, mely az apostoli vérral megszentelt földön a feledés homályából világosságra hozatik, a kath. hitcikkelyek és vallásos szokások fényes igazolása azok ellenében, kik az egy hitet darabokra szaggatni szeretnék.

Voltunk még délelőtt a Capitoliumon levő szobor-gyűjteményben. A római császárok mellszobrainak legteljesebb gyűjteménye ez, és ha az arckifejezést egyeseknél figyelemmel nézzük, abban az általuk véghezvitt tetteket visszatükrözni látjuk, mennyiben a jóságot vagy gonosz indulatot az emberek arcáról közönségesen kiolvasni lehet.

Ma az osztrák követ az itt jelenlevő osztrák birodalombeli püspököket diplomaticus ebédre kérte.

Róma, 1862. Junius 12-én.

Küldöm önöknek IX. Pius pápa Ő Szentségének a folyó hó 9-én tartott Consistoriumban a főpásztori karhoz intézett allocutioját, — és ismét a főpásztori karnak hódolati nyilatkozatát, magyar fordításban; gyönyörködjenek a nevezetes, bizonyára időszakot képező két okmányban:

I.

Ő Szentségének az 1862-ki Szentivánhava 9-ki Consistoriumban tartott Allocutioja.

Tisztelendő Testvérek!

A legnagyobb örömmel teltünk ugyan el, tisztelendő Testvérek, midőn tegnap Isten segítségével isteni hitünk huszonhét legyőzhetetlen bajnokát a szentek sorába igtathattuk — a ti társaságokban, kik kitűnő jámborság és erénnyel felruházva, és gondjainknak megosztására hivatva, ily nehéz időkben vitézül harcoltok Izrael házaért, és Nekünk kitűnő vigasztalásunkra szolgáltak. Azonban, vajha midőn ily örömtől áradozunk, a gyász és bűnnek semmi más oka meg ne szomorítsa Bennünket. ~~De~~ nem küzdhetjük le a nehéz fájdalmat és aggodalmat, midőn az oly szomorú és soha eléggé meg nem siratható bajokat és veszedelmeket látjuk, melyek most a katholika egyházat és magát a polgári társadalmat, a lelkek nagy veszedelmére, szánandó módon sujtják és gyötrik. Jól ismeritek tisztelendő Testvérek, az összes kath. ügy iránt oly emberek által indított harcot, kik mint Krisztus keresztségének ellenségei a józan tanítást meg nem tartják, egymással gonosz társaságban szövetkezve káromolják mind azt, mit nem értenek, és mindennemű rossz mesterkedéssel legszen- tebb hitünk és az emberi társadalom alapjait meggyengíteni, sőt, ha valaha lehetséges volna, gyökerestől kiirtani, mindenkinék lelkét és szívét a legveszedelmesebb tévelyekkel betölteni, megrontani és a kath. hittől elszakasztani igyekeznek. Nem szűnnek meg ugyan is a csalárdság és hazugságnak e ravasz kovácsolói a régi tévelyeknek — a legbölcsebb iratok által annyiszor elszélesz-

tett és megcáfolt, és az egyház ítélete által kárhozott szörnyeit a homályból feltámasztani, azokat új, különböző és család alak és szavakba burkolva nagyítani és minden módon mindenfelé terjesztani. Ezen gyászos és valóban ördögi mesterkedéssel minden tudományt beszennyeznek és elrutítanak, halálos mérget terjesztenek a lelkek veszélyére, felforgatják a vallási és társadalmi rendet, a jogosság, igazság, törvény, becsület és vallás fogalmát kioltani törekednek, és Krisztusnak hitcikkelyeit és tanítását kigunyolják, megvetik és ostromolják. Elborzad a lélek és iszonyodik bár felületesen is érinteni azon főbb és ragályt hozó tévelyeket, melyekkel az ily emberek ezen annyira szerencsétlen időben minden isteni és emberi dolgot összezavarnak.

Nem ismeretlen előttetek, tisztelendő Testvérek, hogy ily emberek éppen elrontják azon szükséges összefüggést, mely Isten akaratára szerint a természeti és természetfeletti rend közt létezik, és hogy azok megváltoztatják, felforgatják és eltörlik az isteni kinyilatkoztatásnak sajátos, igaz és valódi jellegét és tekintélyét, valamint az egyháznak szerkezetét és hatalmát. Sőt annyira mennek véleményök vakmerőségében, miszerint nem irtóznak minden igazságot, minden törvényt, hatalmat és isteni eredetű jogot a legmakacsabban eltagadni. Nem pirulnak azt állítani, hogy a bölcsészet és erkölcsstan, valamint a polgári törvény eltávozhat sőt el kell is távoznia az isteni kinyilatkoztatástól és az egyház tekintélyétől, — és hogy az egyház nem valódi, tökéletes és szabad társaság, és nem bír tulajdon, állandó, isteni alapítójától nyert jogokkal, hanem a polgári hatalom dolga meghatározni, melyek legyenek az egyház jogai és mily határok között gyakorolhatja azokat. Innen azután hamisan azt következtetik, hogy a világi hatalom oly dolgokba avatkozhatik, melyek a vallást, az erkölcsöket és a lelki hatalmat illetik, és hogy megakadályozhatja azt is, nehogy a főpapok és hívő népek a római pápával, mint az egyetemes egyháznak Isten által rendelt főpásztorával szabadon és kölcsönösön közlekedhessenek, hogy e szerint teljesen szétszakasztassék azon szükséges legbensőbb kapcsolat, mely Krisztus misztikus testének tagjai és tiszteletre méltó feje között, magának Krisztus urunknak rendelkezéséből fenn kell hogy álljon. Nem irtóznak teljes csalárdság és fondorkodással a nép között azt is hiesztelni, hogy az egyháznak szolgálit, és a római pápát minden világi dolgok jogától és birtokából teljesen ki kell zárni.

Továbbá határt nem ismerő szemérmertlenségökben nem állítják azt állítani, hogy az isteni kijelentés nem csak hasztalan, hanem még árt is az emberek tökéletesedésének, hogy az, maga tökélytelen levén, folytonos és határtalan haladásnak van a'ávetve, mely meg kell hogy feleljen az emberi ész haladásának. Azt is állítani merik, hogy a szent iratokban foglalt és előadott jóslatok és csodák a költészeti mesék országába tartoznak, hogy hitünk szent titkai csak bölcselmi szemlélődés kifolyásai, hogy az ó- és új-testamentom szent könyvei csak hitregéket foglalnak magukban, és hogy még Krisztus urunk — a mit hallani is borzasztó — sem egyéb, mint hitregészeti költemény. Ezen hamis tan pártos avatottjai azt állítják továbbá, hogy a moral törvényei nem szükségelnek isteni szentesítést, hogy nem szükség, miszerint az emberi törvények megfeleljenek a természeti jognak, vagy hogy Istentől nyerjenek kötelező erőt, sőt hogy egyáltalában nem is létezik isteni jog. Sőt tagadják Istennek minden befolyását e világra és emberekre, és elbizakodottságukban elég vakmerők azt állítani, hogy az emberi ész, minden tekintet nélkül Istenre, az egyetlen bíró a valóság és tévedés felett, a jó és rossz felett, hogy az emberi ész, maga a törvény, és ez természeti erői által elegendő az egyesek, valamint népek jólétére. Midőn elég ferdén a vallás összes igazságait az emberi ész természetes adományából származtatják le, minden embernek némi vele született jogot tulajdonitnak szabadon gondolkozhatni és nyilatkozhatni a vallás felett, és Istent azon tiszteletben és imádásban részesíteni, melyet tetszésök szerint jobbnak lenni vélnek.

Továbbá az istentelenség és vakmerőség azon pontjára vetemednek, hogy az ég ellen is támadást intézván, onnan magát az Istent is kiszorítani akarják. Nagy gonoszsággal és hasonló örültséggel azt merik állítani, hogy a legfőbb, legbölcsebb és gondviselő isteni lény, egyáltalában nem különbözik a dolgok összesességétől, hogy Isten nem egyéb, mint a természet, ezzel egyenlő változatoknak van alávetve, hogy Isten az emberekkel és a világgal egybeesik, hogy minden Isten, hogy Isten oly lényeg, oly anyag, mint a világ, és hogy e szerint semmi különbség nem létezik a szellem és anyag, a kényszerűség és szabadság, a valóság és tévedés, a jó és rossz, igazság és igazságtalanság közt. Valóban soha ennél badarabb, istentelenebb magával az észszel ellenkezőbb dolgot költeni és gondolni nem lehet. Elég szemér-

metlenek azt állítani, hogy a tekintély nem egyéb mint a szám és anyagi erő összege, hogy a jog csak anyagi tényeken alapszik, hogy az emberek kötelességei csak üres szó, — és hogy az emberi tettek mind jogerővel bírnak.

Hazugságot hazugsággal, dőreséget dőreséggel tetézvén, és minden legitim tekintélyt, minden legitim jogot, minden kötelezettséget, minden kötelességet lábbal tiporván, nem átalják a valódi és legitim jog helyébe, a hatalom hamis és hazug jogát állítani és az erkölcsi rendet alávetni az anyagi rendnek. Ők nem ismernek más hatalmat, csak az anyag hatalmát. A becsületet és erkölcsiséget abban helyezik, hogy bárminő eszközök által kincseket gyűjtsenek és halmazzanak össze, és kielégítsék minden gonosz szenvedélyöket. Ezen megvetésre méltó elveknél fogva támogatják a szellem ellen küzdő testnek szenvedélyét, táplálják, kegyelik azt, magasztalják, és oly jogokat és természeti igényeket tulajdonítanak neki, melyeket az ő állításuk szerint a kath. tan megvet; ekkint számba nem veszik ők az apostol intését, a ki megírta: „Ha a test szerint éltek, meg fogtok halni; ha pedig a testet a lélek által sanyargatjátok, akkor élni fogtok.“ (a rómaiakhoz írt levél 8. 13.). Ők igyekeznek megtámadni, és megsemmisíteni minden legitim tulajdonnak jogát, és lelkek visszaságánál fogva némi egyetemleges, határtalan jogot képzelnek maguknak, mellyel csupán az állam bírna, melyet elég vakmerőn minden jog forrásának és eredetének lenni vélnek.

De míg így futólag szomorú századunk ezen kiváló tévedéseit fájdalommal megemlíti, mellőzzük emléketökbe idézni, tisztelendő testvérek, azon sok más, majdnem megszámlálhatlan tévedéseket, melyeket ti tökéletesen ismertek, és a melyeknek segítségével az Isten és emberek ellenségei az egyházat és államot megzavarni és megingatni törekednek. Hallgatással mellőzzük azon számos és nagy igazságtalanságokat, rágalmakat és káromlásokat, melyekkel meg nem szűnnek az egyház szolgálait és ezen apostoli széket üldözni. Nem akarunk szólni amaz utálatos képmutatásról, mellyel a leggyászosabb lázadás és rendetlenség szítói és bérencei, különösen Olaszországban, azt állítják, hogy az egyház szabadságát akarják, míg szentségtörő merészséggel minden nap lábbal tiporják ezen egyház jogait és törvényeit, megfosztják ezt javaitól, üldözik az egyház főpapjait és szolgálait kötelességeik iránt viseltető nemes vonzalmuk miatt, börtönbe vetik ezeket,

erőszakkal elűzik menhelyükből a vallási rendek tagjait, valamint a szüzeket, kik Istennek szentelték életüket, nem riadnak vissza semmitől, a mi az egyházat gyalázatos szolgaságba ejtheti és elnyomhatja.

Midőn valóban igen ohajtott jelenlétetekből különös örömet meritünk, Ti magatok látjátok, minő szabadsággal bírnak most Olaszországban tisztelendő testvéreink, a püspökök, kik vitézül és állandóan harcolván az Urnak harcait, Hozzánk az ellenesek mesterkedése miatt, lelkünk legbensőbb fájdalmára nem jöhetének, köztetek nem lehetnek, és részt nem vehetnek ezen gyülekezetben, jóllehet ezt igen nagyon ohajtották, a mint azt a szerencsétlen Olaszországnak érsekei és püspökei, — Irántunk és a szentszék iránti leggyengédebb szeretet és ragaszkodással teljes leveleikben nyilvánították. — Portugalliából sem láttok egyetlen egy főpapot itt, mit nem kevésbé fájlalunk, ha azon akadályok természetét tekintjük, melyek Rómába jövetelüket gátolták. Mellőzzük elősorolni ama sok szomorú és borzasztó dolgokat, melyeket azon gonosz tanoknak hirdetői, a Mi, a ti, és minden jóknak kimondhatatlan fájdalmára elkövetnek. Mit sem is szólunk azon istentelen összeesküvésről, azon mindennemű gonosz merényletekről, és csalárdságokról, melyekkel ezen apostoli széknak fejedelemségét egészen felforgatni és elrontani akarják; sőt inkább említést teszünk ezen ügyben azon bámulatos összetartásról, mellyel ti, többi tisztelendő testvéreinkkel az egyetemes katolikus világ püspökeivel soha el nem mulasztottátok, valamint Hozzánk intézett leveletekben, szintűgy hiveitekhez intézett főpásztori irataitokban az ily csalárdságokat felfedezni, megcáfolni, és egyszersmind tanítani, hogy a szentszéknek világi hatalma a római pápának az isteni gondviselés különös akaratából adatott, és hogy az szükséges a végre, hogy ugyanazon római pápa soha egy fejedelem vagy polgári hatalomnak alá nem vetve, az összes hívő nyáj legelése és kormányzására magától Krisztus urunktól nyert legfőbb hatalmát és tekintélyét a legteljesebb szabadsággal gyakorolhassa az egyetemes egyházban, és minden hivek, valamint ezen egyháznak javáról, hasznáról és szükségeiről gondoskodhassék.

A mikről eddig nektek, tisztelendő testvérek, panaszosan szólottunk, valóban szomorú látványt nyujtanak. Mert ki nem látja, hogy oly sok tévtan gonoszsága, és annyi gonosz örültség és ármánykodás által a keresztény nép szánandó módon megronta-

tik és veszélybe sodortatik, az egyház, annak üdvös tanítása, tiszteletre méltó jogai és törvényei, valamint felszentelt papjai ostromoltatnak, és ugyanazért mindennemű vétkek és hibák terjednek és maga a polgári társadalom is sanyargattatásokat szenved.

Mi azért megemlékezvén apostoli hivatásunkról és szívkön hordozván a reánk istenileg bizott minden népeknek lelki javát és üdvét, minthogy mi sz. Leonak szavaival élve azokat, kik reánk vannak bizva másként nem kormányozhatjuk, „mint ha mi az isteni hitnek buzgalmával üldözzük azokat, kik csábítók vagy elcsábítottak, és minden lehető szigorral megszabadítjuk az ép lelkeket a méregtől, hogy így a ragályos baj tovább ne harapozzék,” felemelvén ezen tiszteletre méltó gyülekezetben apostoli szavunkat rosztaljuk, kárhoztatjuk, elvetjük az érintett tévedéseket mind, nem csupán mint olyanokat, melyek a kath. hittelt és tanítással, valamint az isteni és egyházi törvényekkel, hanem mint olyanokat is, melyek az örökkévaló és természeti törvény és igazság, sőt a józan észszel is ellenkeznek.

Titeket pedig tisztelendő testvérek, kik a föld sava, az Ur nyájának őrei és pásztorai vagytok, figyelmeztetünk és kérünk, hogy igyekezzetek ezentúl is bámulatra méltó jámborságtokkal, püspöki buzgalmatokkal, a mit eddig is a püspöki méltóság legnagyobb becsületére tettetek, a rátok bizott nyáját a legnagyobb gondossággal visszatartóztatni a megmérgezett legelőhelyektől, és szóval és írásban megcáfolni és szétoszlatni ama tévedések végtelen elvetemültségét.

Hisz jól tudjátok, hogy a legfőbb érdekről van szó, midőn a kath. egyház ügye ennek tana, a népek jóléte, az emberi társadalom békéje és nyugalma forog fenn. Ugyanazért egész erőtökből ernyedetlenül oda működjétek, hogy nyájaitokat ezen dögleletes megromlottságtól megőrizzék azaz kezeikből kiragadjátok ama könyveket és veszedelmes ujságokat, melyek ama tévedéseket terjesztik, — lankadhatlan buzgalommal igyekezzetek a hiveket magasztos vallásunk szent parancsaiban oktatni és őket figyelmeztetni arra, hogy kerüljék a gonoszság ezen mestereit, mint valami mérges kigyót. Összes gondjaitok, törekvéseitek oda irányuljanak, hogy a clerus jámboran és bölcsen oda képeztesék, és hogy az fényes erények által tündököljön, hogy mind két nembeli ifjuság a szív becsületességében neveltessék, jámborságra

és minden erényekre oktattassék, hogy egyáltalában az egész oktatás üdvös legyen.

Megfeszített szorgalommal öröködjete a felett, hogy sem a szép tudomány, sem a magasabb tanulmányokba olyas valami be ne csúszsék a mi a vallással és jó erkölcsökkel ellenkezik. Férfias erélylyel járjatok el mindenben, tisztelendő testvérek, ne engedjétek e viharos időkben elcsüggesztetni bátorságtukat, hanem támaszkodva Isten segélyére, ragadjátok kezeitekbe az igazság és hit törhetlen paizsát és az isteni szó kétélű fegyverét, és lépjétek bátran szembe a kath. egyház és szentszék ellenségeivel, hogy meghiúsítsátok az ő bűnös törekvéseiket, és visszaverjétek támadásaikat.

Egyébiránt éjjel-nappal emeljük az ég felé szemeinket, tisztelendő testvérek, és szívünk egész mélyében és alázatosságával imádkozzunk, hogy az irgalmasság Atyja és a vigasztalás Istene, ki a sötétségből is világosságot támaszt, ki a kövekből is felébresztheti Ábrahám gyermekeit, egy szülött fiának Jézus Krisztusnak, a mi Urunknak véghetetlen érdemeinek tekintetéből, kiterjeszse jótékony kezét a keresztény világ és az egész társadalom felett, oszlassa mind el a tévedéseket és hibákat, kegyelmének sugarával világosítsa fel az eltévedtek eszét, őket öntudatra vezesse, és a szentegyháznak megadja a kívánt békét, hogy az a földön mindinkább terjedhessen, növekedjék és virágozzék.

Hogy pedig annál biztosabban megnyerjük azt a miért esedezünk, válaszszuk közbenjárónkul Istennél az Urnak szent és szeplőtlen Anyját a boldogságos szűz Máriát, ki könnyörülettel és szeretettel viseltetvén minden ember iránt, még mindig megsemmisítette az eretnekségeket, és kinek közbenjárása Istennél soha oly szükséges nem volt, mint napjainkban.

Kérjük sz. Józsefnek is, a boldogságos Szűz jegyesének, valamint sz. Péter és Pál apostoloknak és a menny összes lakosainak, különösen pedig azoknak közbenjárását, kiket minap a dicső szentek sorába igtatva, tisztelünk.

Mielőtt befejeznők beszédünket, nem tehetjük, hogy még egyszer ki ne jelentsük nektek, hogy a legnagyobb vigaszul szolgál nekünk, midőn kedves látástokban részesülünk, minthogy ti, tisztelendő testvérek, a hűség, szeretet és jámborság leggyöngédobb és legszorosabb kapcsaival vagytok hozzánk és a szentszékhez fűzve, és minthogy ti hivatalos köteleességeiteket bámulatos

buzgalommal teljesítitek és az Isten dicsőségének nagyobbítására és a hivek üdvösségére oly sokat teszték, és a kik egyesült lélekkel, és bámulatos gondosság és szeretettel a kath. világ minden többi püspökeivel valamint az ök és a ti gondjaitokra bízott hivekkel bennünket nehéz szenvedéseinkben és keserőségeinkben vigasztalni meg nem szüntek.

Ugyanazért ez alkalommal is a legszeretetteljesebb szavakkal nyilvánosan kijelentjük, hogy mi irántatok, testvéreitek és minden jámbor hivek iránt a legbensőbb hálával le vagyunk kötelezve, hogy mi mindnyájatokat benső szeretettel átkarolunk.

És mi ezek után azt is kívánjuk tőletek, hogy ha visszatértek egyházmegyétökbe, nevünkben adjátok tudtokra a rátok bízott hiveknek ezen érzelmeinket, biztosítsátok őket atyai szeretetünkről, és minden igaz szerencsének ohajtásával összekapcsolt apostoli áldásunkról, melyben mi ezennel titeket tisztelendő Testvérek és hiveiteket szívünk mélyéből és örömet részesítünk.

II.

A Rómában összegyűlt főpásztori karnak hódolati nyilatkozata.

Szentséges Atya!

Mióta Jézus Krisztusnak apostolai a pünkösdi szent ünnepen Péterrel, az egyház fejével, imádságban egyesülve a Szentlelket vették és annak isteni ihletésétől áthatva a szent városban összegyülekezett majd csaknem minden népek embereinek saját nyelvökön hirdették Istennek csodálatos hatalmát, úgy hiszszük, soha e mai napig ugyan azon évfordulati ünnepen utódaik oly nagy számmal Péter tiszteletre méltó utódát imádságban körül nem állották, határozataiban nem hallgatták, kormányzataiban nem erősítették. Valamint pedig az apostolokra nézve a születő egyház veszedelmei közepett mi sem lehetett kedvesebb, mint Krisztusnak isteni lélektől ihletett földi helyettesét támogatni; úgy ránk nézve sem lehetett az anyaszentegháznak mostani szorongatásai között bár mi is kívánatosb és szentebb, mint mindazon tiszteletet és kegyeletet, mely sziveinkben Szentséged iránt él, Szentséged lábaihoz letenni és egyszívvel kinyilatkoztatni, mily nagy csodálkozással kísérvük legfőbb egyházfejedelmünknek kitű-

nő erényeit, mily őszintén ragaszkodunk mindahoz, mit ez uj Péter tanított és megállapítva határozott.

Hevesebben lágolnak sziveink, elménket a hitnek élénkebb fénye világosítja, lelkünket szentebb szeretet hatja át. Nyelveinket azon szent tűznek lángjaitól ihletve érezzük, mely az apostolok által környezett Márianak legszelidebb szívét az emberek üdve iránti lágolóbb kívánságra gyulasztotta, az apostolokat pedig Isten csodáinak hirdetésére készítette.

Midőn tehát Szentségednek forró hálát mondunk, hogy nekünk megengeded ezen nehéz időkben pápai trónodhoz járulhatni, Téged szorongattatásaid közepette vigasztalni, és magunk, valamint a gondunkra bizott papság és nép érzelmeit Előtted nyilváníthatni, ugyanakkor egy szóval egy lélekkel felkiáltva, Neked minden jót és minden üdvöst kívánunk. Élj soká szent Atya és légy erős a katolika egyház kormányzásában. Folytasd, miként tenni szoktad, azt védelmezni erélyed, igazgatni bölcseséged, dicsíteni erényeid által. Járj előttünk mint jó pásztor, legeltesd példád által juhaidat és bárányaidat az égi eledellel és üdítsd fel őket a mennyei bölcsesség vizével. Mert Te vagy a józan tudomány tanítója, az egység középpontja, Te vagy a népeknek isteni bölcseségtől rendelt megfoghatatlan világossága. Te köszál vagy és az egyháznak alapköve, mely ellen a pokol kapui soha győzedelmeskedni nem fognak. Csodálva szemlélünk, mint teljesíted annyi kellemetlenség s oly sok vihar között, derült arccal, nyugodt lélekkel szent hivatalod, mint állsz le nem győzve rendületlenül!

De mig mindezekben a dicsekvésnek legméltóbb tárgyát találjuk, nem tehetjük, hogy szemeinket szomorú dolgokra ne fordítsuk. Ugyanis mindenfelől szemeink elé tódulnak azoknak iszonyu tettei, kik Olaszhonnan gyönyörű földjét, melynek Te szent Atya, oszlopa vagy és dicsősége, kegyetlenül pusztítják, és magát a Te és a szentszék fejedelemségét, melyből mint bő forrásból a polgári társadalomra számtalan áldás özönlött, meggyengíteni és gyökerestől felforgatni igyekeznek. Mert sem a századok örökös jogai, sem a kormányzásnak hosszú és békés birása, sem végre az egész Európának tekintélyével szentesített és megerősített szerződések meg nem akadályozhatták, hogy mindenek fel ne forgattassanak, lábbal tiportatván mindazon törvények, melyektől támogattatva fennállottak eddig az országok.

Hanem hogy azokhoz térjünk, mik minket közelebből érdeklenek oly bitorló emberek bűnmerényc által, kik a szabadsággal gonoszságuk elfödésére visszaélnék, megfosztva látunk Téged szentséges Atya azon tartományoktól, melyek segítségével valamint a szentszék méltóságáról, szintűgy az egyetemes egyház kormányzásáról, legjobban volt gondoskodva. Szentséged rendületlenül állott ellen gonosz törekvéseiknek; miért is, minden katolikus nevében legforróbb hálát mondunk.

A szentszéknek világi fejedelemségét szükségesnek, és nyilvánosan az isteni gondviselés rendelkezéséből származottnak ismerjük el; nem is tartózkodunk kijelenteni, hogy ezen világi fejedelemség, az emberiség ügyeinek jelen állásában az egyház és lelkek javára és szabad kormányzására valóban megkivántatik. Szükséges ugyan is, hogy a római pápa, az egyetemes egyháznak feje egy fejedelemnek se legyen alattvalója vagy vendége, hanem saját országában és uralmában tartzkodva szabad legyen, közelismerésű, nyugalmas és áldásos szabadságában védje és oltalmazza a katolika hitet, igazgassa és kormányozza a keresztény társadalmat.

Ki is tagadhatná, hogy az emberi ügyek, vélemények és intézmények mostani harcában szükséges, miszerint Europa egyik szélén, a régi világ három földrésze között, egy megszentelt közép hely és fejedelmi szék létezzék, honnan viszont a népekhez és fejedelmekhez hangozzék egy nagy és hatalmas szó, a jog és igazság szava, mely senkinek mások fölött ne kedvezzen, senki kényének ne hódoljon, melyet sem félelmitéssel megzabolázni, sem bármi álnok mesterséggel kijátszani ne lehessen.

Miként történhetett volna ez alkalommal is, hogy az egyház főpapai a világ minden részéből biztoson jöhessenek Szentségeddel a legfontosabb dolgokról tanácskozni, ha annyi és oly különböző tartományok és népek kebeléből ide érve, ezen föld fölött uralkodó oly fejedelmet találtak volna, ki vagy gyanakodással viseltetnék az ő fejedelmeik iránt, vagy e fejedelmekkel, gyanus lévén előttök ő maga, ellenségeskednék? — Saját kötelességei vannak ugyan is a kereszténynek is, a polgárnak is, egymással ugyan nem ellenkezők: egymástól mégis különbözők: mikint fognák tehát a püspökök mindazokat teljesíteni, ha nem léteznék Rómában oly világi fejedelemség, minő a pápai, mely más joghatóságától teljesen menten, mint az egyetemes egyetér-

tés középpontja, emberi nagyravágyástól nem indítatik, és földi uralmának terjesztésére nem törekszik?

Magunk szabadok jövénk a szabad pápa-királyhoz, mint pásztorok az egyház érdekeit, mint polgárok a haza ügyeit egyiránt szívünkön hordván, sem a pásztori sem a polgári kötelességeket háttérbe nem szorítva.

Ezek így levén, ki merné ezen, oly ősi, annyi tekintély és a szükségesség hatalma által megalapított fejedelemséget megtámadni? S tekintve azon emberi jogot, melyen fejedelmek biztossága és a népek szabadsága alapszik, mily más hatalom fogja az ezen fejedelmi joggal való összehasonlítást kiállani?

Melyik más hatalom oly tiszteletre méltó és szent? Melyik Monarchia vagy köztársaság dicsekedhetik akár a régi akár az újabb századokban ily fenséges, ősrégi és sérthetetlen jogokkal? és ha mind ezek ezen szentszék irányában megvettetének, és lábbal tiportatnának, melyik fejedelem lehetend országa — mely köztársaság birtokterülete iránt biztos? Azért, Szentséges Atya! Te ugyan a vallásért, de egyszersmind azon igazság és jogokért is buzogsz és harczolsz, melyek a népek között a világi ügyek alapját teszik.

Azonban alig illik hozzánk többet szólni ezen fontos úgyról, kik Téged ugyan arról már igen gyakran nem annyira értekezni, mint tanítani hallottunk. Ugyan is a Te szavad, mint egy az egész világban elharsogó papi kürt, hirdette, hogy „az „isteni godviselésnek különös tanácsából történt, hogy a római pápa, kit Krisztus az egyetemes egyház fejévé és középpontjává „rendelt, világi fejedelemséget nyerjen;“ azért nekünk mindnyájunknak mint bizonyosat kell tartanuuk azt, hogy ezen világi uralom nem történetesen jutott a szentszékhez, hanem inkább Istennek különös rendelkezéséből adatott meg neki, és az évek hoszsza során át, minden országok közmegegyezése által sőt majd csudaszerűen erősített meg, tartatott fen.

Magasztos és ünnepélyes szóval nyilatkoztattad azt is: „hogy „a római egyháznak fejedelemségét, annak világi birtokát, és jogait, melyek az egyetemes katolikus világhoz tartoznak, egészen és sértetlenül, állandóan fentartani akarod; hogy a szentszék fejedelemségének és szent Péter örökségének védelme minden katolikust megilleti, és hogy később vagy meghalni, mint „Istennek, az egyháznak és igazságnak ügyét bár mi módon el-

„hagyni.“ Mely magasztos szavakra mi öröm és üdv — kiáltások között feleljük: mi Veled börtönbe és halálra menni készek vagyunk, és Téged alázatosan kérünk, hogy ezen áthatatosságban és erős feltételben megingattatlanul megmaradj, angyalok és emberek előtt győzhetetlen lélek és fonséges erény példányképét mutatva. Ezt kívánja Tőled Krisztus egyháza is, melynek szerezcsésb kormányzása végett adá a gondviselés a római pápának a világi fejedelemséget, és mely ennek oltalmat oly annyira tartá saját ügyének, hogy hajdan az apostoli szék ürességben lévén, legnehezebb szorongattatások között a Constanzi zsinat atyái magok akarák a római egyház világi birtokát kezelni; ezt kívánják a világ minden részeiben elszort keresztényhívek, kik Hozzád szabadon jöni és lelkiismeretök ügyeiről szabadon gondoskodni kívánnak, ezt kívánja végre maga az emberi társadalom, mely a te országlásod felforgatásában saját alapjait megingattatni érzi.

Miért szóljunk többet? Te elvégre a gonosz embereket, az egyházi javaknak elragadozóit igazságosan elítélvén, mind azt, a mit elkövettek semmisnek és érvénytelennek hirdetted, minden tetteiket törvénytelennek és szentségtörőknek határozta, jogoson és méltán kinyilatkoztatván, hogy ezen bünmerények elkövetői egyházi büntetések és censurák alá esnek.

Kötelességünk ezen komoly szavaidat és kitűnő tetteidet tiszteletteljesen fogadni, és azok iránti teljes megegyezésünket megújítani. Mert valamint a test mindenben részt vesz a fő fájdalmaiban, melylyel a tagok és ugyanazon étellel összeköttetik, úgy szükséges, hogy mi Veled egyetértsünk, úgy egyesülünk Veled e nagyon keserű szorongattatásaidban, hogy a mit Te szenvedni találsz, ugyan azt a szeretetnek közérzete által mi is szenvedjük. Kérjük azonban az Istent, hogy az ügyek ily gonosz felzavarásának véget vessen, és Fiának aráját, az oly gonoszúl kifosztott és elnyomatott egyházat régi dicsősége és szabadságába visszaállítsa.

De nem csodálkozunk azon, hogy az apostoli szék jogai oly élesen és ellenségesen megtámadtatnak és ostromoltatnak. Hiszen már több év óta oda jutott némely emberek esztelensége, hogy nem csak elvetik vagy kétségbe vonják az egyház egyes tanításait, hanem még az egész keresztény igazságot és társadalmat is gyökerestől felforgatni igyekeznek. Innen vannak a hiú

tudomány és hamis tudákosságnak istentelen kísérletei a szent iratok tudománya és azok isteni ihletése ellen; innen azon esztelen gondoskodás, mely az egyház anyai gondozása alól kiragadott ifúságot a század minden tévedéseibe, a keresztényoktatás teljes kizárásával is bevezeti, innen a társadalmi, politikai és vallási rendről való oly annyira veszélyes theoriák, melyek mindenfelé büntetlenül elterjesztetnek; innen van főleg e tájakban, az egyház tekintélyeinek megvetése, jogainak bitorlása, parancsainak letiprása, szolgálinak megvetése, isteni tiszteletének kinevetése, a vallási tévelyeknek és a veszély útjára nyomorultúl eltévedt egyházi férfiaknak dicsérése és megtiszteltetése. Az urnak tiszteletre méltó főpapjai és áldozárai hivataluktól megfosztatnak, számkivetésbe küldetnek, vagy börtönbe vettetnek, sőt szent hivatásuk betöltésében állhatatosságuk miatt, gyalázattal a világi törvényszékek elé hurczoltatnak. Krisztus arái, házaikból kiüzetve, éhségtől majdcsak nem elemésztve, öntik könnyűiket; a szerzetesek akaratuk ellenére a világba kimenni kényszerítettetnek; az egyház szent öröksége erőszakos kezekkel támadtattik; a legrosszabb könyvek, hírlapok és képek özönével folytonos és legdurvább harc zivatik a hit, erkölcs és igazság ellen.

Kik ilyeneket mérészelnek, igen jól tudják, hogy a szentszék, mint egy megvivhatatlan vár, az igazság és jog mindazon erejével bír, melylyel az ellenség megrohanása visszaverettethetik; hogy ő azon őrház, honnan a legfőbb őrnök éber szemci már távolról felfedezik a készített cseleket és tudatja azokat harcztársaival. Innen van azon engesztelhetlen gyűlölet, innen az orvosolhatatlan harag, és a legromlottabb emberek azon folytonos igyekezete, miszerint a római szentegyházat és annak székét elnyomják, és ha valaha lehetséges volna, teljesen kiirtsák.

Ki az, szentséges Atya, ki ezeket látva vagy halva magát a könyektől megtartoztathatná? Elfogva tehát az igazságos fájdalomtól, szemeinket és kezeinket éghoz emeljük, lelkünk egész érzetével kérvén, a szentlelket, hogy a ki egykor e napon a születő egyházat Péter kormányja alatt megszentelte és megerősítette, most azt, a Te pásztorkodásod és vezérleted alatt oltalmazza, gyarapítsa és megdicsőítse. Legyen könyörgésünknek tanuja: Mária, kit Te ugyan e helyen az „Immaculata“ czimével ünnepélyesen földiszítél, legyenek tanuink az általunk a római szentegyház védszentjeül tisztelt Péter és Pál szent hamvai; tanuink le-

gyenek erekllyéi azon pápák, vértanúk és hitvallóknak, kik a földet, melyen járunk, megszentelték, tanuink legyenek főleg azon szentek, kik az égi karok sorába ugyan e napon a Te legfőbb ítéleted által igtatva, ma új czimmet az egyháznak védelmét fölveendik, és oltáraikon imáik zsongéit a mindenható Istennek a Te javadra is följánlandják.

Ezeknek tanuskodása mellett tehát, mi püspökök, nehogy a gonoszság akár tudatlanságot színlelhessen, akár tagadást merészeljen, kárhoztatjuk azon hibákat, melyeket Te kárhoztattál, elvetjük és elátkozzuk az új és idegen tanokat, melyek Jézus Krisztus egyházának kárára terjesztetnek; roszaljuk és kárhoztatjuk a szentségtöréseket, a rablásokat, az egyházi kiváltságoknak megsértéseit, valamint az egyház és Péter széke ellen elkövetett más gonoszságokat.

Ezen tiltakozásunkat, melyet az egyház évkönyveibe beírni kérünk, bátran mindazon testvéreinknek nevében is tesszük, kik, annyi szorongattatások között, akár erőszakkal hon tartoztatva hallgatnak és sirnak, akár fontos ügyeik vagy kedvezőtlen egészségi állapotjuk által akadályoztatva, velünk ma itt nem lehetének. Magunkkal egyesítjük továbbá a mi hű papságunkat és hiveinket, kiket Irántad ugyan azon szeretet, ugyanazon kegyelmes tisztelet lelkesít s a kik a Te irántadi ragaszkodást részint folytonos imáik, részint a többnyire csudás bőkezűséggel felajánlott Péter fillérekben a legfényesebben kitüntették, jól tudván, miszerint áldozatjaik által az is czéloztatik, hogy midőn a legfőbb pásztornak szükségein könnyítették, ugyan akkor szabadságának megőrzéséről gondoskodva legyen.

Vajha az egész keresztény világ, sőt az egyetemes társadalmi rend ezen közügyének biztosítására minden népek egyesüljenek!

Vajha megértenék és okulnának a királyok és világi hatalmasságok, hogy a pápa ügye minden fejedelemnek és minden országnak ügye, hogy hová czéloznak ellenségeinek istentelen törekvései — és gondoskodnának az utolsó dolgok irányában!

Vajha okulnának azon néhány egyházi és szerzetes férfiak, kik megfelejtkezvén hivatásukról, megtagadván az egyház püspökeinek köteles engedelmességet, és vakmerően bitorolván a tanító egyház tekintélyét, a kárhozat útjára tértek!

Ez az, mit Veled szentséges Atya könyezve, Istentől egész

szívből buzgón kérünk, midőn szentséges lábaidhoz borulva, Tőled azon mennyci erősséget kérjük, melyet apostoli és atyai áldásod adni képes. Legyen az bőséges és szivednek legbensőbb mélyéből gazdagon kiáradó, hogy az nem csak minket, hanem távollevő nagyon kedvelt testvéreinket és a gondjaikra bizott hieinket is öntözze és áthassa. Legyen olyan, mely a mi és az egész világ fájdalmait enyhítse, a gyengeséget támogassa, az igyekezetet és munkát termékenyítse, és végre Isten szentégházának boldogabb napjait siettesse.

Költ Rómában Junius 8-án az Ur 1862-ik évében.

Róma, 1862 Junius 15-én.

Junius 11-én Winkler József nagyvárad kanonok ur kedves társaságában a Vaticanumba mentünk, az ottani műkincseket megtekinteni. Megnéztük: a képtárt, mely nem a képek sokasága, hanem válogatott művészi becse miatt oly érdekes; csak egy szobát emlitek, melyben Raphaeltól „Madonna di Fuligno“ és a „Transfiguratio“ — Domenichinotól pedig „sz. Jeromos utolsó áldozása“ van felállítva, s maga egy képtárnak becsét feléri; — a Museo Gregorianumot, melyben az etrusk edények száma, valamint a rajzok és színezésnek szépségére nézve kiváló; — a Raphaeli Stanzakat és Loggiákat; melyeknek falain és boltozatain Raphaeltól, vagy rajzai után más hírneves művésztől, minő Giulio Romano, festett freskók láthatók; — a hasonlóul Raphael rajzai után — gyapju, selyem és arany-fonalakból készített szöveteket — gobelins — melyek a Jézust imádó keleti bölcseket, Jézus feltámadását, menybemenetelét, a Szentlélek eljövételét, — sz. István megköveztetését, sz. Pál megtérését, Ananiás halálát s a t. ábrázolják; — a Museo Pio-Clementino szobor, mozaik s más ösemlék darabok gyűjteményeit magokban foglaló szobáin keresztül, hol 1859-ben hosszabban időztünk, ez uttal, minthogy fáradtak is voltunk, csak elhaladtunk. Különben is ki e gyűjteményekben művészi kiképezés céljából akarna időzni, az ne napokat, hanem hónapokat és éveket szenteljen reá. —

Délután felmentünk a Monte Mario-ra, mely Clivus Cinnae, vagy a Janiculus közneve alatt is elfordult. A via triumphalis, melyen a győzelmes hadvezérek diadalmenetöket Rómába tartották, e dombon vonult át; itt jelent meg Constantin császárnak a

kereszt „in hoc signo vinces“, s e tájan volt, hol a hős Constantin Maxentiust legyőzte s honnan a századokon keresztül tartott véres üldözések után — a békeségnek hajnala a keresztényekre kiáradozni kezdett. És azóta minő változás! — Az erős Capitolium ellenében a vaticanumi szerényebb halom kezdett a világ fölött nem a romboló s rabszolgaságba döntő fegyvernek, hanem az örök életre építő s a léleknek igazi szabadságát biztosító isteni hitnek erejével uralkodni és nagyobbá tenni a keresztény Rómát, mint minő a héthalmu város a pogány uralom alatt valaha volt!

Junius 12-ét és 13-át Rómán kívül töltöttük. Elmentünk Frascatiba, mely az albanoi hegyek déli tetőjén Rómától mintegy két órányi távolságban fekszik. Az uton odáig látni Claudius vízvezetőjének romjait, az úgynevezett Monte del Granó-t, ez egy kis halom, melynek üregében Alexander Severus sirja volt. Maga Frascati mintegy ötezer lelket számlál, és a melegebb évszakban a római polgároknak nyári lakásul szolgál. Innen a hegy magaslata felé tartva meglátogattuk a camaldoli zárdát, mely itt a magányban kellemes lakást ad, a régi Tusculumot, melyből csak egy amphitheatrum és néhány jól megtartott, némelyek által Ciceroénak tulajdonított házak romjait látni. Szép erdők és bokros helyek és kedves illatu kaszálók között járva pompás kilátásban is részesültünk; nem csodálom, hogy a régiek e hely felé oly előzékeny szeretettel vonzódtak, mert valóban kellemes. Frascatiból Albanóba mentünk. Utunkba esett: a Propagandának egy terjedelmes villája sűrűn beültetett olajfákkal, — Grotta Ferrata a Basiliták zárdája, melyet már 1859-ben meglátogattunk volt, — Marinó, egy dombon várszerűleg épített és többnyire szőlőmivelésből élő helység, honnan az út szép erdőség között vezet tovább, — Castell Gondolfo, hegyen épített városka a pápa nyári tartozkodásul szolgáló palotájával és terjedelmes kertjével, a Lago di Albano nevű tó felett, mely domboktól katlanszerűleg körülvéve már az őskorban oly bő vizet adott, hogy tövében meszszerűen lecsapolási üreget — emissario — kellett megnyitni; Castell Gondolfótól egész Albanóig oly fasor zöldel az út két részében, minőt életemben még nem láttam, többnyire minden fadarab oly régi és oly terjedelmes, hogy belé és alá huzott kőfallal kell mindeniket megtámasztani nehogy iszonyu sulya a földre huzza. Hiszem, hogy sok fa, melynek koronája ég felé emel-

kedve, most a napsugárt az úttól távortartani igyekszik, a Caesárok idejéről tudna beszélni.

Albanóban, mely Rómától valamicskével több mint két órányi távolságban fekszik, meglátogattuk a boldogságos sz. Szűz tiszteletére emelt, elég egyszerű templomot, melyről azt tartják, hogy hajdan Minerva temploma volt, — azután a Villa Doriát, melyből a tengert Civita vecchia irányában jólláthatni. Innen 13-án reggel szamaran nyargalva per Ariccia, hol a mostani pápa által 140 ezer scudin két hegynék összekötésére — nehogy az út meredeken a völgybe le és fel vezessen — építtetett köhíd büszkélkedik — erdők között haladva jutottunk Lago di Nemi nevű tóhoz, melyet a régiek Diana tükrenek neveztek, s melyet a Lago di Albanótól csak egy olasz mértföldnyi széles földköz választ el, mint egy a két szem között fekvő or, miért is a régiek, valamint most az olaszok e két tavat Jupiter szemeinek szokták nevezni. A tó fölött van egy csinos városocská, Nemi, innen felfelé, az albanói hegyek öreg apjához, a tenger színe fölött háromezer lábnyira felemelkedő Monte Cavo-hoz, gesztenye-erdő között, melynek izletes gyümölcse a vidéki nép által szabadon használtatik, nagyon keskeny, hanem jó hűvös út vezet. Botanizálva 5 óra kellett, míg a Monte Cavo tetejére jutottunk. Itt, távol minden közlekedéstől, van a Passionistáknak egy zárdája, melynek előljárója vendégszerető szivességgel fogadott minket. Szébb kilátás mint innen Rómáig, a tengerre, tiszta időben egész Corsikáig, alig van a környéken; hanem a víz szűke is oly nagy, hogy a szerzetesek házukra alkalmazott csatornák által gyűjtik az esővizet, melyet filtrirozás által jó ihatóvá teszik, legalább a víz, melyet nekünk adtak, minden római víznél ihatóbb vala. A hegy magassága teszi, hogy itt minden későbbben érik: a zárdá előtti cseresznyefán a gyümölcs még nagyon apró és még zöld vala. A zárdától lefelé Rocca di Pápa felé a régi via triumphalis vezet, melyen győzelmi menetöket Rómának azon hadvezérei tartották, kiknek a római tanács a városba való diadalmenetet megtagadta. Csodálatos, hogy annyi század lefolyása után is mily jó karban van még e diadal-útnak polygon kövezete! Rocca di Pápa nyomorult házikókból álló és egészen a köszirtekre támaszkodó helység, hajdan erősség, hol római katonaörség tartózkodott. A térség, mely a Monte Cavo és Rocca di-Papa háta megett elterül, Hannibal mezejének neveztetik, most közepe táján áll a jégverem

melyben a téli időben leeső hó a hegyekről összegyűjtetve tartatik, hogy Rómának nyáron át hűvesítőül szolgáljon. Átaljában az egész vidéknek minden darab földje classicus hely, mely a Latinok, Pelasgok etc. idejére, városaira, történetére emlékeztet.

Már egy felé haladott az óra, midőn Albanóba visszaérkeztünk. Feljegyzem még azon körülményt, hogy az itteni börtönbe zárt rabok az ablakon át a külsőkkel szabadon közlekedhetnek, sőt a vasrácsozattal ellátott tágas ablakon át egy hosszú rúdon kis zacskót nyújtanak ki és minden átmenő embert megkoldulnak.

Délután $\frac{1}{4}$ -re indultunk Albanóból Róma felé. Egy ideig az újabb via Appián haladtunk, mely 16-ik Gergely és IX. Pius pápa által építtetett, azután áttértünk a régi hason nevű útra, melyen még a régi római kövezet áll. Az út két részén heverő romok mutatják, hogy a pogány rómaiak itt temetkeztek és közülök a tehetősebbek nagyobb síremlékeket állítottak magoknak. A gondolat, az országút széléin temetkezni, keresztény szempontból véve is szép. A halandó ember utazásában elhunyt kedveseire emlékeztetik és arra, hogy maga az élet sem egyéb mint utazás egy boldogabb haza felé. Most a sír-épületek megmaradott romjainak tetején a telegraph sodronyai huzódnak el. Mennél közelebb jut az ember a városhoz, annál inkább szaporodnak a romok, melyeknek helyét a mostani olasz polgárok Róma antica-nak nevezik.

A Via Appiának a város felé huzódó részében vannak a S. Calixtusról nevezett katakombák, melyekbe, minthogy az épen oda menő mltszgos győri püspök urral és kíséretével találkozánk, mi is betértünk. Ezek Rómának legnagyobb földalatti keresztény temetői. A folyosók, melyeknek falaiban a nyugalom helyei alkalmazzák, majd tágabbak, majd oly szűkők, hogy egy embernél több egy más mellett nem mehet el, azonban többnyire magasra emelkednek; némely helyen egyik folyosó alatt még a második és harmadik is elhúzódik; annyi folyosó van pedig és oly különböző irányban elnyulók, mint egy valóságos tömkeleg, melyből a helyiség teljes ismeretével bíró embernek vezetése nélkül soha ki nem lehetne jutni. Terjedelmök oly nagy, hogy a sz. Sebestyén templomában, mely alatt a Calixtóiakkal kapcsolatban lévő más katakombák huzódnak el, falon függő okmány szerint, száz hetvennégy ezer vértanu, és negyven vértanu pápának földi részei temettethettek el bennök, azon számtalan keresztényeken ki-

vül, kik itt nyugodtak. A katakombák mintegy közepe táján egy kis templom állott, melynek oltár- és oszlop-maradványait még jól láthatni. Azon kívül voltak bennök kisebb kápolnák és a vértanuk sirja fölött oltárok alkalmazva, hol a vértanúság évfordulati napján szent mise mondatott. Vannak itt ott freskók, melyek közül hittani tekintetben jelentékeny az úgynevezett hét szentségek kápolnácska freskója, mely a hét szentséget ábrázolja, ismét egy másik freskó, mely sz. Péter és utódainak primátusára vonatkozik. Vértanuk, sőt mások testei sem igen nyugosznak már itt; amazok különböző templomokba, emezek más sírokba tétettek át; láthatni mégis némely sírüregekben csontvázakat, sőt két külön álló kősrban, melynek fedele üvegből van, egész csontváz-testet is láttam. Az emlékek nagy része innen a laterani és vaticanumi muzeumba vitetett át, hol a folyosók falaiba illesztettek; leírásaikat olvashatni de Rosti nagy munkájában, melynek eddig kijött első kötetét nmlgu püspök urunk bibornok Reischach ajánlatára, ki magát e katakombák megnézésére szives vezetőül ajánlkozott, 100 frankon megvette. — Megnéztük azután sz. Sebestyén templomát és az alatta elterülő katakombákat, hol sz. Péter és Pál teste egy oltár alatt nyugodott, mindaddig, míg az előbbi sz. Péter, az utóbbi sz. Pál templomába átvitetett. A sz. Sebestyén templomában egy mellékoltár fölött üveg alatt mutatják azon követ, melyen az Űdvözítő állott, lábnyomát benne hagyva, midőn az üldözés elől Rómából menekülni akaró Péternek megjelent: Domine quo vadis? vago Romam crucifigi. Ezen esemény emlékére a via Appián egy kis kápolna áll. Az eseményről különben sz. Ambrus is emlékezik in libro contra Auxentium.

A városba vezető via Appia jobb felén, egy térség leereszkedő alján van Aegeria nympha kútja, hol Numa Pompilius a törvényeket inspirante nympha irta és mely azután a muzsák tiszteletére avatott fel. Kőboltozat emelkedik a vízforrás fölött, mely elég bő és jó iható vizet ad. Ha valjon e forrás a költészetre most is képes-e lelkesíteni? nem tudom. Rajtam legalább mit sem fogott.

Már 8 óra elmúlt, midőn este, 13-ik Junii szállásunkra nagyon elfáradva vissza érkeztünk. Ekkor hallottuk, mily lelkes demonstratiót tett tegnap a római nép a pápa mint világi fejedelem érdekében. A pápai katonaság a Castro Praetorianón volt felállítva, hol egy nagyobb katonai épület alapkövét tették le

Midőn a sz. Atya kíséretével oda érkezett, a katonaság és népség hangos éljenekben tört ki: Viva il Papa-Ré. Kis szünet áll be az éljenekben; ekkor egy francia tiszt elég hangosan elkiált: éljen a Savoyai kereszt! de a népség ismét a viva Papa il Re kiáltásokat hangoztatja, egy francia pap pedig a tiszt felé fordulva ráriad: „nem vagy méltó, hogy franciának neveztesse”, mire a tiszt magát megszegyelve tovább állott. Hallottam francia paptól azt is, hogy egy francia áldozár egy francia katonát, ki előtte a szent atyáról tiszteletlenül nyilatkozni mert, az utcán nyilvánosan arcul csapott. A mlgs. csanádi püspök ur ellenben egy francia katonát kérdezvén ha örömet van-e Rómában? azon feleletet kapta tőle: „hogye? midőn itt a szent atyát láthatom.”

Junius 14-én Ő Excellentiája délelőtt több hivatalos látogatást tett. Elmentünk azután a Vaticanumba a bibliotheca őré, Theinert meglátogatni. Magasan lakik annyira, hogy az ember tökéletesen elfárad, míg a csiga-lépcsőzeten hozzá juthat: hanem azután a kilátás kárpótolja a fáradságot. Szobája erkélyén az őt meglátogató mostani bajor király másfél órát időzött, alig tudván megválni a gyönyörű panorámától, mely Róma városát és a távolban kékellő Sabinai, Albanói heglánczolatot tüntette elejébe. Szobái egyikében oly szép freskók vannak Giulio Romanótól, hogy pár évvel ezelőtt egy angol utazó 8000 font sterlinget ígért neki a legkisebb frcskó átengedéseért, mit igen természetesen, a szoba sajátja nem lévén, megtagadott. Mutatott Theiner úgy nevezett arany-bullákat, vagy arany-betűkkel irt, vagy arany függő pecséttel ellátott okiratokat, nevezetesen többet Béla és Mátyás magyar királyok által Rómába küldötteket. A magyar királyokéi legszebb írásnak. Mutatta a VIII. Henrik angol királytól való leveleket és házassági perére vonatkozó credeti okiratokat, melyeket külön codexben fog majd kiadni, miután a másolatok már készen vannak. Az erdélyi püspökség felállítására vonatkozó okmányokkal, vagy ide vágó felvilágosítással szolgálni nem tud; azt mondja, a mit a magyar egyháztörténelemre nézve érdekesebb találhatott, azt már kinyomatta a Monumenta hungarica című nálunk is ismeretes okmánytárban, melynek harmadik kötete úgy fog megjelenni, ha a magyar püspöki kar annak nyomtatási költségeit elvállalja, mi iránt Theiner bibornok primásunk Ő Eminentiájával már értekezett. Theiner szobái különben, ha a szép falakat és a szobákban elhalmozott történeti okmányokat kiveszszük,

olyanok, hogy V.... barátunk rendet nem fogna bennök tanulni; a tudós-rendetlenség igazán eredeti módon van a nagy hírű, vaszorgalmu, bámulatos olvasottságu és kedves társalgásu férfin szobáiban képviselve. Mintha arany kort élve a könyv és lábbeli, a hálósapka és kalamáris, az ing és tubákos szelence, meg mindenféle irott és nyomtatott tárgy, szőtt és varrott, tiszta és nem tiszta házi szer: oly csendesen hevernek egymás között és egymás mellett. — Legszebb szobája, melynek freskóiról feljebb emlékezém, valamikor a pápák nyári lakásaul szolgált. Ez volt azon szoba, melyben Galilaei fogva tartatott, és megjegyzésre méltó, a mit Theiner uonda, hogy pár évvel ezelőtt egy angol Lady, talán Grey ha jól hallottam, ezen szobát maga számára lefestvén azt mondá: „minő badarság azon, némely történész által Galilaei fogházának rettenetességeiről terjesztett hir; az angol királynő örvendene, ha ily gyönyörű szobája volna.“ Hanem tudjuk, hogy némelyek a történetet mondva csinálják gyakran aljas célok eléérése végett; kiknek története azután valóságos parodiája a valónak.

Délután megnéztük a Thermae Titi romjait, Cola de Rienzi, a római köztársaság első mozgatójának házát, Vesta templomának romjait, az öreg Tarquinius által épített Cloaca maxima-t, sz. György templomát, a Janus Quadrifons-nak nevezett diadalívet (Forum Boarium), hol a pogány Róma börze-embereinek gyűldéje vala, és mellette az akkori kereskedők által Septimius Severus és nője Julia tiszteletére kisszerű alakban emelt diadalívet.

Róma, 1862. június 17-kén.

Június 15-én egyszerre 45 püspök és több száz francia pap távozott el innen. Nagy és szép volt a vallásos lelkesülés és feláldozás, melyet a francia papok ide jövelelek által tanusítottak. Nagyon sok pénzök nem lehetett, mert a kormány, mely az egyház jószágát elnyelte vala, nem úgy fizeti őket, hogy az életfentartási költségeken felül az utazásra is sok pénzök maradjon. Vallásos lelkesültségökben összekaparták utolsó filléreiket, a vaspályán és tengeri hajókon megelégedtek az utolsó helylyel, Rómában sokan a laktanyákban ismerős katona-honfitársaik szállásával beérték, éltek a hogy lehetett, csak hogy a szent Atya iránti tiszteletteljes ragaszkodásukat a világ előtt mennél fényesebben

bebizonyithassák. A vallástalan sajtó tombol haragjában, a francia kormány kénytelenségéből hallgat: ők boldogok hitök öntudatában és azon meggyőződésben, hogy a francia nép nagy többsége áldással halmozza Rómába való jövetelöket. Meglátják, és adja Isten mennél hamarább, hogy ezen, önmagát megtisztelő bátor fellépésnek szerencsés eredménye leend.

Kérdeztem tegnap este monsignor Nárdinál, hol nagy társaság volt együtt, melyben kegyelmes püspök urunk ismét előzőkeny figyelem tárgya volt, egy francia Vicarius Generalist a touli vagyis nancy-i püspöki megyéből, ha vannak-e még sokan, kik a gallicana propositiokat védelmezik? és azt felelte, hogy a papok között Istennek hála már kevesen vannak. A pauci szót — mert latin nyelven társalogtunk, úgy ejtette ki hogy „pószí“. Megörvendett nagyon, midőn azt mondtam neki, hogy láttam ma Theinernél 14-ik Lajos francia királynak 1693-ban a szentszékhez intézett eredeti levelét, melyben határozottan kijelenti, hogy ő a gallicana propositiokat ellenzi és azokat maga részéről királyi szentesítéssel ellátni soha sem fogja. — Császárnőjükről dicséretesen emlékezett, — a császárnak a szentszék irányában magatartására vonatkozólag a következőt beszélte. Egy nő-rokona érkezett Párisba és a császár várta, hogy a rokon nála látogatást teend. Ez meg nem történvén, a császár maga ment hozzá és az elmaradott látogatás oka után tudakozódván azt.kapta feleletül: mivel a szentszék iránti magadvisedet semmiként sem helyeselhetem. Mire a császár: ugyan mit cselekednél temagad, ha mint én biztosan tudnád, hogy harminc ezer Sicarius tör életed ellen, ha más utat követs? — Hogy mit viszonzott a rokon, francia papom nem mondá; azon meggyőződést különben már rég óta táplálja minden egyházi ember náluk: hogy ha Orsini bombái nincsenek, Napoleon a szentszék irányában ellenséges politikát soha sem fogott volna követni.

Ma Szentháromság vasárnapján kegyelmes püspök urunk a Sixtina kápolnában tartott isteni tiszteleten, melyben a szentséges atya részt vett, jelen volt; azután több bibornoknál, névszerint Antonellinél látogatást tett, kivel ügyeink érdekében úgy is többször kellend még értekeznie. Már némely bibornokkal is bajosan tudja elhitetni Ő Excellentiája, hogy ő igazán nem Rómában tanult: meg nem foghatják, hol tudta az olasz nyelvet oly tiszta kiejtésében megtanulni. Pacca major domo megkérte Ő

Excellentiáját, hogy photografiroztassa magát egy Album számára, melyet a Rómába zárandokolt püspökök arcképeiből akarnak összeállítani.

Szentháromság vasárnapján este Ő Excellentiája látogatásokat tett: két Cardinálnál, Cechi római bankár, és Caraman francia grófnál, — elmentünk azután Merode pápai hadügyminister urhoz, ki minden vasárnap este megnyitja termeit társalgási összejövetelekre, vagyis olasz kifejezés szerint ricevimento-t tart. Ott találtuk a 60 éves orleánsi püspököt Dupanloup-ot, ki Urnapján délután fog innen elmenni, — Müllert a münsteri püspököt, a montini püspököt herceg Dreux-Brézét, a perpignoni püspököt Gerbet-et, kinck a keresztény Rómáról irt könyvét nagyon magasztalják, azon kívül sok más francia és német papot, a porosz követség néhány tagjait, és sok pápai katonatisztet. Merode a házigazda tisztét előzékeny figyelemmel teljesítette; mintha mind a két szemén kancsal volna úgy szokott az emberre nézni, hogy senki sem gyaníthatja hová lát. Heves embernek mondják, kítől a Goyonnal való hirhedett összekoccanás csakugyan ki lehetett.

Junius 16-án érkezett meg a cancellariának 16. számú levele; 14 napra volt szüksége, hogy ide jöhessen. Szörnyű lusta járás, ha meggondoljuk, hogy 8 nap alatt Rómába jöhet az ember K. Fejérvárról, ha folytonosan utazik.

Ma ebéden Cavalliere Sassynál voltunk, kit az ausztriai követség az egyházi ügyek, dispensatiók etc. expedíálása ügynökségével szokott megbizni. Ott volt még az olmtüzi érsek, a velencei pátriárcha, továbbá monsignor Nárdi, gr. Bellegarde, néhány olasz pap és világi férfit. Itt hallottam az udinei érsek titkárától, hogy midőn a velencei patriachatus ürességbe jött vala, az udinci érsek azok között, kiket ezen méltóságra Ő Felségéhez intézett feliratában javaslatba hozott, kegyelmes püspökünket is kiváló dicsérettel ajánlatba hozta. Ime szél fuvatlanul nem indul. Emlékeznek önök egy Erdélyben keringett ilyen forma birre. Akkor koholmányának gondoltuk azt, és ime kisül, hogy a hírek alapja mégis csak volt. Istennek hála, hogy nem teljesült.

Délután római régiségek megtekintésére indultunk ki. —
*Voltunk

a S. Maria in Cosmedin című kis templomban; az oltár háta megett a boldogságos szent Szűz azon képe vagyon,

melyet Constantinápolyból a képostromlók dühe ellen oltalmazandók idehoztak. A templomnak egy földalatti része vagyon, melyben a keresztények üldözése korában az isteni tisztelet tartatott. A főoltár alatt, melynek koronáját négy antik porphyroszlop tartja, S. Cyrilla Szűz és vértanúnőnek teste fekszik. A templom pitvarában áll az úgy nevezett Bocca della veritá, egy malomkő alakú márványtábla kivéssett nagy szem-, or- és szájjal; a gyermekies hagyomány szerint a pogány korban az esküvőnek e monstrum szájában kellett kezét dugnia, s ha hamisan esküdt, ezen márvány száj a kezét leharapta;

a Caesarok palotáinak romjai között, melyeken mi különöst sem láthatni mint roppant falakat és boltozatokat; az azokról lehulladozott málteres földben most fuszujkát és más zöldséget termesztenek; közben néhány gránát almafa, mely most virágzik, s néhány fügefafa diszlik, melyből a kertész kedveskedésből igen izletes gyümölcsöt ettünk;

a Scipiók kryptájában és egy Columbariumban, a porta Latina mellett; mindkettő föld alatti temetkező hely, amaz különböző irányban elnyúló folyosókkal, ez egyszerű szoba forma, néhány freskóval és hamvtartó edénnyel, melyekben az itt temetett család tagjainak a megégetés után megmaradt földi részei nyugsznak. Férj és feleség, a megégetés rendszere szerint nagyon kis helyt fért meg;

Caracalla fürdőinek romjainál; a fenmaradt falak és ledőlt vastag gránit oszlopok után ítélve, terjedelmes épület lehetett, mely az akkori szokás szerint nemcsak mindennemű hideg, meleg és izzasztó fürdésre, hanem közmulatságok tartására is szolgált, legalább most is láthatni a termeket, melyekben a gladiatorok harci játékaikat üzték. Egykoron az épület falai márvánnyal voltak borítva, talapzata pedig mozaikkal, az utobbinak feltűnően gazdag és szép maradványait most is láthatni. A statuákat, melyek e fürdői épületet egykor díszítették, részint a vatikánumi, részint a nápolyi és florenczi muzeumokba vitték át.

Ilyen fürdői épület Rómában több is állott, voltunk még a Titus császár által épített fürdői épületben, mely miután a mellette lévő ut az építés óta nagyon felemelkedett, részint föld alatt állónak látszik és a Caracalláénál sokkal jobban van megtartva. Mily roppant luxus uralkodhatott ezen fürdői épületekben, mutatja csak az is, hogy egy — egyetlen porphyrdarabból

készült viztartó edény, mely most a Vaticanumi muzeumban őriztetik, oly terjedelmű, hogy az én irodai szobámban alig fogna elférni.

A porta Latina mellett lévén a város déli részében, megnéztük még, jöllehet már szürkülni kezdett az idő, a kerek alakú kis kápolnát, mely azon helyen építettett, hol sz. János apostol és evangalista forró olajjal telt kádba ültettetett. Csak kétszer egy évben szoktak itt sz. misét tartani.

A ki a Rómában, különösen a Capitolium, mons Palatinus és Via appia körül csoportosuló nagyobb számú régi romokat tekinti, elismeréssel fogja tapasztalni, mily nagy gondot fordít a pápai kormány azoknak fentartására; majd egy egész falazatot, majd egy oszlopot állítván azoknak támogatására, majd foltozván a hiányokat, csakhogy a nemzeti dicsőségnek ezen emlékei a később utókorra is átszállhassanak; pedig ha csak vallási szempontból tekintjük a dolgot, mi érdeke lehet az apostoli kormánynak arra, hogy azok emlékét tisztelje, kik kezöket az üldözött keresztények vérében füröszttették századokon át?

Junius 17-ke IX Pius pápává lett választásának évfordulati ünnepe, melynek emlékére a Cappella Sixtinában, Ő szentségének jelenlétében nagyobbserű isteni tiszteletet tartottak. Ő Excellentiája oda ment, én a telegraphi hivatalhoz, Piazza Colonna, siettem, hogy a sodrony hozhassa meg önöknek kegyelmes Urunknak azon rendeletét, melyszerint ide többé levelet nem kell küldeniök, hanem egyenesen Bécsbe. Meglehet azért, hogy midőn ezen futva irt sorok önök kezében kerülnek, mi már útban leszünk haza felé. Quod Deus felix faustumque esse concedat.

Rómában minden vasárnap délután a gyermekek keresztény tanításra a plébániai templomban megjelenni tartoznak. E végre három óra után minden plébániai kerületben megindul 4. gyermek az utszán a többit a templomba meghívni. Egyik közülök fekete fakeresztet tart kezében, mind a négy pedig énekelve mondja: „atyák és anyák! küldjétek keresztény tanításra gyermekeiteket, küiönben felelni fogtok Isten előtt“ Láttam egy ily meghívó menetet szállásunk tornáczáról; Ő Excellentiája figyelmeztett reá.

Vannak Rómában éjjeli oskolák is azok számára, kik nappal szolgálatban lévén; vagy terhessebb munkával keresvén kenyeröket, különben oskolai tanításban nem részesülhetnének. Ily

írányú gondoskodást főleg most uralkodó szent atyának leket tulajdonítani.

Tan-intézetekben (nem a theologiaiakat értem, melyeknek úgy is mind számra mind belső szervezetre, mind kiterjedő hatásra nézve a világban párja nincsen) — egyáltalában nincs hiány; számra nézve több iskola és nevelde van Rómában, mint Europa bár melyik más fővárosában. Milyek ezen iskolák minőségökre nézve? állítani nem mertem; hiszem mégis, hogy annyi bölcsesség csak befér ezekbe is mennyi más iskolákban van, kivéven az istentelen bölcselmet, melyre keresztény ember ne vágyakodjék.

Ha az ember Rómában dél előtt templomba megy, ajtatódók nélkül soha sem találja azt. A mi kellemesen feltűnt előtttem, az azon ellentét a ruházatban, melyet az itteni és más városbeli nők a templomgyakorlásnál használni szoktak. Más helyeken a vásár és innepnapon templomba menő nő minden czifraságait magára ölti, hadd lássák, hogy ő páva szerepet is tud játszani: Rómában a nő, ha templomba megy, egyszerű ruhában jelenik meg a leggazdagabb is, imakönyvvél kezében, nem ruhája, hanem szívének ajtatossága által akarván fényleni annak szentséges színe előtt, ki az ítélet nagy napján nem gazdagságunk és ruházatunk, hanem keresztény értékét fogja mérlegelni. A herceg Borghesse család Róma legfényesebb, leggazdagabb családjainak, és ő Excellentiaja a hercegnőt leányával egyszerűen öltözve és gyalog látta templomba menni. — A nép ajtatossága főleg azon templomokban tűnik ki, hol az oltári szentség kitétele vagyon. Olyankor a templom mindig tömve van. Még mindig teljesíti e nép, mit sz. Leo pápa Serm. 2. in anniv. ass. róla és nek mondott: „Corona mea et gaudium meum vos estis, si fides vestra, quae ab initio Evangelii in universo mundo praedicata est, in dilectione et sanctitate permanserit. Nam licet omnem Ecclesiam . . . cunctis aportent florere virtutibus, vos tamen praecipue decet meritis pietatis excellere, quos in ipsa apostolicae petrae arce fundatos et Dominus noster Jesus Christus cum omnibus redemit, et b. apostolus Petrus prae omnibus erudit.”

Egyébaránt a jövődő Isten kezében áll; megtörténhetik, hogy a pápai trón, a római nép feltűnő vallásossága daczára is koronás és nem koronás forradalmárok és fogadott forradalmi bérenczek által egy ideig megingattassék és avignoni napokat lásson. Senki akkor többet mint maga Róma szenvedni nem fog: a

katholika egyházat a rövidebb vagy hosszabb szenvedés nem fogja felforgathatni. Et portae inferi non praevalerunt adversus eam.
Adjon Isten mindnyájunknak békét és lelki üdvöt.

Róma 1862. Junius 23-án.

Utolsó jegyzeteimet küldöm Rómából. Utolsót mondok nemcsak ezen alkalomra, hanem talán egész életemre nézve is. Mert nehezen hiszem, hogy valamikor ide még visszatérhessek. Nem mintha Rómát meguntam volna, mert azt tapasztaltam hogy a második tartozkodás itt kellemesb volt az elsőnél, és egy harmadik idejövétel tanulságosabb lehetne az első és másodiknál, amennyiben már ismert tárgyak kellő áttanulmányozását elősegitené; hanem utolsónak gondolom és ohajtom itteni tartozkodásomat, mivel legörömetesebb ott vagyok, hol bizonyos munkaköröm van, melyet betölthetek, és mivel a vénülő test a szokatlan mozgást nehezen fogná már kiállani.

Épen az ötödik hét fog bevégezödni, midőn ő Excellentiája Junius 25-én reggel innen elinduland. Szeredán jöttünk, szeredán megyünk. Viszem magammal innen is azon kellemes tapasztalást hogy erdélyi megyénknek oly püspöke vagyon, ki mindenütt, hol megjelent és hivatalosan felléphetett, magas és kisebb állású férfiak nagyrabecsülését magának biztosítani képes elméjének éle, tudománya és magatartása által. Nemcsak főpapok, hanem római előkelő világi férfiak is, mint herczeg Borghese nagyrabecsülésük jeleivel igyekeztek főpásztorunkat megtisztelni.

Van Rómában egy tudományos testület, Academia de Quiriti. Ez ő Excellentiáját rendes tagjává választotta; azonban püspökünk a megtiszteltetést megköszönvén az oklevelet visszaküldötte.

Junius 18-án a moulini püspök anyjáért tartott requiemen voltunk jelen; azután B. Otenfelsnél ebéden. A többi idő látogatásokra jutott különböző uraknál.

Urnapiján dél előtt a sz. Péter templomában ő Szentsége által tartott ájtatosságon voltunk. Máskor a processio, miután a sz. Atya Sixtinában kis misét mondott, a Vaticanumból szokott kiindulni és a templom előtt félkört képező Corridoron keresztül, melyet sátor alakban felállított és a bibornokok költségén díszített állványok egészitenek ki, a sz. Péter templomában bemenni: ezen alkalommal azonban a tartós esőzés és beállott hidegebb

szél miatt a processio a Vaticanumból egyenesen a templomba ment. Elöl jöttek a különböző szerzetes rendek, mindenik égő gyertyával kezében, azután a Rómában székelő káptalanok tagjai, a püspökök pluviáléban és infulával, azután a bibornokok, végre a szent Atya, ki a hordszéken egy flexoriumon térdelve tartja a monstrátiát. Oltárok, mikint nálunk, melyeknél az evangelium olvastatnék, és áldás adatnék, nem állittatnak fel. A sz. Atya, midőn a sz. Péter templom főoltárához érkezett a hordszékkal a földre bocsáttatott, incensálta a szentséget, imádságot énekelt, a szentséggel áldást adott, és ezzel a Solemnitást bevégezte.

Este felé a Cechi bankár házba mentünk egy más urnapi processiót megnézni mely a Corsón keresztül szokott elvonulni; hanem a folytonos esőzés ezt is megakadályozta. Csak egy Confraternitást láttunk, mely a hulladozó eső daczára egy közellevő templomba ment, honnan a processio kiindulandó vala.

Junius 20-án nagyon sokat jártunk. Megnéztük először a Capitoliumon lévő képgyűjteményt. Onnan lemenve leszálltunk a mamertini börtönbe melyben egykor Jugurtha az éhenhalás büntetést kiállotta, s a hol sz. Péter és Pál apostol vértanúságuk előtt fogva tartattak. Az Aneus Martius római király által épített ezen börtönben — más néven Tullianus — egy követ mutatnak, melyben sz. Péter fejének, vagy is inkább arczélének képe látható, vezetünk azt mondá, hogy egy római börtönőr sz. Péter fejét ezen kőhöz csapván, ennek képe a kőbe csodálatosan bevésetett. Látni e börtön alsóbb emeletében egy kútacsát is, mely a hagyomány szerint sz. Péter imádsága következtében fakadott fel, miszerint vele a keresztény hitre tért öröket és fogolytársakat megkeresztelhesse. A kút vizéből ittam. Nagyon kellemes és jó. A börtön felett most egy kis kápolna van, mely mindig tele van ájtatoskodókkal.

Megnéztük a Lateranumi pápai épületben levő musaeum christianumot és musaeo antico-t; amabban többnyire a katakombák-ból kiásott siremlékek, sarkophagok és nagyon épen maradt freskók, emebben pogánykoru szobrok és más emlékek vannak felállítva. Az utóbbiak között nagyon szép a — gladiatorokat ábrázoló mozaik, mely Caracalla fürdői épületéből hozatott ide.

Szemben a lateranumi templommal van az úgynevezett „Sca-sa Santa“, csinos épület, melyben azon 28 szürke márványból fa-

ragott lépcsőzet van felállítva, melyek egykoron Pontius Pilátus jeruzsálemi házában állottak, s melyeken urunk Jézus Krisztus kínszenvedése és halála napján — mint e halálra ítélt a népnek bemutatvatván járt és szentséges vérének nyomait hagyta. Térd- den csúszva és imádkozva mentünk e lépcsőkön fel az-emeletbe, hol a Sancta Sanctorum nevű kápolna van. Ugyan ezt tette két ott levő francia katona, egy mezitlábos szegény ember és egy csinosan öltözött ur, mi nagy lelki épülésünkre szolgált. Azt tapasztalom, hogy a francia-katona ájtatos: örömet látogatja a templomokat és pedig nem csupa kíváncsiságból, mert szépen oltár elejébe térdel és imádkozik.

Hazajövet betértünk a S. Maria maggiore, vagy Maria ad nives nevű nagy templomba, melynek építési okát és történetét a Breviarum romanum sub 5-a Augusti adja elő. Itt van eltemetve V. Pius pápa, ki a szentek sorába igttattott. A főoltár mellett mostani szent Atyánk készített magának az örök nyugalom helyét. Két nagy kuppolája van, belseje három hajóra van osztva, 36 joniai márványoszlop által. Legszebb benne a Capella Borghesiana lapis Lazuli-ra festett Madonnájával. E templomban őriztetik a bethlehemi jászol, melyben a született Megváltó feküdt. Előtte Rómának legmagasabb pyramisa van felállítva.

Délután más két templomot néztünk meg:

Sz. Ágnesét piazza Navonnában; kerek alakban épített kis templom, melynek földalatti üregeiben vannak azon helyek, hol a locus prostitutionis állott, melybe a fiatal Szűz vértanúsága előtt vettetett és Isten által csodálatosan megőriztetett.

S. Mariae in Vallicella, melyet nerei sz. Fülöp épített és melyben minden oltár a sz. Szűz tiszteletére dedálta- tott. Az evangeliom részén levő első kápolnában szent Fülöp nyugszik, oltárának képe mozaik-kép; e kápolnát, mely halmozva van ezüst votiv- emlékekkel, Róma leggazdagabban kiállított kápolnájának tartják.

Bementünk azután herceg Corsini villájába és onnan a botanicus kertbe. Amaz szökő kútjai, virágos táblái, rózsá-erdeje, árnyékos fasorozata, a város és messze vidékére ható kilátása által több élvezet nyújtott mint az utóbbi, mely magában véve szép, de összeállításában kevés gondosságra mutat.

Minthogy Ő Szentsége koronázási ünnepéye-emléknapjának előestvéjén valánk, még egyszer kimentünk a város főutcaiba jár-

kálni és a várt kivilágítást megtekinteni. A Corso, mely a piazza del popolótól egész a palazzo Venezia-ig hosszan elnyúlik és Róma legnevezetesebb utcája, hol a magasabb körökhöz tartozók sétakocsizásukat tartják, volt leginkább figyelmünk tárgya. Ha a kivilágítás, melyet itt látunk, a római magasabb körű polgároknak Ő Szentsége iránti hajlandóságát képes képviselni, akkor az eredménnyel teljesen meg vagyok elégedve. A Corso végén két ház setésége által tüntette ki magát: különben egy palotát sem láttam, mely vagy egészen és szépen, vagy legalább részben ki nem világítottatott volna. Némely ház előtt úgy nevezett „ignes festivi” égtek, azaz, két három hordót az utcán tiszteletből elégetnek, mi az utca-gyerekeknek, kik a parázs felett ide-oda szökdecselnek, különös mulatságára szolgál.

Junius 21-ét Tivoliban — hajdan Tibur — töltöttük. Távolága Rómától olyan, mint Nagy-Enyedé Fejérvártól. A sabinói hegyek közt fekszik, elég magasan. Sziklás hegyei olajfákkal vannak beültetve. Azon sok rom után, melyet itt még láthatni, itélve, Tibur az ős rómaiak kedves mulató helyeül szolgálhatott. Maecenas és Cicero villáinak, valamint Sybilla és Vesta templomainak jól megtartott maradványait most is láthatni. Legnevezetesebb tüneménye mégis a víz-esés, melyet 80 lábnyi magasságról a szédítő mélységbe az Anio vize képez. Ezen folyó ezelőtt Tibur közepe táján haladott és sziklák között magának utat törve jutott a mély völgybe, mi által a város és templomai sokszor az elsodortatás veszedelmének voltak kitéve, mert hegyi folyó lévén, menése nagyon ragadó. 16-ik Gergely pápa, az ily veszedelemnek elejét vevendő, a legközelebbi sziklás hegyben tunel-t nyitattott, és most ezen keresztül tör ki a folyó, mely olyan nagyságu, mint az Aranyos Torda mellett. Alant, mintha millió darabokra törnének össze a vízcseppek, gőzszerű vizsugarok lövellenek szét, melyek, ha a nap reájok süt, gyönyörű szivárványszínben játszadoznak. A hegyet, melynek sziklái között az Anio azelőtt folyt, ennek vize keresztül kasul furta, különböző alaku stalagmitokat képezve, melyek egymás között és egymás felett, magokat kölcsönösen támogatva, úgy állanak mint nagy felhő-darabok, melyek minden percben leeséssel fenyegetnek. — Az úton Tibur felé van a Lago di Tartaro, mésztartalmu vizével, mely a bele vetett testeket incrustálja, ismét egy Solfatora, hajdan „Aquae Albulae-nak nevezett folyócska, melynek fehéres vize

nagyon kénkö tartalma és kellemetlen szagát már meszaszíról érezhetni, kóstoltam belőle, az íze nem épen kellemetlen. Madár közelében meg nem élhet. A folyó felső részében, S. Angelo in Capuccio felé, fürdő házakat építettek.

Junius 22-én Ő Excellentiája sz. Pálnak a városon kívül levő templomában misézett. Megnéztem még egyszer ezen templomot, mely 1859-ben nekem minden más templom felett leginkább megtetszett. Mily gazdagság és mennyi szépség van itt összehalmozva. Gránitoszlopai, 32 láb magasak, egy darabból állók, a Simplon hegyéről hozattak, — a Malachit köveket a megholt muszka-cár Miklós ajándékozta, és az aegyptomi alabástromot, melyből különösen a 22 láb magas és egy darabból álló oszlopok kerültek ki, az öreg Mehemet Ali pasa adta. A mozaiképek, melyek a római pápákat sz. Pétertől kezdve a most dicsőségesen uralkodó sz. atyáig, ábrázolandják, a vaticanumi mozaik-gyárban készülnek. A templom, miként a mellette lakó Benedictinusok apátja mondá, eddig 2 millió scudóba került — és még nincs bevégezve. Folytonosan dolgoznak rajta. Átaljában azt vettem észre, hogy itt most templomok és középületek körül többet dolgoztatnak, mint midőn először itt valék. Okát alkalmasint a politikai körülményekben kell keresni. A nép a piemonti erőszakoskodás miatt sok keresetmódtól elesett — a pápai kormány hibáján kívül, melynek azért csak dicséretül lehet betudni, ha — a mennyiben tőle telik, a bajon segíteni igyekszik.

A szent Atya a Rómába jött püspököknek ajándékol egy nagy ezüst érmet, Theiner 3 kötetből álló nagy Codex diplomaticus-át és a világban élő katolikus püspökök és hívek által felterjesztett hódolati nyilatkozatoknak eddig 7 kötetben megjelent gyűjteményét, — presbytereknek egy bronz emlékpénzt és a hozzájuk tartott allocutionnak egy példányát osztotta ki ajándékol. Ő Excellentiája mindjárt ide jövetelünkör, én ma kaptam meg az ajándékot.

Délután a Laterani Basilikában voltunk. Előbb meglátogattuk mégis a S. Martini in Monte című egyházat, mely három egymás felett épített templomból áll. A föld alattit, melynek csak üres falai, helyenkint mozaik padimentoma és egy oltára maradt meg, némelyek sz. Sylvester által épített templomnak tartják. A második templom a felsőnek szentélye alatt van szintén föld alatt, ez már valamint a felső. szürke márvány-oszlopokon

nyugszik fekete márvány talajjal és gazdagon aranyozott stokaturával.

E napon láttam francia szerezsen huszárt. Zömök közép termetű férfi, bozontos fekete hajjal és fekete arccal. A ki az ördögöt feketének képzei, azt a háboruban méltán foghatná el a félelem az ilyen huszár láttára.

Junius 23-án püspök urunk Ő Excellentiája búcsu-audientián volt cardinalis Antonellinél és azután a sz. Atyánál. Mind a két helyt sokáig tartózkodott. Mig Ő Szentségénél volt, beszéltem Pacca és Thalbot pápai főpapokkal. Az utóbbi az audientiai előterembe belépő herceg Borghesenek, ki tudakozódott, ki légyen most Ő Szentségénél, azt felelte: „az erdélyi püspök, ki magát nálunk is annyira kitüntette“. A Szentséges Atya is megköszönte Ő Excellentiájának a kiváló munkásságot, melyet itt léte alatt a kath. egyház érdekében tanusított. — Ő Excellentiája kért és nyert Ő Szentségétől „indulgentias plenarias pro se et consanguineis in casu mortis.“ — Én kértem és kaptam: „indultum altaris privilegiati bis *in* hebdomada“, — „indulgentiam plenariam pro me, consanguineis meis et Sororibus Misericordianis curae meae creditis in casu mortis,“ — „facultatem applicandi crucibus, crucifixis, S. numismatibus, Coronis precatoriis, aliisque sculptis S. imaginibus a me benedicendis indulgentias, quas papales vocant, easque S. Brigittae nuncupatas.“ Elég gazdagon térek tehát vissza innen szeretett megyémbe.

Isten áldása legyen mindnyájunkkal.

Lausanne, 1862 junius 30-án.

Hat napja, hogy a kereszténység fővárosából eltávoztunk. Csak futva, minő az utazás is vala odáig, irhatok néhány sort.

Rómából junius 25-én reggel 8 órakor indultunk el. Az austriai követségnél alkalmazott urak néhány szives volt Ő Excellentiáját a vaspályánál fogadni és tőle ott még egyszer búcsuzni. A mi kedves Mentorunk Fabj Civita vecchiaig kísért: e szép miveltségü paptól könyvek között váltam meg. Civitavecchiában monsignor Lorenzo Rándi pápai Delegatus, Ő Excellentiáját, és más oda érkezett főpapot, hozzájuk tartozóikkal megvendégelte.

A hajó, mely minket Marseillebe vala szállítandó, egy órákor indult el. Ő Excellentiája, ki ekkor már torokbajban szenvedett, nem sokat időzött az olasz hajó fedélzetén. Lement a Ca-

binbe és lefeküdt. Azt mondták, így kikerülendi a tengeri betegséget. Nem használt sem ez, sem a frís citrom, melynek szopogatását ajánlották. Vörösmarty jól jegyzé meg: „a tenger iszonyu, ha mélyét felveti, midőn hullámain vad szélvész kergeti“, mert ekkor hatalmának súlyát valami módon az utassal végre is érezteti, ha mindjárt vize alá el nem is temeti. Főpásztorunk 24 óráig folytonosan szenvedett, s csak akkor, midőn Junius 26-án délután a vad hullámok ismét tükörsímaságu víztömeggé alakultak, jöhetett fel a hajó fedélzetére. Számos francia és spanyol pap, a mendei, gibraltari, kalischi és egy angol püspök, és több szerzetes lévén a hajón, midőn a hyeri szigetek között haladva az esti szürkületben Marseille-hez közeledtünk, körbe állva, a „Magnificat“-ot és „Salve Regina“-t énekeltük. Ének végén a kalischi püspök ur mindnyájunkra főpásztori áldást adott.

Marseilleben egy napot töltöttünk. Junius 27-ét Franciaországban ezen legtekintélyesebb tengerparti városa most újból épül. A város néhány év óta mintegy harminc millió frankot költ évenként a város szabályozására. Nem csak régi épületeket, egész utcákat, sőt dombokat rontanak s hordatnak el kellő tér nyérése végett. Magát a tenger szélét töltögetik óriási munkával a révpartok megerősítésére. A város, a háta megett őrt álló hegyek felő emelkedik; nagyon köves vidéke vagyon, és mégis roppant vízvezetései, melyek a várost minden irányban átszeldelik, valamint bámulatos szorgalma és ipara által oly szép kerteket és sétatereket — prado — emelt, minőknél szebbeket szerencsésebb földű városokban is alig találhatni. Utcái szélesek és tiszták; újabb épületei nagyok és szépek; a legkedvezőbb pont, honnan az egész nagy várost elláthatni, a hegy, melyen a csodaképpel bíró Notre Dame templom áll. E hegyen új templom, valamint a tengerpart felé, fehér és szürke márványból új érseki székesegyház és palota épül. Megnéztük a botanikus kertet, az állatgyűjteményt, a tengerparti erősségeket s a t.

A mire most marseilli tartozkodásunk rövid idejéből a legörömebb emlékezem, az a kath. hitéletnek gyönyörű nyilvánítása volt azon ájtatos körmenetben, melynek a délutáni órákban szemtanuja voltam. Jézus szent szívének ünnepe volt, melyben a múlt század elején dühöngött pestis csodálatos megszüntetése emlékeül a város hála-ünnepet ül. Minden utcában, melyen az ájtatos menet átvonult, ablakokon lefüggő szőnyegeket, szent képe-

ket, zászlókat lehetett látni. A boltok zárva voltak. Megszámíthatatlan népsokaság tolongott mindenfelé. Mi a hotel Rom ablakaiból néztük az ünnepélyt. A menetet a nők nyitották meg — különböző vagy egészen fehér, vagy hamu színű, vagy violaszín, vagy fekete ruhában öltözve, a mint egy vagy más ájtatos társulathoz tartoztak; minden társulatnak külön igen szép himzésű zászlója volt, melyet a város legelőkelőbb hölgyei vittek. Minden hölgy viaszgyertyát és imakönyvet tartott kezében. — Azután következtek a férfiak — társulatok szerinti különböző ruháikban, melyek közül a vezeklőknek zsákszerű hosszú szürkés ruhája, mely az egész testet elfedi, a nézőre megrendítő hatást gyakorol, — végül a városban létező szerzetes és világi papság és a pontificans főpap, ki veres bársonyu, gazdagon aranyozott menyezet alatt a szentséget vitte. Oly komoly méltóság, vallásos emelkedettség, illedelmes rend, és igaz ájtatosság ömlött el az egész menetben, mely örömmel és lelkesedéssel töltött el. A processio délután 6 órakor kezdődött és 9 órakor végződött.

Marseilleből Junius 28-án reggeli 7 órakor indultunk el Lyon felé. Eustaque és Pas de Lanc között oly tunellen keresztül vitt a sebesen haladó mozdony, hogy huszonhét miatyánkot és üdvözetet mondhaték el, míg belőle kijutánk. A pálya majd szélesebb, majd szűkebb völgyeken keresztül a Rhone mellett, néhol szőlőkkel beültetett sziklás hegyek között halad el, melyeknek tetején porladozó várromok hevernek. Némely pont, mint Chateau neuf Livron, Le Peage, megragadóan szép. Láttuk Arlest, Tarascont, Avignont és ennek ószerű várkastélyát, a pápák szomorú emlékü tartozkodási helyét és Vienne-t, hol — míg a gőzös néhány percig siestát tartott, a roman stylben épített gyönyörű székesegyház, melyben V-ik Kelemen pápa alatt a 15-k oecumenicus zsinat tartatott, megtekintettük.

Junius 29-ét Lyonban — Lugdunum — töltöttük. Ezen várost, mely két egyházi zsinatról, 1245, 1274, és dicsőségesen munkás hitterjesztő társulatáról az egyházi történetben — vértanuinak örök szent emléke mellett — fényes nevet érdemel, Páris után Franciaország legszebb városának tartják. Két folyó, a Rhone és Saon, hasítja keresztül. Reám azon benyomást tette, mint a budai várrész Pestről tekintve. Megnéztük templomait, nevezetes épületeit, nyilvános kertjeit, temetőjét. Délután itt is szép processiókat láttunk,

Ma 30-án — reggel öt órakor Lyonból elindultunk és déli 12 órakor Genfben voltunk. Utunkba esett az asphalt bányáiról híres Seyssel és Pyremont, továbbá Bellegarde, melynek hegyeit a Rhone csodálatos mélységre lemosta. A schweizi határt Chancynál léptük át. Egyszerű tábla „Confoederation Suisse“ felirattal jeleli, hogy köztársasági földön vagyunk, hol úti levelet senki sem kér. — Genfben 4 órát töltöttünk, legnagyobb gyönyörűségünket a goth stíli remek művi templomban találva, melyeket a katolikusok most építenek. A városból, mely Rousseau munkáit hóhér kéz által megégette, esős időben távoztunk el. A genfi tón kis gőzös vitt Lausanneig.

Bécs, 1862 Julius 4-én.

Száraz egyszerűséggel jegyzem fel a helyek neveit, melyeken keresztül nmlgu püspök urunk útját odáig folytatta.

Lausanne-ból vasuton Julius 1-én reggeli fél hatra indultunk, és Yverdon és a neufehateli tó mellett szép szőlőhegyek alján haladva Zürichbe és onnan Romaushornba érkeztünk; innen a Constanzi tón keresztül gőzös vitt Fridrichshafenbe württembergi földre. Julius 2-án Weinberg, Aulendorf, Bieberroch, Ulm, Augsburgon át Münchenbe érkeztünk, hol fél napot töltöttünk a Lajos király által részint újból épített, részint restaurált templomok és középületek megtekintésében.

Tegnap reggel 8 órakor indultunk a bajor fővárosból, és este 9 órakor voltunk Bécsben. Ha Isten megsegít, e hó 10-én ott-hon leszünk.

Szép utat tettem ismét nagyméltóságú főpásztorunk kegyességéből, melyért a fiui háladatosságot valamint szavakban kifejezni, úgy mig Isten éltet, tettekben is tanusítani mindenkor kész leszek.

Zárom soraimat azon barátságos üdvözlettel, mellyel mindnyájukra Istennek legszebb áldását ohajtva kívánom, hogy a vizsontlátás, mely után epedek, semmi kellemetlenség által megzavarva ne legyen! *)

*) A k. fejezévi bírák leírását, valamint a megyei könyvtár kérésatainak ismertetését, miket ígértem volt, hely asúke miatt a III. Füzetre kello elhalasztanom. Sz.

T A R T A L O M.

	Lap.
A „Székely“ és „lófő“ név eredetéről	1.
A Csik-Somlyói tanoda és növelde	30.
Függelék	83.
Adalékok Erdély és Magyarország uniojának ügyé- hez a múlt századokból	103.
Olaszuti jegyzetek I. 1859.	121.
„ II. 1862.	189.

H i b a j a v í t á s o k :

Lapon		Sor	Helyett	Olvasd
124	alulról	4	hajóról	hajósról
128		11	szokrokon	szobrokon
129		16	regale	reale
129	"	6	Manzába	Monzába
131	felülről	4	Manzából	Monzából
132	"	3	Manzából	Monzából
132	alulról	8	cattarai	carrarai
135	"	10	Fransani	Fransoni
139	felülről	2	tengertől	tengerről
151	alulról	6	Mi	Ma
153	fel. 6 és	14	Gentiniben	Lentiniben
155	"	13	Maniobe	Maniake
155	alulról	9	Gratte	Grotta
156	"	14	Magraro	Magnaro
157	felülről	9	nyeri	nyerik
164	"	1	Sancto	Santo
	közepen		105	103
	alulról	11	intézve	intézte
	" utolsó		remaneres	remaneret
165	felülről	5	Certosák	Certosáé
	alulról	11	Sancto	Santo
166		15	proprias	propius
173	"	7	Ilri	Itri
180	közepen		Sanctissima	Santissima
181	alulról	12	Fratre	Fratte
183	felülről	3	Excellentíáját	Excellentiáját
184	alulról	9	mazza	Mazza
185 és 186			Frascuti és Frosuti	Frascati
191	felülről	17	Spagnetól	Spagnatól
	"	22	corridon	corridor
192	alulról	8	Marilbey	Marilley
195	felülről	12	Petrone	Perrone
199	alulról	14	tiszteletet	tisztelet
203	felülről	6	Spogna	Spagna
210	alulról	6	os:lopon	oszlopa
215		2	Spaccapietá-t	Spaccapietrá-t

